.b 10859524 24 ก.ค.2541
.j 11020301 ฉ.1

หอสมุดสาขา
วังท่าพระ

"เทวะประติมาน" ในงานจิตรกรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีเทพผู้พิทักษ์ อุโบสถและวิหาร สมัยรัตนโกสินทร์

โดย
นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พ.ศ.๒๕๔๐

(วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย)

Divine Images in Painting : Specific Study on the Guardians in the Uposatha and Vihara of the Ratanakosin Peroid

by

Aroonsak Kingmanee

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirement for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of History of Art

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

1998

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง "เทวประติมาน" ในงานจิตรกรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีเทพผู้พิทักษ์อุโบสถและวิหาร สมัยรัตนโกสินทร์ เสนอโดย นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ

(ลงชื่อ)...

(อาจารย์ ดร. สมเจตน์ ไวยาการณ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ ๒๓ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๑

ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

๑. ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม

๒. อาจารย์ ดร. นันทนา ชุติวงศ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

....ประธานกรรมการ

(อาจารย์ ดร. จิตติมา อมรพิเชษฐ์กูล)

วันที่ 17 เดือน ก.พ. พ.ศ. 2541

....กรรมการ

(อาจารย์ก่องแก้ว วีระประจักษ์)

๑๗ / กุมภาพันธ์ / ๒๕๔๑

....กรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม)

17 / ก.พ. / 41

หัวข้อวิทยานิพนธ์	"เทวประติมาน"ในงานจิตรกรรม :ศึกษาเฉพาะกรณีเทพผู้พิทักษ์ อุโบสถและวิหาร สมัยรัตนโกสินทร์
ชื่อนักศึกษา	นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี
สาขาวิชา	ประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชา	ประวัติศาสตร์ศิลปะ
ปีการศึกษา	๒๕๔๐

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงคติและรูปแบบของภาพเทพผู้พิทักษ์ จากอุโบสถและวิหารในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยศึกษาเฉพาะกลุ่มเทพผู้พิทักษ์จากอาคารหลัก ๔ หลัง ได้แก่

๑. อุโบสถวัดราชนัดดาราม

๒. วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม

๓. อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

๔. อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้ผลสรุปจากการวิจัยว่า ภาพเทพผู้พิทักษ์จากอาคาร ๔ หลังดังกล่าว เป็นการอัญเชิญเทพต่าง ๆ มารักษาพระทวารและบัญชร (ประตู/หน้าต่าง) เป็นการเฉพาะองค์ ซึ่งเป็นการเน้นให้เห็นถึงเรื่องราวและความสำคัญของเทพผู้พิทักษ์ให้มีบทบาทมากขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้เนื่องจาก จิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ในสมัยก่อนหน้านี้ (สมัยอยุธยา) ได้เขียนเป็นภาพเทพประทับยืนบนแท่นตามแบบประเพณี ที่มิได้ให้ความหมายอันแสดงถึงเทพองค์ใดแน่ชัด แต่เป็นภาพรวมที่หมายถึงผู้ปกปักรักษา หรือ "อารักษ์" ประจำพุทธสถานเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงโดยให้ความสำคัญแก่เทพเพิ่มยิ่งขึ้นนี้ ได้เริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา โดยเทพผู้พิทักษ์ที่พบจากอาคาร ๔ หลังที่ใช้ในการศึกษานี้ สามารถจัดแบ่งกลุ่มออกได้เป็น ๕ กลุ่ม

ภาพเทพต่าง ๆ ที่นำมาเป็นผู้พิทักษ์อาคารนี้ ล้วนมีที่มาจากศาสนาฮินดูเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามเทพเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้พบว่า มีบทบาททางศาสนาพุทธด้วย ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากได้มีการผสมผสานทางด้านคติความเชื่อระหว่างพุทธและฮินดูมาตั้งแต่สมัยก่อนหน้านี้แล้ว ภาพของเทพทั้งหลายเหล่านี้ ส่วนใหญ่ได้ถ่ายทอดมาจากเนื้อหาในคัมภีร์นารายณ์สิบปางของไทย (ที่คงรับเทวปกรณัมมาจากอินเดีย และนำมาดัดแปลงเนื้อหาบางอย่างตามความนิยมของไทย) ซึ่งนอกจากจะเป็นการแสดงถึงตัวละครในวรรณกรรม (นารายณ์สิบปาง) แล้ว ก็ยังเป็นการอัญเชิญมาเป็นเทพผู้พิทักษ์ได้อีกประการหนึ่งด้วย ทั้งนี้เนื่องจากเทพต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์ ที่มีพลัง

อำนาจทั้งด้านสร้างสรรค์และทำลายสิ่งชั่วร้าย จึงมีความเหมาะสมกับคติอารักษ์เดิมของไทยได้เป็นอย่างดี

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ คติการเขียนภาพในลักษณะเช่นนี้ได้พบเฉพาะ ๔ อาคารที่นำมาใช้ศึกษาครั้งนี้เท่านั้น และอาคารเหล่านี้ก็ล้วนเป็นพระอารามหลวง และพระอารามประจำบวรราชวังทั้งสิ้น จึงมีความเป็นไปได้ว่า คติของการเขียนภาพดังกล่าว จำกัดเฉพาะพระอารามสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์เท่านั้น ซึ่งก็อาจมีความสอดคล้องกับคติของเทวราชา ที่สมมุติให้กษัตริย์เปรียบประดุจเทพ ดังเช่นที่เคยปรากฏมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

Thesis Title	Divine Images in Painting :Specific Study on the Guardians in the Uposatha and Vihara of the Ratanakosin Period.
Name	Aroonsak Kingmanee
Concentration	History of Art
Department	History of Art
Academic Year	1998

ABSTRACT

The goal of this research describes the study of the concept and form of the divine images from Uposatha and Vihara in Ratanakosin period. The study emphasizes the group of the divine images from the Uposatha of Wat Ratchanatdharam , Wat Bovornsathansudhavas , Wat Suthadthepvararam and Vihara of Wat Suthadthepvararam .

The result of the study is suggests that the divine images who guards certain parts of the building such as the windows and the doors is of specific significance . In the reign of King Rama III, the development of the god was clear. The divine images in this period played more important role more than in the past. In Ayutthaya period the divine images only represented the guardian angels of Buddhist monument.

The divine images which appeared in this study reveal a mixed concept between Buddhism and Hindunism, and they were copied from the Narai Sippang book . Due to the fact that these various gods are powerful superhuman beings , and are capable of doing both evil and good thing , They are ideally suitable guardian angels of Thai people.

Importantly, such a concept could be found only from these four buildings. It can be concludes that the divine images evidently displayed only on important monasteries which were built byand related to the kings. This pattern complies with the belief in the superhuman being of the king.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี ก็เพราะผู้เขียนได้รับการสนับสนุน ข้อเสนอแนะ และความช่วยเหลือจากผู้มีพระคุณหลายท่านโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม และอาจารย์ ดร.นันทนา ชุติวงศ์ ที่กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา และให้ความเมตตา ชี้แนะถึงวิธีการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ และอธิบายเพิ่มเติมในจุดสำคัญของเนื้อหามาตั้งแต่ต้นจนจบ ซึ่งผู้เขียนต้องใคร่ขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.จิตติมา อมรพิเชษฐ์กูล และอาจารย์ค่องแก้ว วีระประจักษ์ ที่กรุณารับเป็นคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ซึ่งได้ให้ข้อคิดเห็นและแก้ไขข้อผิดพลาด ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้น

นอกจากนี้ต้องขอขอบคุณ คุณจีราวรรณ แสงเพชรและคุณเอมอร บุญช่วย ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์เกี่ยวกับการถ่ายภาพ

เพื่อน ๆ นักศึกษาร่วมรุ่นปริญญาโท ที่ได้ให้กำลังใจและเอื้อเฟื้อเกี่ยวกับข้อมูลต่าง ๆ ให้แก่กันตลอดมา ซึ่งเป็นบรรยากาศที่หาได้ไม่ง่ายนัก ในสภาวการณ์แห่งการแข่งขันทางวิชาการดังเช่นในปัจจุบัน

เจ้าหน้าที่ห้องสมุดสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร, ห้องสมุด SPAFA ที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าเอกสาร

ผู้อำนวยการ สมชาย ณ นครพนม และเจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการของสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 7 ทุกท่านที่ได้ให้กำลังใจและช่วยเหลือทุกสิ่งทุกอย่าง

ขอขอบคุณ คุณปาริฉัตร กิ่งมณี ที่รับพิมพ์วิทยานิพนธ์จนสำเร็จเรียบร้อย นอกจากนี้ยังมีผู้ที่มิได้เอ่ยนามอีกเป็นจำนวนมากที่ได้ให้ความช่วยเหลืออย่างดี ซึ่งต้องขอขอบพระคุณเช่นเดียวกัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย..ฆ

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ (ABSTRACT) .... จ

กิตติกรรมประกาศ ....ฉ

สารบัญ ....ช

สารบัญแผนผัง..ฌ

สารบัญภาพ.. ญ

บทที่

บทนำ ๑

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา ๑

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา ๔

ข้อสมมุติฐานในการศึกษา ๔

ขอบเขตการศึกษา..๔

ขั้นตอนการศึกษา ๕

วิธีการศึกษา ๕

แหล่งข้อมูล.. ๖

ประโยชน์ที่จะได้รับ.. ๖

๑. ประวัติและหลักฐานของศาสนาฮินดูในประเทศไทย.. ๗

๒. ข้อมูลเบื้องต้นของพุทธสถานที่พบจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์

ในสมัยรัตนโกสินทร์..๒๑

วัดราชนัดดารามวรวิหาร..๒๑

วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร.. ๒๔

พระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม..๒๕

พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม..๒๗

วัดบวรสถานสุทธาวาส ๒๙

การจำแนกประเภทของเทพผู้พิทักษ์..๓๓

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ หน้า

๓. รายละเอียดและการวิเคราะห์ด้านประติมานวิทยาและศิลปะ

ของเทพผู้พิทักษ์ในพุทธสถาน..๔๑

อุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร...๔๓

ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู..๔๓

ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่าง..๔๖

การวิเคราะห์ด้านศิลปะ..๖๓

วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม ๖๗

ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู..๖๗

ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่าง..๗๑

การวิเคราะห์ด้านศิลปะ..๗๘

อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม...๘๒

ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู..๘๒

ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่าง..๘๘

การวิเคราะห์ด้านศิลปะ ๑๑๕

อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส ๑๒๓

ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู ๑๒๓

ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่าง ๑๓๐

การวิเคราะห์ด้านศิลปะ ๑๔๒

๔. วิเคราะห์กลุ่มภาพเทพผู้พิทักษ์ ๑๔๖

กลุ่มเทพผู้ทรงฤทธิ์(และเกี่ยวเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง) ๑๔๖

กลุ่มทิศปาล(เทพผู้รักษาทิศ) ๑๗๓

กลุ่มเทพพระเคราะห์..๑๗๘

เทพชั้นรอง(กลุ่มเทวบุตร) ๑๘๔

เทพอื่นๆ ๑๘๘

๕. สรุป ๑๙๑

แผนผัง/ภาพถ่าย..๒๐๓

บรรณานุกรม...๒๑๒

ภาคผนวก..๓๐๔

ประวัติการศึกษา ๓๐๖

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทนำ

<u>ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา</u>

ศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาฮินดู ซึ่งมีกำเนิดในประเทศอินเดียมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาลนั้น ถือได้ว่าเป็นศาสนาหนึ่งที่มีผู้นับถือกันอย่างแพร่หลายทั้งในประเทศอินเดียและดินแดนใกล้เคียง ตั้งแต่ ครั้งอดีตมาจนถึงปัจจุบัน สำหรับในดินแดนของประเทศไทยนั้น มีหลักฐานทางเอกสารและวัตถุพยานหลายประการบ่งชี้ว่าอิทธิพลของศาสนาฮินดูน่าจะได้เผยแพร่เข้ามาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ แล้ว ทั้งนี้โดยพิจารณาจากจดหมายเหตุจีนที่กล่าวถึงการเผยแพร่ศาสนาฮินดูในบริเวณนี้ ตลอดจน ได้ค้นพบโบราณวัตถุเนื่องในศาสนาฮินดูที่บริเวณภาคใต้ของไทยเป็นประจักษ์พยานอยู่[1] ซึ่งในระยะนั้นก็เป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกับการแพร่หลายของพุทธศาสนาในแถบเอเซียอาคเนย์ด้วยสำหรับศาสนาทั้งสองที่แพร่หลายเข้ามานั้นได้มีการผสมผสานกันทั้งด้านแนวคิดและพิธีกรรม จนยากที่จะแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด หลักคำสอนและข้อปฏิบัติที่ผสมผสานกันอย่างแนบแน่นนี้ ได้เข้ามาสู่ประเทศไทย และได้มีการสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งแม้ว่าประเทศไทยจะมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติก็ตาม แต่ก็มิได้ขัดขวางศาสนาอื่นแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้เราจึงยังพบเห็นการเคารพกราบไหว้พระพุทธปฏิมาควบคู่ไปกับบรรดาเทวรูปในศาสนาพราหมณ์อยู่ในสังคมไทยยุคปัจจุบันด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

แม้ในขณะนี้เราได้มีการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะจากหลักฐานทั้งด้านสถาปัตยกรรม และโบราณวัตถุเนื่องในศาสนาฮินดูที่พบในประเทศไทยอยู่อย่างต่อเนื่องก็ตาม[2] แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นการศึกษาโดยการเปรียบเทียบกับศิลปกรรมในแหล่งอื่นๆทั้งจากทางอินเดียและประเทศใกล้เคียงกับไทย โดยมุ่งเน้นในด้านการกำหนดอายุและรูปแบบทางศิลปะเป็นหลัก ส่วน

---

[1]คงเดช ประพัฒน์ทอง ,<u>ไศวภูมิมณฑล</u> บันทึกข้อความเสนอปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ลงวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๖ ,หน้า ๒-๔. และดูรูปพระวิษณุที่พบในภาคใต้ ใน พิริยะ ไกรฤกษ์ , <u>ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙</u> (กรุงเทพ :อมรินทร์การพิมพ์,๒๕๒๓) ,หน้า ๑๐๔-๑๐๘.

[2]ดูตัวอย่างได้จาก สารนิพนธ์ และวิทยานิพนธ์ ของนักศึกษาคณะโบราณคดี ทั้งในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท ดังเช่น จุฑารัช สาหร่ายกาญจน์, “การศึกษาประติมากรรมศาสนาพราหมณ์ในจังหวัดปราจีนบุรี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒). หรือ อุษา โพธิกนิษฐ, “ การศึกษารูปแบบและคติการนับถือพระคเณศในสมัยทวารวดี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗). เป็นต้น

การศึกษาทางด้านเทพปกรณัม (MYTHOLOGY) ส่วนใหญ่ได้มุ่งเน้นไปที่เรื่องราวจากแหล่งต้นกำเนิด คือ ประเทศอินเดียเป็นสำคัญ ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วเทพปกรณัมเหล่านี้บางเรื่อง อาจเป็นสิ่งที่ดัดแปลงหรือคิดค้นขึ้นมาใหม่ในไทยเองก็เป็นได้ ด้วยเหตุนี้การพิจารณาเรื่องราวของเทพปกรณัม ตาม "โลกทัศน์ของไทย" จึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษาอยู่มิใช่น้อย

ตัวอย่างในกรณีนี้อาจดูได้จากจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ ที่ปรากฏบนผนังด้านในของบานทวารและบัญชร ของพระอารามหลายแห่งในสมัยรัตนโกสินทร์ อาทิ พระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส,อุโบสถ วัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นต้น เมื่อพิจารณาดูแล้ว พบว่าเรื่องราวของภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู/หน้าต่างแต่ละบาน น่าจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับ ตำราภาพเทวรูป (ที่เป็นสมุดไทย) ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ภาพดังกล่าวคงเขียนขึ้นตามเทพปกรณัมในโลกทัศน์ของไทยที่มีความแตกต่างไปจากเทพปกรณัมของอินเดีย อยู่บ้างตามสมควร การศึกษาโดยละเอียดในประเด็นดังกล่าวนี้ จึงอาจช่วยให้ความรู้เกี่ยวกับ"ฮินดูวิทยา" ของไทยสมัยรัตนโกสินทร์กระจ่างขึ้นในอีกระดับหนึ่ง

แต่เดิมภาพเทพผู้พิทักษ์ของไทยเรา เท่าที่มีหลักฐานในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้นนิยมทำเป็นภาพเทวดายืนบนแท่นเป็นส่วนใหญ่ ดังปรากฏที่บานประตูวัดพระศรีสรรเพชญ์ และรูปแบบนี้ก็สืบทอดมาจนถึง สมัยอยุธยาตอนปลาย ดังเช่น ที่บานประตูพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณารามเพชรบุรี เป็นต้น ซึ่งเข้าใจว่าเป็นคติเดิมเกี่ยวกับ "อารักษ์" คือทำเป็นผู้คุ้มครองป้องกันภัยอันตรายและสิ่งอัปมงคลไม่ให้กล้ำกรายสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ [3]ซึ่งคตินี้ยังคงสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สำหรับหลักฐานการนำเอาเทพในศาสนาฮินดูมาอยู่ในตำแหน่งอารักษ์ผู้พิทักษ์พุทธสถาน เคยมีปรากฏอยู่บ้างแล้วในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังเช่น รูปเทพผู้พิทักษ์สลักไม้บนบานประตูทางขึ้นสู่ลานทักษิณขององค์เจดีย์วัดมหาธาตุ นครศรีธรรมราช ซึ่งเข้าใจว่าเป็น รูปของมหากาล และนันทีศวร (อันเป็นผู้พิทักษ์รักษาเขาไกรลาศของพระศิวะ เทพสูงสุดของศาสนาฮินดูในลัทธิไศวนิกาย และถือเป็นภาคทั้ง๒ขององค์พระศิวะด้วย) โดยจากการเปรียบเทียบลวดลายของแผ่นบานประตูนี้สามารถกำหนดอายุได้ว่าคงสลักขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นต้นมา[4] แต่การ

---

[3]กาญจนนาคพันธ์ [นามแฝง] , "อารักษ์," เมืองโบราณ ปีที่ ๕, ฉบับที่ ๔ (เมษายน-พฤษภาคม ๒๕๒๒) : ๑๑๑.

[4]คงเดช ประพัฒน์ทอง ,ไศวภูมิมณฑล,หน้า ๖. สำหรับคติของเทพผู้พิทักษ์ทั้งคู่นี้ นิยมสร้างขึ้นกันอย่างแพร่หลายในศิลปะเขมรและศิลปะอินโดนีเซียในสมัยก่อนหน้านี้แล้ว สำหรับภาพสลักไม้บานประตูชุดนี้ น่าจะได้ความบันดาลใจจากอารยธรรมแบบ"ศรีวิชัย" (คำอธิบายเพิ่มเติม โดย ดร.นันทนา ชุติวงศ์ : ข้อมูลสัมภาษณ์)

นำเอาเทพของฮินดูมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์ในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ ก็มิได้พบในที่อื่นนอกจากที่วัดแห่งนี้

อย่างไรก็ตาม หลักฐานเอกสารบางฉบับ ได้แก่ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ได้กล่าวถึง พระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาทของกรุงศรีอยุธยา ว่ามีการเขียนภาพ"นารายณ์สิบปาง" ไว้ที่บานพระทวารด้วย [5] สิ่งนี้อาจแสดงให้เห็นว่า คติการเขียนภาพดังกล่าวในเขตพระราชวัง คงสืบเนื่องมาจากคติเทวราช ที่เราได้รับมาจากราชสำนักเขมร โดยการสร้างที่ประทับของกษัตริย์ให้เปรียบเสมือนกับสรวงสวรรค์ อันเป็นที่สถิตย์ของหมู่เทพทั้งหลาย ซึ่งแนวคิดดังกล่าวก็ได้สืบต่อมายังสมัยรัตนโกสินทร์ ดังได้พบจิตรกรรมภาพเทพของฮินดูที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ[6] เป็นต้น แต่ในสมัยอยุธยาเรายังไม่พบหลักฐานว่า ได้มีการเขียนจิตรกรรมภาพเทพผู้พิทักษ์ลักษณะดังกล่าว ไว้ในเขตพุทธสถานบ้างหรือไม่

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ดูเหมือนว่าแนวคิดของการสร้างภาพเทพผู้พิทักษ์บางส่วนได้แปรเปลี่ยนไป โดยได้นิยมเขียนภาพอารักษ์กลุ่มหนึ่งให้ต่างไปจากเดิมขึ้น จึงเกิดภาพต่างๆในลักษณะที่ผิดแผกไปจากแบบประเพณีแต่เดิม อาทิ การทำเป็นภาพลายกระบวนจีน หรือเครื่องตั้งบูชาแบบศิลปะจีน ที่วัดราชโอรส หรือ วัดภคินีนาถ ,ภาพงูหลายขนาด ที่บานประตูวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพน, ภาพเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ที่อุโบสถวัดนางนอง, อันเป็นสิ่งมงคล และมีความหมายสำหรับอาคารนั้นๆ นอกจากนี้ก็ยังมีภาพแขกถือกริช และฝรั่งถือปืนที่บานประตูวัดสระเกศ,ภาพเทพอัปสรบนบานหน้าต่าง วัดอัปสรสวรรค์ เป็นต้น โดยถือเป็นผู้พิทักษ์อาคารในอีกลักษณะหนึ่ง สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคตินิยมของการเขียนภาพเทพผู้พิทักษ์แบบประเพณีเดิมที่นิยมทำกันสืบมาดังเช่น "ภาพเทวดาถือพระขรรค์ หรือเทวดายืนแท่น" ไม่เป็นเรื่องเคร่งครัดอีกต่อไป ช่างจึงสามารถรังสรรค์ภาพในลักษณะอื่นๆ เพื่อนำมาใช้ในคติของอารักษ์ได้หลากหลายขึ้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ด้วยเหตุนี้จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่เราจะพบว่ามีการนำเอาภาพเทพผู้ยิ่งใหญ่ในศาสนาฮินดูทั้งหลายมาใช้ในลักษณะของเทพผู้พิทักษ์ด้วย และเรื่องนี้น่าจะส่อแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานกันระหว่างศาสนาทั้งสองได้ในระดับหนึ่งด้วย โดยเทพในศาสนาฮินดูเหล่านี้ ล้วนแต่มีอำนาจและ

---

[5]คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย , คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง . (กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว ,๒๕๓๔),หน้า ๑๕.

[6] จิตรกรรมชุดนี้ เขียนไว้ที่ผนังด้านในระหว่างพระบัญชร ของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ โดยเขียนเป็นภาพพระอิศวร ,พระนารายณ์ ,พระอุมา,พระขันทกุมาร, พระโพสพ เป็นต้น เข้าใจว่าเขียนขึ้นครั้งสมัยรัชกาลที่ ๓ ดูใน หม่อมราชวงศ์ แสงสูรย์ ลดาวัลย์ , พระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียรสถาน ในพระบรมมหาราชวัง (พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์ , ๒๕๑๔) ,หน้า ๑๕-๑๖ , ๓๒.

อิทธิฤทธิ์มหาศาล การนำมาอยู่ในตำแหน่งเทพผู้พิทักษ์ จึงเป็นการแสดงถึงคติดั้งเดิมในแง่ของผู้คุ้มครองและดูแลรักษาอาคารศักดิ์สิทธิ์ ได้อย่างกลมกลืนยิ่ง

ประเด็นปัญหาของการศึกษาภาพเทพผู้พิทักษ์นั้นอยู่ที่ว่าเรายังไม่สามารถทราบได้อย่างแน่ชัดว่า จิตรกรผู้เขียนภาพเหล่านี้ได้ต้นเค้าของภาพมาจากรูปแบบศิลปะใดบ้าง ตลอดจนเรื่องราวในภาพทั้งหมดมีความสัมพันธ์กับเทพปกรณัมของอินเดีย (ซึ่งเป็นแม่แบบ) และมีการเสริมแต่งตาม"โลกทัศน์ของไทย"มากน้อยเพียงใด และนอกจากนี้เรายังมีข้อมูลค่อนข้างน้อยเกี่ยวกับสภาพสังคมในขณะนั้น ว่าอิทธิพลของศาสนาฮินดู ได้เข้ามามีบทบาทอย่างไรบ้างในวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทย ซึ่งหากได้มีการศึกษาอย่างจริงจัง เกี่ยวกับร่องรอยของเทพในศาสนาฮินดูจากจิตรกรรมเหล่านี้แล้วก็ อาจช่วยคลี่คลายปัญหาต่างๆได้ในระดับหนึ่ง

<u>ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา</u>

๑.เพื่อศึกษาลักษณะและรูปแบบของจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยการเปรียบเทียบกับรูปแบบศิลปะที่นิยมกันในระยะเวลานั้น

๒.เพื่อศึกษาถึงคติและเรื่องราวจากภาพเทพผู้พิทักษ์บนผนังด้านในของบานประตู/หน้าต่าง ในด้านประติมานวิทยา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๓.เพื่อศึกษาสภาพของสังคม ที่อาจสะท้อนผ่านออกมาจากคติของการเขียนภาพเทพผู้พิทักษ์

<u>ข้อสมมติฐานในการศึกษา</u>

ข้อสมมติฐานเบื้องต้นสำหรับการศึกษาเกี่ยวกับจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ บนผนังด้านในของบานประตู/หน้าต่างของพระอารามในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ผู้วิจัยตั้งข้อสมมติฐานเอาไว้ว่าสภาพของสังคมในขณะนั้นอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากต่างชาติคงเข้ามาอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะเรื่องราวของศาสนาฮินดูจากอินเดียที่อาจเข้ามาทั้งทางตรงและทางอ้อม จากนั้นจึงได้มาผสมผสานกับความเชื่อในศาสนาฮินดูที่เข้ามามีบทบาทในไทยแล้วก่อนหน้านั้น ซึ่งได้มีพัฒนาการสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว เทพปกรณัมฮินดูในระยะนี้จึงมีทั้งตามต้นเค้าของอินเดียเองและเรื่องราวที่คิดเพิ่มเติมขึ้นในไทย ประกอบกับการที่ระยะนี้ แนวคิดของการสร้างอารักษ์เริ่มเปลี่ยนแปลงไปไม่เคร่งครัดตามกฎเกณฑ์ ที่มีมาแต่เดิม ช่างจึงได้เอาภาพเทพฮินดูเหล่านี้มาเขียนขึ้น เพื่อใช้เป็นผู้พิทักษ์ สำหรับรักษาพุทธสถาน อันแสดงถึงการผสมผสานระหว่างศาสนาทั้งสองในระดับหนึ่ง

<u>ขอบเขตการศึกษา</u>

ศึกษาจากจิตรกรรมภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู/หน้าต่าง ที่พบในอาคารเสนาสนะต่างๆตามพระอารามที่มีอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ในกรุงเทพมหานคร จากอาคารหลัก ๔ แห่ง อันได้แก่

๑. อุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร

๒. วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม

๓. อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

๔. อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส

โดยศึกษาถึงรูปแบบลักษณะของภาพ การศึกษาทางด้านประติมานวิทยาและเทพปกรณัมของอินเดีย,ลังกา,ไทย ที่นำมาสู่การเขียนภาพเทพผู้พิทักษ์ชุดนี้

ขั้นตอนการศึกษา

๑. สำรวจข้อมูลเอกสารทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ, ประวัติศาสตร์, ตำนาน/พงศาวดาร ตลอดจนเอกสารโบราณที่เกี่ยวข้อง และนำเอกสารเหล่านี้มาประเมินคุณค่าก่อนใช้ในงานวิจัยและอ้างอิง

๒. สำรวจข้อมูลภาคสนาม โดยการถ่ายภาพ,จดบันทึก และคัดลอก เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลในการวิจัย

๓. ดำเนินการวิจัย แบบอธิบาย และบรรยาย โดยการใช้การวิเคราะห์ ได้แก่

๓.๑ การศึกษารูปแบบ,ลักษณะของภาพ เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบกับรูปแบบศิลปะอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๓.๒ การศึกษาด้านประติมานวิทยาและเทพปกรณัม

๓.๓การศึกษาถึงสภาพสังคม (ในขณะนั้น) ที่สะท้อนให้เห็นจากภาพเทพผู้พิทักษ์บนบาน ประตู/หน้าต่าง

๔. สรุปและเสนอผลงานการศึกษา

วิธีการศึกษา

วิธีการศึกษาเป็นการวิจัยเชิงพรรณนา (Description Research) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการบรรยายถึงความเป็นมา ลักษณะรูปแบบและคติในการสร้างภาพเทพผู้พิทักษ์ และใช้การวิเคราะห์ (Analytical Research) ในส่วนที่ต้องการเปรียบเทียบทางด้านรูปแบบ และประติมานวิทยาจากแหล่งข้อมูลอื่นๆ

วิธีการศึกษาจะทำตามขั้นตอนดังนี้

๑.ศึกษาคติความเชื่อดั้งเดิมและอิทธิพลที่ได้รับจากที่อื่นๆ โดยศึกษาจากวรรณกรรมโบราณ และสมุดไทยโบราณในเรื่องที่เกี่ยวกับเทพของศาสนาฮินดู

๒.วิเคราะห์ข้อมูลจิตรกรรมภาพเทพผู้พิทักษ์ทั้งด้านรูปแบบศิลปะ ประติมานวิทยา และข้อมูลอื่นๆที่เกี่ยวข้อง โดยการเปรียบเทียบกับหลักฐานต่างๆทั้งภายในและภายนอกประเทศ

๓.สรุปผลที่ได้จากการศึกษาและพิจารณาถึงสภาพสังคมในขณะนั้นที่อาจสะท้อนผ่านจากคติการเขียนเทพผู้พิทักษ์ในพุทธสถาน

แหล่งข้อมูล

๑.ข้อมูลเอกสารจากห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร,ห้องสมุดกองโบราณคดี,ห้องสมุดกองพิพิธภัณฑสถาน,ห้องสมุดสยามสมาคม,หอสมุดแห่งชาติ ฯลฯ

๒.ข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ ข้อมูลจากการสำรวจพระอาราม ที่มีจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์เขียน อยู่

๓.ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ได้แก่ การสัมภาษณ์นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ นักโบราณคดี นักอนุรักษ์ อาจารย์ในสถานศึกษา ตลอดจนพระภิกษุสงฆ์ เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา เรื่องราวทางศิลปะ และอื่นๆ เพื่อนำมาใช้ประกอบในการศึกษา

ประโยชน์ที่จะได้รับ

๑.เป็นการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ อย่างเป็นระบบเกี่ยวกับภาพเทพผู้พิทักษ์ ซึ่งจะทำให้ได้ผลสรุปที่สามารถนำไปใช้เปรียบเทียบกับศิลปกรรมในที่อื่นๆได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒.ทราบถึงเรื่องราวทางด้านประติมานวิทยา และเทพปกรณัมที่อาจมีความสัมพันธ์กับสถานที่อื่นๆ

๓.ทราบถึงสภาพสังคมที่อาจจะสะท้อนผ่านจากแนวคิดในการนำภาพเทพในศาสนาฮินดูมาใช้เป็น เทพผู้พิทักษ์ในศาสนสถาน

๔.เพื่อเป็นแนวทางแก่ผู้ที่สนใจที่จะได้ทำการค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะเกี่ยวกับ"ฮินดูวิทยา" ในขั้นสูงยิ่งขึ้นไปอีก

บทที่ ๑

ประวัติและหลักฐานของศาสนาฮินดูในประเทศไทย

ชุมชนโบราณในประเทศไทยตั้งแต่ครั้งอดีตกาลนั้น มิได้เป็นกลุ่มชนที่อยู่อย่างโดดเดี่ยว หรือมีพัฒนาการด้วยตนเองตามลำพัง หากแต่ได้มีการติดต่อกับชุมชนอื่นๆมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว การติดต่อดังกล่าวนี้ ส่วนหนึ่งคงเกี่ยวเนื่องกับการแลกเปลี่ยน/ค้าขายวัตถุดิบหรือผลิตผลระหว่างชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญ[1]

ในช่วงสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ อารยธรรมจากภายนอกที่แพร่หลายเข้ามาสู่ดินแดนเอเซียอาคเนย์ ซึ่งรวมถึงประเทศไทยด้วยนั้น น่าจะมาจากอินเดียและจีนเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากเหตุที่ว่าในสมัยนี้ได้มีการคิดพัฒนายานพาหนะ ประเภทเรือให้มีประสิทธิภาพดีขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ชาวอินเดียเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอกประเทศมากยิ่งขึ้น ก็คือ "พุทธศาสนา" ที่กำเนิดขึ้นก่อนหน้านี้ เนื่องจากศาสนาดังกล่าว มิได้มีการแบ่งชั้นวรรณะเหมือนเช่นดังศาสนาฮินดู จึงทำให้การเดินทางที่จำเป็นต้องมีการติดต่อปะปนกับชนต่างชาติต่างวรรณะ กระทำได้กลมกลืนยิ่งขึ้นกว่าเดิม[2] สำหรับการติดต่อระหว่าง อินเดียกับดินแดนแถบเอเซียอาคเนย์อย่างแพร่หลายนั้นคงเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ -๘ แล้ว แต่อารยธรรมอินเดียที่แพร่เข้ามาและก่อให้เกิดผลกับการเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคเอเซียอาคเนย์อย่างแท้จริงนั้นคงอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ៩-๑๐ เป็นต้นมา[3]

หลักฐานซึ่งแสดงให้เห็นถึงการติดต่อระหว่างอินเดียกับกลุ่มชนในดินแดนประเทศไทยนั้น อาจดูได้จากโบราณวัตถุที่พบตามภูมิภาคต่างๆของประเทศ อาทิ โบราณวัตถุประเภทลูกปัดหินคาร์นีเลียน สลักอักษรพราหมี ภาษาสันสกฤต ที่พบจากแหล่งโบราณคดีเขาสามแก้ว จังหวัดชุมพร โดยลูกปัดดังกล่าวได้รับการกำหนดอายุตามอักขรวิทยาว่า อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๕-๑๑ โดยประมาณ[4] หรือที่แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ก็ได้พบโบราณวัตถุ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[1]เอียน โกลบเวอร์ , "การแลกเปลี่ยนระหว่างอินเดียและไทย ในสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์" ปัจจุบันของโบราณคดีไทย , แปลโดยพูลสุข เตมิยานนท์ เอกสารของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, (ม.ป.ท. ,๒๕๒๘) ,หน้า ๒๘.

[2]หม่อมเจ้ าสุภัทรดิศ ดิศกุล , ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.๒๐๐๐ (กรุงเทพ:บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์,๒๕๓๕),หน้า ๕-๖.

[3]เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๕.

[4]กรมศิลปากร ,โบราณคดีสี่ภาค (กรุงเทพ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์,๒๕๓๑) ,หน้า ๙๗-๙๘.

จำนวนมากเช่นกัน ซึ่งนักวิชาการได้ให้ข้อสันนิษฐานกันว่า ที่นี่คงเป็นเมืองท่าสำคัญมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๘ แล้ว[5] สำหรับโบราณวัตถุที่พบและแสดงถึงการติดต่อกับทางอินเดียอย่างชัดเจนมีอยู่มากมาย ดังตัวอย่างเช่น เหรียญอินเดียรูปวัวและเรือ หรือตราประทับสลักจากหินเป็นต้น ซึ่งตราประทับเหล่านี้บางชิ้นปรากฏอักษรที่กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๕-๑๑ จารึกอยู่[6] ส่วนทางภาคกลางของประเทศ มีตัวอย่างโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร จังหวัดกาญจนบุรี เป็นตัวอย่าง โดยได้พบลูกปัด รูปสัตว์แกะสลักด้วยหิน ตลอดจนภาชนะสำริดที่ใช้ในพิธีกรรม อันแสดงถึงการติดต่อระหว่างอินเดียและดินแดนของไทย มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๗[7]

อย่างไรก็ตาม ในระยะเริ่มแรกของการติดต่อกับทางอินเดียนั้น ดูเหมือนว่าหลักฐานที่แสดงถึงอิทธิพลทางศาสนายังไม่ปรากฏเด่นชัดมากนัก จากการศึกษาร่องรอยของศาสนาที่เข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย ปรากฏว่า ได้พบร่องรอยหลักฐานเกี่ยวกับศาสนาพุทธที่ดินแดนภาคใต้ของประเทศ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๘ เป็นต้นมา ดังตัวอย่างจากพระพุทธรูปประทับยืนปางเทศนาสมัยอมราวดีของอินเดีย(หรือสมัยอนุราธปุระของลังกา) ที่พบในเขตอำเภอสุไหงโกลก จังหวัดนราธิวาส ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลของพระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล เป็นต้น[8]ส่วนร่องรอยของศาสนาฮินดูนั้น จากหลักฐานประเภทเอกสารจดหมายเหตุจีน ได้กล่าวถึงการนับถือศาสนาฮินดู ในดินแดนภาคใต้ของประเทศไทย มาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐แล้ว[9] ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานประเภทโบราณวัตถุที่ค้นพบด้วยเช่นกัน ประติมากรรมรูปเคารพของศาสนาฮินดูที่เก่าที่สุดที่พบในดินแดนประเทศไทย คงจะได้แก่ ประติมากรรมรูปพระวิษณุ จากวัดศาลาทึง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งแสดงให้เห็นถึง อิทธิพลของศิลปะอินเดีย แถบลุ่มน้ำกฤษณา ประติมากรรมชิ้นนี้จึงได้รับการกำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ [10] และนอกจากประติมากรรมวิษณุองค์ที่พบจากอำเภอไชยาชิ้นนี้แล้ว ยังได้พบพระวิษณุอีก ๒ องค์ ที่จังหวัด

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[5]เรื่องเดียวกัน .

[6]เรื่องเดียวกัน .

[7]เอียน โกลบเวอร์, การแลกเปลี่ยนระหว่างอินเดียและไทยฯ, หน้า ๓๖.

[8]คงเดช ประพัฒน์ทอง ,"ทักษิณประวัติจากเอกสารโบราณและศิลปกรรม" โบราณคดีประวัติศาสตร์ (กรุงเทพ :รุ่งศิลป์การพิมพ์ ,๒๕๒๙), หน้า ๑๔๓-๑๔๕.

[9]คงเดช ประพัฒน์ทอง , ไศวภูมิมณฑล บันทึกข้อความเสนอต่อกระทรวงศึกษาธิการ ลงวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๖ , หน้า ๓.

[10]พิริยะ ไกรฤกษ์ , ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ (กรุงเทพ :อมรินทร์การพิมพ์ ,๒๕๒๓) ,หน้า ๑๐๔ -๑๐๕ .

นครศรีธรรมราช (ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช และพิพิธภัณฑ์วัดพระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช) ซึ่งแม้มีลักษณะโดยรวมใกล้เคียงกัน แต่คงมีอายุหลังกว่าเล็กน้อย คือ อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ -๑๑ โดยประมาณ[11]

หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ เป็นต้นมา ประติมากรรมเทวรูปเนื่องในศาสนาฮินดู ดูจะพบกันอย่างแพร่หลายขึ้น ทั้งในเขตภาคใต้ และภาคตะวันออกของประเทศ เทวรูปเหล่านี้ กลุ่มใหญ่ทำเป็นรูปพระนารายณ์สวมหมวกทรงกระบอก ที่แบ่งออกได้เป็น ๒ หมู่ คือหมู่คาดผ้าตรง และคาดผ้าเฉียง โดยหมู่คาดผ้าเฉียงนี้มีความคล้ายคลึงกับเทวรูปในศิลปะอินเดีย สมัยหลังคุปตะคือสมัยราชวงศ์ปัลลวะของอินเดีย ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ มาก [12] ส่วนรูปเคารพสำคัญของศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ประเภท "ศิวลึงค์"นั้น ก็ได้พบกันอย่างแพร่หลายเช่นกัน ศิวลึงค์ที่น่าสนใจชิ้นหนึ่ง ได้แก่ เอกมุขลึงค์ จากสถานีรถไฟหนองหวาย อำเภอไชยา สุราษฎร์ธานี ที่แสดงถึงอิทธิพลศิลปะคุปตะอย่างเด่นชัด จึงกำหนดอายุได้ว่าคงสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ -๑๒ โดยประมาณ[13]นอกจากนี้ ยังได้พบเทวรูปอีกหลายองค์ที่มีอายุใกล้เคียงกันในเขตภาคกลาง เช่น ที่เมืองศรีเทพ เพชรบูรณ์ ดังตัวอย่าง ประติมากรรมรูปพระนารายณ์ พระกฤษณะ สุริยเทพ เป็นต้น[14] ซึ่งประติมากรรมเหล่านี้บางองค์ก็แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปแบบเขมรด้วย[15] สำหรับงานศิลปกรรมเนื่องในศาสนาฮินดูที่พบทางภาคใต้ของประเทศในระยะต่อมา อาจแสดงด้วยตัวอย่างเช่น กลุ่มรูปพระวิษณุในปางโยคะสถานกมูรติ ที่พบจากเขาพระนารายณ์ อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔[16]และประติมากรรมพระศิวะในปางดุร้าย ที่เรียกว่า วฑุกะไภรพ พบที่อำเภอเวียงสระ สุราษฎร์ธานี ซึ่งแสดงถึง อิทธิพลศิลปะอินเดียแบบโจฬะตอนต้น และกำหนดอายุได้ว่า คงอยู่ในราว พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ [17] เป็นต้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศิลปกรรมสมัยทวารวดี ที่ส่วนใหญ่เจริญแพร่หลายอยู่ในภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในช่วงเวลาเดียวกัน คือ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ -๑๖ นั้น แม้หลักฐานได้

---

[11]เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๐๖ -๑๐๙ .

[12]หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล , ศิลปะในประเทศไทย (กรุงเทพ : อมรินทร์การพิมพ์ , ๒๕๒๘), หน้า ๑๑ -๑๓.

[13]พิริยะ ไกรฤกษ์ ,ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ , หน้า ๑๓๐ -๑๓๑.

[14]หม่อมเจ้ าสุภัทรดิศ ดิศกุล ,ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๑๒.

[15]หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ , ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์มติชน,๒๕๓๗), หน้า ๕๕.

[16]พิริยะ ไกรฤกษ์ ,ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ,หน้า ๗๔.

[17]เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๒๑๔-๒๑๕.

บ่งบอกว่า มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลักก็ตาม แต่ก็พบร่องรอยเกี่ยวกับความเชื่อในเทพเจ้าของศาสนาฮินดูแฝงอยู่ด้วย อาทิ จากภาพสลักที่ถ้ำโพธิสัตว์ จังหวัดสระบุรี ได้แกะสลักผนังถ้ำเป็นภาพพระวิษณุ พระศิวะ มาเข้าเฝ้าสดับฟังพระธรรมของพระพุทธองค์[18] หรือ ภาพสลักหินรูปพระศิวะจากวัดเขาเหลือ อำเภอเมือง ราชบุรี ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปะหลังคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ -๑๓[19] ส่วนที่ แหล่งโบราณคดีจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ก็ได้พบแผ่นดินเผาที่มีสองด้าน ด้านหนึ่งแสดงภาพศิวนาฏราช ส่วนอีกด้านเป็นพระอุมาในรูปแบบพิโรธ[20] และนอกจากการแสดงภาพเทพเจ้าของศาสนาฮินดูด้วยการสร้างเป็นรูปเคารพแล้ว ยังอาจแสดงออกผ่านทางสัญลักษณ์ด้วย อาทิ ภาพสลักบนแผ่นหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าคล้ายถาด พบที่เมืองนครปฐมเก่า ซึ่งมีผู้รู้สันนิษฐานว่าเป็นเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์นั้น[21] มีลักษณะพิเศษคือ ส่วนตรงกลางแกะเป็นหลุมตื้น ด้านบนทำเป็นรูป คช-ลักษมี และมีองค์ประกอบอันเป็นมงคลโดยรอบแผ่น แต่ที่สำคัญคือ มีเครื่องหมายมงคลกลุ่มหนึ่งแกะเป็นรูปสังข์ ,อังกุฎ ,ลูกประคำ และ วัชระ อันอาจจะหมายถึงเทพเจ้าสำคัญของศาสนาฮินดู ได้แก่ พระวิษณุ , พระศิวะ , พระพรหม และ พระอินทร์ ตามลำดับ[22] ตัวอย่างโบราณวัตถุเหล่านี้ น่าจะแสดงให้เห็นถึงร่องรอยของศาสนาฮินดู ที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิตของกลุ่มชนทวารวดีได้ระดับหนึ่ง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เมื่ออิทธิพลของศิลปกรรมแบบเขมร (อันมีรากฐานมาจากอาณาจักรฟูนันที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ แล้ว)แพร่เข้ามายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออก เราก็ได้พบเทวรูปเนื่องในศาสนาฮินดู ซึ่งเป็นศาสนาหนึ่งที่มีการนับถือกันมากของกลุ่มชนในอาณาจักรเขมร[23] ประติมากรรมรูปเทพเจ้าของศาสนาฮินดูในศิลปกรรมแบบเขมรเหล่านี้ ได้พบกันตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา อาทิ รูปพระนางอุมา จากอำเภออรัญประเทศ

---

[18]อมรา ศรีสุชาติ, <u>ศิลปะถ้ำสมัยประวัติศาสตร์(ภาคกลาง ภาคใต้)</u> (กรุงเทพ:รุ่งศิลป์การพิมพ์,๒๕๓๔) , หน้า ๓๑ -๓๕.

[19]กรมศิลปากร ,<u>ราชบุรี</u> (กรุงเทพ :อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ ,๒๕๓๔) ,หน้า ๑๐๒.

[20]พิริยะ ไกรฤกษ์ , "ศิลปโบราณวัตถุพบที่จังหวัดนครสวรรค์ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙." <u>นครสวรรค์:รัฐกึ่งกลาง</u> (กรุงเทพ : อมรินทร์การพิมพ์ ,๒๕๒๘),หน้า ๑๑๐.

[21]มยุรี วีระประเสริฐ , "ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ (ตอนที่ ๑)." <u>โครงการอบรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ระดับมัธยมศึกษา ของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร</u> ๒๕๓๐,หน้า ๔๕.

[22]Nandana Chutiwong , "Auspicious Symbols in Dvaravati Culture of Thailand " <u>Ancient Ceylon Vol. 6</u> ,1990 :181-185.

[23]มโน กลีบทอง, "วัฒนธรรมร่วมแบบเขมรในประเทศไทย." <u>พัฒนาการอารยธรรมไทย</u> (กรุงเทพ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ ,๒๕๓๖) ,หน้า ๑๐๕-๑๐๘.

จังหวัดสระแก้ว (ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์วังสวนผักกาด)[24] เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังมีรูปพระคณปติ จากปราสาทเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓[25] ส่วนประติมากรรมรูปอรรธนารีศวร (รูปเคารพของพระศิวะและนางอุมารวมอยู่เป็นองค์เดียวกัน) จากจังหวัดอุบลราชธานี ที่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ [26] ก็เป็นงานศิลปกรรมที่น่าสนใจยิ่งชิ้นหนึ่ง ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ มีประติมากรรมรูปวิษณุและรูปพระนางอุมา จากปราสาทเขาพนมรุ้ง บุรีรัมย์[27] เป็นตัวอย่างศิลปกรรมแบบบาปวนของเขมรที่แพร่เข้ามาในระยะนี้ ส่วนในศิลปะแบบนครวัด ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ นั้นรูปพระศิวะจากอำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว[28] คงเป็นตัวอย่างที่แสดงถึงความศรัทธาที่มีต่อศาสนาฮินดูได้เป็นอย่างดี

ในสมัยสุโขทัย ที่นักปราชญ์ส่วนใหญ่จัดว่าเป็นกลุ่มชนในวัฒนธรรมไทยอย่างแท้จริงนั้น แม้หลักฐานทางเอกสารและโบราณวัตถุสถาน ได้บ่งบอกอย่างชัดเจนว่า ประชาชนในกลุ่มเมืองโบราณนี้นับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลักก็ตาม แต่ความเชื่อและอิทธิพลของศาสนาฮินดูก็ยังแฝงในความเชื่อของผู้คนตลอดจนถึงประเพณีเกี่ยวกับราชสำนักอยู่มิใช่น้อย ดังที่ปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกต่างๆหลายหลัก ที่กล่าวอ้างถึง พระนามเทพเจ้าของศาสนาฮินดูหลายพระองค์ อาทิเช่น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศิลาจารึกหลักที่ ๒ (ศิลาจารึกวัดศรีชุม) พุทธศักราช ๑๘๘๔-๑๙๑๐ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๓๗-๓๘ได้กล่าวถึงการสรรเสริญเปรียบเทียบ สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธา ราชจุฬามุนีศรีรัตนลังกาทวีปมหาสามีเป็นเจ้า กับพระกฤษณะ (อวตารหนึ่งของพระนารายณ์) มีความว่า

๓๗ คกา ๐ พระกฤษณ์.พระ...หากประดิษฐาน ๐
พระกฤษณ์นั้น คือ ตนพระมหาสามีศรี-
ศรัทธา ราช จุฬามุนีศรีรัตนลง-
๓๘ กาทีปเป็นเจ้า คือ ตนพระรามพระนารายณ์เทพ
จยุติ หากเที่ยวในสงสารภพอันโทล เกิด

---

[24]หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ,ศิลปะในประเทศไทย ,หน้า ๑๘ และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับงานศิลปกรรมแบบเขมรในไทยได้ใน มรว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ,ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย ,หน้า ๕๙-๖๗.

[25]หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ,ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย ,หน้า ๖๐-๖๑.

[26]เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๖๑.

[27]เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๖๔-๖๕.

[28]เรื่องเดียวกัน .

ไปมาแล ๐ เมตไตร...[29]

ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร พุทธศักราช ๑๙๐๔ ด้านที่ ๑บรรทัดที่ ๕๐ - ๕๔ กล่าวถึงการประดิษฐานรูปพระศิวะ และพระนารายณ์ ในหอเทวาลัยที่ป่ามะม่วง มีความว่า

๕๐ รูปพระอิศวร...พระองค์...บริบูรณ์แล้ว
๕๑ ๑๒๑๗ ศก (ปี)ฉลู วันศุกร์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ
เดือน ๘ ปุรวาษาฒ นักษัตรฤกษ์...
๕๒ เวลารุ่งเช้า เมื่อเสด็จประดิษฐานรูปพระมเหศวร
รูปพระวิษณุ
๕๓ ในหอเทวาลัยมหาเกษตร
ในป่ามะม่วง นี้ ...
๕๔ ดาบส พราหมณ์ทั้งหลาย บูชาเป็นนิตย์
...ธรรม...[30]

ศิลาจารึกปู่ขุนจิดขุนจอด พุทธศักราช ๑๙๓๕ บรรทัดที่ ๑๕-๒๗ ซึ่งกล่าวถึงการทำสัตย์สาบานระหว่างผู้เป็นใหญ่ในกรุงสุโขทัย โดยได้มีการอัญเชิญเทพต่างๆไว้ด้วย มีความดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑๕ ...มเหสูร พระสทาศิพุบ...
๑๖ ...พระภีม พระอรชุน พระ...
๑๗ ...(ยุ)ธิษถิร ทีรฆนาม รามปรสุ
๑๘ ...(ร)ามลักษ์ พระศักดิ์ พระ
๑๙ ...ทีจนนทีสี นรบัณฑิตย์ ฤ
๒๐ ...พระเพลิง พระพรุณ
๒๑ ...(ท)ธรถ กุเวร อรรเธนทสูร
๒๒ ...(เทพค)านพเคราะห์ ทวาทศรา
๒๓ (ศี)...จตาร ตารก ภุชค โภคินท
๒๔ ...(ครุ)ฑธ เขจร กินนร กินรี ปัก
๒๕ ...สรรพสิทธิ รษี สิทธิ พิ
๒๖ (ทยาธร)...(ม)ณี ศรี อุมา
เทวากามเทพ
๒๗ ...(ยมบ)าล ..มฤตยู

---

[29]กรมศิลปากร ,จารึกสมัยสุโขทัย (ม.ป.ท.,๒๕๓๖),หน้า ๗๕.

[30]เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๓๒.

จตุโลกบาล ทศโลก...[31]

ศิลาจารึกคาถาป้องกันอสนีบาต พุทธศตวรรษที่ ๒๐พบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอเมือง พิษณุโลก เป็นบทคาถาสำหรับป้องกันอสนีบาต โดยขึ้นต้นด้วย "โอม"แล้วจึงอัญเชิญเทพทั้งห้า เพื่อป้องกันอันตราย มีความว่า

โอม. ความพยายามเรียกพระนาม อันสำคัญสำหรับป้องกัน
อันตรายทั้งห้า ของพระศิวะที่สัมพันธ์กับนามว่า มุนี และพสุ
(พระวิษณุ) พร้อมด้วย พระอังคัตย(พระพรหม) พระปุลลหะ
(เทพฤาษี) และพระอมรุ ขอให้อสนีบาต จงห่างไกลไปใน
ที่แสนโยชน์ โอม ขอให้อสนีบาต จงห่างไปในที่ไกลๆ[32]

ศิลาจารึกคำอธิษฐาน หลักที่ ๒๐๙ อักษรแบบสุโขทัย ภาษาไทย ปัจจุบันเก็บไว้ที่วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา ซึ่ง ศ.ดร. ประเสริฐ ณ นคร กำหนดอายุไว้ว่า ไม่เก่ากว่ากลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นเรื่องของสตรีชั้นสูง ประกอบกุศลในพุทธศาสนา และอัญเชิญ เทพในเทว ปกรณัม มาร่วมเป็นสักขีพยานมีความว่า

๑. (นบ)ขุนมารพระจตุ(บา-
๒. ล) พระอินทร พระพรหม พระยม พ-
๓. (ระ)(กาน) ลบารเมสูร พระพาย พระนาราย พ
๔. ..ลกายอสูร คู่หน้าเขาฝูงนี้อันมีในหก (คว-)
๕.ง ฟ้าห้าลานแผ่นดิน ทั่วอนันตจักรวาล จุ่งให้[33]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาศิลาจารึกสมัยสุโขทัย มีข้อสังเกตบางประการว่า ในสมัยนี้อาจรับคตินิยมเกี่ยวกับระบบเทวราชของเขมรเข้ามาด้วย โดยผู้ที่นับถือและเลื่อมใสเทพและลัทธิศาสนาฮินดูน่าจะเป็นพวกเขมร อันรวมถึงพราหมณ์ในราชสำนักบางส่วนด้วย เนื่องจากว่า เมื่อพิจารณาจากศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง (ในประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ เรียกว่าหลักที่ ๔)ที่เป็นภาษาเขมร ได้กล่าวถึงการประดิษฐานรูปเคารพในศาสนาฮินดูที่หอเทวาลัยป่ามะม่วง แต่ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทย (หลักที่ ๕) กลับไม่ได้กล่าวถึงเรื่องดังกล่าวเลย ทั้งๆที่คำจารึกส่วนใหญ่เป็นเนื้อความเดียวกัน [34] ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการบางท่านจึงให้เหตุผลว่า อาจเป็นเพราะศิลาจารึกดังกล่าวมีวัตถุ

---

[31]เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๑๒๔.

[32]เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๒๘๓.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย , ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๗ (กรุงเทพ: ศักดิ์โสภาการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๔๗-๔๙.

กรมศิลปากร,จารึกสมัยสุโขทัย ,หน้า ๔๐-๔๑

ประสงค์เพื่อการประกาศให้บุคคลสองกลุ่มที่มีพื้นฐานทางภาษา(และศาสนา)ไม่เหมือนกัน ได้รับทราบถึงพระราชกรณียกิจที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มบุคคลที่ต่างกันเช่นนี้[35]

หลักฐานโบราณวัตถุซึ่งแสดงถึงความศรัทธาที่มีต่อศาสนาฮินดู ในครั้งสมัยสุโขทัย ศึกษาได้จาก การพบประติมากรรมสำริดกลุ่มหนึ่ง ที่หล่อเป็นรูป พระศิวะ พระวิษณุ พระพรหม พระหริหระ และพระนางอุมา สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับเทวรูปดังกล่าว ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงศึกษาเอาไว้อย่างละเอียดแล้ว ในเอกสารเรื่อง "เทวรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัย" ซึ่งงานนิพนธ์ชิ้นนี้นับเป็นครั้งแรกของไทย ที่ได้นำเอาวิธีการลำดับ"วิวัฒนาการแห่งลวดลาย"มาใช้อย่างเป็นระบบ และได้ผลเป็นที่น่าเชื่อถือในระดับหนึ่ง[36]

ต่อมาในสมัยอยุธยา อิทธิพลของศาสนาฮินดูก็ยังปรากฏอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับวรรณคดีที่นิยมกล่าวอัญเชิญเทพผู้ทรงฤทธิ์ของศาสนาฮินดู มาเพื่อช่วยคุ้มครองคำสัตย์สาบาน หรือเพื่อช่วยปกปักรักษา และอภิบาลสิ่งอันดีงามต่างๆ ดังเช่น ลิลิตยวนพ่าย ที่ได้กล่าวถึงพระอิศวร พระพรหม และพระวิษณุ หรือ คำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้าง ก็อ้างถึงเทพเจ้าสี่พระองค์ คือ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม และ พระอัคนี เป็นต้น[37] นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจากขนบธรรมเนียมประเพณีในราชสำนัก ตลอดจนพระนามาภิไธย ของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ ที่เปรียบเสมือนเป็นสมมติเทพ หรือเทวราชา แล้ว เห็นได้ว่าสิ่งต่างๆเหล่านี้ล้วนแต่แฝงเอาไว้ด้วยหลักการปฏิบัติเนื่องในศาสนาฮินดูเกือบทั้งสิ้น[38] และจากเอกสารที่เล่าถึงเหตุการณ์ครั้งสมัยอยุธยานี้ ได้พบว่า เคยมีพิธีกรรมที่อ้างอิงถึงเทพของศาสนาฮินดู การสร้างเทวสถาน ตลอดจนการหล่อเทวรูปเนื่องในศาสนาฮินดูอยู่หลายครั้ง ดังตัวอย่างเช่น ที่ปรากฏความในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ที่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์สมัยพระเจ้าปราสาททอง ว่า "...ศักราช ๙๙๘ ปีชวด อัฐศก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้รื้อเทวสถานพระอิศวร พระนารายณ์ขึ้นมาตั้งยังชีกุน..."[39]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ในพิธีลบศักราช ครั้งสมัยพระเจ้าปราสาททองนั้น พระองค์ได้โปรดให้ตั้งเขาพระสุเมรุหน้าจักรวรรดิ์ไพชยนต์มหาปราสาท โดยมีเขาไกรลาศและสัตตบริภัณฑ์รายล้อม และโปรดให้ "...ทวิชาจารย์แต่งกายเป็นพระอิศวร พระพิษณุ พระพายุ พระพิรุณ พระเพลิง พระยม พระไพศพ

---

[35]จิรัสสา คชาชีวะ ,<u>พระพิฆเนศวร์</u> (กรุงเทพ : โรงพิมพ์พิฆเนศ,๒๕๓๑), หน้า ๖๘.

[36]หม่อมเจ้ าสุภัทรดิศ ดิศกุล,<u>เทวรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัย</u> (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร,๒๕๐๘).

[37]องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู,<u>พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในประเทศไทย</u> (กรุงเทพ:โรงพิมพ์การศาสนา,๒๕๒๙),หน้า ๑๓๕.

[38]จิรัสสา คชาชีวะ ,<u>พระพิฆเนศวร์</u>,หน้า ๖๕-๗๐

[39]กรมศิลปากร, <u>พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒</u> (กรุงเทพ : ไอเดียสแควร์ , ๒๕๓๕),หน้า ๙.

BL 1211 ... 2540 ฉ.1 ... 20301

พระจันทร์ พระอาทิตย์ รูปเทพยเจ้าทั้งสิบสองราศี แวดล้อมสมเด็จพระอมรินทราธิราช โดยอันดับศักดิ์เทวราช..."[40]

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระองค์โปรดให้หล่อเทวรูปเทพของศาสนาฮินดูขึ้นหลายองค์ ดังข้อความในพระราชพงศาวดาร ว่า

หอสมุดสาขา วังท่าพระ

> และในเดือนยี่ ปีวอกนั้นพระบาทสมเด็จบรมบพิตรพุทธเจ้าอยู่หัวบำเพ็ญพระราชกุศลนานาประการ แล้วให้หล่อรูปพระอิศวรเป็นเจ้ายืนสูงศอกคืบมีเศษพระองค์หนึ่งรูปพระศิวาทิตย์ยืนสูงศอกมีเศษพระองค์หนึ่ง รูปพระมหาวิฆเนศวรพระองค์หนึ่งรูปพระจันทราทิศวรพระองค์หนึ่ง และรูปพระเจ้าทั้งสี่พระองค์นี้สวมทองนพคุณ และเครื่องอาภรณ์ประดับนั้นถมยาราชาวดีประดับแหวนทุกพระองค์ไว้บูชาสำหรับการพระราชพิธี...[41]

> ...ในปีวอก อัฐศกนั้น ตรัสให้หล่อรูปพระเทวกรรมสูงประมาณศอก มีเศษพระองค์หนึ่ง สวมทองเครื่องประดับถมราชาวดี ครั้นปีระกา นพศก พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการตรัสสั่งพระยาจักรีให้แต่งโรงราชพิธีบัญชีพรหมและชมรมสำหรับการพระราชพิธีทั้งปวงในทะเลหญ้าตำบลเพนียดและทรงพระกรุณาตรัสให้หล่อพระเทวกรรมทองยืน สูงศอกหนึ่งหุ้มด้วยทองเนื้อเจ็ดแล้ว และเครื่องอาภรณ์นั้นถมราชาวดี ประดับด้วยแหวนไว้สำหรับการพระราชพิธีคชกรรม...[42]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

นอกจากนี้ ยังมีเหตุการณ์เมื่อครั้งทำพิธีโสกันต์ของเจ้าฟ้าอุทุมพรบวรราชกุมาร ที่โปรดให้ทำเขาไกรลาศขึ้นที่ท้องสนามหน้าพระที่นั่งวิหารสมเด็จมหาปราสาท และโปรดให้ตั้งมณฑปใหญ่ โดยมีมณฑปน้อยสองข้างขนาบอยู่ "...มณฑปน้อยเหนือตั้งพระอิศวร พระอุมา พระพิฆเนศ มณฑปใต้ตั้งพระนารายณ์ พระลักษมี พระมเหศวร มีเครื่องทรงนมัสการทั้งสองแห่ง..."[43]

---

[40]เรื่องเดียวกัน,หน้า ๕-๑๐.

[41]เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๒๒-๒๓.

[42]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

[43]คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย ,คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพ:โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,๒๕๓๔),หน้า ๓๓-๓๔.

อย่างไรก็ตาม หลักฐานทางโบราณวัตถุสถานที่แสดงถึงเทพของศาสนาฮินดู ดูเหมือนจะไม่ค่อยหลงเหลือให้เห็นเป็นรูปธรรมมากเท่าใดนัก แต่ก็อาจดูตัวอย่างได้จาก เทวรูปพระอิศวรสำริด จากเมืองกำแพงเพชร ที่ระบุศักราชการสร้างว่าอยู่ใน พ.ศ. ๒๐๕๓ (สมัยรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒) ซึ่งเทวรูปองค์นี้มีคำจารึกอยู่ที่ฐานเทวรูป โดยมีข้อความที่น่าสนใจตอนหนึ่งว่า "...จึงเจ้าพรญาศรีธรรมาโศกราชประดิษฐานพระอิศวรเจ้านี้ ไว้ให้ครองสัตว์สี่ตีนสองตีนในเมืองกำแพงเพชร และช่วยเลิกศาสนาพุทธศาสตร์ และไสยศาสตร์ และพระเทพกรรม มิให้หม่นให้หมองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียว..."[44] นอกจากนี้ก็ยังมีประติมากรรมสำริดรูปตรีมูรติ(?) ศิลปะสกุลช่างภาคเหนือ ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๓ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เทวรูปองค์นี้หล่อเป็นประติมากรรมมีสามพักตร์ ประทับนั่งยกพระชงฆ์ขวาขึ้น ส่วนพระชงฆ์ซ้ายพับย้อนไปด้านหลัง มีสี่กร พระกรคู่หน้าอยู่ในท่าอัญชลี ส่วนพระหัตถ์ขวาทรงสังข์ และพระหัตถ์ซ้ายทรงถือดอกบัว จากลักษณะเครื่องประดับเห็นได้ว่าคล้ายกับถนิมพิมพาภรณ์ของประติมากรรมในสมัยอยุธยา[45] และก็ยังอาจดูได้จากหน้าบันไม้จำหลักหลายแห่งของวัดในสมัยอยุธยาที่นิยมทำเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ เช่น วัดหน้าพระเมรุ อยุธยา หรือ หน้าบันของวัดแม่นางปลื้ม ที่ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา อยุธยา[46]เป็นต้น ซึ่งคติการสร้างหน้าบันรูปนารายณ์ทรงครุฑนี้ได้สืบทอดต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ด้วยเช่นกัน อันแสดงถึงความกลมกลืนกันระหว่างศาสนาพุทธและฮินดูได้เป็นอย่างดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ขนบธรรมเนียมและประเพณีพิธีกรรม ล้วนสืบต่อมาจากสมัยอยุธยาเกือบทั้งสิ้น ซึ่งรวมไปถึง อิทธิพลของศาสนาฮินดูด้วย ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ของรัชกาลที่ ๑ โดยพระองค์ได้โปรดให้ตั้งมณฑปที่สรงพระกระยาสนานที่ชั้นชาลา ข้างพระที่นั่งอมรินทราภิเษก โดยในพระราชพิธีนี้ ได้มีการตั้งโรงพิธีพราหมณ์ขึ้นด้วย ดังความว่า

> ...และตั้งโรงพิธีพราหมณ์หน้าพระที่นั่งประดับด้วย ราชวัตรฉัตรกระดาษ ๕ ชั้น มีต้นกล้วย ต้นอ้อย และดอกหมากดอกมะพร้าว ห้อยตามมุมราชวัติ และเชิญเทวรูปทั้ง ๗ องค์

---

[44]คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี , ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค ๑ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,๒๕๑๐), หน้า ๒๙-๓๐.

[45]Theodore Bowie ,M.C. Subradradis Diskul ,A B Griswold ,The Sculture of Thailand (Australia ; Norman J Field & Company Pty Ltd. ,1976/77) , p.101 , fig.72.

[46] Elizabeth Moore , Philip Stott and Suriyavudh Sukhasvasti , Ancient Capitals of Thailand (London; Thames and Hudson ,1996) ,pp. 248-249

> ออกตั้ง คือ พระปรเมศวร พระพรหมธาดา พระนารายณ์ พระเทวกรรม พระพิฆเนศวร พระอุมาภควดี พระลักษมี ตั้งเครื่องเบญจครรภนพวรรค หม้อกุณฑ์เตากุณฑ์ไหมเพลิง และไตรทวารฟ้าด้วยไม้ซีก ประดับด้วยไม้ไผ่อุนาเทวาพรหมโองการทิศละ ๓ วัน ทั้ง ๘ ทิศ ตั้งกรดสังข์...[47]

นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ทรงตั้งคณะพราหมณ์ขึ้นมารับสนองพระราชโองการมาตั้งแต่เริ่มต้น โดยแต่งตั้งเป็นพราหมณ์ในราชสำนัก เพื่อให้คำปรึกษาและประกอบพระราชพิธีสำหรับพระนคร ซึ่งก็ได้ปฏิบัติกันสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน[48]และพร้อมกันนั้นยังโปรดให้สร้างเสาชิงช้าและเทวสถาน(โบสถ์พราหมณ์)ขึ้น[49]และในปัจจุบันเทวสถานโบสถ์พราหมณ์ก็ยังถือเป็นสถานที่สำคัญของพระนครอยู่เช่นเดิม

พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์ในรัชสมัยต่อมา ทรงให้ความสำคัญกับศาสนาฮินดูอยู่โดยตลอด ดังตัวอย่างจาก พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระราชทานไปถึงพระองค์เจ้าปัทมราช ที่เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ.๒๔๐๓ ตอนหนึ่งว่า "...รูปพระนารายณ์ซึ่งรับสั่งให้พระสิริธรรมมุนีคุมเข้ามานั้น เปนของดีเปนของรามราช พระนารายณ์ปางนี้ที่ในกรุงก็ยังไม่มี มีแต่ตัวอย่างโบราณเขาเขียนไว้ในสมุดตำรา แต่เสียดายคนที่ขุดได้นั้น รังแกอุตริไปทุบ ไปหักคอ ไปหักแขนเสีย บัดนี้กระหม่อมฉันได้ให้ช่างต่อแขนเข้าได้แล้ว ทำให้ทรงเทพศาสตรเปนตรีศูรด้ามยาวอย่างรูปตัวอย่างที่โบราณเขียนไว้ แต่บัดนี้ยังคิดคัดคอเข้าไม้จะให้สนิท การก็ยังไม่แล้ว ยากอยู่ เพราะไม่หล่อต่อในไฟตามที่เสด็จรับสั่งห้ามมานั้น..."[50]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๑ ส่วนหนึ่งของพระราชพิธีนี้ ได้แก่การถวายพระราชอุทิศเครื่องพลีกรรมให้เจ้าพนักงานเชิญไปบวงสรวงเทวดา ณ เทวสถานที่ต่างๆ ๑๕ แห่ง[51]เป็นต้น นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ พระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งแสดงถึงความสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับพระราชพิธีเนื่องในศาสนาฮินดูดังกล่าวด้วย

---

[47]องค์การศาสนพราหมณ์-ฮินดู,พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ,หน้า ๑๕๔.

[48]เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๖๒-๑๖๓.

[49]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕-๒๔๕.

[50]มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๒๑), หน้า ๔๒๕.

[51]องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่๙,หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

และสำหรับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ได้โปรดให้สร้างเทวาลัยพระคเณศ ขึ้นที่สนามหญ้าหน้าพระที่นั่งที่พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม [52]นอกจากนี้ ยังพบว่า พระองค์ทรงมีความเชี่ยวชาญในด้านการศาสนาและวรรณคดีเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเกี่ยวกับวรรณคดีทางศาสนาฮินดู และได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือขึ้นหลายเล่ม อาทิ พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ พระนลคำหลวง สามัคคีเสวก เป็นต้น โดยเฉพาะ ลิลิตนารายณ์สิบปางนั้น ถือได้ว่าเป็นงานพระราชนิพนธ์ที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับแนวคิดของคัมภีร์นารายณ์สิบปางตามโลกทัศน์ของไทยแบบเก่าไปโดยสิ้นเชิง

ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงพระราชนิพนธ์ "นารายณ์สิบปางลิลิต" ขึ้นมาเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๖ นั้น สังคมไทยได้รับรู้เทพปกรณัมเหล่านี้มาบ้างแล้ว โดยพบว่ามีหนังสือหรือคัมภีร์เก่าหลายเล่มที่กล่าวถึงเทวนิยายของเทพฮินดูเหล่านี้ ซึ่งได้นำมาดัดแปลงให้เข้ากับรสนิยมของสังคมไทยแล้ว ดังจะเห็นได้จากต้นฉบับตัวเขียน "คัมภีร์นารายณ์สิบปาง"อันเป็นหนังสือเก่า ซึ่งจากคำนำของกรมศิลปากร ที่ปรากฏในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง(เทวปาง) ได้กล่าวไว้ว่า "...จะเห็นได้ว่าต้นเค้าเรื่องในนารายณ์๑๐ ปางฉะบับเก่าของเรา เป็นคติของฝ่ายไศวะ คือพวกที่นับถือศิวะหรืออิศวรเป็นใหญ่ ต้นฉะบับนารายณ์ ๑๐ ปางของเรา จึงน่าจะได้เค้ามาจากอินเดียใต้ ...อีกอย่างหนึ่งในตอนสุดท้ายแห่งหนังสือเล่มนี้ กล่าวว่า แปลจากอักษรคฤนห์ ตามคัมภีร์ไสยศาสตร์ ก็ยิ่งเป็นหลักฐานให้เห็นได้ชัดขึ้นว่า มาจากอินเดียฝ่ายใต้ เพราะตัวอักษรคฤนห์ เป็นอักษรของชาติทมิฬ..."[53] สำหรับหนังสือนารายณ์สิบปางตามโลกทัศน์แบบเก่า (ก่อนหน้าที่จะปรากฏพระราชนิพนธ์ เรื่อง "นารายณ์สิบปาง ลิลิต")ที่ได้รับการตีพิมพ์แล้วได้แก่ ฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ตีพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ , ฉบับโรงพิมพ์หลวง ตีพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ , ฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ ตีพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.๒๔๖๖ และเมื่อกลางปี ๒๕๔๐ นี้ ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร ได้ศึกษาต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์นารายณ์สิบปางที่เป็นสมุดไท ๒๙ เล่ม และนำฉบับที่ ๑-๔ มาตีพิมพ์ไว้เป็นภาคผนวก ในหนังสือเรื่อง"คัมภีร์นารายณ์ ๒๐ ปางกับคนไทย"[54] ซึ่งนับว่าเป็นผลงานการศึกษาล่าสุดที่มีอยู่ในขณะนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

คัมภีร์นารายณ์สิบปางเหล่านี้ แม้จะรับรู้กันว่าเป็น "หนังสือของเก่า" แต่ก็ยังไม่สามารถทราบได้ว่า มีการเขียนขึ้นตั้งแต่สมัยใดแน่ชัด อย่างไรก็ตามจากการสอบค้นต้นฉบับตัวเขียนคัมภีร์

---

[52]เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๘๓.

[53] นิยะดา เหล่าสุนทร ,คัมภีร์นารายณ์ ๒๐ ปางกับคนไทย (กรุงเทพ:สำนักพิมพ์แม่คำผาง ,๒๕๔๐) , หน้า ๑๒-๑๓.

[54] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๑๒๒-๒๓๙.

ดังกล่าวที่เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ โดย ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร พบว่ามีสมุดไทย เลขที่ ๑๖ ได้ระบุถึงปีที่สร้างไว้ว่า ตรงกับศักราช ๑๒๑๖ (พ.ศ.๒๓๘๗) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และท่านยังได้สรุปไว้ว่า สมุดไทยเล่มอื่นๆ (ทั้งหมดรวม ๒๙ เล่ม)ก็คงสร้างขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน เพราะมีเนื้อความส่วนใหญ่ตรงกัน แสดงว่าคงจะมีการคัดลอกต่อๆกันมา[55] ด้วยเหตุนี้อาจตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่า อย่างน้อยคัมภีร์นารายณ์สิบปาง น่าจะเป็นที่รับรู้กันมาแล้วก่อนสมัยรัชกาลที่ ๓ และคงได้รับความนิยมกันเพิ่มขึ้นในรัชสมัยนี้ เนื่องจากพระองค์ทรงโปรดให้มีการฟื้นฟูศิลปวิทยาการและวรรณคดีขึ้นอย่างกว้างขวาง[56] และสิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งก็คือ ในรัชสมัยนี้ได้มีการนำเอาวรรณกรรมชาดกและบทละครต่างๆกว่า ๓๐ เรื่อง มาเขียนไว้ที่ผนังบานแผละประตู/หน้าต่าง ของอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม[57] ซึ่งการพบกลุ่มภาพเทพเนื่องในนารายณ์สิบปางบนบานประตู/หน้าต่างของพุทธสถานแห่งเดียวกันนี้ ก็อาจมีความเกี่ยวกันกับความนิยมของคัมภีร์นารายณ์สิบปางในระยะนี้ด้วยก็เป็นได้

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ "นารายณ์สิบปาง ลิลิต"ขึ้นนั้น พระองค์ได้ทรงศึกษาเรื่องนี้มาเป็นอย่างดีด้วยการเปรียบเทียบทั้งจากคัมภีร์นารายณ์สิบปางตามโลกทัศน์ของไทยแบบเดิม และตำราภาษาต่างประเทศ จากนั้นจึงทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น โดยทรงใช้ข้อมูลตามหนังสือ HINDU MYTHOLOGY ของ J.WILKINS เป็นหลัก หนังสือพระราชนิพนธ์ฉบับนี้ เกิดจากเมื่อครั้งที่พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดระบำแบบหลวงเรื่อง "ศุภลักษณ์วาดรูป" เมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม ๒๔๖๔ ซึ่งในระบำนั้น มีบทกล่าวถึง พระนารายณ์แสดงปางต่างๆให้นางศุภลักษณ์ดู สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี(พระนางเจ้าอินทรศักดิ์ศจี) มีพระราชประสงค์อยากทราบเรื่องอย่างพิเศษ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ "นารายณ์สิบปาง ลิลิต"ขึ้น เพื่อพระราชทานแด่สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี เนื่องในวโรกาส พระชนมายุครบ ๒๑ พรรษา ในวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๖๖ ดังที่ปรากฏในโคลงนำเรื่องว่า

เรื่องนี้ข้าแต่งให้ ราชินี
อินทรศักดิศจี นิ่มน้อง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[55]เรื่องเดียวกัน,หน้า ๓๕-๓๙.

[56]กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ,ประชุมพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพ:บริษัทวิคตอรี่ เพาเวอร์พอยท์,๒๕๓๐) ,บทนำพระราชประวัติไม่ปรากฏเลขหน้า.

[57]วรรณิภา ณ สงขลา, "การบรรยายพิเศษ เรื่อง ลักษณะและการศึกษาภาพจิตรกรรม สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว", การบรรยายเฉลิมพระเกียรติ ๒๐๐ ปีพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพ:สหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒๔.

โดยเธอกล่าวว่าที่ เชิญแต่ง
ซึ่งจำเพาะเหมาะต้อง จิตข้าประสงค์
เรื่ององค์วิษณุไท้ อวตาล
เคยชอบมาแต่กาล เมื่อน้อย
ครั้นใหญ่ก็เพียรอ่าน ค้นเรื่อง
จึงอาจจะเรียงร้อย เรื่องขึ้นดังใจ...[58]

ซึ่งพระราชนิพนธ์ดังกล่าวนั้น ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของความเชื่อในเทพปกรณัมของฮินดูตามโลกทัศน์เดิมของไทย มาสู่การรับรู้เรื่องเทวนิยายฮินดูตามแบบอย่างสากลที่แพร่หลายอยู่ในขณะนั้นอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม ความเชื่อและความศาสนาฮินดูในปัจจุบัน มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในส่วนของราชสำนักเท่านั้น แต่ประชาชนทั่วไปก็ยังให้ความเชื่อถือเทพของศาสนาฮินดูเหล่านี้อย่างมาก ดังจะเห็นได้จาก การบนบานต่อศาลท้าวมหาพรหม ที่ โรงแรมเอราวัณ กรุงเทพ[59] เป็นต้น นอกจากนี้ในปัจจุบันก็ยังมีการสร้างเทวาลัยและรูปเคารพของพระเป็นเจ้าในศาสนาฮินดู เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระคเณศ พระอินทร์ ไว้ที่หน้าห้างสรรพสินค้า สถานศึกษา ตลอดจนบริษัทห้างร้านต่างๆอีกหลายแห่ง เพื่อให้ช่วยปกปักรักษาและเอื้ออำนวยประโยชน์ให้กับผู้บูชา ณ สถานที่นั้นๆ ซึ่งความเชื่อดังกล่าว ก็ดูค่อนข้างกลมกลืนไปกับวิถีชีวิตของคนไทยในปัจจุบัน ซึ่งมีรากฐานมาจากการผสมผสานอิทธิพลและความเชื่อของศาสนาต่างๆ เข้าด้วยกัน มาตั้งแต่ครั้งอดีตกาลแล้ว

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[58] มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ,สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทร มหาวชิราวุธ พระ, นารายณ์สิบปาง ลิลิต (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา ,๒๕๐๗), หน้า ๑ (คำนำ).

[59] Trilok Chandra Majupura , Erawan Shrine and Brahama Worship in Thailand (Bangkok ; Craftman Press ,1993),pp.82-114.

บทที่ ๒
ข้อมูลเบื้องต้นของพุทธสถานที่พบจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ ในสมัยรัตนโกสินทร์

อาคารพุทธสถานที่พบจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์อยู่ และนำมาประกอบในการศึกษาครั้งนี้ มี ๓ วัด รวม ๔ อาคาร ได้แก่

๑. อุโบสถ วัดราชนัดดารามวรวิหาร กรุงเทพ

๒. วิหาร วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพ

๓. อุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพ

๔. อุโบสถ วัดบวรสถานสุทธาวาส (วัดพระแก้ววังหน้า) กรุงเทพ

ซึ่งในบทนี้ ขอกล่าวถึงประวัติโดยสังเขปของพระอาราม ลักษณะอาคารที่พบงานจิตรกรรม ตลอดจนภาพรวมของงานจิตรกรรมที่อยู่ภายในอาคารหลังนั้น โดยมีรายละเอียด ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>วัดราชนัดดารามวรวิหาร</u>

วัดราชนัดดาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ เลขที่ ๒ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร [1]โดยอยู่ใกล้กับป้อมมหากาฬ เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ซึ่งเป็นช่วงต้นของถนนมหาชัยที่ตัดกับถนนราชดำเนินกลาง

ประวัติความเป็นมาของวัดนี้ มีหลักฐานว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปรารภจะสร้างพระอารามขึ้นเพื่อเป็นเกียรติแก่ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี [2] (ซึ่งต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้รับการสถาปนาเป็น พระนางโสมนัสวัฒนาวดี พระมเหสีพระองค์แรกใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราช (บุนนาค) อธิบดีกรมนครบาล สำรวจหาสถานที่สร้างพระอารามขึ้น และเจ้าพระยายมราช ได้เลือกบริเวณสวนผลไม้ ริมกำแพงพระนครด้านตะวันออก ของพระบรมมหาราชวัง เป็นพื้นที่ประมาณ ๒๕ ไร่เศษ ซึ่งก็เป็นที่พอพระราชหฤทัยจึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยา

---

[1] กรมศิลปากร , <u>โลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร</u> (กรุงเทพ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง , ๒๕๓๘) ,หน้า ๓๕.

[2] เรื่องเดียวกัน .

ยมราชทำแผนผังสิ่งก่อสร้างในพระอาราม โดยมีพระราชกำหนดว่า ให้มีสิ่งก่อสร้าง ประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ โลหะปราสาท และกุฏิสงฆ์

ในการก่อสร้างวัดราชนัดดารามนี้ รัชกาลที่ ๓ ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีผู้กำกับการก่อสร้างอาคารต่างๆ ดังนี้

เจ้าพระยายมราช (บุนนาค ยมนาค) กำกับการสร้างพระอุโบสถ วิหาร และ การเปรียญ

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ขณะดำรงตำแหน่ง พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา อธิบดีก่อสร้าง ว่าช่างสิบหมู่ และช่างศิลา เป็นแม่กอง กำกับการสร้างโลหะปราสาท

พระยามหาโยธา กำกับการสร้างกุฏิเสนาสนะ กำแพง เขื่อนรอบวัด ตลอดจนการตัดถนนเพื่อใช้ลงสู่ท่าน้ำ[3]

การก่อสร้างที่มีความสำคัญในช่วงแรกของวัดนี้ คือ การก่อสร้างพระอุโบสถ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ จะอัญเชิญ พระเสฐตมมุนี ซึ่งหล่อขึ้นพร้อมกับพระพุทธมหาโลกาภินันท์ปฏิมา(พระประธานวัดเฉลิมพระเกียรติ)มาประดิษฐานที่อุโบสถก่อน โดยพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนิน พร้อมพระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี เพื่อประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ ในปี พุทธศักราช ๒๓๘๕ ต่อมาเมื่อเจ้าพระยายมราชทำพื้นอุโบสถ และก่อฐานชุกชีเรียบร้อย ก็โปรดเกล้าฯ ให้ชักลากพระพุทธรูปจากพระบรมมหาราชวัง ไปประดิษฐาน ณ อุโบสถวัดราชนัดดา เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๓๘๕ [4] อย่างไรก็ตาม การก่อสร้างพระอารามนี้ยังไม่ทันเสร็จสมบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน[5] สำหรับสิ่งก่อสร้างต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่สร้างในส่วนโครงสร้างหลักสำเร็จแล้ว ก็ได้รับการพัฒนาและซ่อมแซมบูรณะต่อมาตามลำดับ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>พระอุโบสถวัดราชนัดดาราม</u>

พระอุโบสถวัดราชนัดดาราม ซึ่งมีจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์อยู่หลังบานหน้าต่างด้านในนั้นเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งอยู่กลางระหว่าง พระวิหารและศาลาการเปรียญ มีขนาดค่อนข้างใหญ่ ด้านล่างทำเป็นฐานยกพื้น ๒ ชั้น มีเสาสี่เหลี่ยมรอบ ส่วนหลังคาเครื่องบนซ้อนลด ๓ ชั้น เมื่อพิจารณาจากรูปแบบทางศิลปกรรมแล้ว พบว่า มีลักษณะโดยรวมเป็นงานสถาปัตยกรรมแบบพระ

---

[3] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๓๖.

[4] กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุ การอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพ:สหประชาพาณิชย์ ,๒๕๒๕) , หน้า ๒๘๖.

[5] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๓๘.

ราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ ๓ [6] และก็ได้รับการบูรณะเพิ่มเติมในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยมีการเปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนบางตัว ตลอดจนฉาบปูนผนังภายในและเขียนจิตรกรรมขึ้น นอกจากนี้ยังได้ลงรักปิดทององค์พระประธาน และซ่อมฐานชุกชีใหม่อีกด้วย

พระอุโบสถหลังนี้ มีประตูทางเข้าที่ผนังด้านหุ้มกลองทั้ง ๒ ด้าน ด้านละ ๒ ประตู และด้านแปมีหน้าต่างอยู่ผนังละ ๗ ช่อง ภาพจิตรกรรมที่ปรากฏอยู่ภายในนั้น เขียนเฉพาะส่วนผนังเหนือระดับขอบบนกรอบหน้าต่างขึ้นไป จนถึงด้านบนสุดทั้ง ๔ ด้าน ภาพที่ผนังด้านหุ้มกลองด้านหลังพระประธาน เป็นเหตุการณ์ในพุทธประวัติ เมื่อครั้งพระพุทธองค์แสดงธรรมเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสรวงสวรรค์ ส่วนผนังด้านหน้าเขียนภาพพระพุทธองค์เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สำหรับผนังด้านข้างทั้งสองด้าน เขียนเป็นภาพท้องฟ้า ที่มีรูปพระอาทิตย์อยู่กลางผนังทิศตะวันออก และรูปพระจันทร์อยู่กลางผนังตะวันตก โดยมีภาพท้องฟ้าซึ่งเขียนเป็นภาพวิมาน อันประกอบด้วยเทวดา -เทพธิดา เหาะกระจายอยู่เต็มพื้นที่ นอกจากนี้ยังมีภาพของกลุ่มดาวฤกษ์ทั้ง ๒๗ กลุ่มอยู่ด้วย กลุ่มดาวฤกษ์เหล่านี้ มีชื่อเขียนด้วยอักษรไทย ๔ บันทัด บอกเอาไว้อย่างชัดเจน โดยเริ่มจากผนังด้านทิศตะวันออก (ถัดจากภาพพระอาทิตย์) เวียนจากขวาไปซ้าย ๓ แถว ส่วนผนังด้านทิศตะวันตก ก็เริ่มจากขวาไปซ้าย(ริมผนังขวาไปสุดกลางผนัง)เช่นกัน [7]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สำหรับภาพจิตรกรรมหลังบานประตู/หน้าต่าง เขียนเป็นรูปเทพต่างๆของศาสนาฮินดู (และพุทธ) ประทับอยู่เหนือพาหนะ ในลักษณะของเทพผู้พิทักษ์อาคาร โดยมีชื่อของเทพแต่ละองค์เขียนกำกับเอาไว้ด้านล่างของภาพ เทพเหล่านี้จัดอยู่ในชุดของเทพพระเคราะห์ เทพสำคัญของศาสนาฮินดู และเทพชั้นรอง (ดูรายละเอียดเทพแต่ละองค์ได้จากบทที่ ๓) สำหรับผนังระหว่างประตูหน้า เขียนภาพเหมือนขนาดใหญ่ของ พระประสิทธิ์สุตคุณ ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสที่มีชื่อเสียงองค์หนึ่งของวัดราชนัดดา

จิตรกรรมในอุโบสถเหล่านี้ สันนิษฐานกันว่า คงเขียนขึ้นในช่วงที่ พระประสิทธิ์สุตคุณ (แดง เขมทตโต) เป็นเจ้าอาวาส [8] (ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๕) และคงได้มีการบูรณะเขียนซ่อมแซมต่อ

---

[6] น. ณ ปากน้ำ ,ศิลปในกรุงเทพมหานคร ภาคแรก (กรุงเทพ :สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ ,๒๕๒๑), หน้า ๔๐.

[7] กรมศิลปากร,จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์, หน้า ๔๐-๔๒.

[8] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๔๐ สำหรับพระประสิทธิ์สุตคุณนี้ มาจากวัดเทวราชกุญชร และได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดราชนัดดาราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๖-๒๔๖๒ ดูใน เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๑๘๒-๑๘๓.

มาเป็นระยะๆ ดังจะเห็นได้จากภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ที่มีร่องรอยการเขียนซ่อมทับอยู่หลายบาน ซึ่งบางบานก็บอกชื่อผู้เขียน และ ปี พ.ศ. ที่เขียนเอาไว้ด้วย [9]

นอกจากพระอุโบสถหลังนี้แล้ว ภายในวัดราชนัดดาราม ยังมีอาคารสถาปัตยกรรมที่น่าสนใจอีกหลายหลัง เช่น พระวิหาร ศาลาการเปรียญ เป็นต้น อาคารเหล่านี้ส่วนใหญ่สร้างขึ้นตั้งแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ ๓ และมีการบูรณะซ่อมแซมใหญ่ สมัยรัชกาลที่ ๕ ส่วนโลหะปราสาทนั้น แม้จะได้มีการก่อสร้างมาตั้งแต่ ครั้งแรกสร้างวัดแล้ว แต่ก็ยังไม่แล้วเสร็จ จนกระทั่งได้มีการบูรณะเพิ่มเติมจนเสร็จสมบูรณ์ ในรัชกาลปัจจุบันนี้เอง [10]

<u>วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร</u>

วัดสุทัศนเทพวราราม เป็น พระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ เลขที่ ๑๔๖ เขตพระนคร กรุงเทพ โดยมีถนนใหญ่ผ่าน ๓ สาย คือ ถนนตีทอง ถนนบำรุงเมือง และถนนอุณากรรณ[11] ทางด้านหน้าของวัด เป็นที่ตั้งของเสาชิงช้า ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทวสถานโบสถ์พราหมณ์ ที่อยู่ทางด้านหน้าของวัดเช่นกัน

พระอารามนี้สถาปนาขึ้นโดย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อ พ.ศ.๒๓๕๐ โดยพระองค์โปรดให้สร้างวัดขึ้น กลางใจพระนคร เพื่อที่จะประดิษฐานพระศรีศากยมุนี (พระโต) ที่อัญเชิญมาจากจังหวัดสุโขทัย [12] ในการนี้โปรดเกล้าฯ ให้มีกำหนดการก่อพระฤกษ์ขุดรากพระวิหาร เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๓๕๐ และเมื่อก่อสร้างพระวิหารหลวงในส่วนฐานชุกชีแล้วเสร็จ ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญ พระศรีศากยมุนีมาประดิษฐาน เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๓๕๑ ซึ่ง จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ได้บันทึกการก่อสร้างพระอารามนี้ไว้ว่า "...พระโองการรับสั่งให้สร้างวัดขึ้นกลางพระนคร ให้สูงเท่าวัดพะนัญเชิง ให้พระพิเรนทรเทพขึ้นไปรับพระใหญ่ ณ เมืองโศกโขทัย ชลอเลื่อนลงมากรุง ประทับท่าสมโภช ๗ วัน .." [13]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[9] ตัวอย่างเช่น ภาพพระพาย (ที่บานหน้าต่างแรก ด้านขวาองค์พระประธาน) ซึ่งบอกชื่อผู้เขียนว่า "นายเยื้อน พ.ศ. ๒๔๕๘" และมีร่องรอยตัวอักษรเดิมอย่างเลือนลางว่า "พระวายุ" หรือ ภาพพระพรหม มีอักษรบอกชื่อผู้เขียนว่า "หลวงพรหมประกาสิทธิ์" เป็นต้น

[10] กรมศิลปากร , <u>ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์</u> (กรุงเทพ : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น ,๒๕๒๕) ,หน้า ๔๔-๔๗.

[11] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๕๗.

[12] เรื่องเดียวกัน .

[13] กรมหลวงนรินทรเทวี , <u>จดหมายเหตุความทรงจำ</u> (กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว , ๒๕๑๖), หน้า ๓๗๑.

การสร้างวัดสุทัศน์ฯหรือที่เดิมพระราชทานนามไว้ว่า "มหาสุทธาวาส" [14] ในสมัยรัชกาลที่ ๑ กระทำได้เพียงแค่ ก่อฐานรากพระวิหารและประดิษฐานพระศรีศากยมุนี ก็สิ้นรัชกาล การก่อสร้างก็ได้ดำเนินการสืบต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๒ โดยพระองค์ทรงดำริให้ช่างเขียนเขียนเส้นลายบานประตู แล้วทรงพระศรัทธาลงลายพระหัตถ์ สลักภาพกับกรมหมื่นจิตรภักดี[15] จนได้บานประตูสลักไม้ล้ำค่าที่ยากจะหาที่ใดมาเทียบได้ชิ้นหนึ่ง แต่ในรัชกาลนี้ ก็สร้างพระวิหารได้เฉพาะเพียงโครงสร้างอาคารเท่านั้น ยังขาดองค์ประกอบบางอย่าง เช่น ไม่มีมุขเด็จ และไม่ได้ยกช่อฟ้าใบระกาบนส่วนหลังคาของตัวอาคาร [16] เป็นต้น

ต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯให้มีการก่อสร้างพระอารามต่อจนสำเร็จ โดยได้สร้าง พระระเบียง พระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ สัตตมหาสถาน นอกจากนี้ยังได้หล่อ พระประธานในอุโบสถ และที่ศาลาการเปรียญ ตลอดจนสร้างกุฏิเสนาสนะต่างๆ อีกหลายอย่าง การก่อสร้างดังกล่าวนี้แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๐ และโปรดให้จัดงานฉลองสมโภชพระอาราม พร้อมพระราชทานนามของพระอาราม ว่า "วัดสุทัศนเทพวราราม"[17] ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็ได้มีการซ่อมแซมใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นต้นมา โดยมีกรมโยธาธิการเป็นผู้ดำเนินการปฏิสังขรณ์ หลังจากนั้นก็ได้มีการบูรณะสืบต่อกันมาตามลำดับจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

แผนผังของวัดสุทัศนเทพวรารามนั้น แบ่งแยกสัดส่วนอย่างเป็นระเบียบ ซึ่งเป็นการสร้างตามผังอันเป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยแบ่งอาณาบริเวณเป็น ๒ เขต คือ เขตพุทธาวาสอยู่ทางเหนือ โดยมีพระวิหารที่มีระเบียงคตล้อมรอบอยู่ส่วนหน้า พระอุโบสถตั้งขวางอยู่ส่วนกลาง ส่วนสัตตมหาสถาน อยู่ที่ลานทางทิศตะวันออกของวิหาร สำหรับเขตสังฆาวาสอยู่ทางด้านใต้ (ส่วนหลัง)ทั้งหมด อันประกอบด้วย กุฏิเสนาสนะ ศาลาการเปรียญ และหอระฆัง[18]

<u>พระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม</u>

พระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕ ห้อง กว้าง ๒๓ เมตร ยาว ๒๖.๓๕ เมตร ฐานล่างยกพื้นสูง โดยทำเป็นฐานทักษิณ ๒ ชั้นซ้อนกัน เครื่องบนเป็น

---

[14] พระครูวิจิตรการโกศล ,<u>ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม</u> (กรุงเทพ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร ,๒๕๑๖), หน้า ๔.

[15] กรมหลวงนรินทรเทวี, <u>จดหมายเหตุความทรงจำ</u> ,หน้า ๓๙๐.

[16] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๐ และ ๘๓-๘๔.

[17] กรมศิลปากร ,<u>ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ ฯ</u> ,หน้า ๕๗

[18] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๕๗.

หลังคาซ้อนลด ๒ ชั้น ด้านหน้ามีมุขเด็จก่อยื่นออกมา กล่าวกันว่า รูปทรงของวิหารนี้ ถ่ายแบบมาจากวิหารพระมงคลบพิตร (หลังเดิม) ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[19] หน้าบันด้านหน้าเป็นไม้จำหลักรูปพระอินทร์ประทับอยู่ในซุ้มบนหลังช้างเอราวัณกลางตัวลายพรรณพฤกษา ส่วนหน้าบันมุขเด็จทำเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑอย่างงดงาม ซึ่งสร้างเสริมขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔

ผนังด้านหุ้มกลองด้านหน้าและหลังของพระวิหาร มีประตูทางเข้าอยู่ด้านละ ๓ ประตู โดยประตูกลางของแต่ละด้านมีขนาดใหญ่ที่สุด บนประตูจำหลักด้วยไม้สักอย่างงดงาม กล่าวกันว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงกำหนดลาย แบบวิธีแกะสลัก และเริ่มจำหลักร่วมกับกรมหมื่นจิตรภักดี โดยสลักบนไม้แผ่นเดียวให้มีลวดลายลึกสลับซับซ้อนถึง ๑๔ เซนติเมตร เป็นลายเครือเถาประกอบด้วยภาพสัตว์ต่าง ๆ บานประตูนี้มีความหนา ๑๖ เซนติเมตร กว้าง ๑.๓๐ เมตร สูง ๕.๖๔ เมตร แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าบานประตูวิหารหลวง (บานใหญ่คู่กลางด้านหน้า) ได้ถูกทำลายลงด้วยอัคคีภัย เมื่อเดือนพฤศจิกายน ๒๕๐๒ ปัจจุบันจึงได้นำไปตั้งแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร โดยได้นำเอาบานประตูคู่กลางด้านหลังมาติดตั้งไว้ด้านหน้าแทน และได้สร้างบานประตูคู่ใหม่ติดไว้ที่ประตูกลางด้านหลัง[20] แต่ประตูที่สร้างใหม่นี้ประดับด้านนอกด้วยลายรดน้ำปิดทองแทนที่จะเป็นการจำหลักไม้เช่นเดิม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ด้านแปของผนังวิหาร มีซุ้มหน้าต่างทรงเรือนแก้วปูนปั้นลงรักปิดทอง ประดับกระจกอยู่ด้านละ ๕ ช่อง บานหน้าต่างแต่เดิมเขียนลายรดน้ำแก้วชิงดวง ซึ่งต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้รับการแก้ไข เป็นลวดลายปูนน้ำมันปั้นปิดทองคำเปลว รูปต้นไม้ เขามอ และสัตว์ป่าต่าง ๆ แทน[21]

ภาพจิตรกรรมภายในพระวิหารหลวง เป็นภาพเล่าเรื่องเนื่องในพระพุทธศาสนา โดยแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ ภาพที่เขียนบนผนังทั้ง ๔ ด้าน เล่าเรื่องอดีตพุทธเจ้า ส่วนภาพที่เสาภายในเล่าเรื่องไตรภูมิโลกสัณฐาน โดยจิตรกรรมทั้งหมดมีอักษรจารึกบนแผ่นหินชนวน เล่าเรื่องราวต่าง ๆ เอาไว้ สำหรับเรื่องอดีตพุทธนั้น ดำเนินเรื่องตามคัมภีร์พุทธวงศ์ คัมภีร์สัมบิณฑิตมหานิทาน และคัมภีร์วิสุทธวิลาสินีอรรถกถา ส่วนภาพไตรภูมิโลกสัณฐาน ดำเนินเรื่องตามคัมภีร์

---

[19] พระครูวิจิตรการโกศล ,ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม , หน้า ๘๑.

[20] วรรณิภา ณ สงขลา ,การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม (กรุงเทพ :อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ ,๒๕๓๑),หน้า ๒๒-๒๔.

[21] พนพิพัฒน์ หอมหวาน ,วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร (กรุงเทพ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ม.ป.ป.) ,หน้า ๒๔.

เตภูมิกถา และชาดก [22] จิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้ เข้าใจว่าเป็นฝีมือช่างหลวงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังได้มีการซ่อมจิตรกรรมครั้งใหญ่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกครั้งหนึ่ง[23]

สำหรับจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู / หน้าต่างนั้น เขียนเป็นภาพ โดยจัดองค์ประกอบภาพตามแนวตั้ง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับเนื้อที่ของบานประตูและหน้าต่างที่มีความสูงและแคบ โดยบานหน้าต่าง ๑ บาน เขียนภาพเทพ ๑ องค์ประทับยืนบนสัตว์พาหนะมีขนาดพอเหมาะกับบานหน้าต่าง พื้นหลังเขียนลายเครือเถาดอกพุดตาน ส่วนบานประตูก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันแต่ขนาดของตัวภาพเล็กกว่าเทพที่บานหน้าต่าง เพราะประกอบด้วยเทพหลายองค์ใน ๑ บาน โดยเทพองค์ประธานอยู่ด้านบน และเทพบริวารอยู่เบื้องล่าง [24] จิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์เหล่านี้คงเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ เพราะปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุต่าง ๆ ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงลงฝีพระหัตถ์จำหลักไม้บานประตูร่วมกับกรมหมื่นจิตรภักดีและทรงโปรดให้ติดตั้งบานประตูหน้าต่าง ตลอดจนการสร้างพระวิหารแล้วเสร็จ แต่ยังมิได้ทรงยกช่อฟ้าก็สิ้นรัชกาล[25]

<u>พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม</u>

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามเป็นอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทิศตะวันออก ขนาดกว้าง ๒๒.๖๐ เมตร ยาว ๗๒.๒๕ เมตร ซึ่งถือว่าเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่มากหลังหนึ่ง อาคารหลังนี้เริ่มวางฤกษ์ก่อสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๗๗ และสำเร็จเรียบร้อยในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ ใช้เวลาก่อสร้าง ๑๐ ปีเศษ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา เป็นแม่กองงาน และมีกรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง[26]

ลักษณะของพระอุโบสถ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ตั้งบนฐานไพที ที่มีเฉลียงรอบทั้ง ๔ ด้าน มีเสาสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่รองรับหลังคาทั้งหมด ๖๘ ต้น เสาต่าง ๆ เหล่านี้เป็นแบบหัวเสาเรียบไม่มีการตกแต่ง อันเป็นสิ่งที่นิยมกันในสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๓ แต่หลังคาก็

---

[22] อ้างถึงผลการอ่านและวิเคราะห์ศิลาจารึก ของนางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ และนางสาวนิยะดา ทาสุคนธ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรโบราณของกองหอสมุดแห่งชาติ ใน วรรณิภา ณ สงขลา ,<u>การอนุรักษ์จิตรกรรมพระวิหารหลวงฯ</u>, หน้า ๓๖-๓๗.

[23] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๕.

[24] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๑๒-๒๑๓.

[25] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๐๑-๒๐๒ และ ๒๐๘.

[26] พระครูวิจิตรการโกศล ,<u>ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม</u> , หน้า ๗๑.

ยังเป็นแบบสถาปัตยกรรมไทยโบราณที่มีการประดับตกแต่งอย่างอลังการ์อยู่ สำหรับหน้าบันของพระอุโบสถด้านทิศตะวันออก เป็นไม้แกะสลักประดับกระจกสีรูปพระอาทิตย์ประทับนั่งในบุษบกบนราชรถเทียมด้วยราชสีห์ หันหน้ารถสู่ทิศใต้ ส่วนหน้าบันด้านทิศตะวันตก เป็นรูปพระจันทร์ประทับในบุษบกบนราชรถเทียมด้วยม้า หันหน้ารถสู่ทิศเหนือ พื้นลายหน้าบันทั้ง ๒ ด้าน แกะเป็นลายใบเทศดอกโตประดับด้วยกระจกสีต่าง ๆสลับกัน[27]

พระพุทธรูปประธานภายในอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปที่หล่อขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ และมีพระนามซึ่งรัชกาลที่ ๔ ทรงถวายให้ว่า "พระพุทธตรีโลกเชษฐ์" เป็นพระปางมารวิชัยประดิษฐานบนฐานชุกชีสูง ทางด้านหน้าองค์พระประธาน มีกลุ่มพระอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์ ทำด้วยปูนปั้นลงสีประดิษฐานอยู่ โดยพระมหาสาวกเหล่านี้รัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นแทนที่ "พระศรีศาสดา" ที่ได้อัญเชิญไปไว้ยังวัดบวรนิเวศวิหาร [28] ซึ่งพระอสีติมหาสาวกทั้งหมดนี้มีชื่อสลักบอกไว้ที่ฐานด้านล่างของทุกพระองค์

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ มีการวางเรื่องราวดังนี้ คือ ผนังระหว่างประตูซึ่งมีอยู่ ๖ ห้อง และผนังระหว่างหน้าต่าง ๒๔ ห้อง รวม ๓๐ ห้องนั้น เขียนเรื่องเกี่ยวกับปัจเจกพุทธเจ้า โดยแต่ละห้องมีจารึกบนแผ่นหินอ่อนเล่าเรื่องราวของปัจเจกพุทธแต่ละพระองค์เอาไว้ จิตรกรรมบนบานแผละ ประตู และหน้าต่างเขียนเป็นภาพอันเนื่องมาจากวรรณกรรมต่าง ๆ ส่วนผนังช่องบนตั้งแต่ระดับขอบประตู / หน้าต่างขึ้นไป จรดขอบเพดานเป็นภาพปฐมสมโพธิกถา หรือพุทธประวัติของพระสมณโคดมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน[29] โดยเริ่มจากผนังด้านทิศเหนือ เป็นตอนประสูติแล้วลำดับเรื่องตามเข็มนาฬิกาไปยังผนังด้านทิศตะวันออก เป็นตอนมารผจญ แล้วจึงเขียนภาพตามเรื่องไปจนบรรจบกับจุดเริ่มต้น ซึ่งคติการเขียนภาพมารผจญไว้ที่ผนังหน้าพระประธานเช่นนี้เป็นสิ่งที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว[30] สำหรับจิตรกรรมหลังบานประตูและหน้าต่างนั้น เขียนเป็นภาพเทพผู้พิทักษ์อยู่ทุกบาน โดยเขียนด้วยองค์ประกอบภาพในแนวตั้งตามลักษณะของบานประตู / หน้าต่างที่มีความแคบและสูง ภาพเทพผู้พิทักษ์แต่ละองค์ประทับยืน / นั่งบนสัตว์พาหนะหรือที่ประทับอันแตกต่างกัน นอกจากนี้ยังพบว่าได้มีการเขียนพระนามของเทพแต่ละพระองค์เอาไว้ด้วยซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเปรียบเทียบกับจิตรกรรมที่อื่นเป็นอย่างมาก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

จิตรกรรมในพระอุโบสถหลังนี้ สันนิษฐานกันว่าคงเป็นงานศิลปกรรมที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพราะมีหลักฐานพงศาวดารระบุไว้ว่าได้ก่อสร้างพระอุโบสถแล้วเสร็จจนเป็นวัดที่

---

[27]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑-๗๒.

[28] พนพิพัฒน์ หอมหวาน ,วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร ,หน้า ๔๗.

[29]เรื่องเดียวกัน , หน้า ๔๘.

[30] เกียรติศักดิ์ ชานนนารถ ,จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ ๓ (ม.ป.ท. ,๒๕๒๔) ,หน้า ๓๘ (อัดสำเนา).

สมบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งก็น่าจะหมายความว่าคงได้เขียนภาพจิตรกรรมเหล่านี้สำเร็จลงแล้วด้วยเช่นกัน[31]

<u>วัดบวรสถานสุทธาวาส</u>

วัดบวรสถานสุทธาวาสหรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า "วัดพระแก้ววังหน้า" นั้น ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตของวิทยาลัยนาฏศิลป์และวิทยาลัยช่างศิลป์ กรมศิลปากร สิ่งสำคัญที่ยังเหลืออยู่มีเพียงอุโบสถหลังเดียวเท่านั้น ส่วนสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ได้ถูกรื้อถอนไปหมดสิ้นแล้ว สำหรับสาเหตุที่ได้ชื่อว่า "วัดพระแก้ววังหน้า" ก็คงสืบเนื่องมาจากผู้คนเห็นว่าเป็นที่วัดที่อยู่ในเขตของพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) เช่นเดียวกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่อยู่ในเขตพระบรมมหาราชวัง (วังหลวง) อันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต (พระแก้ววังหลวง) [32] อาจกล่าวโดยสรุปได้อีกประการหนึ่งก็คือ วัดในลักษณะนี้จัดเป็นพระอารามประจำพระราชวัง (โดยไม่มีพระสงฆ์อยู่อาศัยจำพรรษา) ตามขนบธรรมเนียมที่เคยมีมาแต่ครั้งโบราณกาล

พื้นที่แต่เดิมก่อนมีการสร้างวัดบวรสถานสุทธาวาสขึ้นนั้น บริเวณนี้เคยเป็นสวนหรืออุทยานที่ประทับของสมเด็จฯพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (พระมหาอุปราชในรัชกาลที่ ๑) มาก่อน ต่อมาจึงมีพระราชอุทิศสร้างวัดถวายให้หลวงชีใช้เป็นที่จำศีลภาวนา ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ ไม่มีหลวงชีสมควรแก่การอุปการะ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ (พระมหาอุปราชในรัชกาลที่ ๒) จึงโปรดให้รื้อวัดทำเป็นสวนกระต่ายแทน และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ (พระมหาอุปราชในรัชกาลที่ ๓) ได้โปรดให้สร้างวัดบวรสถานสุทธาวาสเป็นพุทธบูชาอีกครั้งในรัชสมัยของพระองค์ [33] แต่พระองค์เสด็จสวรรคตก่อนที่วัดบวรสถานสุทธาวาสจะสร้างสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า (พระมหาอุปราชในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งดำรงพระยศเทียบเท่าพระเจ้าแผ่นดิน) จึงได้ทรงดำเนินการสร้างเรื่อยมา แต่ยังไม่เสร็จบริบูรณ์ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์เพิ่มเติมจนสำเร็จเรียบร้อยและคงมีพระราชดำริจะให้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถเช่นเดียวกับพระแก้วมรกตที่เป็นพระประธานในเขตพระบรมมหาราชวัง จึงโปรดให้ก่อฐานชุกชีสำหรับตั้งบุษบกกลางพระอุโบสถ นอกจากนี้ยังโปรดฯให้เขียนจิตรกรรมฝาผนังเรื่องตำนานพระพุทธสิหิงค์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[31] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๑.

[32] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ , "ตำนานวังหน้า" <u>ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓</u> (กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๗๗.

[33] กรมศิลปากร ,กองจดหมายเหตุแห่งชาติ , <u>จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์</u> (กรุงเทพ : สหประชาพาณิชย์,๒๕๒๔), หน้า ๑๘๒.

และอดีตพุทธเจ้าไว้ในพระอุโบสถด้วย แต่จนสิ้นรัชกาลก็มิได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ไปประดิษฐานไว้แต่ประการใด ต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระองค์ทรงยกเลิกตำแหน่งวังหน้า (โดยมีกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเป็นพระองค์สุดท้าย) พระราชวังบวรสถานมงคลก็ขาดผู้ดูแลรักษา พระองค์จึงโปรดให้รื้อปราการและสถานที่อื่น ๆ ออกเสีย คงไว้แต่พระอุโบสถหลังเดียวเท่านั้น [34] จนในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้โปรดฯ ให้ซ่อมแปลงพระอุโบสถเดิมเป็นพระเมรุพิมาน เพื่อใช้เป็นที่ตั้งพระศพ ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ และพระศพเจ้านายซึ่งทรงเกียรติสูงหลายองค์ [35] หลังจากสิ้นงานครั้งนั้นแล้ว พระอุโบสถหลังนี้ก็หมดความสำคัญและชำรุดทรุดโทรมลงอย่างมาก จนกระทั่งได้มีการบูรณะเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๐ และ พ.ศ. ๒๕๐๕ ตามลำดับ[36]

อุโบสถของวัดบวรสถานสุทธาวาส มีแผนผังเป็นจตุรมุข กล่าวกันว่าเจตนาเดิมของสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพนั้นทรงตั้งพระทัยสร้างให้มียอดเป็นปราสาท แต่เมื่อถึงขณะที่ปรุงตัวไม้เครื่องยอด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งห้ามว่า ไม่เคยมีปราสาทในวังหน้ามาก่อน จึงโปรดให้แก้หลังคาเป็นจตุรมุขแทน [37] ตัวพระอุโบสถยกพื้นสูง มีบันไดขึ้นสู่อุโบสถแบ่งเป็น ๓ ชั้น แต่ละชั้นมีระเบียงล้อมรอบ จากระเบียงชั้นบนสุดมีบันไดขึ้นสู่ประตูพระอุโบสถ แต่ละด้านมีประตูทางเข้า ๓ ช่อง ซุ้มประตูแต่ละช่องประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นเป็นลายดอกไม้ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ บานประตูด้านนอกปิดทองประดับกระจกเป็นลายแก้วชิงดวง สำหรับซุ้มหน้าต่างก็ตกแต่งลักษณะเดียวกับซุ้มประตูเพียงแต่ลดขนาดลงมา[38] บริเวณภายในพระอุโบสถมีพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทรอยู่ในบุษบกลงรักปิดทองเป็นประธานหลักของอาคาร โดยองค์พระพุทธรูปตั้งประดิษฐานติดกับผนังด้านทิศตะวันตก พระพุทธรูปองค์นี้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพทรงเริ่มสร้าง แต่มาแล้วเสร็จในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[39]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[34] กรมศิลปากร , ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ , หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

[35] นอ.สมภพ ภิรมย์ ,พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพ: อมรินทร์การพิมพ์ , ๒๕๒๘) , หน้า ๘๕.

[36] กรมศิลปากร ,ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๔ ฯ, หน้า ๑๗๕-๑๗๖ และ กรมศิลปากร , "พิธียกช่อฟ้า พระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส" ศิลปากร ปีที่ ๖, ฉบับที่ ๕ (๒๕๐๖) : ๖๙-๗๗.

[37] สาส์นสมเด็จ เล่มที่ ๑๑ , (ลายพระหัตถ์ระหว่างสมเด็จ ฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ), (กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา ,๒๕๐๔) , หน้า ๑๒๓.

[38]กรมศิลปากร, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ ฯ ,หน้า ๑๗๖.

[39] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ , "ตำนานวังหน้า " ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๓ , หน้า ๗๘.

จิตรกรรมภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส บริเวณผนังด้านที่ประดิษฐานองค์พระประธาน เขียนเป็นภาพวิมานขนาดเล็กอยู่เบื้องบนหลายหลัง นอกจากนี้ยังเขียนเป็นพระอาทิตย์และพระจันทร์อยู่ทั้งสองขององค์พระประธาน และยังมีภาพเทพที่เหาะมาสักการะอยู่รายรอบองค์พระด้วย เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบของภาพและตำแหน่งองค์พระประธานแล้วสันนิษฐานว่าอาจตั้งใจให้มีความหมายถึงการเสด็จลงมาจากดาวดึงส์ของพระพุทธองค์ ภายหลังจากได้ทรงโปรดพุทธมารดาแล้ว สำหรับผนังด้านอื่น ๆ แบ่งภาพออกเป็น ๒ แนว แนวด้านบนเหนือหน้าต่างขึ้นไป เป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ของอดีตพุทธเจ้าซึ่งทรงมีพระจริยาวัตรที่คล้ายคลึงกัน ส่วนภาพในแนวล่างที่อยู่ระหว่างช่องกรอบประตูและหน้าต่างเป็นภาพเล่าเรื่องในตำนานพระพุทธสิหิงค์ โดยเป็นการผสมกันระหว่างตำนานพระพุทธสิหิงค์ฉบับพระโพธิรังษี ซึ่งแสดงเหตุการณ์ตั้งแต่ตอนที่พญานาคเนรมิตกลายเป็นพระพุทธเจ้าจนถึงตอนเจ้ามหาพรหมรบกับพระเจ้าสิริราชบุตร (พระเจ้าแสนเมืองมา) หลังจากนั้นจึงดำเนินเรื่องตามพระราชพงศาวดาร จนถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ยกทัพไปรบกับพม่าที่ยึดเมืองเชียงใหม่แล้วอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มากรุงเทพฯ ภาพหลังสุดเป็นการอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ออกจากวังหลวงเพื่อมายังวังหน้า อย่างไรก็ตาม ภาพแนวล่างนี้นอกจากเป็นภาพในตำนานพระพุทธสิหิงค์แล้ว ก็ยังมีภาพเล่าเรื่องปัจเจกพุทธสอดแทรกอยู่บางผนัง และบางผนังก็ยังไม่สามารถสรุปที่มาได้ [40] จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาสแห่งนี้ สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ ทรงมีลายพระหัตถ์ทูลสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า "...กรมหมื่นวรวัฒน์ว่าเจ้าฟ้าอิศราพงศ์เป็นแม่กองจัดเลือกช่างให้เขาเขียน มีฝีมืออาจารย์แดงห้องหนึ่ง เขียนดีนัก ในนั้นมีรูปชนช้าง..." [41] และลายพระหัตถ์อีกฉบับทรงกล่าวถึงจิตรกรรมตอนทิ้งผลกัลปพฤกษ์ว่า "...ติดใจรูปเขียนวัดบวรสถานอยู่อีกห้องหนึ่ง เห็นว่าดีล้ำเลิศกว่าที่เคยเห็นมา...ไม่เคยเห็นฝีมือช่างผู้นี้ที่ไหน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[40] ดูรายละเอียดใน เกษรา นุชอินทรา , การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง ตำนาน พระพุทธสิหิงค์ ที่วัดบวรสถานสุทธาวาส สารนิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตของภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๒๕.

[41] สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๑ ,หน้า ๑๔๒.สำหรับเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ผู้เป็นแม่กองนั้น พระองค์เป็นโอรสของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ (วังหน้าสมัยรัชกาลที่ ๓) กับเจ้าจอมมารดา พระองค์เจ้าหญิงดาราวดี ประสูติเมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๓๖๓ ได้รับการสถาปนาเป็น เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระองค์สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ พระชันษา ๔๓ พรรษา อ้างถึงใน ธำรงศักดิ์ อายุวัฒนะ ,ราชสกุลจักรีวงศ์ และราชสกุล สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์บรรณกิจเทรดดิ้ง , ๒๕๑๕) , หน้า ๕๖ และ ๑๔๓-๑๔๔.

มาก่อนเลย กรมหมื่นวรวัฒน์บอกว่าชื่อนายมั่น เป็นคนของเจ้าฟ้า...”[42] ซึ่งหากเป็นจริงตามพระมติของสมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ก็น่าจะแสดงว่า จิตรกรรมเหล่านี้เขียนขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 4

นอกจากภาพของอดีตพุทธ , ตำนานพระพุทธสิหิงค์ และปัจเจกพุทธแล้ว ที่บริเวณหลังบานประตู หน้าต่างของอุโบสถ ช่างยังได้เขียนเป็นรูปเทพผู้พิทักษ์ “อย่างฮินดู”[43] เอาไว้ด้วย

ภาพเทพผู้พิทักษ์ที่ด้านหลังบานประตู / หน้าต่างของอุโบสถของวัดบวรสถานสุทธาวาสนี้ มีทั้งสิ้นอยู่ ๕๔ ภาพ โดยแบ่งเป็นภาพหลังบานประตู ๒๒ ภาพ (ประตู ๑๑ บาน) และภาพหลังบานหน้าต่าง ๓๒ ภาพ (หน้าต่าง ๑๖ บาน) อย่างไรก็ตาม ในขณะนี้มีภาพบางภาพที่ลบเลือนหมดสภาพไปบ้างแล้ว จึงทำให้ยากแก่การศึกษามากยิ่งขึ้น แต่จากการพิจารณาภาพที่ยังปรากฏให้เห็นโดยรวมแล้ว พบว่าภาพเทพผู้พิทักษ์เกือบทั้งหมดล้วนเป็นภาพของเทพในศาสนาฮินดูทั้งสิ้น ซึ่งบางภาพก็ตรงตามประติมานวิทยาและเทพปกรณัมของอินเดีย แต่บางภาพก็ได้มีการนำมาปรุงแต่งและแก้ไขให้เข้ากับเรื่องราวที่เกี่ยวเนื่องกับวรรณกรรมของไทยแล้ว

อาคารพุทธสถานที่ได้นำมาใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษาภาพเทพผู้พิทักษ์ทั้ง ๔ อาคาร (จาก ๓ พระอาราม) นับว่าเป็นพระอารามที่ล้วนมีความสำคัญระดับสูงของกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น โดยเฉพาะวัดสุทัศนเทพวรารามนั้น จัดเป็นพระอารามชั้นเอกชนิดราชวรมหาวิหาร ซึ่งได้รับการสถาปนามาตั้งแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดฯให้สร้างขึ้นกลางใจพระนคร อันถือเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญเปรียบเสมือนเป็นพระอารามหลักของกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนวัดราชนัดดานั้นก็เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ซึ่งแม้มีความสำคัญลดน้อยลงมา แต่ก็เป็นพระอารามหลวง ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้น และภายในวัดก็มีสิ่งก่อสร้างและงานศิลปกรรมที่มีคุณค่ามากมาย โดยเฉพาะงานจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถนั้นมีเรื่องราวและองค์ประกอบภาพที่แตกต่างไปจากที่อื่นอันเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สำหรับวัดบวรสถานสุทธาวาส (วัดพระแก้ววังหน้า) แม้ในปัจจุบันได้ถูกรื้อถอนอาคารต่าง ๆ ไปเกือบหมดแล้ว แต่ความสำคัญของพระอารามนี้เมื่อสมัยก่อน คือถือเป็นพุทธสถานที่ตั้งอยู่ในเขตพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) เช่นเดียวกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่อยู่ภายใน

---

[42]เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๖๘.

[43] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๒๔. สำหรับภาพ “อย่างฮินดู” ในที่นี้ เข้าใจว่าคงหมายถึงลักษณะและเรื่องราวของตัวภาพที่ได้ต้นเค้ามาจากภาพของเทพเจ้าในศาสนาฮินดู และได้นำมาเขียนตามรูปลักษณะจิตรกรรมของไทย แต่ก็ยังมีลักษณะท่าทางของภาพที่แสดงถึงอิทธิพลอินเดียอยู่พอสมควร

เขตพระราชวังหลวง สิ่งที่ปรากฏของพระอารามแห่งนี้ จึงน่าจะถือได้ว่าเป็นสุดยอดของศิลปกรรมสกุลช่างวังหน้าที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในสมัยนั้น

และด้วยเหตุที่พระอารามทั้ง ๓ แห่ง ล้วนมีความสำคัญยิ่งดังกล่าว จึงเป็นที่น่าเชื่อได้ว่าผู้ที่เป็นแม่กองควบคุมงานดูแลการเขียนภาพจิตรกรรมในครั้งนั้น คงต้องคัดสรรช่างเขียนฝีมือระดับชั้นครูผู้มีผลงานอันเป็นที่ยอมรับนับถือกันมาเป็นผู้เขียนงานจิตรกรรมเหล่านี้ ด้วยเหตุนี้ภาพจิตรกรรมที่ปรากฏอยู่ในพระอารามดังกล่าว จึงน่าจะถือได้ว่าเป็นตัวอย่างของงานเขียนภาพที่สมบูรณ์อันเป็นตัวแทนของงานจิตรกรรมแต่ละสมัยได้ในระดับหนึ่งด้วย

สิ่งที่น่าสังเกตคือ จากการสำรวจพระอารามในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ พบเพียง ๔ อาคารนี้เท่านั้น ที่มีการเขียนภาพเทพผู้พิทักษ์ ในลักษณะของเทพจากศาสนาฮินดู ที่มีความเกี่ยวเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ,เทวดานพเคราะห์ ,เทพผู้รักษาทิศ หรือกลุ่มเทวบุตร ไว้บนแผ่นบานประตู/หน้าต่างเช่นนี้ ซึ่งอาจตั้งข้อสมมติฐานเบื้องต้นได้ว่า ภาพเทพผู้พิทักษ์เช่นนี้ อาจเป็นเครื่องแสดงถึงฐานันดรศักดิ์ของอาคารด้วย กล่าวคือ เป็นภาพที่จำกัดให้เขียนได้เฉพาะในวัดที่เป็นพระอารามหลวงเท่านั้น เนื่องจากต้นเค้าของเทพต่างๆเหล่านี้ มีความผูกพันกับคติเทวราชามาตั้งแต่ในอดีต (ดังเช่นที่พบว่ามีการเขียนภาพเทพนารายณ์สิบปางในพระบรมมหาราชวังมาตั้งแต่สมัยอยุธยา) เมื่อนำมาใช้เขียนในพระอาราม จึงได้จำกัดการเขียนอยู่ในพระอารามหลวง ที่เป็นพระอารามของพระมหากษัตริย์ (หรือบรมวงศานุวงศ์) เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ภาพลักษณะเช่นนี้ ถือได้ว่า เป็นปรากฏการณ์พิเศษของเทพผู้พิทักษ์ เนื่องจากได้พบเพียง ๔ แห่งเท่านั้น สำหรับ ภาพผู้พิทักษ์ทวารและบัญชรในที่อื่นๆ แม้จะได้มีการเปลี่ยนแปลงการเขียนเทพนิรนามประเภท เทวดายืนแท่น ไปเป็นภาพลักษณะอื่นๆ เช่น เสี้ยวกาง ,นางอัปสร ,ฝรั่งถือปืน ฯลฯ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓ บ้างก็ตาม แต่ในที่สุดก็ดูเหมือนว่า ได้กลับไปนิยมขียนภาพ "เทวดายืนแท่น" เหมือนเช่นที่เคยเขียนมาเมื่อครั้งก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>การจำแนกประเภทของเทพผู้พิทักษ์</u>

ในการศึกษาภาพเทพผู้พิทักษ์ที่ปรากฏในอาคาร ๔ หลัง ที่นำมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้ (อุโบสถวัดราชนัดดา , วิหารและอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส) สามารถจำแนกประเภทของเทพที่นำมาเป็นเทพผู้พิทักษ์ ออกได้ดังนี้

๑. เทพพระเคราะห์

๒. ทิศปาล (เทพผู้รักษาทิศ)

๓. เทพผู้ทรงฤทธิ์

๔. (เทพที่เกี่ยวเนื่องใน) นารายณ์สิบปาง

๕. เทพชั้นรอง (และกลุ่มคนธรรพ์ ฤาษี / อัปสร และเทวบุตร์)

๖. อื่น ๆ

๑. เทพพระเคราะห์

กลุ่มเทพพระเคราะห์นั้น ตามความเชื่อแต่เดิมของชาวอินเดียล้วนเกี่ยวข้องกับเรื่องของดาราศาสตร์เป็นสำคัญ โดยชาวฮินดูจะนับถือดาวพระเคราะห์ในระบบสุริยจักรวาล หรือดาวประจำวันทั้ง ๗ ในสัปดาห์ ว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ยกย่องเคารพบูชาว่าเป็นเทพเจ้า บูชาเพื่อความโชคดีเกิดสันติสุขกับผู้บูชา และยังเชื่อว่าเทพเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับโชคชะตา ของมนุษย์อีกด้วย[44] ในการนี้จึงได้คิดสร้างรูปเคารพเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมขึ้น ซึ่งคติความเชื่อเทพพระเคราะห์ของอินเดียเหล่านี้ ก็ได้ส่งผ่านมายังดินแดนแถบเอเชียอาคเนย์อันรวมถึงประเทศไทยในระยะต่อมา

หลักฐานความเชื่อเกี่ยวกับกลุ่มเทพพระเคราะห์ของไทยในสมัยเริ่มแรก ยังไม่ค่อยชัดเจนมากนัก ส่วนใหญ่พบเทพพระเคราะห์เพียงบางองค์ ดังเช่น พระอาทิตย์ที่พบเป็นเอกเทศเท่านั้น หลักฐานโบราณวัตถุที่แสดงถึงความเชื่อในกลุ่มเทพพระเคราะห์อย่างชัดเจนพบในสมัยลพบุรี (อิทธิพลศิลปกรรมของเขมร) โดยพบแท่งหินสลักภาพเทพพระเคราะห์ (และเทพผู้รักษาทิศ) อยู่ตามปราสาทหินต่าง ๆ หลายแห่ง (ดูในหัวข้อ ทิศปาล ประกอบ)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สำหรับความเชื่อของคนไทยปัจจุบันต่อเทพพระเคราะห์ค่อนข้างเกี่ยวข้องกับทางโหราศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ โดยมีการผูกเรื่องราวของเทพแต่ละองค์มาเปรียบเทียบกับบุคคลแต่ละคน นอกจากนี้ยังโยงไปถึงระบบดาราศาสตร์ คือ ดวงดาวมีอิทธิพลต่อชะตาเกิดของบุคคล และมีการนับถือสีประจำวันตามสีประจำเทพนพเคราะห์ด้วย[45]

ความเชื่อเกี่ยวกับเทพนพเคราะห์ได้ปรากฏในหนังสือเก่าของไทย ได้แก่ คัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ กล่าวถึง มูลเหตุว่า มีกำเนิดมาจากพระอิศวรเป็นผู้สร้าง โดยในชั้นต้น พระองค์ได้ประดิษฐานทิพยวิมานทั้งเก้าขึ้น แต่ไม่มีเทพประจำอยู่ และพระองค์ทรงอนุญาตว่าหากเทวบุตรองค์ใดๆทรงสร้างกุศลแก่กล้า และตั้งความปราถนาอยากอยู่วิมานใดๆ ก็ให้บังเกิดอยู่ในทิพยวิมานนั้นๆ จากนั้นจึงมีเทวโองการสั่งพระพรหมธาดา สหบดีพรหม จัดให้วิมานทั้งเก้าเดินเวียนรอบเขาพระสุเมรุราช[46]

---

[44] เอมอร เชาวน์สวน ,“ เทพนพเคราะห์” , (สารนิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตของ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๓๐) , หน้า ๗๔-๗๕.

[45] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๗๒.

[46] สมบัติ พลายน้อย ,จันทรคตินิยาย (กรุงเทพ : โรงพิมพ์บริษัทสามัคคีสาร,๒๕๓๗),หน้า ๑๒๗-๑๒๙.

ส่วนกำเนิดของเทพที่ประจำอยู่ในทิพยวิมานทั้งเก้านั้น ได้ปรากฏในหนังสือเก่าอีกฉบับ คือ เฉลิมไตรภพ กล่าวว่า พระอิศวร พระอุมา พระพรหม และพระนารายณ์ ได้ทรงร่วมกันสร้างเทพทั้งเก้าองค์ขึ้นประจำอยู่ในทิพยวิมานนั้นๆ [47]

เทพนพเคราะห์ทั้ง ๙ องค์ ที่มีการกล่าวถึง ได้แก่

๑. พระอาทิตย์

๒. พระจันทร์

๓. พระอังคาร

๔. พระพุธ

๕. พระพฤหัสบดี

๖. พระศุกร์

๗. พระเสาร์

๘. พระราหู

๙. พระเกตุ

เทพนพเคราะห์ต่าง ๆ เหล่านี้ บางครั้งยังมีความสับสนในเรื่องของพาหนะ และเทพศาสตราวุธอยู่บ้าง อันขึ้นอยู่กับตำราที่มีอยู่หลากหลายตามความเชื่อของบุคคลแต่ละกลุ่มที่ต่างกันออกไป นอกจากนี้ยังพบว่าได้มีการเขียนภาพ "พระมฤตยู" ซึ่งเป็นเทพพระเคราะห์ที่พบในชั้นหลังเอาไว้ด้วย สำหรับการนำเอาเทพพระเคราะห์มาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์ดูแลบานหน้าต่างนั้น ได้ปรากฏอยู่ที่วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม และอุโบสถวัดราชนัดดา ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทต่อไปอีกครั้งหนึ่ง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒. <u>ทิศปาล</u>

ทิศปาลหรือเทพผู้รักษาทิศนั้น เป็นแนวความคิดที่เก่าแก่มากของอินเดีย โดยมีพัฒนาการมาจากเทพที่สำคัญบางองค์ในยุคฤคเวทมาสู่เทพผู้รักษาทิศหลักทั้ง ๔ ในอาถรรพเวท ได้แก่ พระอัคนีเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก พระอินทร์เป็นเทพผู้รักษาทิศใต้ พระวรุณเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันตก พระโสม (โสมะ) เป็นเทพผู้รักษาทิศเหนือ และได้เพิ่มพระพฤหัสบดีเป็นผู้รักษาทิศเบื้องบน และพระวิษณุเป็นเทพผู้รักษาทิศเบื้องล่าง[48] ต่อมาในยุคของศาสนาฮินดู คัมภีร์ปุราณะหลายเล่ม ได้แสดงให้เห็นว่าปกติแล้วกำหนดว่ามี ๘ ทิศ อันได้แก่ทิศหลัก ๔ ทิศ และทิศ

---

[47] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๒๙-๑๓๔.

[48] หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, <u>ปราสาทเขาพระวิหาร</u> (กรุงเทพ:สำนักพิมพ์เมืองโบราณ ,๒๕๓๖), หน้า ๕๔๑-๕๔๒.

แทรกอีก ๔ ทิศ[49] อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งของเทพว่าแต่ละองค์ เป็นผู้รักษาทิศใดนั้นก็ยังมีความสับสนอยู่บ้าง

ในดินแดนแถบเอเชียอาคเนย์ เมื่อรับอิทธิพลทางศาสนาและศิลปกรรมจากอินเดีย ก็ได้นำคติเกี่ยวกับทิศปาลนี้เข้ามาด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะในดินแดนของเขมรโบราณ พบศิลาจารึกหลายหลักกล่าวถึงการให้ความสำคัญกับเทพผู้รักษาทิศ [50] นอกจากนี้ที่ปราสาทนครวัด ประเทศเขมร ได้พบภาพสลักนูนต่ำ รูปเทพผู้รักษาทิศ ๑๐ องค์ โดยแบ่งเป็นผู้รักษาทิศหลัก ๔ ทิศ เทพผู้รักษาทิศแทรก ๔ ทิศ และเทพผู้รักษาทิศเบื้องบน และเบื้องล่างอีก ๒ ทิศ อันได้แก่

ทิศตะวันออก	พระอินทร์ ทรงช้าง
ทิศตะวันตก	พระวรุณ ทรงหงส์
ทิศเหนือ	ท้าวกุเวร ทรงสิงห์
ทิศใต้	พระขันธกุมาร ทรงนกยูง
ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ	พระจันทร์ ทรงรถเทียมม้า
ทิศตะวันออกเฉียงใต้	พระอัคนี ทรงแรดหรือระมาด
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ	พระพาย ทรงม้า
ทิศตะวันตกเฉียงใต้	พระนิรฤติ ทรงรากษส
ทิศเบื้องบน	พระอาทิตย์ ทรงรถเทียมม้า
ทิศเบื้องล่าง	พระยม ทรงโค[51]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพสลักเทพผู้รักษาทิศทั้ง ๑๐ องค์ จากปราสาทนครวัดค่อนข้างสอดคล้องกับรามเกียรติ์ของเขมรที่กล่าวถึงเทพ ๙ องค์ เมื่อครั้งเสด็จลงมาในการสยุมพรนางสีดา ซึ่งความจริงน่าจะเป็นเทพผู้รักษาทิศ ๑๐ องค์ โดยมีเทพ ๑ องค์ไม่ได้เสด็จลงมาจากสวรรค์ เนื่องจากเป็นเทพผู้รักษาทิศเบื้องล่างอยู่แล้ว ในการนี้สามารถสรุปถึงเทพทั้ง ๑๐ องค์ ผู้ดูแลทิศต่าง ๆ ตามรามเกียรติ์ของเขมรได้ดังนี้

ทิศตะวันออก	พระอินทร์ ทรงช้าง
ทิศตะวันตก	พระวรุณ ทรงนาค
ทิศเหนือ	ท้าวกุเวร ทรงวิมาน
ทิศใต้	พระขันทกุมาร ทรงนกยูง

---

[49] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๕๔๒-๕๔๓.

[50] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๕๔๓-๕๔๔.

[51] หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ,ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (กรุงเทพ : โรงพิมพ์พิฆเนศ ,๒๕๑๖) , หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ พระอีสาน ทรงโค
ทิศตะวันออกเฉียงใต้ พระอัคนี ทรงแรด
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พระพาย ทรงม้า
ทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระนิรฤติ ทรงยักษ์ (รากษส)
ทิศเบื้องบน พระพรหม ทรงหงส์
ทิศเบื้องล่าง พระยม[52]

สำหรับในประเทศไทย ในช่วงสมัยลพบุรีที่รับอิทธิพลทางศิลปะจากประเทศเขมร ก็ได้พบภาพสลักเทพประจำทิศต่าง ๆ อยู่พอสมควร ดังตัวอย่างจากแท่งหินภาพเทพนพเคราะห์ และเทพผู้รักษาทิศ จากปราสาทหินหลายแห่ง อาทิ เช่นที่ปราสาทบ้านเบิ้ญ อ.เดชอุดม อุบลราชธานี , เทวสถานพระนารายณ์ จ.นครราชสีมา , ปราสาทเปือยน้อย อ.เปือยน้อย ขอนแก่น, ปราสาทสระกำแพงใหญ่ อ.อุทุมพรพิสัย จ. ศีรษะเกษ[53]เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังพบภาพเทพรักษาทิศจำนวนมากที่สลักบนกลีบขนุนปราสาท ดังเช่นที่ ปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา และปราสาทประธานเขาพนมรุ้ง บุรีรัมย์ เป็นต้น[54] และที่ปราสาทเขาพนมรุ้งก็ยังได้พบประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศที่สลักเป็นภาพนูนอยู่บนแท่งศิลาทรายสีแดงรูปสี่เหลี่ยมอีก ๖ ชิ้น โดยแต่ละชิ้นสลักรูปเทพผู้รักษาทิศ ๑ องค์ เทพผู้รักษาทิศที่ค้นพบมีดังนี้คือ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ , พระอัคนีทรงแรด , พระวรุณทรงนาค ๕ เศียร , ท้าวกุเวรทรงสิงห์ , พระอีสานทรงโค และพระพรหมทรงหงส์[55]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ในสมัยสุโขทัยศิลาจารึกบางหลักได้กล่าวถึงการอัญเชิญเทพต่าง ๆ มาร่วมต่อการทำสัตย์สาบาน โดยได้มีการกล่าวถึง...(เทพด)านพเคราะห์ ทวาทศรา (ศี) ...จตุโลกบาล ทศโลก..."[56] ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคติความเชื่อเกี่ยวกับเทพผู้รักษาทิศและเทพนพเคราะห์คงเป็นที่รับรู้ของสังคมสมัยสุโขทัยอยู่เช่นกัน ส่วนในสมัยอยุธยาความเชื่อถือเกี่ยวกับเทพในศาสนาฮินดูเหล่านี้ น่าจะได้รับความนิยมกันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในเรื่องของราชสำนัก ตัวอย่างความเชื่อเกี่ยวกับเทพผู้ทรงฤทธิ์และเทพผู้รักษาทิศ อาจดูได้จากพิธีลบศักราชในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ที่ได้โปรดให้มีการจำลองจักรวาล และให้ "...จึงให้ทวิชาจารย์แต่งกายเป็นพระอิศวร พระพิษณุ พระพายุ พระพิรุณ

---

[52] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

[53] เอมอร เชาวน์สวน ,เรื่องเดียวกัน , หน้า ๖๖-๗๒.

[54] หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ , ปราสาทเขาพระวิหาร , หน้า ๕๔๕.

[55] หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล , " ประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศซึ่งเพิ่งค้นพบที่ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์" แถลงงาน ประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี , ปีที่๗, เล่ม ๑ (มกราคม ๒๕๑๖) : ๘๗-๙๔.

[56] กรมศิลปากร ,จารึกสมัยสุโขทัย (ม.ป.ท.),หน้า ๑๒๔.

พระเพลิง พระยม พระไพสพ พระจันทร์ พระอาทิตย์ รูปเทพยเจ้าทั้งสิบสองราศี แวดล้อมสมเด็จพระอมรินทราธิราช โดยอันดับศักดิ์เทวราช..."[57]

อย่างไรก็ตาม ในความเชื่อทางไสยศาสตร์และโหราศาสตร์นั้น มีคำเรียกเทวดาผู้รักษาทิศทั้ง ๘ ทิศ (อัษฎิกบาล: ตามคำเรียกในศาสนาฮินดู) ว่า "อภิไทโภธิบาทว์ หรือ เทวดาโพไทธิบาทว" โดยเป็นกล่าวถึงลักษณะอุบาทว์แห่งเทวดาทั้งแปด ซึ่งจะสำแดงเหตุแก่ชนทั้งหลาย เพื่อให้รู้ว่าจะมีภัยบังเกิดขึ้นในทิศใดๆ โดยอุบาทว์ที่ปรากฏตามตำรานั้น มีมากมายหลายประการ และเมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะแสดงให้เห็นว่าเป็นอุบาทว์แห่งเทวดาองค์ใด จากนั้นจึงมีพิธีการบูชาเทวดาผู้รักษาทิศนั้นๆ ต่อไป[58] สำหรับภาพของเทวดาผู้รักษาทิศในลักษณะเช่นนี้ มีดังนี้

๑. เทวดารักษาทิศบูรพา (ตะวันออก) คือ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ๓๓ เศียร และถ้าตามพิธีไสยศาสตร์ ถ้าจะประกอบพิธีแก้อุบาทว์จะใช้รูปเช่นเดียวกัน

๒. เทวดารักษาทิศอาคเนย์ (ตะวันออกเฉียงใต้) คือ พระเพลิงทรงระมาดเพลิง ถ้าทำพิธีแก้อุบาทว์ก็จะใช้รูปเช่นเดียวกัน

๓. เทวดารักษาทิศทักษิณ (ใต้) คือ พระยมราชทรงนกแสก ถ้าทำพิธีแก้อุบาทว์จะทำรูปพระยมทรงกระบือ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๔. เทวดารักษาทิศหรดี (ตะวันตกเฉียงใต้) คือ พระนารายณ์ทรงครุฑ ถ้าทำพิธีแก้อุบาทว์จะทำรูปนารายณ์ทรงครุฑ ๔ ตัว

๕. เทวดารักษาทิศประจิม (ตะวันตก) คือ พระพิรุณทรงพญานาค ถ้าทำพิธีแก้อุบาทว์ทำรูปพระพิรุณทรงนาค ๕ ตัว

๖. เทวดารักษาทิศพายัพ (ตะวันตกเฉียงเหนือ) คือ พระพาย(วายุ) ทรงม้าถือพระขรรค์และวาลวิชนี ถ้าทำพิธีแก้อุบาทว์จะทำรูปพระพายทรงม้า ๖ ตัว

๗. เทวดารักษาทิศอุดร(เหนือ) คือ พระโสมะทรงม้า ถ้าทำพิธีแก้อุบาทว์จะปั้นเป็นรูปพระโสมะประทับในบุษบก

๘. เทวดารักษาทิศอีสาน (ตะวันออกเฉียงเหนือ) คือ พระไพรศพณ์ทรงหงส์ ถ้าทำพิธีแก้อุบาทว์ ทำรูปพระไพรศณ์ทรงโค[59]

---

[57] กรมศิลปากร ,"พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริทิช มิวเซียม กรุงลอนดอน" ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๒ (ม.ป.ท.,๒๕๓๗) ,หน้า ๑๕๑.

[58] สมบัติ พลายน้อย ,เทวนิยาย (กรุงเทพ: รวมสาส์น ,๒๕๓๔), หน้า ๓๑๑-๓๑๖ .

[59] ณัฐภัทร จันทวิช , "อภิไทโภธิบาทว์" สารกรมศิลปากร ,ปีที่ ๓ ,ฉบับที่ ๗ (๒๕๓๓) :ปกหลัง.

ในพิธีการบูชาและแก้อุบาทว์ดังกล่าวนั้น โหราจารย์จะบูชาเทวดารักษาทิศองค์นั้น ด้วยแก้วแหวนเงินทอง ผ้าแพร ดอกไม้ธูปเทียน อาหารและผลไม้ พร้อมกล่าวคาถาบูชาตามลักษณะอุบาทว์ที่ปรากฏให้เห็น ซึ่งมีความหมายถึงเทวดารักษาทิศองค์ใด[60] .

นอกจากนี้ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ก็พบว่ามีการนำรูปเทวดารักษาทิศแต่ละทิศมาตั้ง หรือเขียนภาพภาพมาแขวนไว้ในปริมณฑล เช่น รอบมณฑปพระกระยาสนาน หรือ รอบพระที่นั่งอัฐทิศในแต่ละทิศ เป็นต้น [61]ซึ่งคติดังกล่าว อาจจะถ่ายทอดมาสู่การเขียนจิตรกรรมเทพรักษาทิศไว้ในพุทธสถานดังกล่าวด้วยก็เป็นได้ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้ช่วยดูแลและคุ้มครองเขตศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้เอาไว้

การนำเอาภาพเทพผู้รักษาทิศ มาเป็นเทพผู้พิทักษ์นี้ ปรากฏอยู่บนบานหน้าต่างที่ อุโบสถวัดราชนัดดา และวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในบทต่อไป

๓.<u>เทพผู้ทรงฤทธิ์ของศาสนาฮินดู</u>

ศาสนาฮินดูนั้น จัดเป็นศาสนาที่มีความซับซ้อนมาก โดยมีกำเนิดมาจากลัทธิพระเวท ที่ชาวอารยันได้นำมาสู่อินเดียแล้วจึงผสมกับความเชื่อพื้นเมืองที่มีอยู่ก่อนแล้ว และเรียกกันว่า ศาสนาพราหมณ์ ต่อมาในภายหลังจึงได้กลายเป็นศาสนาฮินดู โดยมีเทพผู้ยิ่งใหญ่ ๓ องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ (เรียกกันว่า ตรีมูรติ) เป็นเทพสูงสุด ต่อมาเทพสององค์ อันได้แก่ พระวิษณุและพระศิวะ ก็กลายเป็นเทพผู้เป็นประธานของ ๒ นิกาย คือ ไวษณพนิกาย (นับถือพระวิษณุเป็นประธาน) และไศวนิกาย (นับถือพระศิวะเป็นประธาน)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อย่างไรก็ตาม เทพต่าง ๆ ในศาสนาฮินดูมิได้มีเพียงเทพ ๓ องค์นี้เท่านั้น ศาสนาฮินดูมีเทพต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ทั้งที่พัฒนามาจากเทพพื้นเมืองเดิม (ปรากฏการณ์ธรรมชาติ) และเทพที่กำเนิดขึ้นในระยะเวลาต่อมา ซึ่งเทพแต่ละองค์ล้วนเป็นผู้ทรงฤทธิ์ที่แตกต่างกันออกไป

การนำเอาภาพเทพผู้ทรงฤทธิ์ของศาสนาฮินดูมาเป็นเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู/หน้าต่างพุทธสถานที่นำมาศึกษาครั้งนี้ ปรากฏอยู่ที่อุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามและอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส โดยมีภาพของเทพหลายองค์ดังตัวอย่างเช่น พระศิวะ(อิศวร) , พระวิษณุ (พระนารายณ์) , พระพรหม , พระขันธกุมาร , พระคเณศ , พระพลเทพ , พระอุมา , พระลักษมี เป็นต้น ซึ่งเทพเหล่านี้บางองค์มีความเกี่ยวเนื่องกับเทพในกลุ่มที่ ๔ ด้วย

๔. <u>เทพ(ที่เกี่ยวเนื่อง)ในนารายณ์สิบปาง</u>

กลุ่มเทพที่นำมาเป็นเทพผู้พิทักษ์ชุดนี้ ตามความเป็นจริงก็คือ เทพผู้ทรงฤทธิ์ของศาสนาฮินดู ในหัวข้อที่ ๓ แต่ว่าเนื่องจากช่างได้นำเอาเหตุการณ์จากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง (ในโลกทัศน์

---

[60] สมบัติ พลายน้อย ,<u>เทวนิยาย</u> ,หน้า ๓๑๓.

[61] ณัฐภัทร จันทวิช ,เรื่องเดียวกัน .

เดิมของไทย) มาสร้างเป็นภาพเล่าเรื่องขึ้น โดยกำหนดเอาจากการกำเนิดโลกตามเรื่องและการอวตาร (ปาง) ของพระวิษณุ (นารายณ์) ที่ได้ลงมาดูแลและบริหารโลกให้มีความเป็นปกติสุข ซึ่งการอวตารลงมาแต่ละครั้งทำให้เกิดรูปลักษณะของเทพต่างกันออกไปจากรูปเคารพปกติ ด้วยเหตุนี้จึงจัดกลุ่มรูปปรากฏของเทพในชุดนี้แยกเอาไว้ต่างหาก เพื่อที่จะได้สามารถศึกษาได้อย่างละเอียดขึ้น

ใน "นารายณ์สิบปาง" ตามโลกทัศน์เดิมของไทย ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง (ตามข้อมูลของ J. W. WILKINS ใน HINDU MYTHOLOGY) มีเนื้อความและการอวตารของพระวิษณุ (นารายณ์) แตกต่างไปจากฉบับของ WILKINS อยู่บ้าง เมื่อพิจารณาดูแล้วพบว่า แม้โครงเรื่องของคัมภีร์นารายณ์สิบปางเป็นการเล่าถึงอวตารของพระนารายณ์ก็ตาม แต่การอวตารนั้นก็เป็นการกระทำตามเทวบัญชาของพระอิศวร เพื่อให้ลงมาปราบยุคเข็ญ โดยมีเรื่องราวต่าง ๆ โดยพิสดาร ด้วยเหตุนี้ ภาพของเทพที่ช่างได้นำมาเขียนเป็นเทพผู้พิทักษ์จึงไม่ได้จำกัดเฉพาะภาพอวตารต่าง ๆ ของพระนารายณ์เท่านั้น แต่ได้นำเอาภาพเทพต่าง ๆ ที่ปรากฏตามเนื้อหาของเรื่อง อาทิ พระอิศวร , กลุ่มเทพที่เกี่ยวข้องกับพระคเณศ เป็นต้น มาเขียนไว้ด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๕. <u>เทพชั้นรอง</u>

คำว่า "เทพชั้นรอง" ในที่นี้ หมายถึงกลุ่มของเทพ หรือ เทวดาที่มีบทบาทสำคัญในทางศาสนาพุทธ ซึ่งส่วนใหญ่มีความเกี่ยวเนื่องหรือเป็นบริวารของพระอินทร์เป็นสำคัญ ซึ่งแต่เดิมตั้งแต่สมัยพุทธกาลในศาสนาพุทธจะมุ่งเน้นการบรรลุธรรมโดยความเพียรของตนเองจึงไม่มีการนับถือเทวดาหรือเทพอยู่ในระบบของศาสนาแต่อย่างใด ต่อมาภายหลังได้มีการยอมรับเอาเทพของศาสนาฮินดู มาเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาพุทธด้วย จึงได้เกิดการนับถือ"เทพชั้นรอง" เหล่านี้ขึ้น โดยเฉพาะการรับเอาพระอินทร์และพระพรหม ซึ่งเป็นเทพสำคัญของศาสนาฮินดูมาไว้ในศาสนาพุทธนั้น พบมาตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณแล้ว และได้มีพัฒนาการต่อเนื่องมาตามลำดับ โดยเฉพาะกลุ่มเทพที่เกี่ยวเนื่องกับพระอินทร์นั้นค่อนข้างมีบทบาทอย่างมากสำหรับศาสนาพุทธในยุคต่อมา

ตัวอย่างของเหล่าเทพชั้นรองที่ปรากฏในอุโบสถวัดราชนัดดาวรวิหาร ได้แก่ ปัญจสิงขรเทวบุตร คนธรรพ์เทวบุตร เทวสุตเทวบุตร มาตลีเทวบุตร จิตรเสนเทวบุตร กามเสฐเทวบุตร เป็นต้น

๖. <u>อื่น ๆ</u>

นอกจากเทพที่ได้จัดแบ่งออกเป็น ๕ กลุ่มข้างต้นแล้ว ยังมีเทพบางองค์ที่ปรากฏชื่อและภาพอยู่ในตำแหน่งของเทพผู้พิทักษ์พุทธสถานที่นำมาศึกษาครั้งนี้ แต่ไม่สามารถจัดกลุ่มได้อย่างแน่ชัด จึงนำมาจัดอยู่ในกลุ่มนี้ ตัวอย่าง เทพดังกล่าวเช่น พระเทวริงค์ เป็นต้น

บทที่ ๓
รายละเอียดและการวิเคราะห์ด้านประติมานวิทยาและศิลปะ
ของเทพผู้พิทักษ์ในพุทธสถาน

ภาพเทพผู้พิทักษ์ที่นำมาศึกษาในครั้งนี้อยู่บนผนังด้านในของบานประตู และหน้าต่าง ส่วนใหญ่เขียนเป็นภาพเทพ ๑ องค์ บนบานประตู/หน้าต่าง ๑บาน สามารถแยกออกได้ดังนี้

อุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร มีภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ๘ องค์
บานหน้าต่าง ๒๘ องค์

วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม มีภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ๑๐ องค์
บานหน้าต่าง ๒๐ องค์

อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม มีภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ๘ องค์
บานหน้าต่าง ๕๒ องค์

อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส มีภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ๒๒ องค์
บานหน้าต่าง ๓๒ องค์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ในการอธิบายรายละเอียด ภาพเทพผู้พิทักษ์แต่ละองค์นั้น เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนจำเป็นต้องขอกำหนดรหัสสำหรับใช้เรียกภาพเทพผู้พิทักษ์บนแผ่นบานประตู/หน้าต่าง ของอาคารพุทธสถานแต่ละแห่งออกจากกัน โดยมีรายละเอียดอธิบายเมื่อกล่าวถึงอาคารแต่ละหลัง

สำหรับประเด็นการศึกษาด้านประติมานวิทยาครั้งนี้ ได้ใช้การเปรียบเทียบภาพเทพผู้พิทักษ์ จากพุทธสถานเหล่านี้กับหนังสือ "ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์" ซึ่งตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ มาใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาเทียบเคียง โดยหนังสือตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์นั้น เป็นการรวบรวมจิตรกรรมลายเส้นที่ปรากฏเป็นสมุดไทย หมวดตำราภาพ เลขที่ ๓๑, ๓๒,๓๓,๖๙ และ ๗๐ รวม ๕ เล่มเข้าด้วยกัน ซึ่งตำราภาพสมุดไทยเหล่านี้ ถึงแม้จะไม่ทราบแน่ชัดว่าเขียนขึ้นสมัยใด แต่ก็พอสืบเค้าได้จากข้อความที่บอกชื่อผู้สร้างในประวัติของเอกสารเฉพาะเล่มที่ ๗๐ ที่บันทึกไว้ว่า "สันนิษฐานว่า เจ้าฟ้าอิศราพงษ์ทรงพระดำริสร้างในรัชกาลที่ ๔" [1] ด้วยเหตุนี้ จึงอาจถือได้ว่า เป็นตัวแทนของงานจิตรกรรมเกี่ยวกับเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ที่สำคัญในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี และนอกจากนี้ ตำราภาพดังกล่าวก็น่าจะมีความสัมพันธ์กับคัมภีร์

---

[1] กรมศิลปากร, กองหอสมุดแห่งชาติ , ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ (กรุงเทพ : ไอเดียสแควร์ , ๒๕๓๕) , บทนำ หน้า (๕).

นารายณ์สิบปางที่มีมาก่อนหน้านี้แล้ว สำหรับต้นเค้าของเทวนิยายที่แสดงถึงรูปปรากฏ[2] ของเทพต่างๆนั้น จะได้กล่าวถึงไว้ในการวิเคราะห์ภาพแต่ละภาพอย่างสรุป เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงที่มาของภาพได้อย่างถูกต้อง โดยส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่นำมาจากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ทั้งฉบับโรงพิมพ์หลวง ,โรงพิมพ์วัชรินทร์ และฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ ส่วนข้อคิดเห็นและข้อมูลอื่นๆ เกี่ยวกับรายละเอียดของเทพแต่ละองค์ ก็ได้กล่าวถึงไว้ในการวิเคราะห์ภาพในแต่ละภาพแล้ว ทั้งนี้ได้พยายามศึกษาเปรียบเทียบกับเรื่องราวตามแนวความคิดอย่าง "โลกทัศน์ของไทย" ก่อน จากนั้นจึงสืบค้นเพื่อบอกถึงแนวคิดดั้งเดิมที่รับมาจากที่อื่นไว้ในลำดับต่อไป

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

[2] คำว่า "รูปปรากฏ"ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอใช้เพื่อสื่อความหมายถึง รูปหรือภาพที่ปรากฏขององค์เทพ ซึ่งถือกันว่า เทพเจ้าเหล่านี้สามารถแสดงตนออกมาเป็นรูปต่างๆ ได้มากมาย ขึ้นอยู่กับว่า ในกรณีนั้น ได้ปรากฏตัวให้ผู้ใดได้พบเห็น และเพื่อเหตุการณ์อะไร : นันทนา ชุติวงศ์ ,คำบรรยายวิชาประติมานวิทยา ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ,๒๕๓๖.

อุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร

อาคารอุโบสถแห่งนี้มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศเหนือ (ภาพที่ ๑) มีช่องประตู ๔ ประตู โดยอยู่ที่ผนังหุ้มกลองด้านละ ๒ ประตู และผนังด้านข้างมีหน้าต่างอยู่ผนังละ ๗ ช่อง ในที่นี้ขอกำหนดรหัสเรียกภาพเทพผู้พิทักษ์บนหลังบานประตู ตั้งแต่ ๑-๘ โดยเริ่มต้นจากบานประตูด้านหน้า (ทิศเหนือ) ข้างขวา (เมื่อหันหน้าเข้าหาองค์พระประธาน) เป็นบานประตูที่ ๑ แล้วจึงเวียนขวาไปจนจบที่ประตูด้านหลังข้างซ้ายเป็นบานประตูที่ ๘ สำหรับตัวย่อของภาพบนบานประตูอุโบสถวัดราชนัดดาราม ใช้ว่า "อ.ร.ป." ตามด้วยหมายเลขบานประตู ตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๘

ส่วนบานหน้าต่างนั้น เริ่มต้นบานหน้าต่างที่ ๑ บนผนังด้านทิศตะวันออกที่ติดกับบานประตูที่ ๔ (ด้านหน้าทิศเหนือ) จากนั้นจึงเวียนขวาลักษณะเดียวกับบานประตู ซึ่งจะไปสิ้นสุดบนบานหน้าต่างที่ ๒๘ ทางผนังด้านทิศตะวันตกติดกับบานประตูที่ ๑ สำหรับตัวย่อของภาพบนบานหน้าต่างอุโบสถวัดราชนัดดาราม ใช้ว่า "อ.ร.ต." ตามด้วยหมายเลขของบานหน้าต่าง ตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๒๘

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รายละเอียดของเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดราชนัดดารามวรวิหาร มีดังนี้

๑. ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู

บานประตูที่ ๑ (อ.ร.ป. ๑) ด้านบนเป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนอยู่บนโขดหิน พระกรขวาถือพระขรรค์หรือคทายกขึ้นเหนือเศียร พระกรซ้ายทอดลง ยกพระบาทซ้ายขึ้นสูง แต่งเครื่องทรงและถนิมพิมพาภรณ์อย่างอลังการ์ รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีแดง ทางด้านล่างมีภาพยักษ์ (อสูร) ๓ ตน นั่งพนมมืออยู่ลดหลั่นกันลงไป และด้านล่างสุดของบานประตูมียักษ์ (อสูร) อีกตนหนึ่งเป็นสารถีของราชรถที่เทียมด้วยม้าสีขาว ๒ ตัว (ภาพที่ ๒ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

บานประตูที่ ๒ (อ.ร.ป. ๒) ด้านบนเป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวกำลังย่างเท้าขึ้นตามโขดหิน พระกรขวาทอดลงแต่ยกพระหัตถ์ขึ้น ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือหอกไว้เหนือพระอังสา ไม่ได้สวมเสื้อภูษาทรง แต่มีเครื่องประดับตกแต่งพระวรกาย รัศมีรอบเศียรเป็นสีแดง ด้านล่างมีรูปบุคคลและเทพบริวาร ๓ องค์นั่งพนมมือ ส่วนด้านล่างสุดเป็นรูปบุคคล(กุมาร) ๒ คนกำลังนั่งเรียกม้าสีขาวอยู่ (ภาพที่ ๒ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

<u>บานประตูที่ ๓</u> (อ.ร.ป.๓) ด้านบนเป็นเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้นวางบนโขดหิน พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ตั้งขึ้น ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่ง รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีเขียว ด้านล่างมีเทพบริวาร ๓ องค์ นั่งเฝ้าบูชาอยู่ และมีรูปสัตว์หิมพานต์ชนิดหนึ่งที่เรียกว่า "ดุรงค์ไกรสร" (อันเป็นสัตว์ผสมที่มีหัวเป็นสิงห์ และมีลำตัวเป็นม้า) ปรากฏอยู่ทางด้านล่างสุดของภาพ (ภาพที่ ๓ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

<u>บานประตูที่ ๔</u> (อ.ร.ป. ๔) ด้านบนเป็นเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนยกพระบาทขวาเหยียบบนโขดหิน พระหัตถ์ซ้ายถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ขวาทำท่าจีบนิ้วพระหัตถ์ สวมเครื่องทรงและเครื่องประดับอย่างอลังการ์ รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีน้ำเงิน ด้านล่างมีรูปยักษ์ ๓ ตนนั่งพนมมืออยู่ โดยมีรูปช้าง ๑ เชือกกำลังชูงวงอยู่ด้านล่างสุดของภาพ (ภาพที่ ๓ ขวา)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

<u>บานประตูที่ ๕</u> (อ.ร.ป. ๕) ด้านบนเป็นรูปเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนอยู่บนโขดหิน พระหัตถ์ขวาถือดาบปลายงอนอยู่ที่พระเพลา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายกุมอยู่ที่บั้นพระองค์ ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่ง รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีเขียว ด้านล่างมีรูปเทพบริวาร ๓ องค์ แสดงความเคารพ และมีรูปม้าสีดำอยู่ด้านล่างสุด ๑ ตัว (ภาพที่ ๔ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

<u>บานประตูที่ ๖</u> (อ.ร.ป. ๖) ด้านบนเป็นเทพบุรุษผิวกายสีขาว ๑ องค์ ประทับยืนอยู่บนโขดหิน พระหัตถ์ซ้ายถือไม้เท้าพาดไว้บนพระอังสา ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่ง ส่วนพระกรขวาทอดลงจับชายผ้าไว้ รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีเขียว ด้านล่างมีรูปยักษ์ (อสูร) ๓ ตนกำลังพนมมืออยู่ (ภาพที่ ๔ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

<u>บานประตูที่ ๗</u> (อ.ร.ป. ๗) ด้านบนเป็นเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนบนโขดหิน ยกพระบาทด้านขวาขึ้น พระหัตถ์ขวาถือคทาหรือกระบอง ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระเศียร สวมเครื่องทรงและเครื่องประดับอย่างอลังการ์ รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีน้ำเงิน ด้านล่างมีรูปยักษ์ ๒ ตน กำลังแสดงความเคารพ และมีรูปยักษ์ถือของ้าว ๑ ตน เป็นสารถีราชรถเทียมด้วยม้าอยู่ด้านล่างสุดของภาพ (ภาพที่ ๕ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

<u>บานประตูที่ ๘</u> (อ.ร.ป. ๘) ด้านบนเป็นเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนบนโขดหิน พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระอุระ พระหัตถ์ขวาทำท่ารับหอกจากเทพบริวารเบื้องล่าง ไม่สวมฉลองพระองค์ รัศมีรอบพระเศียรเป็นสีน้ำเงิน ด้านล่างมีเทพบริวาร ๒ องค์ แสดงความเคารพ และด้านล่างสุดมีภาพบุคคล (กุมาร) ๑ คนกำลังจับหัวม้าสีขาวอยู่ (ภาพที่ ๕ ขวา)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักของการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ท้ายหัวข้อ ๓.๑.๑)

ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับ อ.ร.ป.๑-๘

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตูของอุโบสถวัดราชนัดดาเหล่านี้ แม้ว่าจะไม่สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพเทวรูป และไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่าเป็นภาพของเทพองค์ใดบ้าง แต่อาจให้ข้อสังเกตเพิ่มเติม จากการพิจารณาภาพรวมของเทพบนบานประตูได้ดังนี้

ภาพเทพบนบานประตูดังกล่าวแต่ละประตู มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ เขียนเป็นภาพเทพประธานอยู่องค์ละบานเป็นคู่ๆ กล่าวคือ บานหนึ่งเขียนเป็นภาพเทพสวมฉลองพระองค์อย่างอลังการ์(อ.ร.ป.๑,อ.ร.ป.๔,อ.ร.ป.๖ และ อ.ร.ป.๗) ส่วนอีกบานหนึ่งได้เขียนเป็นภาพเทพที่มิได้สวมฉลองพระองค์ แต่ก็มีเครื่องประดับตกแต่งเช่นกัน (อ.ร.ป.๒ ,อ.ร.ป.๓, อ.ร.ป.๕ และ อ.ร.ป.๘) และเมื่อพิจารณา ถึงบริวารของเทพในแต่ละประตู ก็แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างที่ชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือ บริวารของเทพผู้สวมฉลองพระองค์นั้น มีใบหน้าเป็นยักษ์ (อสูร) ในขณะที่บริวารของเทพผู้มิได้สวมฉลองพระองค์ มีใบหน้าเป็นเทวดา ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า ช่างเขียนคงมีเจตนาใน

การจัดองค์ประกอบภาพไว้อย่างมีระเบียบ และมีจุดมุ่งหมายอันแน่ชัด(ในขณะนั้น) ว่าหมายถึงเทพกลุ่มใด นอกจากนี้เมื่อพิจารณาเหตุการณ์ในภาพจากบานประตูแต่ละบาน พบว่ามีความเกี่ยวข้องกับการเตรียมการเคลื่อนทัพหรือ การเดินทาง โดยสังเกตได้จากการเตรียมพาหนะ และอาวุธต่างๆ

เมื่อนำข้อมูลที่ได้จากการพิจารณาภาพบนบานประตูมาศึกษาแล้ว อาจให้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับบุคคลบนบานประตูเหล่านี้ได้ว่า ภาพบุคคลทั้งสองที่มีความแตกต่าง ทางด้านเครื่องทรงนั้น อาจเทียบเคียงคติได้กับการแต่งกายโขนละครของไทยเรา ซึ่งตัวละครฝ่ายธรรมะและใฝ่ศานติไม่นิยมสวมเสื้อ (แต่ก็มีเครื่องประดับ) ในขณะที่ฝ่ายอธรรมะ ผู้ซึ่งมีความรุนแรง และกระหายสงคราม มักสวมเครื่องแต่งกายอย่างรัดกุม สิ่งนี้น่าจะพิจารณาเพิ่มเติมได้จาก เหล่าบริวารที่ปรากฏซึ่งได้พบว่า บริวารของฝ่ายธรรมะ มีความงดงามอ่อนโยน ในขณะที่บริวารฝ่ายอธรรม มีลักษณะเป็นยักษ์ ด้วยเหตุนี้เราจึงอาจแบ่งบุคคลออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มศานติ (ธรรมะ) และกลุ่มสงคราม (อธรรม) โดยช่างอาจมีความประสงค์ในการเขียนภาพดังกล่าวให้หมายถึง ฝ่ายเทวะ และอสุระ ตามการแบ่งประเภทของผู้ที่อยู่สูงกว่าโลกมนุษย์ขึ้นไป(สวรรค์) ซึ่งเหล่าเทพ และอสูรนี้ มักปรากฏตัวกันเป็นกลุ่มอยู่เสมอในวาระสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า อันหมายถึงคติที่ว่าพระพุทธองค์เป็นผู้อยู่เหนือกว่าทุกสรรพสิ่งทั้งหลาย แม้แต่ตัวแทนแห่งธรรม (เทวะ) และอธรรม(อสุระ) ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่คู่กันในโลก ก็ยังได้มาบูชาพระพุทธองค์ เช่นเดียวกับภาพเทพนพเคราะห์ ,เทพประจำทิศและเทวบุตรองค์อื่นๆ ที่ได้มาเฝ้าบูชาและดูแลรักษาพระพุทธองค์เช่นเดียวกัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒. <u>เทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่าง</u>

<u>บานหน้าต่างที่ ๑</u> (อ.ร.ต. ๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีแดง ประทับยืนบนโขดหิน สวมมงกุฎและประดับเครื่องถนิมพิมพาภรณ์ พระหัตถ์ขวาถือตรีศูลที่มีด้ามยาวเอาด้านปลายศูลลงด้านล่าง พระหัตถ์ซ้ายถือแว่นส่องมีขอบนอกเป็นเปลวไฟ ด้านล่างของภาพมีรูปแรดทรงเครื่อง ๑ ตัว(ภาพที่๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ "*พระเพลิง*"

จากการเปรียบเทียบกับภาพของพระเพลิงใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ที่ใช้เป็นหลักของการศึกษาครั้งนี้แล้ว แม้ว่ามีการวางท่าทางของภาพต่างกันมาก แต่ก็ยังสามารถเทียบเคียงทางด้านเทพศาสตราวุธ และพาหนะของเทพได้ตามสมควร ดังนี้

ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๘) พระเพลิงมีเทพศาสตราวุธ คือ ตรีศูล

และเปลวไฟ ส่วนพาหนะคือ "*ขันคา* (แรด)"

ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๕) พระเพลิงมีเทพศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ ส่วนพาหนะคือ "*ระมาดเพลิง*"

ตำราภาพ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๕๙) พระเพลิงมีเทพศาสตราวุธคือ พระขรรค์ และเปลวไฟ ส่วนพาหนะคือ "*ระมาดเพลิง*"

รูปเคารพของพระเพลิงตามตำราโหราศาสตร์ของไทยนั้น มีพาหนะคือ "*ระมาดเพลิง*"และถือเป็นเทวดารักษาทิศอาคเนย์(ตะวันออกเฉียงใต้) [3] สำหรับรูปเคารพของพระเพลิงหรือพระอัคนีในศาสนาฮินดูที่พบในอินเดียนิยมทำเป็นรูปบุรุษ ๔ กร มีพาหนะคือรถม้าเทียมด้วยม้าสีแดง หรือ บางครั้งก็มีพาหนะคือ แกะ [4]

<u>บานหน้าต่างที่ ๒</u> (อ.ร.ต. ๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทาประทับยืนบนโขดหิน ยกพระบาทซ้ายขึ้นเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ในระดับพระอุทร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือพัดโบก (วาลวิชนี) อยู่ระดับพระเศียร ด้านล่างของภาพเป็นรูปม้าทรงเครื่อง ๑ ตัว (ภาพที่ ๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า คือ "*พระพาย*" (และบอกชื่อผู้เขียนภาพคือ *นายเขื้อน พ.ศ. ๒๔๕๘*)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

จากการเปรียบเทียบกับ "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" สามารถเทียบเคียงได้กับ

ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๒) พระพายมีเทพศาสตราวุธ คือ พัดโบก ส่วนพาหนะ คือ ม้า

ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๗) พระพายมีเทพศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ ส่วนพาหนะ คือ ม้า

ตำราภาพ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๖๑) พระพายมีเทพศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ และพัดโบก มีพาหนะ คือ ม้า

รูปเคารพของพระพาย ตามตำราโหราศาสตร์ของไทยนั้น มีพาหนะคือ ม้า ถือพระขรรค์ และวาลวิชนี โดยเป็นเทวดารักษาทิศพายัพ (ตะวันตก

---

[3] ณัฐภัทร จันทวิช "อภิไทโภธิบาทว์" <u>สารกรมศิลปากร</u> , ปีที่ ๓, ฉบับที่ ๗ ,(๒๕๓๓): ปกหลัง.

[4] John Dowson , A <u>Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion Geography ,History and Literature</u> (New delhi : Manu Publication,1978) ,p.67.

เฉียงเหนือ) [5]ส่วนรูปเคารพของพระพายหรือพระวายุ (VAYU) ที่พบในอินเดียนั้น นิยมทำเป็นรูปบุรุษ ๒ กร หรือ ๔ กร มีพาหนะคือ รถม้าที่เทียมด้วยม้าสีแดงหรือสีม่วง พระกรขวาถือธง ส่วนกรซ้ายถือคทา[6]

<u>บานหน้าต่างที่ ๓</u> (อ.ร.ต. ๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับยืนยกพระบาทข้างขวาขึ้น พระหัตถ์ขวาถือกระบอง หรือคทาเป็นเกลียว อยู่เหนือพระเศียร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายกุมอยู่ที่พระเพลา ด้านล่างมีรูปนกฮูก ๑ ตัว (ภาพที่ ๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า *"พระมฤตยู"*

ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ไม่ปรากฏภาพของเทพองค์นี้ แต่พบว่าเทพที่มีนกฮูก (นกแสก) เป็นพาหนะ ได้แก่ พระยม แต่ภาพของพระยมใน "ตำราภาพเทวรูปฯ" หมายเลข ๓๑ (หน้า ๕) หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๕) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๕๘) ล้วนแต่มีเทพศาสตราวุธ คือ "พระขรรค์" ซึ่งต่างจากภาพใน อ.ร.ต. ๓ ที่ทรงถือกระบอง (หรือคทาเกลียว) เป็นศาสตราวุธ

พระมฤตยู ถือเป็นเทวดาประจำดาวพระเคราะห์ชั้นหลัง(ยูเรนัส) ซึ่งชื่อ "มฤตยู"(ความตาย)นั้น ถือเป็นอีกชื่อหนึ่งของพระยมด้วย [7]ด้วยเหตุนี้อาจเป็นไปได้ว่า ได้มีการคิดค้นเอารูปของพระยมซึ่งมีนกแสกเป็นพาหนะ มารวมกับรูปท้าวกุเวร (หรือ เวสสุวรรณ) ที่พระองค์ทรงถือกระบอง ซึ่งเทพทั้งสองนี้ถือเป็นเจ้าแห่งความตายหรือเป็นอธิบดีแห่งอสูร สำหรับดาวมฤตยูนั้น เป็นดาวพระเคราะห์ที่พบใหม่ และนำมาใช้ในการพยากรณ์ของไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ด้วยโหรไทยสมัยนั้น เริ่มประดิษฐ์วิธีคำนวนแบบสุริยาสตร์ของดาวมฤตยูได้สำเร็จ ดาวพระเคราะห์ดวงนี้ โหรทางอินเดียเรียกว่า "ดาวอินทร์" อันหมายถึงพระอินทร์ ซึ่งเป็นความหมายในทางที่ดีมากกว่าร้าย [8]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[5] ณัฐภัทร จันทวิช ,<u>อภิไทโภธิบาทว์</u> : ปกหลัง.

[6] Margaret Stutley , <u>The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography</u> (London: Routledge Kegan Paul ,1985) , p.156.

[7] สมบัติ พลายน้อย ,<u>เทวนิยาย</u> (กรุงเทพ :รวมสาส์น ,๒๕๓๔), หน้า ๑๕๗

[8] พลูหลวง [นามแฝง] ,<u>ทวาทศเคราะห์</u> (กรุงเทพ: เกษมบรรณกิจ , ๒๕๑๕) , หน้า ๒๐๕.

<u>บานหน้าต่างที่ ๔</u> (อ.ร.ต. ๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืนบนโขดหิน ยกพระบาทข้างขวาขึ้นเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ตั้งขึ้น ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกหงายขึ้นเหนือเศียร ด้านล่างมีรูปพญานาค ๑ ตัว (ภาพที่ ๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า *"พระเกตุ"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์"สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๓) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๕๐) , ตำราภาพหมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๗๓) ซึ่งพบว่า พระเกตุ มีเทพศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ และมีพาหนะ คือ นาค อันเป็นสิ่งที่พบใน อ.ร.ต. ๔ เช่นกัน

ตำราเฉลิมไตรภพ ซึ่งเป็นตำราทางโหราศาสตร์ ได้กล่าวถึงกำเนิดของพระเกตุว่า พระอิศวรทรงสร้างขึ้นจาก พระยานาค ๙ ตัว สีกายเป็นสีทอง มีนาคเป็นพาหนะ ถือพระขรรค์ มีวิมานสีดอกบุษบา ประจำอยู่ทิศกลาง[9] สำหรับรูปเคารพของพระเกตุ(KETU) ในอินเดีย นิยมทำเป็นรูปอสูรมีกายสีดำ (หรือ)ม่วง มีศาสตราวุธคือ คทาหรือหอก ทรงรถเทียมด้วยม้า ๘ ตัว อาจจะเป็นสีเขียว ,เทา,แดง[10]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๕</u> อ.ร.ต. ๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนบนโขดหิน ยกพระบาทข้างขวาขึ้น พระหัตถ์ขวาถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือลูกศร ๑ ดอก ด้านล่างมีรูปวัว (สีคล้ำ)ทรงเครื่อง ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า *"พระศุกร์"*

จากการเปรียบเทียบกับ "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" สามารถเทียบเคียงได้กับตำราหมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๐) , ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๗) , ตำราภาพหมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๗๐) ซึ่งพบว่า พระศุกร์ มีเทพศาสตราวุธ คือ คันศรและลูกศร โดยมีพาหนะคือ โค (วัว) อันเป็นสิ่งที่พบใน อ.ร.ต.๕ เช่นกัน

เรื่องราวของพระศุกร์ในตำราทางโหราศาสตร์ (เฉลิมไตรภพ)ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้างขึ้นจากคาวี (โค) ๒๑ ตัว โดยร่ายพระเวทให้คาวีป่นละเอียด แล้วประพรมด้วยน้ำอมฤต ก็บังเกิดเป็นพระศุกร์ขึ้น ถือไม้เท้า มีสีกายประภัสสร มีวิมานเป็นสีทอง ทรงโคอุสุภราชเป็นพาหนะ แล้ว

---

[9] พระยาสัจจาภิรมย์ ,<u>เทวกำเนิด</u> (กรุงเทพ :เสริมวิทย์บรรณาคาร,๒๕๑๗) , หน้า ๑๖๓

[10] Stutley ,<u>The Illustrated Dictionary</u> , p.72.

โปรดให้รักษาเขาพระสุเมรุเหลี่ยมทางทิศอุดร [11] สำหรับรูปเคารพของพระศุกร์ในอินเดีย นิยมทำเป็นรูปบุรุษถือคัมภีร์ ,ไหสมบัติ,คทา และหม้อน้ำมนต์ มีพาหนะคือราชรถเทียมด้วยม้า ๘ หรือ ๑๐ ตัว [12]

<u>บานหน้าต่างที่ ๖</u> (อ.ร.ต. ๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนยกพระบาทข้างขวาขึ้น พระหัตถ์ขวาถือพระแสงดาบ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือโล่ (เขน) ยกขึ้นเหนือศีรษะ ด้านล่างมีรูปกระบือเผือก (ควาย) ทรงเครื่อง ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*พระอังคาร*"

จากการเปรียบเทียบกับ "ตำราภาพเทวรูป และเทวคานพเคราะห์" สามารถเทียบเคียงได้กับ ตำราหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๗) , ตำราภาพหมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๖๗) ซึ่งมีเทพศาสตราวุธ คือ ดาบ และโล่ (เขน) ส่วนตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๔) มีศาสตราวุธเพียงพระขรรค์อย่างเดียว ส่วนพาหนะ คือ กระบือ อันเป็นสิ่งที่พบใน อ.ร.ต. ๖

ตำราโหราศาสตร์ กล่าวถึง พระอังคารว่า มีกำเนิดโดยองค์พระอิศวรเป็นเจ้าได้สร้างขึ้นจากกระบือ ๘ ตัว โดยทรงร่ายพระเวทให้กระบือนั้นละเอียดลงแล้วห่อด้วยผ้าสีแดงสลัว คือสีของแก้วเพทาย แล้วพรมด้วยน้ำอมฤตจึงบังเกิดเป็นพระอังคาร มีลักษณะอย่างมหาบุรุษ ถือพระขรรค์ สีกายเป็นสีแก้วเพทาย อาภรณ์คือแก้วโกเมน มีวิมานสีทับทิม ทรงมหิงสา เป็นพาหนะ แล้วให้รักษาเขาพระสุเมรุเหลี่ยมทิศอาคเนย์ [13]

รูปเคารพของพระอังคาร (mangala) ในอินเดียนั้น ทำเป็นรูปเทพบุรุษผิวกายสีแดง ทรงรถทองเทียมด้วยม้าสีทับทิม ๘ ตัว หรือ บางครั้งก็เป็นแพะ หรือ สิงห์ มีเทพศาสตราวุธ คือ คทา , หอก และตรีศูล [14]

<u>บานหน้าต่างที่ ๗</u> (อ.ร.ต. ๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืน ทรงย่อพระบาทซ้ายเล็กน้อย พระหัตถ์ทั้งสองข้างถือพระขรรค์คู่ ด้านล่างมีรูปกวาง(ละมั่ง) ทรงเครื่อง ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*พระพฤหัสบดี*"

จากการเปรียบเทียบกับ "ตำราภาพเทวรูป และเทวคานพเคราะห์"พบว่า ตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๙), ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๖)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[11] พระยาสัจจาภิรมย์ , <u>เทวกำเนิด</u> ,หน้า ๑๔๖-๑๔๗

[12] Stutley , <u>The Illustrated Dictionary</u> ,p.136.

[13] พระยาสัจจาภิรมย์ ,<u>เทวกำเนิด</u> ,หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

[14] Stutley , <u>The Illustrated Dictionary</u> , p.88.

และตำราภาพหมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๖๙) ทั้ง ๓ ฉบับนั้น แม้พระพฤหัสบดี มีพาหนะ คือ กวาง (ละมั่ง) ดังเช่นที่พบใน อ.ร.ต. ๗ แต่เทพศาสตราวุธในตำราภาพทั้ง ๓ เล่ม ได้แก่ "หอก" ซึ่งต่างจากรูปใน อ.ร.ต. ๗ ที่เขียนเป็นพระขรรค์คู่

ตำราทางโหราศาสตร์กล่าวว่า พระอิศวรได้สร้างพระพฤหัสบดี จากการที่ทรงนำฤาษี ๑๙ ตนมาร่ายพระเวทให้ละเอียดลง แล้วห่อด้วยผ้าประพรมน้ำอมฤต ก็บังเกิดเป็นพระพฤหัสบดี ถือไม้เท้า มีวิมานเป็นสีบุษราคัม มีกวางทองเป็นพาหนะ ประจำอยู่ทิศประจิม [15] สำหรับรูปเคารพของพระพฤหัสบดี (BRHASPATI) ที่นิยมทำกันในอินเดีย ถ้าเป็นรูปประทับนั่งจะทรงรถเงินเทียมด้วยม้า ๘ ตัว ส่วนในรูปประทับยืน พระองค์ยืนบนฐานบัว มี ๔ กร ทรงถือลูกประคำ, คัมภีร์, หม้อน้ำมนต์ , ส่วนอีกพระกรอยู่ในท่าวรมุทรา นอกจากนี้บางครั้งก็พบว่าพระองค์ทรงถือ คันศร และลูกศร ,ขวานทอง ,และคัมภีร์ ในพระหัตถ์ทั้งสี่ และเมื่อแสดงรูปปรากฏ ๒ กร พระองค์ทรงถือ ลูกประคำ และคัมภีร์ [16]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๘</u> (อ.ร.ต. ๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืน ไขว้พระบาทขวาไปด้านหลังเล็กน้อย พระหัตถ์ซ้ายถือหอกเอาปลายตั้งขึ้น ส่วนพระหัตถ์ขวากุมอยู่ที่บั้นพระองค์ ด้านล่างมีรูปราชสีห์ (สัตว์ในหิมพานต์) ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*พระอาทิตย์*" นอกจากนี้ ยังบอกชื่อผู้เขียนภาพว่า คือ "*นายชม*"

จากการเปรียบเทียบกับ "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์"พบว่า ตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๕) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๑๔๒) ตำราภาพหมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๖๕) ทั้ง ๓ ฉบับนั้น แม้พระอาทิตย์จะมีพาหนะ คือ ราชสีห์ แต่เทพศาสตราวุธในตำราภาพทั้ง ๓ ฉบับได้แก่ "คันศร-ลูกศร" ซึ่งต่างไปจาก อ.ร.ต. ๘ ที่เขียนเป็นรูป "หอก"

เรื่องราวกำเนิดของพระอาทิตย์ทางโหราศาสตร์ กล่าวว่า พระอิศวรทรงสร้างขึ้นด้วยการนำเอาราชสีห์ ๖ ตัว มาป่นแล้วห่อด้วยผ้าสีแดงพรมด้วยน้ำอมฤต จึงเกิดเป็นพระอาทิตย์ ถือพระขรรค์ มีกายสีแดงและ

---

[15] พระยาสัจจาภิรมย์,<u>เทวกำเนิด</u>,หน้า ๑๓๖.

[16] Stutley , <u>The Illustrated Dictionary</u> , p.26.

วิมานสีแดง ทรงราชสีห์เป็นพาหนะ ประจำอยู่ทิศอีสาน [17] สำหรับรูปเคารพของพระอาทิตย์ (SURYA) ที่นิยมกันในอินเดียนั้น ทำเป็นรูปบุรุษประทับยืน โดยมีมือทั้งสองถือดอกบัวบานยกขึ้น มีประภามณฑลอยู่รอบเศียร ส่วนพาหนะ คือ รถที่มีล้อเดียว เทียมด้วยม้า ๗ ตัว[18]

<u>บานหน้าต่างที่ ๕</u> (อ.ร.ต. ๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียวประทับยืน งอพระชานุทั้งสองข้างเล็กน้อย ผิวกายสีเขียว พระหัตถ์ขวาถือคันศรในระดับบั้นพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือสังข์ไว้บริเวณพระอุระ เบื้องล่างมีรูปช้างเอราวัณ ๓ เศียรยืนอยู่(ภาพที่ ๑๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*พระอินทร์*"

จากการเปรียบเทียบกับ "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์"พบว่ามีองค์ประกอบภาพที่ค่อนข้างแตกต่างกัน โดยมีรายละเอียดตำราภาพฯ แต่ละเล่ม ดังนี้

ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๗) พระอินทร์มีเทพศาสตราวุธ คือ สังข์ และวัตถุรูปโค้งปลายแหลม และมีพาหนะคือ รูปช้าง ๓ เศียร

ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๔) , หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๕๗) พระอินทร์มีเทพศาสตราวุธ คือ สังข์ และจักร มีพาหนะ คือ รูปช้าง ๓๓ เศียร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เมื่อพิจารณาแล้ว มีศาสตราวุธที่ตรงกันทั้งในตำราภาพฯ และอ.ร.ต. ๕ คือ "สังข์" ส่วนศาสตราวุธอีกอย่าง คือ "คันศร" ที่พบจาก อ.ร.ต. ๕ นั้น ไม่พบในตำราภาพฯ

รูปเคารพของพระอินทร์ตามตำราโหราศาสตร์ไทยนั้น มีพาหนะคือช้างเอราวัณ โดยถือเป็นเทวดารักษาทิศบูรพา(ตะวันออก)[19]ในศาสนาพุทธ พระอินทร์เป็นผู้เป่าสังข์เมื่อครั้งเชิญเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หลังการเทศนาโปรดพุทธมารดาส่วนใน คัมภีร์พระเวทของอินเดีย กล่าวว่า มักทำเป็นรูปบุรุษหนุ่ม มีเคราสีทอง หรือน้ำตาลปนเหลือง มีพาหนะคือม้าสีขาว (ม้าอุจไฉศรพ) หรือช้างสีขาว (เอราวัณ)

---

[17] พระยาสัจจาภิรมย์ ,<u>เทวกำเนิด</u> ,หน้า ๕๕.

[18]Stutley , <u>The Illustrated Dictionary</u> , pp.137-138

[19]ณัฐภัทร จันทวิช ,<u>อภิไทโภธิบาทว์</u>,: ปกหลัง.

บางครั้งประทับบนราชรถ มีสารถีคือ พระมาตลี ศาสตราวุธที่เป็นเครื่องหมายของพระองค์ คือ ของ้าว,บ่วงบาศก์ ,ธนู,ดาบ และสังข์[20]

บานหน้าต่างที่ ๑๐ (อ.ร.ต. ๑๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนงอพระชานุทั้งสองข้าง มีพระพักตร์ปรากฏให้เห็น ๓ พักตร์ (คือมีด้านหน้า ๑ พระพักตร์ และด้านข้างทั้งสองอีกข้างละ ๑ พระพักตร์) ซึ่งเป็นสิ่งที่แปลกไปจากเทพบุรุษองค์อื่น พระหัตถ์ทั้งสองข้างถือด้ามฉัตร ๕ ชั้น ไว้ที่บั้นพระองค์ เบื้องล่างเป็นรูปหงส์กำลังยืน ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า *"พระพรหม"*

จากการเปรียบเทียบกับ ตำราภาพฯ ทั้ง ๓ ฉบับ หมายเลข ๓ (หน้า ๒๖) หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๑) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๔) กับรูปใน อ.ร.ต. ๑๐ พบว่ามีความแตกต่างกันมาก โดยเฉพาะพระกรของพระพรหมนั้น ในตำราภาพฯ มีจำนวน ๖-๘ กร ส่วนใน อ.ร.ต. ๑๐ พระองค์มีเพียง ๒ กร และทรงถือฉัตร ๕ ชั้น ซึ่งไม่พบจากภาพในตำราภาพฯ

รูปเคารพของพระพรหม (BRAHMA) ที่พบในอินเดีย ตามคัมภีร์พฤหัตสํหิตา ว่าพระองค์มี ๔ พักตร์ (จตุรมุข) ถือหม้อน้ำมนต์และประทับนั่งบนดอกบัว ส่วนรูปเคารพที่นิยมทำกันนั้น พบว่าพระองค์มี ๔ กร มีเครื่องประดับตกแต่งอย่างอลังการ และถือลูกประคำในพระหัตถ์ข้างหนึ่ง[21] สำหรับภาพพระพรหมองค์นี้ เข้าใจว่าช่าง คงให้หมายถึง พรหมในศาสนาพุทธ ซึ่งทำหน้าที่อัญเชิญฉัตรมากั้นถวาย พระพุทธองค์ เมื่อครั้งเสด็จลงมาจากดาวดึงส์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๑๑ (อ.ร.ต. ๑๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนงอพระชานุ พระหัตถ์ขวาถือซอ (เครื่องดนตรี) ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือปลายสายสร้อยธุรำที่คล้องลงมาจากพระศอ เบื้องล่างมีภาพไก่อยู่ ๑ ตัว (ภาพที่ ๑๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า *"เทวสุตเทวบุตร"*

ภาพนี้ไม่พบในตำราภาพฯ ซึ่งใช้เป็นหลักในการศึกษาครั้งนี้ และยังไม่สามารถสืบค้นเรื่องราวของพระองค์ได้

---

[20] Stutley , The Illustrated Dictionary ,pp.56-57

[21] Stutley , The Illustrated Dictionary , pp.24-25.

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๒</u> (อ.ร.ต. ๑๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนงอพระชานุ มงกุฎของเทพองค์นี้มีลักษณะแปลกไปจากเทพองค์อื่น ๆ คือทำเป็นยอดแหลม ๕ ยอด พระหัตถ์ขวาถือพิณ ๓ สาย ส่วนพระหัตถ์ซ้ายกุมอยู่ที่บั้นพระองค์ เบื้องล่างมีรูปห่านยืนอยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “*ปัญสิขรเทวบุตร*”

ภาพของปัญสิขรเทวบุตรนั้น พบในพุทธสถานอื่นด้วยคือที่ภาพ อ.ส.ต. ๑๐ และ อ.บ.ป. ๖ นอกจากนี้ยังพบในตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า๑๐๘) , ตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๐) แต่มีความแตกต่างไปจากภาพใน อ.ร.ต. ๑๒ นี้มากโดยเฉพาะจำนวนกรของพระปัญจสิขร ซึ่งใน อ.ร.ต. ๑๒ มีจำนวน ๒ พระกร แต่ภาพในที่อื่น ๆ มีจำนวน ๔ กร ชื่อของปัญจสีขรในทางพุทธศาสนานั้น ถือกันว่าพระองค์ทรงเป็นคนธรรพแต่ได้รับการยกย่องให้เป็นเทวสหายของพระอินทร์ ปัญจสีขรทรงถือพิณ ซึ่งแต่เดิมเป็นสมบัติของพญามาร [22]

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๓</u> (อ.ร.ต. ๑๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทาประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้นเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาถือกระบี่ (ดาบมีด้าม) ยกขึ้นเสมอพระเศียร โดยเอาปลายกระบี่ลงด้านล่าง ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจับที่ด้ามของฝักกระบี่ สอดที่บั้นพระองค์ด้านขวา เบื้องล่างมีแพะ ๑ ตัว ซึ่งบนหลังแพะดังกล่าวมีผ้าทิพย์พาดอยู่กลางลำตัว (ภาพที่ ๑๘)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “*คนธรรพ์เทวบุตร*”

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ “คนธรรพ์เทวบุตร” ในตำราภาพฯ ที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้ และยังไม่สามารถสืบค้นเรื่องราวของพระองค์ได้

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๔</u> (อ.ร.ต. ๑๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืน พระหัตถ์ขวาถือด้ามทวนยาว ที่เอาปลายยกขึ้น ด้ามทวนดังกล่าวมีพู่คั่นอยู่เป็นช่วง ๆ พระหัตถ์ซ้ายจีบนิ้วโดยมีสร้อยพระศออยู่ระหว่างนิ้วพระหัตถ์ ในระดับพระอุระ เบื้องล่างมีหมูป่าสีดำยืนอยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า “*มาตลีเทวบุตร์*”

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ “มาตลีเทวบุตร์” ในตำราภาพฯที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้

---

[22] อุดม รุ่งเรืองศรี ,<u>เทวดาพุทธ</u> ,๒๕๒๓,หน้า ๘๘, (อัดสำเนา).

มาตลีเทวบุตรนั้น คัมภีร์ทางพุทธศาสนากล่าวว่า เป็นสารถีของพระอินทร์ และเป็นเทวสหายของพระอินทร์ทั้ง ในยามศึกและยามสงบ โดยรถของพระอินทร์ ที่มีชื่อว่า เวชยันต์ ซึ่งเทียมด้วยม้าสินธพ ๑,๐๐๐ ตัวนั้น มีเพียงพระมาตลีเท่านั้น ที่สามารถบังคับรถได้อย่างยอดเยี่ยม สำหรับประวัติของพระองค์ในคัมภีร์แต่ละฉบับเล่าเรื่องแตกต่างกันออกไปบ้าง เช่น อาฏานาฏิยสูตร ระบุว่า มาตลีเป็นหนึ่งในหัวหน้าของพวกยักษ์ ส่วนมหาสมัยสูตรว่าเทพสารถีผู้นี้เป็นคนธรรพ์ เป็นต้น[23] ส่วนในคัมภีร์ปุราณะของศาสนาฮินดู ก็ได้กล่าวถึงสารถีของพระอินทร์ว่าคือ พระมาตุลี (matali) เช่นกัน[24]

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๕</u> (อ.ร.ต. ๑๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้นเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาถือธงแฉก ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ ที่เอาปลายตั้งขึ้น เบื้องล่างมีลิงนั่งอยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๒๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*จิตรเสนเทวบุตร*"

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ "จิตรเสนเทวบุตร" ในตำราภาพฯ ที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้ และยังไม่สามารถสืบค้นเรื่องราวของพระองค์ได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๖</u> (อ.ร.ต. ๑๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืน ยกพระบาทขวาขึ้นเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาถือดวงแก้วมณีสีเขียวยกขึ้นเสมอพระเศียร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือกริช (ดาบสั้นปลายหยัก) ที่ด้ามของกริชมีหัวคล้ายหัวนก เบื้องล่างมีหนูกำลังเดินอยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๒๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*กามเสฐเทวบุตร*"

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ "กามเสฐเทวบุตร" ในตำราภาพฯ ที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้

ชื่อของ "กามเสฐ" นั้น ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาว่า เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ[25]

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๗</u> (อ.ร.ต. ๑๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืน ยกพระบาทข้างขวาขึ้นสูงเสมอพระชานุ พระหัตถ์ขวาถือด้ามแส้หางนกยูงที่บั้นพระเอว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือด้าม

---

[23] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๕๒.

[24] Stutley , <u>The Illustrated Dictionary</u> , p.57

[25] ดูเพิ่มเติมใน จรัส กัมพลาศิริ , "บัญชีรูปพรรณสัณฐานของเทวดา ยักษ์ นาค ครุฑ และเครื่องมือ ฯ" <u>ศิลปากร</u> ปีที่ ๑๐, เล่ม ๕ (มกราคม ๒๕๑๐) : ๕๒-๕๓.

แส้หางนกยูงอีกอันหนึ่ง อยู่เหนือพระเศียร เบื้องล่างมีกระต่ายสีขาว ๑ ตัว บนหลังของกระต่ายมีผ้าทิพย์พาดอยู่(ภาพที่ ๒๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า *"พระวารุณเทพย์"*

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ "พระวารุณเทพย์" ในตำราภาพเทวรูปฯ ที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูเรื่องใน อ.ร.ต. ๑๘ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๘</u> (อ.ร.ต. ๑๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเหลืองประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้นสูงระดับพระเพลา พระหัตถ์ทั้งสองถือด้ามแส้หางนกยูง โดยมีปลายหางนกยูงตั้งขึ้น เบื้องล่างมีนกยูง ๑ ตัวกำลังทำท่าเดินอยู่(ภาพที่ ๒๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า *"พระวรุณเทพย์"*

จากการตรวจสอบไม่พบภาพ "พระวรุณเทพย์" ในตำราภาพฯ ที่ใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้

ชื่อของพระวรุณวารุณเทพนั้น มีอยู่ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี โดยกล่าวถึงว่าเป็นเทพผู้มีความศรัทธาต่อองค์พระตถาคตโดยไม่หวั่นไหว [26]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๙</u> (อ.ร.ต. ๑๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้นบนโขดหิน พระหัตถ์ขวาถือตรีศูลด้ามยาว หันปลายขึ้นด้านบน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางอยู่บนพระเพลา เบื้องล่างมีโคสีดำทรงเครื่องปรากฏอยู่(ภาพที่ ๒๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า *"พระอิศวร"*

จากการตรวจสอบในตำราภาพฯ มีภาพของพระอิศวรในรูปปรากฏต่างๆ อยู่หลายภาพ เนื่องจากพระองค์เป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์ที่สำคัญที่สุดองค์หนึ่งของศาสนาฮินดู แต่ในกรณีที่พบรูปของพระองค์ใน อ.ร.ต. ๑๙ นี้ เมื่อพิจารณาองค์ประกอบโดยรวมของภาพเทพทั้งหมดในอาคารแล้ว ผู้เขียนภาพน่าจะมีเป้าหมายเพื่อแสดงภาพของพระองค์ในฐานะเทพผู้ทรงฤทธิ์ที่ได้อัญเชิญมาเป็นเทพผู้พิทักษ์ รูปเคารพของพระอิศวร (พระศิวะ) นั้น มีรูปปรากฏอยู่มากมาย พระองค์มีพาหนะคือโคนนทิ ทรงมีศาสตราวุธที่พบอยู่เป็นประจำคือ บัณเฑาะว์ ,คันศร ,ไม้เท้า ,คทา ,ไม้เท้ายอดหัวกระโหลก , บ่วงบาศก์ และตรีศูล[27]

---

[26] อุดม รุ่งเรืองศรี, <u>เทวดาพุทธ</u>,หน้า ๑๐๕ และ จรัส กัมพลาศิริ ,<u>บัญชีรูปพรรณสัณฐานของเทวดาฯ</u> , หน้า ๕๘-๕๙.

[27] Stutley , <u>The Illustrated Dictionary</u> ,p.131.

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๐</u> (อ.ร.ต. ๒๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำประทับยืน ยกพระบาทซ้ายอยู่บนโขดหิน พระหัตถ์ขวาถือไม้กระบองยาว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจับสายสังวาลย์ที่พระอุระ เบื้องล่างมีสัตว์หิมพานต์ประเภทราชสีห์อยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๒๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*พระยม*"

จากการเปรียบเทียบภาพในตำราภาพฯ พบว่า ภาพของพระยมที่พบในตำราภาพนั้น มีศาสตราวุธเป็นพระขรรค์ และมีพาหนะ คือ นกฮูก (นกแสก) ซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างไปจากภาพ อ.ร.ต. ๒๐ ที่พระยมทรงถือไม้กระบองยาว และมีพาหนะ คือ ราชสีห์ (ดูการเปรียบเทียบใน อ.ร.ต. ๓ ประกอบด้วย)

รูปเคารพของพระยมตามตำราโหราศาสตร์ไทยนั้น มีพาหนะคือ นกแสก และถือเป็นเทวดารักษาทิศทักษิณ (ใต้)[28] ส่วนรูปเคารพของพระยมที่พบในอินเดีย นิยมสร้างเป็นรูปเทพบุรุษ มีพาหนะคือกระบือสีดำ และมีศาสตราวุธคือ คทา และบ่วงบาศก์[29]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๑</u> (อ.ร.ต. ๒๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้นเหยียบบนโขดหิน พระหัตถ์ขวาถือดาบอยู่ระดับพระอุระ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือโล่อยู่ที่บั้นพระองค์ เบื้องล่างมีม้าสีขาวทรงเครื่อง ๑ ตัว(ภาพที่ ๒๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*พระจันทร์*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่าตำราภาพ ๓ ฉบับ คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๖) , ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๓) และตำราภาพ หมายเลข ๖๘ (หน้า ๑๖๖) แสดงภาพของพระจันทร์ที่มีศาสตราวุธ คือ ดาบและโล่ โดยมีพาหนะ คือ ม้า ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบใน อ.ร.ต. ๒๑ เช่นกัน

ตำรานพเคราะห์ทางโหราศาสตร์ กล่าวว่าพระอิศวรทรงสร้างพระจันทร์ขึ้นจากนางฟ้า ๑๕ องค์ โดยร่ายเวทให้นางฟ้านั้นละเอียดแล้วห่อด้วยผ้าสีนวล ประพรมด้วยน้ำอมฤต จึงเกิดเทพบุตรขึ้น มีนามว่าพระจันทร์ ผิวกายสีนวล ถือพระขรรค์ วิมานแก้วสีมุกดา ทรงม้าเป็นพาหนะ

---

[28] ณัฐภัทร จันทวิช ,<u>อภิไทโภธิบาทว์</u> : ปกหลัง.

[29] Stutley , <u>The Illustrated Dictionary</u> ,p.166.

ประจำทิศบูรพา [30]รูปเคารพของพระจันทร์ที่พบในอินเดีย นิยมทำเป็นรูปบุรุษ ประทับยืน โดยมีรูปสตรีอยู่ทั้งสองข้าง พระองค์มี ๒ กร กรหนึ่งถือ ดอกบัว บางครั้งก็ทำเป็นรูปพระหัตถ์ซ้ายถือคทา ส่วนหัตถ์ขวาแสดงท่าอภัยมุทรา มีพาหนะคือรถเทียมด้วยม้า ๑๐ ตัว[31]

บานหน้าต่างที่ ๒๒ (อ.ร.ต.๒๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียวประทับยืนยกพระบาทขวาขึ้นเหยียบโขดหิน พระหัตถ์ขวาถือของ้าวที่มีปลายหันสู่ด้านบน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายกุมอยู่ที่บั้นพระองค์ เบื้องล่างมีรูปช้างทรงเครื่อง ๑ เชือก(ภาพที่ ๒๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*พระพุธ*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่าตำราภาพ ๓ ฉบับ คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๘) , ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๕) และตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๘) มีสิ่งที่ตรงกัน คือ พระองค์ทรงมีศาสตราวุธ คือ ดาบ (หรือดาบคู่) อันต่างไปจาก ภาพ อ.ร.ต. ๒๒ ที่พระองค์ทรงถือของ้าวเป็นเทพศาสตราวุธ แต่พาหนะของพระองค์ คือ "ช้าง" ซึ่งตรงกันทั้งในตำราภาพ และภาพอ.ร.ต. ๒๒ ตำราโหราศาสตร์ กล่าวว่า พระอิศวรทรงสร้างพระพุธ ด้วยการนำเอาพระยาคชสาร ๑๗ ตัวมาป่นให้ละเอียด ประพรมด้วยน้ำอมฤต ก็บังเกิดเป็น พระพุธ ถือขอช้าง สีกายเป็นสีมรกต มีวิมานสีมณี และมีช้างเป็นพาหนะ ประจำอยู่ทิศทักษิณ [32]รูปเคารพของพระพุธ (BUDHA) ที่พบในอินเดีย ส่วนใหญ่ พระองค์มีพาหนะคือ รถเทียมด้วยม้าสีแดง ๘ ตัว หรืออาจเป็นสิงห์ ผิวกายสีเหลือง หรือเขียว มี ๔ กรถือ ดาบ ,โล่ , คทา ส่วนอีกกรหนึ่งแสดงอภัยมุทรา[33]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๒๓ (อ.ร.ต. ๒๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืนเท้าเสมอกัน พระหัตถ์ขวาถือด้ามค้อนที่บริเวณบั้นพระองค์ พระหัตถ์ซ้ายทอดลงมาด้านหน้า เบื้องล่างมีรูปครุฑกางปีกกำลังก้าวย่างอยู่(ภาพที่ ๒๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*พระราหู*"

---

[30] พระยาสัจจาภิรรมย์,เทวกำเนิด ,หน้า ๑๐๙-๑๑๐.

[31] พลูหลวง [นามแฝง] , เทวโลก (กรุงเทพ :สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,๒๕๓๐),หน้า ๗๕-๗๖.

[32] พระยาสัจจาภิรมย์ ,เทวกำเนิด ,หน้า ๑๒๘.

[33] Stutley , The Illustrated Dictionary ,p.27.

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่า ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๒)นั้น ภาพของพระราหู มีเทพศาสตราวุธ คือ ค้อน โดยมีพาหนะ คือ พญาครุฑ ซึ่งตรงกันกับ ภาพ อ.ร.ต. ๒๓ ส่วนตำราภาพฉบับอื่น คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๙) และตำราภาพหมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๗๒) แม้จะมีเทพศาสตราวุธ คือ ค้อนเหล็ก แต่ว่าพาหนะของพระองค์นั้นได้แก่"ยักษ์" ซึ่งแตกต่างไปจาก อ.ร.ต.๒๓

เรื่องราวของพระราหูนั้น ตำราทางโหราศาสตร์ว่า พระองค์มีกำเนิดมาจากการที่พระอิศวรได้ทรงสร้างขึ้น โดยนำเอาหัวผีโขมด ๑๒ หัว มาป่นลงแล้วประพรมด้วยน้ำอมฤต เกิดเป็นองค์ราหูขึ้น ทรงภูษาสีม่วงคล้ำ ถือคทา ประจำทิศพายัพ[34] อย่างไรก็ตามสำหรับพาหนะของพระราหู นั้น ตำราทางโหราศาสตร์บางเล่มกล่าวไว้ว่า ทรงเมฆเหมือนรุปครุฑก็มีเช่นกัน[35] ส่วนรูปเคารพของราหู (RAHU) ที่พบในอินเดียส่วนใหญ่พระองค์ มี พาหนะคือ รถเทียมด้วยม้าสีดำ ๘ ตัว บางตำราว่าพระองค์ประทับนั่งบนสิงห์หรือเต่า มี ๒ หรือ ๔ กร ถือ คาบ ,โล่ และตรีศูล ส่วนอีกกรหนึ่งแสดงวรมุทรา[36]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๒๔ (อ.ร.ต. ๒๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำประทับยืน ยกพระบาทซ้ายขึ้น พระหัตถ์ขวาจับอยู่ที่พานท้ายปืน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายประคองปากกระบอกปืนวางเฉียงกับลำพระองค์ เบื้องล่างมีรูปเสือ ๑ ตัว บนหลังเสือมีผ้าทิพย์พาดอยู่(ภาพที่ ๒๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*พระเสาร์*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่า ตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๑) นั้น ภาพของพระเสาร์ มีเทพศาสตราวุธ คือ ปืน โดยมีพาหนะ คือ เสือ ซึ่งตรงกับภาพจาก อ.ร.ต. ๒๔ ส่วนตำราภาพฉบับอื่น คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๘) และตำราภาพ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๗๑) แม้มีพาหนะตรงกันคือ เสือ แต่เทพศาสตราวุธของพระองค์ ได้แก่ "ตรี" ซึ่งแตกต่างไปจากภาพ อ.ร.ต. ๒๔

ตำราทางโหราศาสตร์ว่า พระอิศวรสร้างพระเสาร์ขึ้นจากการนำเอาเสือ ๑๐ ตัว มาเสกเป่าให้ละเอียด แล้วห่อด้วยผ้าสีดำ ประพรมด้วยน้ำ

---

[34] พระยาสัจจาภิรมย์ ,เทวกำเนิด ,หน้า ๑๖๐-๑๖๒.

[35] สมบัติ พลายน้อย ,จันทรคตินิยาย (กรุงเทพ :โรงพิมพ์บริษัทสามัคคีสาร,๒๕๓๘), หน้า ๑๓๕.

[36] Stutley , The Illustrated Dictionary ,p.115.

อมฤต เกิดเป็นพระเสาร์ กายสีดำ ถือพระขรรค์ วิมานสีมรกต ทรงเสือเป็นพาหนะ ประจำทิศหรดี[37] รูปเคารพของพระเสาร์ (SANI) ในอินเดียนั้น ทำเป็นบุรุษร่างเล็ก มีขาพิการข้างหนึ่ง นุ่งผ้าสีดำ พระหัตถ์ขวาถือคทา หรือ ไม้เท้า พระหัตถ์ซ้ายแสดงท่าวรมุทรา บางตำราว่า ถือลูกประคำ มีพาหนะคือ ราชรถเหล็ก เทียมด้วยม้า ๘ ตัว ,แร้งสีน้ำเงิน, นกกา,หรือช้าง โดยมีเทพศาสตราวุธได้แก่ คันศร และลูกศร ,ตรีศูล สวมกำไลเท้าเป็นกระดิ่งเล็กๆ[38]

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๕</u> (อ.ร.ต. ๒๕) ภาพเทพบรุษผิวกายสีเหลืองประทับยืน ทำท่าก้าวย่าง พระหัตถ์ขวาถือด้ามพระขรรค์ที่มีปลายตั้งขึ้น พระหัตถ์ซ้ายถือเชือกบ่วงบาศก์ยื่นออกไปข้างหน้า เบื้องล่างเป็นรูปม้าสีขาวทรงเครื่องกำลังวิ่งอยู่(ภาพที่ ๓๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า *"พระโสม"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่า ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๓) มีภาพของพระโสม ซึ่งทรงถือศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ โดยมีพาหนะ คือ ม้า ซึ่งส่วนหนึ่งตรงกับ อ.ร.ต. ๒๕ แต่ว่าศาสตราวุธของ อ.ร.ต. ๒๕ นอกจากมีพระขรรค์แล้วยังมีเชือกบ่วงบาศก์อีกส่วนหนึ่งด้วย สำหรับภาพจากตำราภาพฉบับอื่น คือ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๖) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๐) แม้จะมีพาหนะตรงกัน คือ ม้า แต่ศาสตราวุธของพระองค์ก็ได้แก่ "ตรี" ซึ่งแตกต่างไปจากภาพ อ.ร.ต. ๒๕

รูปเคารพของพระโสมตามตำราโหราศาสตร์ไทยว่ามีพาหนะคือ ม้า และถือเป็นเทวดารักษาทิศอุดร(เหนือ)[39] สำหรับพระโสมเป็นเทพเจ้าในยุคแรกของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งชื่อนี้ได้กลายมาเป็นชื่อของพระจันทร์ในชั้นหลัง ตามคัมภีร์ปุราณะ กล่าวว่าพระองค์ทรงราชรถมีล้อ ๓ ล้อ เทียมด้วย ม้า ๑๐ ตัว[40]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[37] พระยาสัจจาภิรมย์ , <u>เทวกำเนิด</u>,หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

[38] Stutley, <u>The Illustrated Dictionary</u>,p.123.

[39] ณัฐภัทร จันทวิช,<u>อภิไทโภธิบาทว์</u> : ปกหลัง.

[40] Stutley , <u>The Illustrated Dictionary</u> ,p.301-302.

บานหน้าต่างที่ ๒๖ (อ.ร.ต. ๒๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืนงอพระชานุ ลักษณะพิเศษคือมี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือตรีศูลสั้น พระหัตถ์ขวาล่างถือสังข์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือคันศร เบื้องล่างมีรูปพญาครุฑกำลังจับนาคอยู่(ภาพที่ ๓๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*พระนารายน*"

จากการตรวจสอบรูปในตำราภาพเทวรูปฯ พบว่ามีภาพของพระนารายณ์ ในรูปปรากฏต่าง ๆ อยู่หลายภาพ เนื่องจากพระองค์ถือเป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์ที่สำคัญที่สุดองค์หนึ่งของศาสนาฮินดู ดังเช่น ภาพในตำราภาพหมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๖๒) พระองค์มีเทพศาสตราวุธ คือ สังข์, ตรี , จักร และคทา ซึ่งมีศาสตราวุธสิ่งหนึ่งที่ต่างไปจาก อ.ร.ต. ๒๖ คือ "คทา" โดยใน อ.ร.ต. ๒๖ พระองค์ทรงถือ คันศร แทน

รูปเคารพพระนารายณ์ตามตำราโหราศาสตร์ไทยว่ามีพาหนะ คือ ครุฑ และถือเป็นเทวดารักษาทิศหรดี(ตะวันตกเฉียงใต้)[41] สำหรับพระนารายณ์หรือพระวิษณุนั้น ถือเป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์ ๑ใน ๓ ของตรีมูรติรูป ปรากฏปกติของพระองค์ทรงมี ๔ กรทรงถือสังข์,จักร,คันศร หรือดอกบัว,คทา และมีพาหนะคือพญาครุฑ[42]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๒๗ (อ.ร.ต. ๒๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีฟ้าประทับยืน พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือพระเต้าทักษิโณทก เบื้องล่างมีรูปพญานาคอยู่ ๑ ตัว(ภาพที่ ๓๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า "*พระพิรุณ*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๖๓) พบว่า พระองค์ทรงถือพระขรรค์ และเต้าทักษิโณทก โดยมีพาหนะ คือ นาค เหมือนกับภาพ อ.ร.ต. ๒๗ ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๑) แม้มีศาสตราวุธเหมือนกัน แต่พาหนะก็ต่างกันโดยเป็นงูเหลือมแทน สำหรับตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๙) นั้น พระองค์ทรงถือพระขรรค์เป็นเทพศาสตราวุธเพียงสิ่งเดียวอยู่บนหลังนาค

รูปเคารพของพระพิรุณตามตำราโหราศาสตร์ไทย ว่ามีพาหนะคือพญานาค และถือเป็นเทวดารักษาทิศปะจิม(ตะวันตก)[43] สำหรับพระพิรุณหรือพระวรุณ (VARUNA) นั้น ถือเป็นเทพดั้งเดิมมาตั้งแต่สมัย

---

[41] ณัฐภัทร จันทวิช, อภิไทโภธิบาทว์ : ปกหลัง.

[42] Stutley , The Illustrated Dictionary ,p.49,160-161.

[43] ณัฐภัทร จันทวิช ,อภิไทโภธิบาทว์ : ปกหลัง.

พระเวท รูปปรากฏที่พบกันทั่วไป มักทำเป็ นรูปเทพบุรุษ แต่งตัวอย่างงดงาม ถือบ่วงบาศก์ และภาชนะรูปเหยือก บาง ครั้งพระกรขวาแสดงท่าวรมุทรา พระองค์มีพาหนะคือ รถเทียมด้ วยหงส์ ๔ ตัว และมี ๔กร ทรงถือดอกบัว,บ่วงบาศก์ ,สังข์ และภาชนะใส่อัญมณี [44]

บานหน้าต่างที่ ๒๘ (อ.ร.ต. ๒๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียวประทับยืนเท้าเสมอกัน งอพระชานุเล็กน้อย พระหัตถ์ขวาถือรวงข้าวยกขึ้นในระดับพระอุระ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ที่บั้นพระองค์ เบื้องล่างเป็นรูปปลาอยู่ในน้ำ(ภาพที่ ๓๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า *"พระไพศพ"*

จากการเปรียบเทียบภาพของเทพองค์นี้กับตำราภาพเทวรูปฯ พบว่ามีความสับสนเกี่ยวกับชื่อเรียกและประติมาลักษณะอยู่บ้าง โดยตำราภาพ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๔) ให้ชื่อภาพเทพที่ถือรวงข้าว และพระขรรค์เป็นศาสตราวุธ โดยมีปลากรายเป็นพาหนะเช่นนี้ว่า "พระมหาไชไพรสภทรงปลากรายเป็นภาหนํ" ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๓๓(หน้า ๑๕๑), ตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๕) และตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๓) ให้ชื่อภาพลักษณะดังกล่าวว่าเป็น "พระมหาไชย" ส่วนภาพของ "พระไพศพ" ตามตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๐) และตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๔)นั้น แสดงเป็นภาพเทพบุรุษประทับนั่ง ทรงถือพระขรรค์อยู่ในบุษบกบนหลังหงส์ ซึ่งแตกต่างไปจากภาพใน อ.ร.ต. ๒๘

รูปเคารพพระไพศพตามตำราโหราศาสตร์ไทยว่าพระองค์มีพาหนะคือหงส์ และถือเป็นเทวดารักษาทิศอีสาน(ตะวันออกเฉียงเหนือ)[45] สำหรับต้นเค้าของ "พระไพศพ" นั้น ยังมีความสับสนอยู่บ้าง เพราะบางท่าน เชื่อว่าชื่อของไพศพ น่าจะเป็นชื่อหนึ่งของท้าวกุเวร หรือเวสสุวรรณที่เป็นเทวดารักษาทิศเหนือ[46] อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาจากพาหนะของพระองค์ที่ปรากฏอันได้แก่ ปลากรายทอง ตลอดจนการถือรวงข้าว ซึ่งแสดงถึง ความอุดมสมบูรณ์เช่นนี้ อาจเกี่ยวโยงไปถึงคติของ "แม่โพสพ"ที่ถือเป็น เทพประจำข้าว และมีพาหนะคือปลากราย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[44] Stutley , The Illustrated Dictionary ,p.154.

[45] ณัฐภัทร จันทวิช,อภิไทโภธิบาทว์; ปกหลัง.

[46] อุดม รุ่งเรืองศรี ,เทวดาพุทธ ,หน้า ๓๔.

หรือปลาบู่[47] แต่ก็มีสิ่งที่น่าสงสัยคือ แม่โพสพนั้นเป็นเทพสตรี ส่วนพระไพสพรูปที่ปรากฏเป็น รูปเทพบุรุษ จึงคงต้องทำการศึกษากันต่อไปอีก สำหรับชื่อ พระไพศพ นั้นมี ปรากฏอยู่ใน ตำรานารายณ์สิบปาง ฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ ว่า พระอิศวรได้ให้พระไพศพเอาโคเทียมรถคู่หนึ่งไปแจกให้กับมนุษย์เพื่อใช้ ลากเข็นในการทำการเกษตร (ดูเรื่องใน อ.ส.ป.๕ ประกอบ)

เมื่อพิจารณาถึงภาพรวมของจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดราชนัดดารามแล้ว สามารถให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับกลุ่มภาพเทพดังกล่าวได้ดังนี้

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ยังไม่สามารถสรุปได้ว่า มีจุดประสงค์เดิม หมายถึงเทพองค์ใด หรือกลุ่มใดแน่ชัด แต่ผลจากการพิจารณาภาพโดยใช้ องค์ประกอบภาพ ลักษณะรูปร่าง เครื่องแต่งกาย และอิริยาบถ ของเทพประธานและบริวาร สามารถสันนิษฐานได้ว่า ช่างอาจจะมีความมุ่งหมาย แสดงถึง การเป็นตัวแทนของเทพ (ธรรมะ) และ อสุระ (อธรรม) ซึ่งได้มาสักการะและเฝ้าดูแลพระพุทธองค์ผู้เป็นประธานของอาคาร (จักรวาล)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพเทพผู้พิทักษ์ในส่วนกลางของอาคารทั้ง ๒ ผนัง เป็นภาพเทพพระเคราะห์ ๑๐ องค์ (รวมพระมฤตยู ซึ่งเข้ามาเป็น ๑ ใน เทพพระเคราะห์ชั้นหลัง) โดยมีเทพประจำทิศ และเทพผู้ทรงฤทธิ์ ๑๐ องค์ เขียนสกัดอยู่ที่หน้า /หลังเทพพระเคราะห์เอาไว้ สำหรับทางส่วนหลังของอาคารเขียนกลุ่ม "เทวบุตร" ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระอินทร์ เอาไว้ ๘ องค์

๓. <u>การวิเคราะห์ด้านศิลปะ</u>

ภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถนั้น ด้านแปเขียนเป็นเรื่องเกี่ยวกับท้องฟ้าและกลุ่มดาวฤกษ์ ส่วนผนังด้านหุ้มกลองหน้าและหลังเป็นเหตุการณ์ในพุทธประวัติ โดยมีเทพผู้พิทักษ์บานทวารและบัญชรเป็นกลุ่มเทพพระเคราะห์ , เทพประจำทิศ และกลุ่มเทวบุตรต่าง ๆ จิตรกรรมที่อุโบสถวัดราชนัดดานี้ คงเขียนขึ้นในราวสมัยรัชกาลที่ ๕ [48] และมีการเขียนซ่อมแซมสืบต่อกันมาตามลำดับ สำหรับภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดราชนัดดาราม สามารถจัดแยกรายละเอียดองค์ประกอบและฝีมือช่างออกได้ดังนี้

---

[47] เสฐียรโกเศศ , "แม่โพสพ" <u>ศิลปากร</u> ปีที่ ๓ ,ฉบับที่๑(มิถุนายน ๒๔๘๒), ๗๖-๘๔.

[48] กรมศิลปากร ,<u>โลหะปราสาท วัดราชนัดดารามวรวิหาร</u> (กรุงเทพ:อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง , ๒๕๓๘) ,หน้า ๔๐.

๑. การจัดภาพ การจัดวางภาพเทพผู้พิทักษ์ของอุโบสถวัดราชนัดดา เป็นลักษณะการจัดวางภาพองค์เทพประธานไว้ส่วนบนหรือกลางของแผ่นบานประตู / หน้าต่าง เช่นเดียวกับการจัดวางภาพทวารบาลโดยทั่วไป ภาพเทพทั้งหมดเป็นเทพประทับยืนอยู่บนโขดหิน (บางหน้าต่าง) โดยมีเทพพาหนะอยู่ด้านล่าง แต่มิได้เป็นการประทับอยู่บนหลังพาหนะโดยตรง (ดังเช่นที่พบในวิหารวัดสุทัศน์ฯ) แต่ภาพสัตว์เหล่านี้ ก็สามารถสื่อความหมายว่าเป็นพาหนะได้ เนื่องจากอยู่ที่บริเวณด้านล่างของเทพประธาน นอกจากนี้ ช่างยังได้เขียนบอกพระนามของเทพแต่ละองค์เอาไว้ที่บริเวณใต้พระบาท หรือใกล้กับเทพพาหนะด้วย

ภาพของเทพผู้พิทักษ์ในแต่ละคู่นั้น มีการจัดภาพให้สอดคล้องกัน โดยจัดวางอิริยาบถให้หันหน้าเข้าหากัน หรือบางภาพแม้หันหลังให้กัน แต่ช่างก็เขียนให้พระพักตร์เอี้ยวมองกันด้วย อันแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาพเทพทั้งคู่

องค์ประกอบของภาพเทพผู้พิทักษ์ในอุโบสถแห่งนี้ ตอนล่างเป็นการเขียนภาพโขดหินและต้นหญ้าขนาดเล็ก ที่มีแนวต่อเนื่องกันในระหว่างบานหน้าต่างทั้งคู่ ส่วนฉากหลังองค์เทพเขียนเป็นลายดอกไม้ร่วง (ที่ไม่มีกิ่งก้าน) หันปลายดอกลงด้านล่าง ภาพดอกไม้ร่วงเหล่านี้เขียนขึ้นอย่างมีระเบียบวางตัวในแนวเส้นทะแยง ซึ่งแลดูค่อนข้างแข็งไม่เหมือนกับดอกไม้ที่ร่วงลงมาตามธรรมชาติจริง ๆ คติการเขียนภาพดอกไม้ร่วงนี้ เป็นสิ่งที่นิยมเขียนกันมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้วและสืบทอดจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย ซึ่งช่างคงได้นำแนวคิดดังกล่าวมาเขียนที่อุโบสถวัดราชนัดดาแห่งนี้ด้วย และด้วยเหตุที่ช่างได้ใช้การประดับลายดอกไม้ร่วงประดับที่ฉากหลังขององค์เทพนั้น การให้สีของฉากหลังจึงใช้วิธีเขียนด้วยสีเดียวเป็นพื้นหลัง ไม่ได้มีการไล่ระดับสีฉากหลังแต่อย่างใด ส่วนประเด็นเรื่องความโดดเด่นของตัวภาพเทพจากพื้นหลังนั้น ใช้วิธีการตัดเส้นของตัวภาพ และการให้สีผิวที่แตกต่างจากฉากหลังเป็นสำคัญ (เช่นการให้สีผิวที่ขาวหรือคล้ำกว่า เป็นต้น)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การจัดวางภาพเทพพาหนะเบื้องล่างนั้น เขียนให้มีขนาดเล็กกว่าตัวองค์เทพ เพื่อมิให้แย่งความโดดเด่นของภาพเทพประธาน ภาพพาหนะ ส่วนใหญ่จัดวาง ให้มีความสัมพันธ์กันในระหว่างบานหน้าต่างคู่เดียวกัน ดังเช่นให้หันหน้าเข้าหากัน แต่บางภาพจัดให้หันหลังให้กันก็มี ทั้งนี้คงเพื่อมิให้แลดูซ้ำซาก

๒. ลักษณะภาพ ภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดราชนัดดาราม มีลักษณะเป็นภาพที่เลียนแบบท่าละครอย่างเช่นได้เคยเขียนกันมาตั้งแต่สมัยก่อนหน้านี้แล้ว ภาพเทพทั้งหมดประทับยืนอยู่บนโขดหิน หรือพื้นดิน โดยมีการยกพระบาทขึ้น หรืองอพระชงฆ์ เพื่อต้องการให้เส้นของภาพมีความอ่อนโค้ง ทำให้ภาพดูดีมีท่าทางที่แข็งเกินไป การเขียนภาพที่พุทธสถานแห่งนี้ เน้นแสดงให้

เห็นถึงองค์ประกอบของเทพแต่ละองค์ ในลักษณะบ่งชี้แสดงว่าเป็นเทพองค์ใดเท่านั้น โดยมิได้มีเรื่องราวขององค์เทพมาประกอบ เหมือนเช่นภาพจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามและอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส

การแต่งกายของภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดราชนัดดา เทพทั้งหมด(บนบานหน้าต่าง) มิได้สวมฉลองพระองค์ ซึ่งเป็นสิ่งปกติที่พบในภาพจิตรกรรมแบบประเพณีทั่วไป ที่มักนิยมเขียนภาพเทวดาและกษัตริย์ที่ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่เพื่อเน้นความสูงศักดิ์ ก็ได้มีการสวมใส่เครื่องศิราภรณ์และเครื่องถนิมพิมพาภรณ์อย่างเต็มที่

การเขียนภาพรัศมีหรือประภามณฑลที่อยู่รอบเศียรองค์เทพนั้น มีลักษณะที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งแสดงว่าเป็นฝีมือช่างหลายคน และหลายระดับฝีมือ การให้สีของประภามณฑลยังไม่สามารถจำแนกได้ว่า มีการใช้หลักเกณฑ์เช่นไร เนื่องจากมีความหลากหลายมาก สำหรับภาพเทพทางด้านขวา(ขององค์พระประธาน) ได้ใช้สีน้ำเงินเป็นพื้นสีของประภามณฑลเกือบทุกบาน ยกเว้นภาพเทพคู่สุดท้าย ที่ใช้สีแดงเป็นพื้นประภามณฑล ส่วนภาพทางด้านซ้ายขององค์พระประธาน มีการให้สีประภามณฑลที่แตกต่างกันหลายสี เช่น สีแดง ,น้ำเงิน,เขียว,น้ำตาล เป็นต้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๓. ฝีมือ จากการพิจารณาภาพเทพผู้พิทักษ์จากวัดราชนัดดา เห็นได้ชัดว่า เป็นฝีมือช่างหลายคน ซึ่งมีฝีมือที่แตกต่างกันหลายระดับ โดยช่างแต่ละคนได้ใช้แนวทางการเขียนที่แตกต่างกันออกไป (ซึ่งอาจเป็นผลจากการเขียนซ่อมแซมในภายหลังด้วย) ความแตกต่างเหล่านี้ สามารถแยกได้ด้วยการพิจารณาลายเส้นของการเขียน ท่าทางขององค์เทพ เครื่องประดับตกแต่งต่างๆ ลายดอกไม้ร่วงที่ใช้เป็นฉากหลัง ตลอดจนลายมือที่เขียนบอกพระนามเทพแต่ละองค์ทางด้านล่างของภาพ

ภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดราชนัดดา มีลักษณะท่าทางที่ค่อนข้างแข็ง และไม่สวยงามเท่ากับภาพเทพผู้พิทักษ์จากที่อื่นๆ จากหลักฐานบนภาพ พบว่ามีการเขียนทับซ้อนกัน แสดงว่าคงได้มีการเขียนซ่อมแซมกันมาบ้างแล้ว สำหรับรายชื่อช่างผู้เขียน(ซ่อมแซม?) ที่ปรากฏทางด้านล่างของภาพที่พบมีดังนี้

ภาพพระเพลิงและพระพาย เขียนโดย *นายเขื้อน ข. (พ.ศ.๒๔๔๘)*

ภาพพระอาทิตย์ เขียนโดย *นายชม*

ภาพพระพรหม เขียนโดย *หลวงพรหมประกาสิทธิ์*

ผลจากการเขียนด้วยฝีมือช่างหลายคน และเขียนโดยมีรูปแบบของตนเอง ทำให้งานจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ของอุโบสถวัดราชนัดดาไม่ค่อยมีความกลมกลืน มีการแบ่งกลุ่มของภาพออกจากกันตามฝีมือ จึงทำให้ภาพรวมของจิตรกรรมแลดูมีคุณค่าทางความงามลดลง

การเขียนภาพเทพพาหนะ ดูแล้วไม่ค่อยมีความสง่างามที่แสดงให้เห็นถึงว่าเป็นพาหนะขององค์เทพ เหมือนดังเช่นภาพที่ปรากฏจากวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม ยิ่งกว่านั้น การเขียนภาพเทพพาหนะเหล่านี้ ด้วยขนาดที่เล็ก และอยู่ในอิริยาบถที่ค่อนข้างสงบ ก็ยิ่งทำให้ภาพสัตว์เหล่านี้ดูไม่โดดเด่น และไม่ช่วยเสริมความมีพละกำลังและอำนาจขององค์เทพแต่อย่างใด

เมื่อนำภาพของเทพผู้พิทักษ์จากอาคารต่างๆมาเปรียบเทียบกันแล้ว พบว่า ภาพจากอุโบสถวัดราชนัดดา ดูค่อนข้างมีฝีมือที่ด้อยกว่าพุทธสถานแห่งอื่นที่นำมาใช้ศึกษาร่วมกัน ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าพุทธสถานนี้มิได้เป็นพุทธสถานหลักของกรุงรัตนโกสินทร์ (ดังเช่นวัดสุทัศนเทพวราราม) และมิได้เป็นพระอารามในเขตพระบวรราชวัง(ดังเช่นวัดบวรสถานสุทธาวาส) ช่างฝีมือจึงอาจมิใช่เป็นช่างหลวงชั้นครูดังเช่นในที่อื่นๆ อย่างไรก็ตาม คุณค่าของจิตรกรรมที่นี่ อยู่ที่ช่างสามารถบันทึก และถ่ายทอดให้เห็นถึงคติความเชื่อทางโหราศาสตร์ และเรื่องราวของจักรวาลตามความคิดของผู้คนในสมัยนั้นออกมาเป็นตัวภาพได้อย่างครบถ้วนมากกว่า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>วิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม</u>

อาคารวิหารแห่งนี้มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศเหนือ (ภาพที่ ๓๔) มีช่องประตูที่ผนังด้านหุ้มกลองหน้า-หลัง ผนังละ ๓ ช่อง ส่วนด้านแปมีช่องหน้าต่างด้านละ ๕ ช่อง ทั้ง ๒ ข้าง ซึ่งในที่นี้ขอกำหนดรหัสเพื่อใช้เรียกภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู เริ่มจากบานประตูหน้า (ทิศเหนือ)ข้างขวาสุด (เมื่อหันหน้าเข้าหาองค์พระประธาน) เป็นบานประตูที่ ๑ แล้วจึงเวียนขวาไปจนสิ้นสุดที่บานประตูผนังหุ้มกลองด้านหลัง (ทิศใต้) ข้างซ้ายสุด เป็นบานประตูที่ ๑๐ (บานประตูคู่กลางด้านหลังทำขึ้นใหม่ไม่มีภาพเทพผู้พิทักษ์ จึงไม่ขอกล่าวถึง) สำหรับตัวย่อของภาพบนบานประตูวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม ใช้ว่า "ว.ส.ป." ตามด้วยหมายเลขบานประตูตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๑๐

ส่วนบานหน้าต่างนั้น เริ่มต้นบานที่ ๑ ที่ผนังด้านทิศตะวันออกติดกับบานประตูที่ 6 แล้วจึงเวียนขวาลักษณะเดียวกับการเรียกบานประตูซึ่งจะไปสิ้นสุดบนบานหน้าต่างที่ ๒๐ ทางผนังด้านทิศตะวันตกติดกับบานประตูที่ ๑ สำหรับตัวย่อของภาพบนบานหน้าต่างวิหารวัดสุทัศนเทพวรารามใช้ว่า "ว.ส.ต." ตามด้วยหมายเลขของบานหน้าต่างตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๒๐

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑. <u>ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตูวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม</u>

<u>บานประตูที่ ๑</u> (ว.ส.ป. ๑) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ประทับนั่งบนหลังม้าศึกทรงเครื่องสีขาว พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกแบขึ้นเสมอพระอังสา ด้านล่างมีเทพบริวารหลายคนถือดาบและธงอยู่(ภาพที่ ๓๕ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

<u>บานประตูที่ ๒</u> (ว.ส.ป. ๒) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำ ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ประทับบนหลังม้าทรงเครื่องสีดำสลับขาว เทพบุรุษดังกล่าวถือพระขรรค์ด้วยพระหัตถ์ซ้าย ส่วนพระหัตถ์ขวาแลเห็นไม่ชัดเจน เบื้องล่างมีเทพบริวารหลายองค์ถือธง ดาบ และโล่ (ภาพที่ ๓๕ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการ

เปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

<u>บานประตูที่ ๓</u> (ว.ส.ป. ๓) เป็นภาพยักษ์ (อสูร) หลายตนอยู่เต็มทั้งพื้นที่ในอิริยาบทแตกต่างกัน ส่วนใหญ่แล้วยักษ์เหล่านี้ถือคทาหรือกระบองเป็นอาวุธอยู่ในมือ ภาพด้านบนเป็นยักษ์ที่มีศักดิ์สูง สังเกตได้จากเครื่องศิราภรณ์ที่สวม (มงกุฎ) ส่วนยักษ์ด้านล่างน่าจะเป็นพวกที่มีศักดิ์ต่ำกว่า ภาพที่ ๓๖ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานประตูที่ ๔</u> (ว.ส.ป. ๔) องค์ประกอบของภาพคล้ายกับบานประตูที่ ๓ คือเขียนเป็นภาพยักษ์เช่นเดียวกัน โดยด้านบนเป็นยักษ์ที่มีศักดิ์สูง ๖ ตน ถือคทาเป็นอาวุธ ส่วนด้านล่างเป็นเหล่าเสนายักษ์ ๔ ตนกำลังแสดงความเคารพและต่อสู้กับศัตรูเบื้องล่าง(ภาพที่ ๓๖ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

<u>บานประตูที่ ๕</u> (ว.ส.ป. ๕) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำ ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ประทับนั่งอยู่บนหลังช้างเผือกทรงเครื่อง เทพดังกล่าวถือพระขรรค์ในพระหัตถ์ขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจีบนิ้วไว้ที่บริเวณพระอุระ ด้านล่างมีเทพบริวาร ๕ องค์ ถือธง ดาบ และโล่(ภาพที่ ๓๗ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึ กษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

<u>บานประตูที่ ๖</u> (ว.ส.ป. ๖) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ประทับบนหลังช้างสีดำ พระหัตถ์ซ้ายของเทพบุรุษดังกล่าวถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ขวาจีบนิ้วไว้ที่พระอุระ ด้านล่างมีเทพบริวาร ๖ องค์ถือศาสตราวุธต่าง ๆ อยู่ในพระหัตถ์(ภาพที่ ๓๗ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

<u>บานประตูที่ ๗</u> (ว.ส.ป. ๗) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนบนโขดหิน ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย พระหัตถ์ทั้งสองข้าง ถือแส้หางนกยูงอยู่ เบื้องล่างมีเทพบริวาร ๕ องค์ถือโคมไฟ แสดงการเคารพบูชาอยู่ (ภาพที่ ๓๘ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานประตูที่ ๘</u> (ว.ส.ป. ๘) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนบนโขดหิน ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย พระหัตถ์ทั้งสองถือแส้หางนกยูง ซึ่งมีองค์ประกอบภาพคล้ายกับภาพบนบานประตูที่ ๗ มาก สำหรับด้านล่างก็มีเทพบริวาร ๕ องค์ ถือโคมไฟชูขึ้นในลักษณะเดียวกัน(ภาพที่ ๓๘ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

<u>บานประตูที่ ๙</u> (ว.ส.ป. ๙) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนบนโขดหิน ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ยกพระบาทด้านขวาขึ้น พระหัตถ์ขวาถือพัดโบก (วาลวิชนี) ขึ้นเหนือเศียร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจีบนิ้วไว้ที่พระอุระ เบื้องล่างมีเทพบริวาร ๕ องค์ชูโคมไฟขึ้นเพื่อแสดงความเคารพ(ภาพที่ ๓๙ ซ้าย)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

บานประตูที่ ๑๐ (ว.ส.ป. ๑๐) เป็นภาพที่มีองค์ประกอบคล้ายกับบานประตูที่ ๙ เพียงแต่เปลี่ยนท่าทางเพื่อให้ดูสมดุลย์กันขึ้นเท่านั้น โดยด้านบนเขียนเป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืน ไม่ได้สวมฉลองพระองค์ แต่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย พระหัตถ์ซ้ายถือพัดโบก เบื้องล่างมีเทพบริวาร ๕ องค์ ถือโคมไฟชูขึ้นมา(ภาพที่ ๓๙ ขวา)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด และจากการเปรียบเทียบ ไม่พบภาพลักษณะนี้ใน "ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์" ซึ่งใช้เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ (ดูข้อคิดเห็นเพิ่มเติมท้าย หัวข้อ ๓.๒.๑)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับ ว.ส.ป.๑-๑๐

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตูของวิหารวัดสุทัศนเทพวรารามเหล่านี้ แม้ว่าจะไม่สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพเทวรูป และไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่า เป็นภาพของเทพองค์ใดบ้าง แต่อาจให้ข้อสังเกตเพิ่มเติม จากการพิจารณาภาพรวมของเทพบนบานประตูได้ดังนี้

ภาพบนบานประตูที่ ๑-๒ (ว.ส.ป.๑-ว.ส.ป.๒) และบานประตูที่ ๕-๖ (ว.ส.ป.๕-ว.ส.ป๖) มีการจัดองค์ประกอบภาพที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ในบานประตูที่ ๑ (ว.ส.ป.๑) เขียนเป็นภาพเทพผิวกายขาวประทับนั่งบนหลังม้าสีดำ ขณะที่ภาพ ว.ส.ป.๒ เป็นภาพเทพผิวกายดำอยู่บนหลังม้าสีขาว ซึ่งเป็นลักษณะเช่นเดียวกับ ภาพจาก ว.ส.ป. ๕ ที่เขียนเป็นภาพเทพผิวดำประทับนั่งบนหลังช้างสีขาว และภาพจาก ว.ส.ป.๖ เป็นเทพผิวกายขาวประทับอยู่บนหลังช้างสีดำ สำหรับบริวารของเทพบนบานประตูทั้งหมดที่กล่าวมาแล้ว มีใบหน้าเป็นประเภทงดงามและแสดงอาการคล้ายเตรียมการออกเดินทาง/เคลื่อนทัพ ภาพที่มีองค์ประกอบเป็นลักษณะภาพคู่เช่นนี้ อาจมีความหมายถึงธรรมชาติของจักรวาลที่มีสภาพเป็นคู่ สันนิษฐานว่า อาจจะเกี่ยวโยงถึงคติของเทพ และอสูร (ธรรมะ และอธรรม) เช่นเดียวกับภาพจากบานประตูอุโบสถวัดราชนัดดารามก็เป็นได้

ส่วนภาพบนบานประตู (ว.ส.ป.๗-๘) เขียนเป็นภาพเทพประธานถือแส้หางนกยูงอยู่ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง อยู่บนบานประตูทั้งสองบาน โดยมีบริวารถือเครื่องสักการะเป็นเสาที่มีดอกบัวตูมอยู่ด้านบน อันน่าจะหมายถึงพุ่มดอกไม้ที่ใช้ในการสักการะบูชา ภาพเทพที่ถือแส้หางนกยูงนี้ แม้

จะยังไม่ทราบแน่ชัด แต่ก็อาจนำไปเทียบกับ ภาพจากอุโบสถวัดราชนัดดา ที่มีภาพคู่ลักษณะเช่นนี้และถือแส้หางนกยูงเช่นกัน (อ.ร.ต.๑๗-๑๘) ในชื่อว่า *พระวารุณเทพย์-พระวรุณเทพย์*

ส่วนภาพบนบานประตูที่ ๙-๑๐ (ว.ส.ป.๙-ว.ส.ป๑๐) เขียนเป็นภาพเทพประธาน ถือพัดใบลานไว้ในพระหัตถ์ข้างหนึ่ง อยู่ทั้ง ๒ บานประตู โดยมีบริวารเป็นเทพรูปร่างงดงามถือโคมไฟเป็นเครื่องสักการะบูชา จากท่วงท่าและองค์ประกอบภาพดังกล่าว สันนิษฐานว่า เทพทั้งสองนี้น่าจะมีความสัมพันธ์กันกับภาพบนบานประตู ว.ส.ป.๗-๘ ด้วย โดยอาจเป็นกลุ่มเทพที่อยู่ในระดับเดียวกัน และหากเทพบนบานประตู ว.ส.ป.๗-๘ เป็นภาพเทพคู่ วารุณเทพ-วรุณเทพ แล้ว จะพบว่าเทพดังกล่าว ถือเป็นผู้มีความภักดีอย่างไม่หวั่นไหวต่อพระตถาคต ภาพเทพเหล่านี้จึงน่าจะหมายถึงการมาเคารพบูชาพระพุทธองค์ผู้เป็นประธานแห่งพระวิหารนี้

สำหรับ ภาพบนบานประตูหมายเลข ๒-๓ (ว.ส.ป.๒-๓)นั้น เป็นประตูวิหารด้านหลังตรงกลาง ที่เคลื่อนย้ายมาเพื่อมาทดแทนบานประตูกลางด้านหน้า ซึ่งถูกไฟไหม้และย้ายไปเก็บในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ภาพ ว.ส.ป.๒-๓ นี้เขียนเป็นภาพบรรดาหมู่ยักษ์หลายตนในอิริยาบถต่างกัน ซึ่งนอกจากจะเป็นผู้ดูแลรักษาอาคารแล้ว อาจหมายถึงหมู่อสูรที่มาเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยก็เป็นได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒. <u>ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่างวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม</u>

<u>บานหน้าต่างที่ ๑</u> (ว.ส.ต. ๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีแดงประทับยืนบนหลังราชสีห์ พระหัตถ์ขวาถือคันศรและลูกศร ในระดับบั้นพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือช่อดอกไม้ยื่นออกมาด้านหน้า(ภาพที่ ๔๐)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบทางด้านเทพศาสตราวุธ และพาหนะ กับภาพของเทพในตำราภาพฯ แล้ว สันนิษฐานว่า คงเป็นภาพของ "พระอาทิตย์" ซึ่งพระองค์ทรงถือ คันศร-ลูกศร และมีพาหนะ คือ ราชสีห์ และเมื่อนำไปเทียบกับ อ.ร.ต. ๘ ซึ่งมีอักษรบอกว่าคือ ภาพพระอาทิตย์ ก็พบว่า อ.ร.ต. ๘ นั้น ทรงถือเทพศาสตราวุธ คือ หอก อันต่างไปจาก ว.ส.ต. ๑ (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๘ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๒</u> (ว.ส.ต. ๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนอยู่บนหลังม้าทรงเครื่องสีขาว พระองค์ทรงถือพระขรรค์ไว้ในพระหัตถ์ซ้ายในระดับบั้นพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ขวาถือโล่สีแดงยกขึ้นเสมอพระเศียร(ภาพที่ ๔๑)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับภาพ อ.ร.ต. ๒๑ และรูปจากตำราภาพฯ แล้ว

สันนิษฐานว่า ภาพของเทพองค์นี้ น่าจะเป็นภาพของ "พระจันทร์" ซึ่งมีศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ และโล่ โดยมีม้า เป็นพาหนะ(ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๒๑ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๓ (ว.ส.ต. ๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีแดง ประทับยืนอยู่บนหลังกระบือทรงเครื่อง (ควาย) สีคล้ำ พระองค์ทรงถือพระขรรค์ไว้ในพระหัตถ์ซ้าย ส่วนพระหัตถ์ขวากุมอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๔๒)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบภาพนี้กับภาพ อ.ร.ต. ๖ แล้ว พบว่า มีสิ่งที่ตรงกันบางอย่างคือ พระองค์ทรงถือพระขรรค์ และมีกระบือเป็นพาหนะ ทำให้ สันนิษฐานได้ว่า ภาพนี้คงเป็นภาพของ "พระอังคาร" ถึงแม้ว่าอีกพระหัตถ์ของพระองค์จะมิได้ทรงถือโล่ ดังเช่นที่พบใน อ.ร.ต. ๖ ก็ตาม ทั้งนี้ เนื่องจากในตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๓(หน้า ๑๔๔) พระอังคารก็ทรงถือพระขรรค์ เป็นศาสตราวุธเพียงสิ่งเดียวเช่นกัน(ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต.๖ ประกอบ)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๔ (ว.ส.ต. ๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียวประทับยืนบนหลังช้างทรงเครื่องสีคล้ำ พระองค์ถือพระขรรค์ไว้ในพระหัตถ์ขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายกุมอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๔๓)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบภาพนี้กับภาพ อ.ร.ต. ๒๒ และภาพในตำราภาพแล้ว สันนิษฐานได้ว่า ภาพ ว.ส.ต. ๔ นี้ น่าจะเป็นภาพของพระพุธ ซึ่งพระองค์มีพาหนะคือ ช้าง และมีเทพศาสตราวุธตามตำราภาพ ฯ คือ ดาบ ส่วนภาพใน อ.ร.ต. ๒๒ พระพุธทรงถือหอกเป็นศาสตราวุธ (ดูการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ร.ต. ๒๒ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๕ (ว.ส.ต. ๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีฟ้า ประทับยืนบนหลังกวางทรงเครื่อง พระหัตถ์ขวาถือหอกที่เอาปลายหันขึ้นข้างบน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจับก้านดอกไม้ยกขึ้นเสมอพระเศียรทางด้านหน้า(ภาพที่ ๔๔)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบทางด้านเทพศาสตราวุธ และพาหนะ กับภาพของเทพในตำราภาพฯ แล้ว สันนิษฐานว่า คงเป็นภาพของ"พระพฤหัสบดี"

ซึ่งพระองค์ทรงถือหอก โดยมีพาหนะคือ กวาง แต่เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับ อ.ร.ต. ๗ พบว่า มีเทพศาสตราวุธที่ต่างกัน โดยพระพฤหัสบดีตาม อ.ร.ต. ๗ ทรงถือ พระขรรค์คู่ อันเป็นสิ่งที่ต่างไปจากที่อื่น (ดูการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ร.ต. ๗ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๖</u> (ว.ส.ต. ๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนหลังโคทรงเครื่อง พระหัตถ์ซ้ายถือคันศร-ลูกศร ส่วนพระหัตถ์ขวาจับก้านดอกไม้ยื่นไปด้านหน้า(ภาพที่ ๔๕)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับภาพ อ.ร.ต. ๕ และรูปจากตำราภาพ ฯ แล้ว (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๕ ประกอบ) สันนิษฐานได้ว่าเทพ องค์นี้คงได้แก่ "พระศุกร์" ซึ่งทรงเทพศาสตราวุธ คือ คันศรและลูกศร มี โค เป็นพาหนะ (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๕ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๗</u> (ว.ส.ต. ๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำ ประทับยืนบนหลังเสือ พระองค์ทรงถือตรีศูลไว้ในพระหัตถ์ด้านขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือก้านดอกไม้(ภาพที่ ๔๖)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบภาพนี้กับ ตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า๑๔๘) และหมายเลข ๖๘ (หน้า ๑๗๑) สันนิษฐานได้ว่า ภาพนี้คงเป็นภาพของ "พระเสาร์" ซึ่งมีศาสตราวุธคือ "ตรี" และพาหนะคือ เสือ อย่างไรก็ตาม ภาพจาก อ.ร.ต. ๒๔ และตำราภาพ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๒๑) มีเทพศาสตราวุธ คือ "ปืน" อันเป็นสิ่งที่ต่างกันออกไป (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต.๒๔ ประกอบ)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๘</u> (ว.ส.ต. ๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนบนพญาครุฑ ทรงถือค้อนไว้ด้วยพระหัตถ์ซ้าย และพระหัตถ์ขวาถือก้านดอกไม้(ภาพที่ ๔๗)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบทางด้านศาสตราวุธและพาหนะของเทพองค์นี้ กับภาพ อ.ร.ต. ๒๓ และตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๒) ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ภาพเทพองค์นี้คงได้แก่ "พระราหู" ซึ่งพระองค์มีค้อนเหล็กเป็นศาสตราวุธ โดยมีครุฑ เป็นพาหนะ อย่างไรก็ตาม ในตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๕) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๒) แสดงให้เห็นว่า พาหนะของพระราหู คือ "ยักษ์" อันเป็นสิ่งที่ต่างไปจาก ว.ส.ต. ๘(ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๒๓ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๙</u> (ว.ส.ต. ๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนไหล่ของบุคคลอีกบุคคลหนึ่ง ภาพเทพบุรุษด้านบนนั้น พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์มีปลายตั้งขึ้น พระหัตถ์ซ้ายจับก้านดอกไม้ยกขึ้นด้านหน้า ส่วนรูปบุคคลด้านล่างคาดดาบเหน็บไว้ที่เอว(ภาพที่ ๔๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่าเป็นภาพของเทพองค์ใดแน่ชัด และไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ทั้งในตำราภาพ ฯ และภาพเทพผู้พิทักษ์ บนแผ่นบานประตู / หน้าต่าง จากวัดราชนัดดาราม แต่มีข้อน่าสังเกตอยู่ว่า ภาพเทพบนบานหน้าต่างทางผนังด้านทิศตะวันออกทั้งหมด ล้วนเป็นภาพของเทพนพเคราะห์เรียงตามลำดับกันมาทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ ภาพดังกล่าวนี้ จึงอาจเป็นเทพองค์หนึ่งของกลุ่มเทพนพเคราะห์ทั้งหลายก็ได้ โดยลำดับที่เรียงต่อจาก "พระราหู" ก็คือ "พระเกตุ" ซึ่งโดยปกติพระองค์มีพาหนะคือ "นาค" อันเป็นสิ่งที่ต่างไปจาก ว.ส.ต. ๙

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๐</u> (ว.ส.ต. ๑๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำ ประทับยืนอยู่บนร่างของยักษ์ตนหนึ่ง เทพบุรุษผู้นี้ถือพระขรรค์อยู่ที่บั้นพระองค์ด้วยพระหัตถ์ซ้าย ส่วนพระหัตถ์ขวาถือจักรยกขึ้นในระดับพระเศียร(ภาพที่ ๔๙)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใดแน่ชัด และไม่พบภาพลักษณะเช่นนี้ทั้งในตำราภาพ ฯ และภาพเทพผู้พิทักษ์บนแผ่นบานประตู / หน้าต่าง จากวัดราชนัดดาราม แต่มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ว่า ภาพเทพบนแผ่นหน้าต่างทางผนังด้านทิศตะวันออกนั้น เป็นภาพของเทพนพเคราะห์เรียงตามลำดับทั้งสิ้น (ยกเว้น ว.ส.ต. ๙ และ ๑๐ ที่ยังไม่อาจสรุปได้ชัด) ซึ่งเมื่อนำไปเทียบเคียงกับเทพในกลุ่มดังกล่าว จากวัดราชนัดดารามแล้ว พบว่า มี "พระมฤตยู" เพิ่มอีก ๑ องค์ แต่พระมฤตยู ที่พบใน อ.ร.ต. ๓ นั้น ทรงถือกระบอง โดยมีนกฮูก เป็นพาหนะ (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ร.ต. ๓ ประกอบ) ซึ่งเป็นลักษณะที่ต่างไปจาก ว.ส.ต. ๑๐ มาก

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๑</u> (ว.ส.ต. ๑๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียว ประทับยืนอยู่บนหลังช้างเอราวัณ (๓๓ เศียร) ซึ่งเศียรช้างนั้นทำเป็น ๓ ชั้น ซ้อนลดหลั่นกัน เทพบุรุษด้านบนถือคันศรและลูกศรไว้ในพระหัตถ์ด้านขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นจับก้านดอกไม้(ภาพที่ ๕๐)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับ อ.ร.ต. ๘ และตำราภาพเทวรูป ฯ สันนิษฐานว่า

เป็นภาพของ "พระอินทร์" โดยพระองค์มีสัญลักษณ์ที่เด่นชัด คือ ช้างเอราวัณ ซึ่งเป็นพาหนะประจำพระองค์ ส่วนเทพศาสตราวุธที่พบจาก ว.ส.ต. ๑๑ คือ คันศร-ลูกศร ได้พบใน อ.ร.ต. ๕ ด้วย แต่ไม่พบจากตำราภาพฉบับอื่น (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๕ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๒</u> (ว.ส.ต. ๑๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีแดง ประทับยืนอยู่บนหลังแรด พระองค์ทรงถือคันศรและลูกศรด้วยพระหัตถ์ซ้าย ส่วนพระหัตถ์ขวายกขึ้นจับก้านดอกไม้(ภาพที่ ๕๑)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับ อ.ร.ต. ๑ และตำราภาพ ๓ ฉบับ (หมายเลข ๓๐ , ๓๓ , ๖๕) สันนิษฐานได้ว่า ภาพของเทพจาก ว.ส.ต. ๑๒ นี้ น่าจะได้แก่ "พระเพลิง" ซึ่งมีพาหนะที่เป็นเอกลักษณ์คือ "แรด" หรือ "ระมาด" สำหรับ เทพศาสตราวุธที่พระองค์ถือนั้นได้แก่ คันศรและลูกศร ไม่พบใน อ.ร.ต. ๑ และตำราภาพ ฯ (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๑ ประกอบ)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๓</u> (ว.ส.ต. ๑๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีแดงอมน้ำตาล ประทับยืนอยู่บนไหล่ของพญาครุฑ พระองค์มีลักษณะที่พิเศษกว่าเทพบุรุษองค์อื่น คือมี ๔ กร พระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายล่างถือด้ามคทา พระหัตถ์ขวาบนถือจักร และพระหัตถ์ขวาล่างถือตรีศูล(ภาพที่ ๕๒)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบเทพองค์นี้กับ อ.ร.ต. ๒๖ และตำราภาพ ฯ กำหนดได้ว่า คงเป็นภาพของ "พระนารายณ์" ซึ่งลักษณะพิเศษของพระองค์คือมี ๔ กร ในภาพนี้ (ว.ส.ต. ๑๓) พระองค์ทรงถือเทพศาสตราวุธ ๔ อย่าง คือ สังข์ , ตรี , จักร และคทา ซึ่งตรงกับในตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๒) ส่วนภาพจาก อ.ร.ต. ๒๖ พระองค์ทรงถือ "คันศร" แทน "คทา" (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๒๖ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๔</u> (ว.ส.ต. ๑๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนหลังกระบือ

พระหัตถ์ซ้ายถือด้ามพระขรรค์ไว้ที่บริเวณบั้นพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ขวาถือก้านดอกไม้บาน(ภาพที่ ๕๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใดแน่ชัด

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๕</u> (ว.ส.ต. ๑๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำเงิน ประทับยืนเหยียบอยู่บนหลังพญานาค พระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ขวาวางไว้ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๔)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับ อ.ร.ต. ๒๗ และตำราภาพฯ สันนิษฐานว่า ภาพนี้คงเป็นภาพ "พระพิรุณ" ซึ่งพระองค์ทรงถือพระขรรค์และพระเต้าทักษิโณทก เป็นศาสตราวุธ โดยมีนาค เป็นพาหนะ สำหรับภาพจาก ว.ส.ต. ๑๕ นี้ พระองค์ทรงถือพระขรรค์เพียงสิ่งเดียวเท่านั้น แต่ก็สามารถเทียบได้กับภาพของพระพิรุณ ในตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๙) ได้ระดับหนึ่ง (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ร.ต. ๒๗ ประกอบ)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๖</u> (ว.ส.ต. ๑๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนหลังม้าสีขาว พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๕)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบประติมาลักษณะด้านเทพศาสตราวุธและพาหนะ ยังไม่สามารถกำหนดได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด ระหว่าง "พระพาย" และ "พระโสม" ซึ่งทั้งสององค์มีม้าเป็นพาหนะ และมีพระขรรค์เป็นเทพศาสตราวุธ (ดูการวิเคราะห์ภาพ ว.ส.ต. ๑๗ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๗</u> (ว.ส.ต. ๑๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนหลังม้าสีขาวทรงเครื่อง พระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ พระหัตถ์ขวาวางไว้ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๖)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบกับภาพ อ.ร.ต. ๒ (พระพาย) และ อ.ร.ต. ๒๕ (พระโสม) แล้ว ยังไม่สามารถสรุปได้ว่า เป็นเทพองค์ใดระหว่าง "พระพาย" หรือ "พระโสม"เพราะเทพทั้งสององค์ต่างมีเทพศาสตราวุธที่เหมือนกันสิ่งหนึ่ง คือ พระขรรค์ ส่วนศาสตราวุธที่ต่างกันก็คือ พระพายทรงถือพัดโบก และพระโสมทรงถือเชือกบ่วงบาศก์ ส่วนพาหนะของเทพทั้งคู่ คือ "ม้า" สำหรับในกรณีของเทพถือพระขรรค์ทรงม้า เช่นนี้ จึงยังไม่สามารถกำหนดชื่อที่แน่ชัดได้ อย่างไรก็ตาม

ภาพเช่นนี้ได้พบในภาพบนบานหน้าต่าง ว.ส.ต. ๑๖ด้วย จึงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นภาพของเทพคู่ดังกล่าว แต่ยังไม่สามารถระบุชื่อของแต่ละภาพได้

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๘</u> (ว.ส.ต. ๑๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนหลังโคสีน้ำตาล พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายเกาะอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ยังไม่สามารถศึกษาได้ว่า เป็นภาพของเทพองค์ใด อย่างไรก็ตาม อาจตั้งข้อสันนิษฐานจากพาหนะของพระองค์ คือ "โค" ได้ว่า อาจเป็นภาพของพระอิศวร อันเป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์สูงสุดองค์หนึ่งของศาสนาฮินดู ก็เป็นได้ เนื่องจากได้พบภาพของพระนารายณ์ (ว.ส.ต. ๑๗) อยู่ด้วย แต่ตามปกติแล้ว พระอิศวร มีเทพศาสตราวุธอันเป็นสัญลักษณ์ คือ "ตรีศูล" การที่เทพองค์นี้ถือพระขรรค์ จึงเป็นสิ่งที่ยังไม่สามารถสรุปแน่ชัดได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๙</u> (ว.ส.ต. ๑๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีดำ ประทับยืนบนหลังนกฮูก พระหัตถ์ซ้ายถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ขวาเกาะอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๘)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบทางด้านเทพศาสตราวุธและพาหนะกับภาพเทพในตำราภาพฯ แล้ว สันนิษฐานว่า คงเป็นภาพของ "พระยม" ซึ่งพระองค์ทรงถือพระขรรค์ เป็นศาสตราวุธ โดยมีนกฮูก เป็นพาหนะ (ดูการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ร.ต. ๓ และ อ.ร.ต. ๒๐ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๐</u> (ว.ส.ต. ๒๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนหลังปลา (กราย) พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๕๙)

การวิเคราะห์ภาพ : จากการเปรียบเทียบภาพกับ อ.ร.ต. ๒๘ พบว่า มีเทพศาสตราวุธ (พระขรรค์) และพาหนะ (ปลากราย) เช่นเดียวกัน และมีอักษรบอกพระนามว่า "พระไพศพ" ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๓๐ (หน้า ๑๔) ให้ชื่อว่า "พระมหาไชไพรสภ" สำหรับตำราภาพฉบับอื่น เช่น ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๕๑) และหมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๗๕) ให้ชื่อภาพลักษณะนี้ว่า "พระมหาไชย" (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๒๘ ประกอบ)

เมื่อพิจารณาถึงภาพรวมของจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์จาก วิหารวัดสุทัศนเทพวรารามแล้ว สามารถให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับ กลุ่มของภาพเทพดังกล่าวได้ดังนี้

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่า ช่างมีความประสงค์เดิมว่าให้หมายถึง เทพกลุ่มใด แต่จากการพิจารณา ภาพรวมของเทพดังกล่าวแล้ว อาจให้ข้อคิดเห็นได้ว่า กลุ่มภาพเทพที่บานประตูด้านหน้า ซึ่งเขียนเป็นภาพของเทพคู่ (ที่มีลักษณะตรงกันข้าม) อาจสื่อหมายถึง เทวะและอสุระ (ธรรมะและอธรรม) ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่คู่กันในจักรวาล ส่วนภาพจากบานประตูหลัง น่าจะแสดงถึงภาพเทพที่มาร่วมคุ้มครองดูแล และเฝ้าสักการะพระพุทธองค์เป็นนิจกาล

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพเทพผู้พิทักษ์ทางด้านขวา (ขององค์พระ) เป็นภาพเทพพระเคราะห์ (และเทพนิรนาม) ๑๐ องค์ ส่วนเทพบนบานหน้าต่างด้านซ้าย เป็นภาพของเทพผู้รักษาทิศ และเทพผู้ทรงฤทธิ์ของฮินดู ๑๐ องค์

๓. <u>การวิเคราะห์ศิลปะ</u>

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

จิตรกรรมภาพในอาคารทั้งหมดเป็นภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพระอดีตพุทธเจ้าและโลกสัณฐาน โดยมีภาพเทพผู้ทรงฤทธิ์ , เทพพระเคราะห์ , เทพผู้รักษาทิศ ตลอดจนเทพอื่น ๆ เขียนไว้บนบานทวารและบัญชรของอาคาร ซึ่งจิตรกรรมภายในวิหาร เข้าใจว่า คงเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ - รัชกาลที่ ๓ [49] ส่วนภาพจิตรกรรมบนบานประตู / หน้าต่างนั้น นักวิชาการบางท่านตั้งข้อสันนิษฐานไว้ว่าอาจเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒[50] ภาพเทพผู้พิทักษ์จากวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม สามารถจัดแยกรายละเอียดองค์ประกอบภาพและฝีมือช่างออกได้ดังนี้

๑. การจัดภาพ การจัดวางภาพของเทพผู้พิทักษ์ ที่วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม จัดให้ภาพองค์เทพประธานอยู่ในแนวตั้ง ซึ่งสอดรับกับบานประตู / หน้าต่าง เป็นแผ่นไม้แนวตั้งเช่นกัน ภาพขององค์เทพได้ถูกจัดวางไว้ตรงตำแหน่งส่วนกลางถึงส่วนบน โดยมีเทพพาหนะหรือบริวารอยู่ด้านล่าง อันเน้นแสดงถึงความยิ่งใหญ่และมีอำนาจเหนือพาหนะ หรือบริวารของพระองค์

องค์ภาพเทพผู้พิทักษ์ในแต่ละบานประตู / หน้าต่าง เขียนเป็นเทพเต็มองค์ โดยมีฉากหลังเขียนเป็นลายดอกไม้ / ใบไม้ (พรรณพฤกษา) ที่มีกิ่งก้านเจริญงอกงามขึ้นจากพื้นดินข้างล่างสู่ด้านบนของภาพ ฉากหลังซึ่งเขียนเป็นลายดอกไม้ / ใบไม้เหล่านี้ คงเป็นการรักษาช่องไฟของภาพ

---

[49] วรรณิภา ณ สงขลา ,<u>การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม</u> (กรุงเทพ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ,๒๕๓๑) ,หน้า ๒๕.

[50] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๒๐๑-๒๐๒ ,๒๐๘.

ไม่ให้ว่างเปล่า ขณะเดียวกันก็ช่วยเสริมให้ภาพองค์เทพประธานดูโดดเด่นและงดงามขึ้น การเขียนฉากหลังเช่นนี้คงจะรับสืบทอดมาจากการเขียนภาพดอกไม้ร่วงบนฉากหลังของทวารบาล ที่มีการประดับประดามาตั้งแต่สมัยอยุธยา และเริ่มมีระเบียบขึ้นในภาพเขียนสมัยรัตนโกสินทร์[51]

นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่า ภาพบนบานประตู / หน้าต่างแต่ละคู่นั้น มีการเขียนได้อย่างกลมกลืนและสัมพันธ์กัน โดยช่างได้วางองค์ประกอบของภาพให้มีความต่อเนื่องกันระหว่างฉากหลังของแต่ละบาน ตัวอย่างเช่น แนวเส้นระดับของพื้นดินหรือโขดหินที่ยาวต่อเนื่องกัน ตลอดจนลายดอกไม้ / ใบไม้ของแต่ละบานก็สอดรับกันทั้งในด้านตำแหน่งการวางภาพและสีสัน สำหรับท่าทางขององค์เทพในแต่ละบาน ก็มีความกลมกลืนกัน ดังเช่น หากภาพบานหนึ่งยกขาขวาขึ้นวางบนหลังพาหนะ ภาพอีกบานก็จะยกขาข้างซ้ายขึ้นวางบนหลังพาหนะเช่นกัน แม้กระทั่งการวางท่าทางของมือ หรือศาสตราวุธต่าง ๆ เมื่อดูแล้วก็แสดงให้เห็นถึงความกลมกลืนของอากัปกริยาของภาพบนบานประตู / หน้าต่าง ได้เป็นอย่างดี

สำหรับภาพของเทพพาหนะเบื้องล่างนั้น ช่างก็ได้จัดวางภาพให้มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ พาหนะของเทพบางคู่ได้หันหน้าเข้าหากัน และพาหนะบางคู่แม้หันหลังให้กัน แต่ก็เขียนให้ภาพเทพพาหนะเหล่านี้หันหัวเข้าสู่แกนกลางของบานหน้าต่างด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ในประเด็นของเทพบริวารเบื้องล่าง โดยเฉพาะส่วนบนของบานประตูนั้น แม้ว่าช่างได้เขียนบริวารไว้บานประตูหลายองค์ โดยมีขนาดใกล้เคียงกับองค์เทพประธานก็ตาม แต่เทพบริวารเหล่านี้ก็มิได้แย่งความโดดเด่นจากองค์เทพประธานหลัก ทั้งนี้เนื่องจากองค์เทพประธานอยู่ในตำแหน่งที่อยู่สูงสุดเพียงองค์เดียว โดยได้ประทับนั่งอยู่บนหลังเทพพาหนะทรงเครื่องและมีฉากหลังเป็นลายดอกไม้ / ใบไม้ ซึ่งช่วยเน้นให้ตัวเทพประธานดูเด่นชัดขึ้น ในขณะที่เหล่าเทพบริวารช่างได้เขียนเป็นกลุ่มมีจำนวนมาก ซึ่งก็อยู่ในอิริยาบทที่หลากหลาย ส่วนใหญ่แสดงถึงการเคลื่อนไหว โดยมีฉากหลังเป็นโขดหิน ซึ่งมิได้เน้นให้ภาพดูโดดเด่นออกมา เหมือนเช่นฉากหลังที่เป็นลายดอกไม้ / ใบไม้ นอกจากนี้การที่ช่างได้เขียนภาพบริวารบางองค์เงยหน้าขึ้นมองเทพประธานที่อยู่ด้านบน ก็เป็นการสื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของตัวละครในภาพว่ามีความเกี่ยวข้องกัน และช่วยเน้นแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของเทพประธานในภาพนี้ด้วย

๒. ลักษณะภาพ ภาพของเทพผู้พิทักษ์จากวิหารวัดสุทัศนเทพวรารามนี้ มีลักษณะท่าทางคล้ายกับท่ารำตามแบบตัวละครอย่างนาฏศิลป์ ภาพที่พบเป็นการยืนย่อเข่าและยกขาข้างหนึ่งขึ้นเหยียบหัวหรือก้นเทพพาหนะไว้ อันแสดงถึงความมีพลังอำนาจ ท่าทางเหล่านี้มีความงดงาม

---

[51] สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา (กรุงเทพ : เจริญวิทย์การพิมพ์ ,๒๕๒๔) , หน้า ๕๐.

และเป็นสง่าน่าเกรงขาม ในขณะที่ภาพพาหนะนั้นดูค่อนข้างเคลื่อนไหวมากกว่าองค์เทพ คล้ายกับสัตว์ที่มีชีวิตอยู่จริง แสดงให้เห็นว่า การวาดภาพสัตว์นั้นมิได้ถูกกฎเกณฑ์ควบคุมมากเท่ากับการเขียนภาพองค์เทพ ซึ่งต้องเน้นแสดงให้เห็นถึงพลังและอำนาจ โดยมีรูปแบบอันเป็นประเพณีนิยมบีบบังคับเอาไว้

การให้สีผิวกายขององค์เทพผู้พิทักษ์ พบว่าส่วนใหญ่เขียนตามตำรา แต่ที่น่าสังเกตก็คือ ภาพเทพที่ให้สีผิวกายสอดคล้องกัน ดังเช่น ผิวกายสีขาวหรือสีดำ เหมือนกัน อยู่ในบานหน้าต่างช่องเดียวกันนั้นมีอยู่น้อย ภาพเทพส่วนใหญ่เป็นการเขียนสีผิวที่แตกต่างกัน เช่น ผิวขาวกับผิวดำ ผิวขาวกับผิวฟ้า ผิวขาวกับผิวแดง หรือผิวแดงกับผิวเขียว เป็นต้น ซึ่งการเขียนเทพที่มีสีผิวต่างกันนี้ นับเป็นเทคนิควิธีที่น่าสนใจ เนื่องจากท่าทางของภาพเทพเหล่านี้มีลักษณะโดยรวมที่คล้ายคลึงกัน การให้สีผิวกายที่แตกต่างออกไปจึงทำให้ภาพดูไม่ซ้ำซาก แต่ขณะเดียวกันช่างเขียนก็มีวิธีสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์เทพบนบานหน้าต่างได้ โดยการระบายสีประภามณฑลรอบเศียรของเทพคู่นั้นด้วยสีเดียวกัน ทำให้ผู้ดูไม่เกิดความรู้สึกแปลกแยกต่อภาพเทพคู่ดังกล่าว

การเขียนภาพเทพผู้พิทักษ์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วที่วิหารแห่งนี้ ได้เขียนภาพเทพให้มีลักษณะคล้ายตัวละคร อย่างที่เรียกกันว่า "ตัวพระ" โดยมีเครื่องประดับศีรษะ (ศิราภรณ์) เป็นแบบที่เรียกว่า "มงกุฎชัย หรือ ชฎายอดชัย" (บางท่านเรียกว่า ชฎายอดแหลม) อันเป็นศิราภรณ์ที่มักพบกันอยู่เสมอในการแสดงโขนและละคร[52] ภาพเทพทั้งหมดไม่ได้สวมฉลองพระองค์ อันเป็นสิ่งปกติที่พบกันอยู่ในงานจิตรกรรมแบบประเพณี โดยภาพของพระมหากษัตริย์ตลอดจนพระราชินีและภาพเทวดานั้นไม่นิยมสวมฉลองพระองค์ ซึ่งคตินิยมนี้ได้พบมาตั้งแต่สมัยต้นกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ [53] แต่เพื่อเน้นให้เห็นถึง "ความเป็นเทวะ" ช่างจึงได้เขียนได้ภาพเทพเหล่านี้สวมมงกุฎ และเครื่องถนิมพิมพาภรณ์อย่างอลังการ์ด้วยการปิดทองเพื่อเน้นถึงความสำคัญ ส่วนภาพเทพพาหนะของเทพแต่ละองค์นั้น เพื่อเสริมให้เห็นพลังอำนาจอันต่างไปจากสัตว์ทั่วไป ช่างก็ได้เขียนให้เทพพาหนะเหล่านี้อยู่ในลักษณะของสัตว์ "ทรงเครื่อง" ด้วยการเขียนเครื่องประดับและเครื่องอาภรณ์ต่าง ๆ ไว้อย่างงดงาม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๓. ฝีมือ ภาพจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ที่วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม เมื่อพิจารณาดูแล้วเห็นได้ชัดเจนว่า เป็นฝีมือช่างชั้นครู ซึ่งสามารถนำภาพเทพต่าง ๆ มาเขียนเป็นผู้พิทักษ์ได้อย่างงดงามและลงตัวยิ่ง ภาพเหล่านี้แม้ว่าโดยรวมแล้วเกือบจะมีความคล้ายคลึงกันในทุกบาน แต่ช่างฝีมือก็

---

[52] นพวัฒน์ สมพื้น, เครื่องศิราภรณ์ (ศึกษาเฉพาะกรณีหัวโขน) (กรุงเทพ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๕ -๑๕.

[53] สันติ เล็กสุขุม , "จิตรกรรมไทยแบบประเพณี" ศิลปะกับสังคมไทย (กรุงเทพ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช,๒๕๓๓), หน้า ๑๖๕.

สามารถเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบภาพให้มีความแตกต่างกันออกไปได้ ด้วยการเขียนภาพเทพประธานให้มีอากัปกิริยาเหมือนกำลังเคลื่อนไหว ประดุจนาฏยลีลา การให้สีผิว และการถือศาสตราวุธของององค์เทพ ตลอดจนการเขียนภาพเทพพาหนะให้มีท่วงท่าที่ต่างกันก็ทำให้ภาพทั้งหมดดูไม่ซ้ำซาก

การจัดองค์ประกอบภาพโดยให้ภาพเทพประทับยืนอยู่บนหลังเทพพาหนะนั้น ถือได้ว่าเป็นการวางภาพได้อย่างยอดเยี่ยม และสามารถใช้พื้นที่ของบานประตู / หน้าต่าง ที่เป็นแผ่นไม้แนวตั้งได้อย่างคุ้มค่า นอกจากนี้การเขียนภาพเทพประทับยืน โดยการเลียนแบบท่าของละคร ด้วยการงอพระชานุพร้อมกับยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้น และพระบาทอีกข้างวางบนหลังพาหนะ โดยมีพระหัตถ์ทั้งสองที่อ่อนช้อยยกขึ้นระดับพระเพลาและพระเศียรนั้น ถือได้ว่าเป็นท่วงท่าที่สวยงาม ดูอ่อนโค้งไม่แข็งกระด้างเหมือนการเขียนภาพเทพประทับยืนตรงบนแท่น

ในส่วนของเครื่องถนิมพิมพาภรณ์ที่ประดับตกแต่งพระวรกายขององค์เทพนั้น ช่างได้เขียนประดับตกแต่งเฉพาะในส่วนที่จำเป็น ไม่อลังการ์มาก ซึ่งจะทำให้ภาพดูหนักเกินไป นอกจากนี้การใช้สีทองเขียนตกแต่งในส่วนเครื่องประดับกาย และได้ตัดเส้นบาง ๆ ในส่วนรายละเอียดก็ยิ่งทำให้เครื่องประดับเหล่านี้มีความแวววาวและอ่อนไหวยิ่งขึ้น และสำหรับเครื่องอาภรณ์ประเภทผ้านุ่งนั้น ช่างได้เขียนรายละเอียดลายผ้าเอาไว้ได้อย่างงดงาม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

อาคารอุโบสถแห่งนี้มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออก (ภาพที่ ๖๐) มีช่องประตู ๔ ช่อง โดยอยู่ที่ผนังหุ้มกลองด้านละ ๒ ช่องประตู ส่วนผนังด้านข้างมีหน้าต่างอยู่ผนังละ ๑๓ ช่อง ในที่นี้ขอกำหนดรหัสเรียกภาพเทพผู้พิทักษ์บนหลังบานประตูตั้งแต่ ๑-๘ โดยเริ่มต้นจากบานประตูด้านหน้า (ทิศตะวันออก) ข้างขวา (เมื่อหันหน้าเข้าหาองค์พระประธาน) เป็นบานประตูที่ ๑ แล้วจึงเวียนขวาไปจนครบที่ประตูด้านหลังข้างซ้ายเป็นบานประตูที่ ๘ สำหรับตัวย่อของภาพบนบานประตูอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ใช้ว่า "อ.ส.ป." ตามด้วยหมายเลขบานประตูตั้งแต่ลำดับ ๑-๘

ส่วนบานหน้าต่างนั้น เริ่มต้นบานหน้าต่างที่ ๑ บนผนังด้านทิศใต้ที่ติดกับบานประตูที่ ๔ (ด้านหน้าทิศตะวันออก) จากนั้นจึงเวียนขวาเช่นเดียวกับการเรียกบานประตู ซึ่งจะไปสิ้นสุดบนบานหน้าต่างที่ ๕๒ ทางผนังด้านทิศเหนือติดกับบานประตูที่ ๑ สำหรับตัวย่อของภาพบนบานหน้าต่างอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ใช้ว่า "อ.ส.ต." ตามด้วยหมายเลขของบานหน้าต่าง ตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๕๒

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รายละเอียดของภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม มีดังนี้

๑. ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู

บานประตูที่ ๑ (อ.ส.ป. ๑) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนอยู่บนร่างยักษ์ (อสูร)ผิวสีเขียว เทพบุรุษองค์นี้มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ และมีเศียรขนาดเล็กซ้อนลดหลั่นขึ้นไปอีก ๒ ชั้น มี ๒๐ กร ถือศาสตราวุธต่างกันออกไป เช่น คันศร ลูกศร พระขรรค์ หอก ตรีศูล จักร คทา เป็นต้น พระองค์มี ๔ พระบาทซ้อนกัน อสูรด้านล่างที่ถูกเหยียบมีผิวกายสีเขียว เบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำหลายคนยืนแหงนดูเหตุการณ์ด้านบนอยู่(ภาพที่ ๖๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า คือ "*พระอิศวรปราบมหาไชยอสูร*" จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๙) ซึ่งมีชื่อกำกับภาพว่า "*พระอินศวรปราบมหาใชอิดสูน เพื่อจะถือเอาซึ่งสัตรัตะนามาตทั้งปวง*" พบว่า ภาพจาก อ.ส.ป. ๑ มีความแตกต่างจากตำราภาพฯ โดยใน อ.ส.ป. ๑ พระอิศวรมีพระพักตร์ ๓ พักตร์ ๒๐ กร ส่วนในตำราภาพ ฯ พระองค์มีเพียง ๑ พักตร์ ๖ กร เท่านั้น (ซึ่งสอดคล้องกับภาพจาก อ.บ.ต. ๑๓) อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๖) ซึ่งมีชื่อว่า "*พระอิศวรปราบมหาพลอสูร*" พบว่ามีความใกล้เคียงทางประติมาลักษณะ กับ

อ.ส.ป. ๑ มากกว่า (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ป. ๒ ประกอบ)
สำหรับเรื่องราวของภาพตอนนี้ยังไม่สามารถสอบค้นได้

<u>บานประตูที่ ๒</u> (อ.ส.ป. ๒) เป็นภาพเทพบุคคลผิวกายสีขาวประทับยืนอยู่บนร่างอสูรผิวกายสีน้ำตาล เทพบุรุษนี้มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ เศียร มี ๖ กร พระหัตถ์ขวา (จากบนลงล่าง) ถือ คทา ลูกศร และคันศร พระหัตถ์ซ้าย (จากบนลงล่าง) ถือ ตรีศูล จักร และพระขรรค์ พระองค์มี ๔ พระบาทซ้อนกันโดยงอพระบาททางด้านซ้ายขึ้นเล็กน้อย เบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำหลายคน(ภาพที่ ๖๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระอิศวรปราบมหาพลอสูร"* จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๖) ซึ่งระบุชื่อว่า *"พระอินศวรปราบมหาพลอิสูนเพื่อจะเปนใหญ่ในโลกนี้"* พบว่ามีความแตกต่างกันมาก แต่กลับไปใกล้เคียงกับภาพจากตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๕) ซึ่งระบุว่าเป็นเรื่องพระอินศวรปราบมหาไชยมากกว่า ด้วยเหตุนี้จึงเข้าใจว่า อาจมีความสับสนเกี่ยวกับชื่อเรียกรูปปรากฏของพระอิศวรตอนนี้ขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าแหล่งข้อมูลใดมีความถูกต้องมากกว่ากัน
สำหรับเรื่องราวของภาพตอนนี้ยังไม่สามารถสอบค้นได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานประตูที่ ๓</u> (อ.ส.ป. ๓) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนยกพระบาทขวาอยู่บนร่างของยักษ์ผิวกายสีแดง พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาด้านบนถือจักรมีเปลวไฟพุ่งขึ้น พระหัตถ์ขวาล่างจีบนิ้วไว้ที่พระอุระ พระหัตถ์ซ้ายบนถือกนกรูปเปลวไฟ พระหัตถ์ซ้ายล่างทอดแนบลำพระองค์มาทางด้านหน้า เบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำ ๓ คนกำลังมองดูเหตุการณ์เบื้องบน(ภาพที่ ๖๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระอิศวรทรงจักรเพลิงปราบมูลคะนียักษ์"* จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพหลายฉบับ เช่น ตำราภาพ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๙) , หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐) , หมายเลข ๓๓ (หน้า๑๔๔) หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๕) พบว่า ส่วนใหญ่มีความสอดคล้องกับ

ภาพ อ.ส.ป. ๓ เป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามชื่อในตำราภาพก็มีชื่อที่แตกต่างออกไป ดังตัวอย่าง ภาพจากตำรา หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐) ให้ชื่อของภาพว่า "*พระปรเมศวรปราบมูลาคะนี*" เป็นต้น

เรื่องราวของภาพพบอยู่ในตอนต้นของนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ซึ่งสรุปความได้ว่า มีอสุรพรหมตนหนึ่ง ชื่อมูลาคะนียักษ์ ได้พรจากพระเป็นเจ้าทั้งสาม มีจักษุเป็นเปลวไฟถือตนเองว่าเป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลาย จึงเที่ ยวเบียดเบียนตรีโลก พระอิศวรได้ลงมาทำสงครามด้วย อสูรมูลาคะนีลืมตาไฟบังเกิดเป็นไฟล้อมพระองค์ไว้ พระอิศวรจึงเปิดท่อน้ำท่อเพลิงออกจากช่องพระกรรณ และตกลงมาต้องศีรษะอสูรมูลาคะนี จนตาไฟถูกทำลายไป จากนั้นจึงสาบให้เป็นกรุงพาลี เที่ยวกินกระบาลอยู่ในมนุษย์โลกชั่วภัทรกัลป์[54]

ภาพลักษณะเช่นนี้ น่าจะมีต้นเค้ามาจากต้นแบบภาพศิวนาฏราชของอินเดียใต้[55] แต่ได้นำมาดัดแปลงเนื้อหาและรูปแบบของภาพเพื่อให้เข้ากับรสนิยมของไทย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานประตูที่ ๔</u> (อ.ส.ป. ๔) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนบนร่างบุคคลผิวกายสีขาว เทพบุรุษองค์นี้มี ๔ กร พระหัตถ์ซ้ายบนถือตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายล่างจีบนิ้วอยู่ที่พระอุระ พระหัตถ์ขวาบนจีบนิ้วอยู่ในระดับพระศอ ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างวางอยู่ที่พระเพลา เบื้องล่างเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำกำลังมองดูเหตุการณ์ด้านบน(ภาพที่ ๖๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ "*พระอิศวร ปราบอังคุธพรหม*" จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐) , หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๕) พบว่ามีความสอดคล้องกับภาพ อ.ส.ป. ๔ เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีตำราบางเล่มให้ชื่อต่างออกไปเช่น ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ ให้ชื่อว่า "*พระปรเมศวรปราบอังคุทพรหม*"

เรื่องราวของภาพปรากฏอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ในตอนต้นเรื่อง ว่า มีพรหมองค์ชื่อ "*อังคุฐพรหม*" อิจฉาพรหมธาดา จึงได้ขึ้นไปย่ำยีหมู่พรหมอื่น ท้าวมหาพรหมได้ให้

---

[54] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> (ม.ป.ท.,๒๕๑๑) หน้า ๓๕.

[55] H. Krishna Sastri , <u>South-Indian Images of Gods and Goddesses</u> (New delhi ;Asian Educational Services,1986) , pp.77-89.

พรหมสัทธาสิทธิ พรหมสัทธาสิบ พรหมสัทธาทิพ พรหมสัทธาเทพ ไปปราบ แต่ก็สู้ไม่ได้ พระอิศวรจึงต้องลงมาปราบเอง โดยทำเทวฤทธิ์ขึ้นมาเหยียบบ่าอังคุฐพรหม แล้วถอดกุณฑลขว้างจนศีรษะแตกตาย พระอิศวรก็เสด็จกลับไกรลาศ ส่วนดวงจิตของอังคุฐพรหมได้ไปก่อเรื่องจนเกิดเป็น ทุลกีอวตาร ในตอนต่อไป [56]

ภาพลักษณะเช่นนี้ น่าจะมีต้นเค้าเช่นเดียวกับ อ.ส.ป.๓ คือ คงได้ดัดแปลงมาจากภาพของศิวนาฏราช ศิลปะอินเดียใต้

<u>บานประตูที่ ๕</u> (อ.ส.ป. ๕) เป็นภาพเทพบุรุษและเทพสตรีผิวกายสีขาวทั้งสององค์ประทับยืนอยู่บนหลังจระเข้ เทพบุรุษ มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือตรีศูลด้ามยาว ส่วนพระหัตถ์ขวาจีบนิ้วไว้ที่พระอุระ สำหรับเทพสตรีมี ๒ กรเช่นกัน พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัวตูมแนบพระอุระ และพระหัตถ์ขวาทอดลงมาตามพระวรกาย(ภาพที่ ๖๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระอิศวรกับพระอุมา ทรงสุงสุมาระพาหนะไปมหาสมุทร"*

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๗ (หน้า ๔๒) ที่ระบุชื่อว่า *"พระปรเมศวรทรงสุงสุมารพาหนะ"* และตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๔) ที่ระบุชื่อว่า *"พระอิศวรทรงจระเข้"* พบว่ามีความสอดคล้องกันในด้านเทพศาสตราวุธและพาหนะ

เรื่องราวของภาพตอนนี้มีอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ ในปางที่ ๘ *"อัปสราวตาร"* ตอนต้นเรื่อง โดยกล่าวถึงพระอิศวรพร้อมเทพหลายองค์ได้ลงมาชมโลก ปรากฏว่าโคเทียมรถทั้งคู่ของพระอุมาชื่อ *"โคกะวินแลโคนิลเมฆา"* ได้ไปกินธัญญาหารของมนุษย์พระอิศวรจึงให้พระไพศพเอาไปแจกให้กับมนุษย์ใช้ลากเข็นสืบไป เมื่อถึงทะเลเทพเจ้าทั้งสองก็ทรงปรึกษากันว่าจะใช้สัตว์ใดเป็นพาหนะ พระอุมาทรงกล่าวว่าสัตว์ที่มีอำนาจที่เหลืออยู่ในน้ำก็คือจระเข้และเหรา จึงเรียกสัตว์ทั้งสองมาแล้วบันดาลให้มีรัตนบัลลังก์หว่างคอจระเข้ ให้นามว่า "กุมภีล์" ส่วนเหราให้มีบัลลังก์เหนือริมเท้าหน้า ให้นามว่า "กุมภา" แล้วพระอิศวรประทับหลังกุมภีล์ พระอุมา

[56] ประพันธ์ สุคนชาติ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๔๕-๔๖.

ประทับหลังกุมภา เสด็จ ดำเนินทางชลมารคต่อไป จากนั้นก็เป็นเหตุการณ์ที่กุ้งได้รับพรแล้ว สร้างความเดือดร้อนให้สำเภาจีน ตลอดจนตอนที่กุมภีล์กุมภาทำร้ายสัตว์ต่าง ๆ พระอุมาจึงเสกจักรตัดลิ้นจนขาด และได้ชื่อว่า"*นักกะผุด*" สืบต่อมา [57]

บานประตูที่ ๖ (อ.ส.ป. ๖) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลและเทพสตรีผิวกายสีขาวประทับยืนอยู่บนหลังปลา(กราย) เทพบุรุษมี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือตรีศูลด้ามยาว และพระหัตถ์ซ้ายถือรวงข้าว ส่วนเทพสตรีนั้น พระหัตถ์ซ้ายถือรวงข้าวเช่นกัน โดยมีพระหัตถ์ขวาจีบนิ้วไว้ที่พระอุระ(ภาพที่ ๖๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรเขียนบอกชื่อรูปว่าคือ "*พระนารายณ์ถือรวงเข้ากับพระลักษมีทรงปลากรายเป็นพาหนะไปกระเยียรสมุทร*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพฯ แล้วพบว่า ตำราภาพฯ ส่วนหนึ่งระบุไว้ตรงกันว่า เป็นกิจกรรมของพระอิศวรกับพระอุมา โดยตำราภาพ ฯ แต่ละฉบับระบุชื่อเรียกดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑) ให้ชื่อว่า "*พระปรเมศวรประพาศจักระวาฬ*"

ตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๔๓) ให้ชื่อว่า "*พระอิศวรทรงปลากรายทอง*"

สำหรับเรื่องราวที่กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ มีอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ปางที่ ๑๐ "*รามาวตาร*" โดยกล่าวถึงภายหลังจากที่พระนารายณ์อวตารเป็นยักษ์แก่หลอกให้ทศกัณฐ์คืนพระอุมาแก่พระอิศวรแล้ว ในไตรดายุคหนึ่ง พระอิศวรเป็นเจ้าครั้นทรงศีลแล้วก็ทรงปลากรายทองกับพระนางอุมาวดีเสด็จไปประพาสจักรวาลโดยรอบแล้วพระอิศวรก็ให้พระพายเอาตรีเพชรจักราวุธ หอกสัตโลหะ ไปใส่ครรภ์นางสวาหะ บังเกิดเป็นหนุมาน แล้วทั้งสองพระองค์ก็เสด็จกลับไกรลาส [58]

เมื่อพิจารณาจากเรื่องราวในนารายณ์สิบปาง ซึ่งน่าจะเป็นต้นเค้า

---

[57] ประจักษ์ ประภาพิทยากร ,นารายณ์สิบปางสี่สำนวน (กรุงเทพ: สนพ.ประเสริฐวาทิน ,๒๕๓๒) , หน้า ๒๕๔-๒๖๐.

[58] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ,หน้า ๖๘.

ของการสร้างรูปชุดดังกล่าว ประกอบกับชื่อภาพที่ระบุในตำราภาพ ฯ มีความเป็นไปได้สูงว่า อาจมีความคลาดเคลื่อนของชื่อภาพเทพผู้พิทักษ์บางส่วนในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามอยู่บ้าง

บานประตูที่ ๗ (อ.ส.ป. ๗) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายขาว ประทับยืนบนหลังนกยูง เทพบุรุษผู้นี้มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ และมีพระพักตร์ขนาดเล็กซ้อนขึ้นไปอีก ๑ ชั้น มีพระกร ๑๒ กร พระหัตถ์ข้างซ้าย ๖ หัตถ์ ถือลูกศรที่เอาปลายแหลมตั้งขึ้น ส่วนพระหัตถ์ด้านขวาทั้ง ๖ ถือคันศร(ภาพที่ ๖๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระขันทกุมาร บุตรพระอิศวรทรงมยุระพาหะนะ"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๕๒) และตำราภาพ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๖) พบว่ามีความคล้ายคลึงกับมากทั้งศาสตราวุธและพาหนะ

เรื่องราวของขันทกุมารมีอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวงว่าพระขันทกุมาร มีกำเนิดมาจากการที่พระอิศวรเมื่อเสร็จสิ้นการปราบอสูรมูลาคะนี ก็ได้ไปทรงศีลอยู่เหนือยอดเขารัชตากูฏ และให้หมู่อุรุเคนทร์รักษาพระองค์ แล้วดื่มกินพระโลหิตในแม่นิ้วพระบาท แล้วกระทำเทวฤทธิ์ให้บังเกิดเป็นกุมารองค์หนึ่งจากอุรประเทศ มีพระพักตร์ ๖ พักตร์ ๑๒ กร แล้วมีนามว่า *"พระขันทกุมารเทวโอรส"* มีมยุราปักษาเป็นพาหนะ ต่อจากนั้นก็เป็นเหตุการณ์ที่ได้พระนามใหม่เป็นมหาพิฆเนศ [59] (ดูความเห็นใน อ.ส.ต. ๒๐ ประกอบ)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานประตูที่ ๘ (อ.ส.ป. ๘) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนอยู่บนหลังหงส์ พระองค์มี ๓ พระพักตร์ (ที่มองเห็นได้) มี ๘ กร พระหัตถ์คู่หน้าทั้งสองข้างวางอยู่ที่พระเพลา ส่วนพระหัตถ์อีกข้างละ ๓ หัตถ์ ถือดอกบัวตูมยกชูขึ้น(ภาพที่ ๖๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า *"พระพรหมทรงหงส์"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๖๔ (หน้า ๑๗๔) พบว่ามีความคล้ายคลึงกันในด้านของจำนวนพระพักตร์ , พระกร และพาหนะ

---

[59] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๓๙.

แต่วัตถุที่ทรงถือในพระหัตถ์มีความแตกต่างกัน

เรื่องราวของพระพรหมนั้นในนารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง กล่าวว่า พระมหาพรหมมีกำเนิดมาจากพระอิศวร ทรงเอาพระหัตถ์ขวาลูบพระหัตถ์ซ้าย แล้วทิ้งออกไป จึงเกิดเป็นมหาพรหมขึ้น[60] สำหรับพระพรหม ในทางศาสนาฮินดูนั้น ถือเป็น ๑ใน ๓ ของเทพผู้ยิ่งใหญ่ รูปปรากฏโดยปกติมักทำเป็นภาพเทพมี ๔ พักตร์ ๔ กร ทรงถือ คัมภีร์ ,ช้อนสรุก (ช้อนสำหรับตักเนย), ลูกประคำ, หม้อน้ำมนต์[61]

๒. ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่าง

บานหน้าต่างที่ ๑ (อ.ส.ต. ๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนบนแท่นบัลลังก์ พระองค์ยืนงอพระชานุเล็กน้อย พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็น ๓ พักตร์ และมีพระพักตร์เล็กซ้อนลดกันขึ้นไปอีก ๒ ชั้น มี ๒๔ กร (ข้างละ ๑๒ กร) ในแต่ละหัตถ์ถือเทพศาสตราวุธต่าง ๆ กัน เช่น ดอกบัวบาน , ตรีศูล , จักร , สังข์ เป็นต้น ส่วนพระหัตถ์ที่เหลือจีบนิ้วพระหัตถ์และทอดลงมาแนบพระเพลา(ภาพที่ ๖๙)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระพรหมสัทธาทิพ"* จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๗) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๐) พบว่ามีความใกล้เคียงกันทั้งในด้านเทพศาสตราวุธและลักษณะการวางท่าทางของภาพ

ชื่อของพรหมสัทธาทิพมีปรากฏอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ตอนต้นเรื่อง ว่าเป็น ๑ ใน ๔ ของพรหมที่ท้าว-มหาพรหมได้ให้ไปปราบอังคุฐพรหม (ดูเรื่องราวใน อ.ส.ป. ๔ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๒ (อ.ส.ต. ๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนบนแท่นบัลลังก์ งอพระชานุเล็กน้อย พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็น ๓ พักตร์ และมีพักตร์เล็กซ้อนลดขึ้นด้านบนอีก ๒ ชั้น มีพระกร ๒๐ กร พระหัตถ์ข้างขวา ๘ หัตถ์ ถือคันศร ส่วนอีก ๒ หัตถ์จีบนิ้วและวางที่พระเพลา สำหรับพระหัตถ์ข้างซ้าย ๘ หัตถ์ ถือลูกศรชูขึ้นด้านบน โดยมีอีก ๑ พระหัตถ์ถือลูกศรไว้ที่พระอุระ ส่วนอีก ๑ พระหัตถ์ ถือชายเครื่องทรงที่ห้อยลงไปที่พระเพลา(ภาพที่ ๗๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระพรหมสัทธาเทพ"*

---

[60] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๓๕.

[61] Dowson ,A Classical Dictionagry of Hindu , pp.56-59.

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๗) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๑) พบว่ามีความใกล้เคียงกันทั้งในด้านเทพศาสตราวุธ และลักษณะการวางท่าของภาพ

ชื่อของพรหมสัทธาเทพ มีปรากฎอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ตอนต้นเรื่องว่าเป็น ๑ ใน ๔ของพรหมที่ท้าวมหาพรหมได้ให้ไปปราบอังคุฐพรหม (ดูเรื่องราวใน อ.ส.ป. ๔ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๓</u> (อ.ส.ต. ๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับยืนอยู่บนหลังครุฑที่กำลังจับนาคอยู่ พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือพระขรรค์(ภาพที่ ๗๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้ค่อนข้างลบเลือน จากการตรวจสอบพื้นที่บานหน้าต่าง ไม่พบอักษรที่ระบุชื่อภาพแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามจากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๓) ระบุชื่อว่า "*พระณารายไปกิดชะบันพดทรงครุฑธพาหนะ*" และตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๗ (หน้า ๑๓๐) ระบุชื่อว่า "*พระนารายณ์เสด็จไปคิชบันพต*" พบว่ามีลักษณะสอดคล้องกันทั้งในด้านศาสตราวุธและพาหนะ ภาพนี้จึงอาจสันนิษฐานชื่อได้ว่าควรจะเป็น "*พระนารายนไปคิชะบันพตทรงครุธธพาหะณะ*"

<u>บานหน้าต่างที่ ๔</u> (อ.ส.ต. ๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับยืนอยู่บนหลังพญานาค พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายล่างภาพค่อนข้างลบเลือนแลเห็นไม่ชัดเจน(ภาพที่ ๗๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้ค่อนข้างลบเลือน จากการตรวจสอบพื้นที่บานหน้าต่าง ไม่พบตัวอักษรที่ระบุชื่อภาพแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามจากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๓) ระบุชื่อว่า "*พระนารายทรงอุรุเคนทรพาหะณะ*" แต่มีความแตกต่างกันทางด้านเทพศาสตราวุธอยู่บ้าง หรือตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๕) ซึ่งมีศาสตราวุธและพาหนะตรงกันนั้น ระบุชื่อว่า "*พระนรายนทรงพระยานาค*" จึงน่าจะใช้เป็นชื่อของภาพนี้ได้โดยอนุโลมได้เช่นกัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๕</u> (อ.ส.ต. ๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืน ยืนบนแท่นต่างระดับ มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือไม้คทายาว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือก้านดอกบัวตูม(ภาพที่ ๗๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ "*พระนารายณ์ยืนจำสถาน*" จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๗) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๑) พบว่ามีความสอดคล้องกันทางด้านเทพศาสตราวุธที่เป็นสิ่งเดียวกัน อันเป็นศาสตราวุธที่ถูกต้องตามตำราประติมานวิทยาว่าด้วยสัญลักษณ์ของพระนารายณ์ตามที่พบในศิลปะอินเดีย (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ร.ต. ๒๖ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๖</u> (อ.ส.ต. ๖) ภาพเทพบุคคลผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนบนแท่นบัลลังก์ ยกพระบาทขวาขึ้นเล็กน้อย มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือไม้คทายาว ส่วนหัตถ์ซ้ายบนถือจักร และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือตรีศูล(ภาพที่ ๗๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ"*พระนารายณ์ยืนปราบนนทุกพรหม*"

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๑) ที่ระบุชื่อภาพว่า "*พระนรายน์เสดจจะไปปราบนนทุกขพรหม*" พบว่ามีความสอดคล้องกันในด้านศาสตราวุธที่พระองค์ทรงถืออยู่ นอกจากนี้ยังอาจเทียบได้กับตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๖) แต่ว่าในพระหัตถ์ล่างข้างหนึ่งของพระองค์มิได้ถือสิ่งใด ในขณะที่ภาพ อ.ส.ต.๖ ทรงถือ ตรีศูลไว้ในพระหัตถ์

เรื่องราวการปราบนนทุกพรหม ปรากฏในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ในปางที่ ๘ "อัปสรอวตาร" ว่า อสูรนนทุกพรหมเป็นพนักงานล้างเท้าเทวดา ที่เขาไกรลาส แต่ถูกเทวดากลั่นแกล้งเขกหัวจนล้าน นนทุกจึงไปเฝ้าและขอพรจากพระอิศวรให้มีนิ้วเป็นเพชร เมื่อชี้ผู้ใดก็ทำให้ตายได้ จากนั้นจึงมาล้างแค้นเทวดาที่กลั่นแกล้งโดยใช้นิ้วเพชรชี้จนสิ้นชีวิต พระนารายณ์จึงอวตารมาเป็น "อัปสรกัญญา" ที่มีความงดงาม นนทุกพรหมเห็นก็รักใคร่ แต่อัปสรกัญญาว่า ถ้าหากรักจริงก็ต้องรำตามให้ตลอด นนทุกรำตามจนถึงท่าหนึ่งก็เอานิ้วชี้ที่เพลาของตนเอง จึงล้มลง นางอัปสรจึงกลายเป็นพระนารายณ์สังหารนนทุก

พรหมตาย แล้วพระนารายณ์จึงกลับไปเกษียรสมุทร ฝ่ายนนทุกพรหม เมื่อตายไปก็เป็นผีดิบอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ แล้วทำความเพียรจนพระอิศวรให้พรไปเกิดเป็นทศกัณฐ์ในที่สุด[62]

<u>บานหน้าต่างที่ ๗</u> (อ.ส.ต. ๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับนั่งอยู่บนแท่นบัลลังก์ มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ มี ๔ กร ทรงถือด้ามวัตถุรูปกลมคล้ายจักร (?) อยู่ในพระหัตถ์ขวาบน โดยมีลูกประคำอยู่ในพระหัตถ์ขวาล่างซึ่งวางอยู่ที่พระเพลา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือคัมภีร์ใบลาน และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือพระเต้าทักษิโณทก หรือหม้อน้ำมนต์(ภาพที่ ๗๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ "*พระพรหม*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๗) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๓) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๕) พบว่ามีเทพศาสตราวุธส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน ยกเว้น วัตถุรูปกลมคล้ายจักร(?) หรือ แว่นส่อง ที่พระพรหม (อ.ส.ต. ๗) ทรงถือนั้น ไม่พบในตำราภาพฯ (ดูเรื่องราวในการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ป. ๘ ประกอบ)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๘</u> (อ.ส.ต. ๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับนั่งอยู่บนแท่นบัลลังก์ มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือสังข์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือด้ามวัตถุรูปกลม ส่วนปลายเป็นเปลวไฟ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือก้านดอกไม้(ภาพที่ ๗๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ "*พระวิศณุ*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๗) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๓) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๗) พบว่ามีความสอดคล้องกันทางด้านศาสตราวุธและท่าทางการประทับนั่งของพระองค์ (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๓ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๙</u> (อ.ส.ต. ๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนโขดหิน พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างจับเส้นเชือกที่ผูกลำไม้ไผ่ทั้งปลายไว้ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนจับลำไม้ไผ่ในลักษณะง้างลูกศร พระหัตถ์ซ้ายล่างถือด้ามตรีศูลที่มีปลายตั้ง

---

[62]ประพันธ์ สุคนชาติ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u>,หน้า ๖๔-๖๕.

ขึ้น เบื้องล่างมีอสูร (ยักษ์) ๑ ตน ผิวกายสีเขียวกำลังทำท่าพนมมือแสดงความเคารพ อีกข้างหนึ่งเป็นรูปลิงผิวกายสีแดง(ภาพที่ ๗๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระอิศวรสร้างมหาธนูด้วยลำไผ่ศรีสุกอันศุกขวัฒนะดาบศถวาย ครั้นถึงขึ้นลำไผ่นั้นหัก เบื้องปลายเกิดวานรชามภูวราช เบื้องต้นเกิดอสูรเวรำพาย"*

จากการเปรียบเทียบภาพในชื่อนี้ จากตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๗) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๖) พบว่ามีความแตกต่างทางด้านศาสตราวุธอยู่มาก โดยตำราภาพหมายเลข ๓๒ มีศาสตราวุธที่พระองค์ทรงถือคือ คันธนู ลูกธนู ดาบ และวัตถุรูปสี่เหลี่ยมมีด้าม ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๗๐ พระองค์ทรงถือ คันธนูกับลูกธนูไว้ในพระหัตถ์บนสองข้าง ในขณะที่ภาพ อ.ส.ต. ๔ นอกจากคันธนูแล้วพระองค์ทรงถือ สังข์ และตรีศูล เพิ่มขึ้นมา นอกจากนี้ลักษณะการวางภาพก็ดูมีความแตกต่างไปจากตำราภาพ ฯ มาก

เรื่องราวของภาพเหตุการณ์นี้ ปรากฏในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ลำดับปางที่ ๕ *"มหิงสาวตาร"* โดยตอนต้นเป็นเรื่องการอวตารเป็น กาสรอวตาร เพื่อปราบอสูรพรหม *"มหิงสา"* เมื่อปราบเสร็จพระองค์ก็เสด็จกลับเกษียรสมุทร ในครั้งนี้ฤาษีชื่อ*"ฤาษีสุขวัฒนะ"* บำเพ็ญพรตอยู่ ณ เขาพระสุเมรุ มีต้นไผ่ต้นหนึ่งสูงครอบหลังคาอาศรม ฤาษีจึงเอาไม้ไผ่ไปถวายพระอิศวร พระอิศวรหักไม้เป็นสองท่อนทิ้งลงมา ท่อนปลายเกิดเป็นกระบี่ คือ ชามภูวราช ท่อนต้นเกิดเป็นยักษ์ ชื่อ *อสุรเวรำ* ฤาษีเฝ้าอยู่จนพลบค่ำ นางวานรินเทพอัปสรลืมจุดประทีปพระอิศวรกริ้วสาปให้มาอยู่ในถ้ำเขาอังกาบ และไม้ไผ่จึงได้ชื่อว่าไม้ไผ่ฤาษีศุข ตั้งแต่นั้นมา [63]ส่วนฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ เล่าเรื่องเพิ่มเติมไว้ว่าไม้ไผ่ที่ฤาษีเอาไปถวายนั้นพระอิศวรได้เอาไปทำเป็นธนู แต่เมื่อพระองค์ขึ้นธนูโดยการน้าวด้วยกำลัง ธนูก็หักเป็นสองท่อน พระองค์จึงทิ้งลงมา ท่อนเบื้องบนเกิดเป็นวานรชื่อ *"นิลเกสร"* หรือ *"ชมพูวราช"* ส่วนท่อนต่ำเกิดเป็นอสูรชื่อ"เวรำพาย" ซึ่งเป็นพงศ์พันธุ์โคตรข้างฝ่าย

[63] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๕๓.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มารดาทศกัณฐ์ พระเป็นเจ้าทำนายว่าทั้งสองฝ่ายจะสู้กัน วานรจะเป็นฝ่ายชนะอสูร [64]

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๐</u> (อ.ส.ต. ๑๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือพวงลูกประคำ พระหัตถ์ขวาล่างกำลังดีดเครื่องดนตรี (ประเภทพิณ มี ๓ สาย) พระหัตถ์ซ้ายบนจับส่วนบนของเครื่องดนตรี ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างถือคทา(ภาพที่ ๗๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"ปัญจศิขรดีดพิณ"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๐) พบว่ามีความสอดคล้องกันทางด้านเทพศาสตราวุธ แต่มีการวางท่าทางของภาพแตกต่างกัน โดย อ.ส.ต. ๑๐ เป็นภาพพระปัญจศิขร ประทับยืน ในขณะที่ภาพตำราภาพ หมายเลข ๗๐ นั้น เป็นภาพประทับนั่ง (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ร.ต. ๑๒ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๑</u> (อ.ส.ต. ๑๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับนั่งอยู่บนแท่นบัลลังก์ พระองค์มี ๖ กร พระหัตถ์ด้านขวา ๒ หัตถ์บนจับพญานาคยกขึ้น ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างจีบนิ้วอยู่ที่พระอุระ สำหรับพระหัตถ์ด้านซ้ายบน ๒ หัตถ์จับพญานาคอีกตัวหนึ่งเช่นกัน แต่พระหัตถ์ซ้ายล่างวางอยู่ที่พระเพลา เบื้องล่างมีฤาษีนุ่งหนังสัตว์ ๒ ตนนั่งคุยกันอยู่(ภาพที่ ๗๙)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระนารายณ์เทพกรรม์"*

จากการเปรียบเทียบภาพจากตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๑) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๔) พบว่ามีความสอดคล้องกันทั้งองค์ประกอบภาพและชื่อเรียก

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๒</u> (อ.ส.ต. ๑๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับนั่งอยู่บนพื้นดิน พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ ขวาบนถือตรีศูลด้ามยาว พระหัตถ์ขวาล่างแบหงายฝ่ามือออกมาด้านหน้า ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างวางแบหงายอยู่ที่พระชานุ ด้านล่างมีอาคาร ๑ หลัง โดยมีลิงนั่งอยู่หน้าอาคารดังกล่าว(ภาพที่ ๘๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระศิวา"*

จากการเปรียบเทียบภาพชื่อเดียวกันนี้ในตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐

---

[64] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๘-๙.

(หน้า ๒๐๗) แม้พระองค์ประทับนั่งในท่าทางเดียวกันและมีพระกร ๔ กร เช่นกัน แต่ศาสตราวุธที่ทรงถือก็แตกต่างกัน โดยใน อ.ส.ต. ๑๒ นี้ พระองค์ทรงถือ ตรีศูล และสังข์ ในพระหัตถ์คู่บน ซึ่งแตกต่างไปจากตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ ซึ่งพระองค์ทรงถือ จักร และเชือกบ่วงบาศ (ดู การวิเคราะห์ภาพ อ.ร.ต. ๑๙ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๓</u> (อ.ส.ต. ๑๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีเศียรเป็นช้าง ที่มองเห็นได้ ๓ หน้า พระองค์ประทับยืนอยู่บนศีรษะช้างสีดำที่มี ๗ หัว เทพบุรุษองค์นี้มี ๖ กร พระกรแต่ละข้างถือสิ่งต่าง ๆ เหมือนกันทั้ง ๒ ข้าง คือ พระหัตถ์บนสุดถือช้างเผือก ๓ เศียรที่ยืนอยู่บนดอกบัว พระหัตถ์กลางถือช้างสีเทา ๑ ตัว ส่วนพระหัตถ์ล่างสุดถือสังข์(ภาพที่ ๘๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า *“พระโกญจนาเนศวรอาทิสรรคให้เกิดช้างตัวผู้ในมือขวา ให้เกิดช้างตัวเมียหลมือซ้าย”*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๙๒) ในชื่อภาพเดียวกัน พบว่ามีความสอดคล้องกันมากทั้งในด้านท่าทาง และสิ่งที่ทรงถือในพระหัตถ์ อย่างไรก็ตามในตำราภาพฯ พระโกญจนาเนศวรทรงประทับอยู่บนแท่น ซึ่งต่างกับภาพ อ.ส.ต. ๑๓ ที่แสดงภาพพระองค์ประทับอยู่บนหลังช้าง ๗ เศียร สำหรับพระโกญจนาเนศวรนั้น ผู้รู้ได้ให้ความเห็นว่า คำว่า *“โกญจนาเนศวร”* น่าจะมาจากคำภาษาสันสกฤตว่า *“เกราญจนาเนศวร”* แปลว่า ผู้เป็นใหญ่เหนือแผ่นพักตร์แห่งเกราญจะ โดยหมายถึงพระขันทกุมาร ในตำนานของศาสนาฮินดู โดยการที่ปรากฏรูปช้างอยู่ในพระหัตถ์ ก็อาจจะมาจากครั้งที่ พระขันทกุมารแสดงกำลังของตนเอง โดยส่งเสียงคำรามก้องตรีโลก ช้างสำคัญทั้งสอง คือ จิตระและ เอราวัณ ตกใจกลัว พระขันทกุมารจึงจับไว้ในพระหัตถ์ ซึ่งช่างไทยอาจนำมาจินตนาการเป็นการกำเนิดช้างดังกล่าวขึ้น[65] (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ต. ๒๐ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๔</u> (อ.ส.ต. ๑๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีเศียรเป็นช้าง ที่มองเห็นได้ ๓ หน้า พระองค์ประทับยืนงอพระชานุเล็กน้อย เทพบุรุษองค์นี้มี ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) พระหัตถ์

[65] มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ , “พระคเณศ-พระขันทกุมาร” <u>ศิลปวัฒนธรรม</u> ปีที่ ๔, ฉบับที่ ๓ (มกราคม , ๒๕๒๖) :๗๔-๗๕.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ด้านขวาบนถือขอช้าง ถัดลงมาถือขวาน ค้อน และแก้วมณีสีขาวตามลำดับ ส่วนพระหัตถ์ด้านซ้ายบนถือตรีศูล ถัดลงมาถือเชือกบ่วงบาศก์ ดอกบัวตูม และแก้วมณีสีขาว เบื้องล่างสุดมีรูปช้างที่มีสีต่างกันหลายเชือก(ภาพที่ ๘๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระพิฆเนศวร"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๘) ในชื่อเดียวกัน พบว่ามีความสอดคล้องกันทั้งในด้านการวางท่าทางของภาพ , จำนวนพระกร และศาสตราวุธที่ถือในพระหัตถ์ นอกจากนี้ยังอาจเทียบเคียงได้กับตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๔) และ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๒) ซึ่งมีศาสตราวุธที่ถือในพระหัตถ์แตกต่างกันอยู่หลายสิ่ง (ดูการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๒๐ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๕</u> (อ.ส.ต. ๑๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับนั่งแบบวัชรอาสน์บนแท่นบัลลังก์ มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือคัมภีร์ใบลานวางอยู่ที่พระเพลา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือแก้วมณีสีขาวไว้ที่พระอุระ(ภาพที่ ๘๓)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า *"พระปรเมศวรพระหัตขวาทรงแก้ว พระหัตซ้ายทรงคำภีรไสยสาสตร"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๖) ในชื่อภาพเดียวกัน พบว่า พระองค์ทรงประทับนั่ง และมีศาสตราวุธในพระหัตถ์เหมือนกัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าภาพทั้งสองเขียนวัตถุที่ทรงถือสลับข้างกัน ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วเข้าใจว่าการเขียนเช่นในตำราภาพฯ น่าจะถูกต้องมากกว่า (เนื่องจากในเนื้อความของชื่อได้บอกสิ่งของที่ถือไว้ในพระหัตถ์ซ้ายและขวาเอาไว้ด้วย)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๖</u> (อ.ส.ต. ๑๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับนั่งไขว้พระบาทบนโขดหิน พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือกลองบัณเฑาะว์ พระหัตถ์ขวาล่างวางบนพระชานุ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือกวางเผ่น พระหัตถ์ซ้ายล่างถือแก้วมณีไว้ที่พระอุระ(ภาพที่ ๘๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า คือ *"พระอิศวรสร้างหิมพานต์ในร่มไม้ศุกขรมย์"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๑) พบว่ามีความใกล้เคียงกับภาพ อ.ส.ต. ๑๖ มาก ทั้งในด้านการแสดง

ท่าทางขององค์เทพ และศาสตราวุธต่าง ๆ และยังเทียบเคียงได้กับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๖) แต่ก็มีการผิดเพี้ยนของการวางพระหัตถ์ล่างไปบ้าง

เรื่องราวการสร้างหิมพานต์ของพระอิศวรนั้น พบอยู่ในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ซึ่งได้กล่าวถึงไว้ในปางปฐมต้นเรื่องว่า ตั้งแต่ครั้งเพลิงบรรลัยกัลป์ล้างโลกแล้ว ก็ว่างเป็นอากาศเปล่า ครั้งนั้นพระเวท พระธรรม มาประชุมกันเกิดเป็นพระสยมภูวญาน คือ องค์พระอิศวรขึ้น พระอิศวรจึงสร้างเทพต่าง ๆ ขึ้นอีก เช่น พระอุมาเทวี พระนารายณ์ พระมหาพรหม ทรงสำรอกมังสะออกมาเป็นพระธรณี ตั้งพระเพลิง พระพาย พระคงคา เป็นธาตุ ๔ ของสรรพสัตว์ และรังสรรค์ นางมณีเมขลา รามสูร ฤาษีนักสิทธิ์ วิทยาธร เทวดา นางอัปสร และสรรพสัตว์ในสากลทวีปทั้ง ๓ ภพ พร้อมทั้งสร้างเขาพระสุเมรุ ไกรลาศคีรี ป่าพระหิมพานต์ พญาอนันตนาคราช และสุบรรณ ความต่อไปเป็นกำเนิดของพาหนะเทพเจ้าทั้งหลาย[66] ภาพลักษณะเช่นนี้ น่าจะได้ต้นเค้ามาจากภาพของพระอิศวรในรูปปกติ ซึ่งพบกันทั่วไปในศิลปะอินเดีย[67]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๑๗ (อ.ส.ต. ๑๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนโขดหิน ยกพระบาทขวาขึ้นเล็กน้อย พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ มี ๑๔ กร (ข้างละ ๗ กร) พระหัตถ์ขวาบนถือตรีศูล ถัดลงมาถือสังข์ และด้ามวัตถุคล้ายค้อนขนาดเล็ก อีก ๔ พระหัตถ์ขวาที่เหลือไม่ได้ถืออะไร เพียงแต่จีบนิ้วและทอดพระหัตถ์ลง ส่วนพระหัตถ์ด้านซ้ายบนถือจักร , ถัดลงมาถือสังข์ และด้ามวัตถุคล้ายค้อน พระหัตถ์ซ้ายที่เหลือจีบนิ้วพระหัตถ์(ภาพที่ ๘๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระพรหมมเหศวร"*

จากการเปรียบเทียบภาพดังกล่าวกับภาพในตำราภาพ ฯ ที่มีชื่อเดียวกัน คือ ตำราหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๘) , หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๓) และตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๕) ที่ระบุชื่อว่า *"พระมเหศวรสามหน้า"* พบว่า ภาพทั้งหมดมีความสอดคล้องกันทั้งด้าน

---

[66] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u>,หน้า ๓๕-๓๖.

[67] G. Jouveau-Dubreuil ,<u>Iconography of Southern India</u> (India; Bharatiya Publishing House, 1978) , pl.XIX.

ลักษณะท่าทาง และเทพศาสตราวุธ

บานหน้าต่าง ๑๘ (อ.ส.ต. ๑๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนเหยียบบนร่างยักษ์ (อสูร) ๒ ตน พระองค์มี ๒กร พระหัตถ์ทั้งสองข้างจับร่างยักษ์ขนาดเล็กเอาไว้ โดยยักษ์ทั้ง ๒ ตนมีสีที่ต่างกัน ยักษ์ตนที่อยู่ในพระหัตถ์ขวามีสีขาว ส่วนอีกตนหนึ่งมีสีแดง(ภาพที่ ๘๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ "*พระเทวริงค์มัดอสูรสัตบาปด้วยบ่วงบาศ*"

จากการเปรียบเทียบภาพดังกล่าวกับภาพในตำราภาพ ฯ ที่มีชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๓) และตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๖) แม้จะมีเนื้อหาของภาพเช่นเดียวกับอ.ส.ต.๑๘ แต่ก็ค่อนข้างมีความแตกต่างกันในด้านรูปลักษณะและท่าทางของบุคคลที่ปรากฏในภาพ

เรื่องราวของพระเทวริงค์นั้น ยังไม่สามารถสอบค้นได้ อย่างไรก็ตาม ใน Sanskrit-English Dictionary ได้กล่าวถึงชื่อ "Devari" ว่าเป็นชื่อของอสูร อันเป็นนามของพระวิษณุด้วย[68]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๑๙ (อ.ส.ต. ๑๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีเศียรเป็นช้าง ผิวกายสีขาว ประทับนั่งมหาราชลีลาบนแท่นบัลลังก์ พระองค์มีเศียรเดียว ๘ กร พระหัตถ์ด้านขวาถือขอช้าง พระหัตถ์ถัดลงมาถือขวาน , งาช้าง และพระหัตถ์ขวาล่างสุดจับอยู่ที่สร้อยพระศอ ส่วนพระหัตถ์ด้านซ้ายบนถือตรีศูล ถัดลงมาเป็นเชือกบ่วงบาศก์ , วัตถุคล้ายพัดหรือแว่นเวียนเทียน และพระหัตถ์ซ้ายล่างสุดจับสายสังวาลย์ใต้พระอุระ เบื้องล่างมีรูปฝูงช้างหลายสีปรากฏอยู่(ภาพที่ ๘๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ "*พระวิฆณิเนศวร*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๓) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๘) พบว่ามีความสอดคล้องกันทั้งในด้านจำนวนพระพักตร์ , พระหัตถ์ ตลอดจนเทพศาสตราวุธที่พระองค์ทรงถือก็เป็นสิ่งเดียวกัน

ชื่อ "พระวิฆณิเนศวร"นั้น คงเป็นการถ่ายทอดคำมาจาก "พิฆเนศวร" หรือ พระพิฆเนศ ซึ่งเป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์องค์หนึ่งของศาสนาฮินดู ชื่อ

---

[68] Sir Monier Monier Williams, Sanskrit-English Dictionary (Oxford ; The Clarendon press, 1899), p.495.

เรียกลักษณะนี้ได้พบอีกหลายพระนาม ซึ่งแต่ละพระนามก็มีรูปปรากฏแตกต่างกันออกไปตามการสร้างสรรค์ของช่างไทยเมื่อครั้งอดีต สำหรับกำเนิดของเทพที่มีศีรษะเป็นช้างกลุ่มนี้ ยังค่อนข้างมีความสับสนอยู่บ้างว่ามีกำเนิดเช่นไรแน่ (ดูเรื่องราวของเทพกลุ่มนี้ในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๒๐ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๒๐ (อ.ส.ต. ๒๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มีเศียรเป็นช้าง ประทับนั่งมหาราชลีลา บนแท่นบัลลังก์ที่มีนาคราชพันรอบแท่น พระองค์มีเศียรเดียว ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือตรีศูลชูขึ้นเหนือเศียร พระหัตถ์ซ้ายถือก้านดอกบัวตูม เบื้องล่างมีรูปฝูงช้างกำลังเดินอยู่(ภาพที่ ๘๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ "*พระวิฆเนศวร*"

จากการเปรียบเทียบกับภาพในตำราภาพ ฯ ไม่ปรากฏภาพเทพที่มีเศียรเป็นช้าง มี ๒ กร ที่ทรงถือ ตรีศูล และดอกบัว เช่นนี้ มีความเป็นไปได้ว่า ช่างได้สร้างรูปลักษณะนี้ตามกำเนิดของ"*เทพศิวบุตรพิฆเนศวร*" อันเป็นเรื่องที่ปรากฏในตำรานารายณ์สิบปางดั้งเดิม

เรื่องราวการกำเนิดของเทพที่มีเศียรเป็นช้างนี้ ยังค่อนข้างมีความสับสนอยู่บ้าง ดังเช่น ปรากฏจากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ตอนเริ่มต้นของเรื่องว่า ในไตรดายุคหนึ่ง พระเป็นเจ้าทั้งสามมาประชุมพร้อมเพรียง แล้วมีเทวโองการให้พระเพลิงกระทำเทวฤทธิ์ให้เกิดศิวบุตร ๒ องค์ พระเพลิงก็ทำเทวฤทธิ์มีเปลวเพลิงออกมาจากพระกรรณทั้งสอง ด้านขวาเกิดเป็นเทวกุมารมีพักตร์เป็นช้าง มี ๒ กร กรขวาทรงตรีศูล กรซ้ายทรงดอกบัว มีอุรเคนทร์เป็นสังวาลย์ ได้ชื่อว่า *ศิวบุตรพิฆเนศวร* ส่วนเบื้องล่างเกิดเป็นเทวกุมาร มีพักตร์เป็นช้าง ๓ พักตร์ ๖ กร กรหนึ่งเป็นช้างเผือก ๓๓ เศียร ๔ บาท ชื่อเอราวัณ กรหนึ่งเป็นช้างเผือก ๓ เศียร ๔ บาท ชื่อ "*คีรีเมฆละไตรดายุค*" สองกรเกิดเป็นช้างเผือกที่จะมาอุบัติในโลก ส่วนอีกสองกรเกิดเป็นสังข์ทักษิณาวัฏ และสังข์ อุตราวัฏ และได้นามว่า โกญจนาเนศวรศิวบุตร [69]และอีกตอนหนึ่งเกิดขึ้น หลังจากพระอิศวรปราบมูลาคะนียักษ์แล้ว พระองค์เสด็จกลับไปยังไกรลาศ และให้หมู่อุรเคนทร์รักษา

---

[69] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ,หน้า ๓๗-๓๘.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พระองค์ โดยดื่มกินพระโลหิตในพระบาท เกิดเป็นกุมารออกจากอุระประเทศ มี ๖ พักตร์ ๑๒ กรได้ชื่อว่า "ขันธ กุมาร" มีนกยูงเป็นพาหนะ ครั้นเมื่อถึงเวลาโสกันต์ พระอิศวรได้เชิญพระนารายณ์มาเจริญเกศา แต่พระนารายณ์บรรทมหลับอยู่ พระอินทร์จึงเป่ามหาสังข์ปลุกพระนารายณ์ลืมพระเนตรพลั้งพระโอษฐ์ว่า "ลูกหัวหายจะนอนหลับให้สบายก็ไม่ได้" ด้วยอำนาจวาจาสิทธิ์ทำให้เศียรขันทกุมารทั้ง ๖ เศียรหายไป พระวิษณุกรรมจึงต้องไปตัดเอาหัวช้างที่นอนหันหัวไปทางทิศตะวันตกมาต่อแทน พระเป็นเจ้าทั้งสาม จึงเปลี่ยนนามเป็น "*พระวิฆเณศวร*" [70] สำหรับ "พระคเณศ" ในเทวปกรณัม ของฮินดู กล่าวกันว่า มีกำเนิดจากพระอุมา(และพระอิศวร)มีลักษณะเด่น คือเศียรเป็นช้าง พุงป่อง มี ๔ กร[71]

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๑</u> (อ.ส.ต. ๒๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนโขดหิน พระองค์มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ มี ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) พระหัตถ์ทั้ง ๒ ข้างไม่ได้ทรงถืออะไร พระหัตถ์บนทำท่าแบพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ส่วนพระหัตถ์อื่น ๆ กำพระหัตถ์โดยยื่นพระดัชนีออกมา(ภาพที่ ๘๘)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ "*พระพรหมธาดา*"

จากการเปรียบเทียบภาพดังกล่าวกับภาพในตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๔) และหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๘) พบว่ามีความสอดคล้องกันทั้งจาก อ.ส.ต. ๒๑ และภาพจากตำราภาพ ฯ

เรื่องราวของพระพรหมธาดานั้น คัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ ตอนต้นเรื่อง กล่าวว่า พระอิศวร(ปรเมศวร) ได้เอาพระหัตถ์ขวาลูบพระหัตถ์ซ้าย เกิดเป็นพระพรหมธาดาขึ้น ต่อจากนั้นพระองค์ก็ได้รับศิวโองการให้บังเกิดมี สุวรรณหงส์เป็นพาหนะ และพระอิศวรได้มีปกาศิตให้พระพรหมธาดาไปอยู่ในพรหมโลก ให้เป็นใหญ่กว่าพรหมทั้งหลายในโสฬศมหาพรหม[72]

---

[70]เรื่องเดียวกัน,หน้า ๓๕-๔๑.

[71] Dowson <u>, A Classical Dictionagry of Hindu</u> ,pp.107-108.

[72] ประพันธ์ สุคนชาติ <u>,นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๑-๕.

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๒</u> (อ.ส.ต. ๒๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนโขดหิน พระองค์มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) พระหัตถ์ขวาบนทรงถือตรีศูล ถัดลงมาเป็นค้อน งาช้าง และคัมภีร์ใบลานตามลำดับ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือด้ามวัตถุรูปแปลก , สังข์ ช้อนสรุก (สำหรับตักเนย) และพระหัตถ์ซ้ายล่างสุดชี้พระดัชนีออกมาโดยมิได้ถือสิ่งใด พระองค์มีพระบาทข้างละ ๔ พระบาท เรียงซ้อนกันอยู่(ภาพที่ ๔๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า "*ท้าวสหะบดีพรหม*"

จากการเปรียบเทียบภาพดังกล่าวกับภาพในตำราภาพเทวรูป ฯ ในชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๘) และหมายเลจ ๗๐ (หน้า ๒๑๕) พบว่ามีความสอดคล้องทั้งด้านลักษณะท่าทางและเทพศาสตราวุธ

"สหดีพรหม"นั้น พบชื่อในพระไตรปิฎกอยู่บ่อยครั้ง โดยถือเป็นฉายา หรือ ชื่อหนึ่งของท้าวมหาพรหม ซึ่งเป็นราชาของพรหมทั้งหลาย ใน ชื่อว่า "*สหัมบดีพรหม*"เป็นหัวหน้าของเทพและมนุษย์ ในการอัญเชิญให้พระธรรมปรากฏขึ้น[73]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๓</u> (อ.ส.ต. ๒๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนหลังยักษ์ (อสูร) ผิวกายสีดำ ถือดาบและโล่ พระองค์มีเศียรเดียว แต่มี ๘ กร พระหัตถ์ขวาบนถือตรีศูล ถัดลงมาเป็นมีดดาบ , กริช ส่วนพระหัตถ์ล่างสุดจีบนิ้วพระหัตถ์อยู่ที่พระอุระตามลำดับ สำหรับพระหัตถ์ซ้ายบนถือบัณเฑาะว์ ถัดลงมาเป็นโล่ , ศีรษะคน และพระหัตถ์ล่างสุดวางอยู่ที่พระชานุ เบื้องล่างสุดเขียนเป็นภาพบุคคลชั้นต่ำทำท่าทางตกใจ(ภาพที่ ๔๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ "*พระอิศวรปราบกรุงพาลียักษ์เพื่อ...*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า๒๒๓) ที่ระบุชื่อภาพว่า "พระอิศวร" พบว่ามีความสอดคล้องทางด้านลักษณะท่าทางและเทพศาสตราวุธต่าง ๆ กับ อ.ส.ต. ๒๓ เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามมีภาพในตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๑๐๗) ที่ระบุชื่อว่า "*พระอิศวรปราบกรุงภาสียักษ์ ถือเอาซึ่งภูมิประเทษ เพื่อจะเปนใหญ่ในโลกย์*" อีกภาพหนึ่งซึ่งแม้จะมีศาสตราวุธเหมือนกับ อ.ร.ต. ๒๓ แต่ก็แสดงภาพ

---

[73] อุดม รุ่งเรืองศรี ,<u>เทวดาพุทธ</u> ,หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

แตกต่างออกไป กล่าวคือ เขียนเป็นภาพพระอิศวรประทับนั่งบนแท่น โดยมีรูปยักษ์อยู่ด้านล่างของแท่น ซึ่งไม่เหมือนกับภาพจาก อ.ร.ต. ๒๓ สำหรับเรื่องราวของ *"กรุงพาลียักษ์"* นั้น น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตอนพระอิศวรปราบมูลาคะนีด้วย (ดูการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ป. ๓ ประกอบ) นอกจากนี้ในคัมภีร์เฉลิมไตรภพ ที่เป็นหนังสือเก่าเล่มหนึ่ง ได้กล่าวถึง การปราบอสูรมุลาขิณีไว้ว่า พระอิศวรทรงปราบโดยใช้การ เหยียบบ่า และเปิดท่อน้ำดับไปที่อสูรได้พ่นออกมา จากนั้นจึงเหยียบร่างจมบาดาลประทานชื่อ "กรุงพาลี" เพื่อเฝ้าพื้นดินต่อไป [74]

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๔</u> (อ.ส.ต. ๒๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนโดยมีพระบาทหนึ่งอยู่บนหลังควายซึ่งถูกตัดหัว และอีกพระบาทเหยียบบนหลังยักษ์ (อสูร) ผิวกายสีดำ ถือดาบและโล่ เทพบุรุษองค์นี้มีเศียรเดียว ๘ กร (ข้างละ ๔ กร) มีสายสังวาลย์เป็นรูปกระโหลกมนุษย์ห้อยอยู่ พระหัตถ์ขวาบนทรงถือปลายของตรีศูลด้ามยาว ถัดลงมาเป็นสังข์ ๒ ตัว และมีดดาบ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วงบาศก์มีเปลวไฟ ถัดลงมาเป็นสังข์ , ใบบัว และพระหัตถ์ซ้ายล่างสุดจับอยู่ที่ด้ามของตรีศูลที่พระหัตถ์ขวาบนถืออยู่ เบื้องล่างของภาพมีรูปของอสุรกายมีตัวเป็นคน ศีรษะเป็นสัตว์ เช่น ช้าง , ควาย นอนตายอยู่(ภาพที่ ๔๒)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระอิศวรทรงสังวาลชีชะโมดปราบหมู่มหิสะระอสูร"*

จากการเปรียบเทียบตำราภาพเทวรูป ฯ พบภาพแสดงเหตุการณ์นี้เช่นกัน แต่คำบรรยายภาพกลับแตกต่างกันออกไปคือ

ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๕) ให้ชื่อว่า*"พระนารายปราบอสูรมะหิศะ"*

ตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๒) ให้ชื่อว่า *"พระนรายน์ปราบอสูรหิด"*

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงอาจตั้งข้อสมมุติฐานได้ว่า น่าจะเกิดความสับสนในการเรียกชื่อรูปปรากฏดังกล่าวขึ้น และเนื่องจากยังไม่สามารถสอบค้นเรื่องราวที่ปรากฏตามเทพปกรณัมของไทยได้ จึงยังไม่สามารถยืนยันความถูกต้องได้ว่า ภาพนี้ควรมีชื่อว่าอย่างไรแน่ชัด อย่างไรก็ตาม เมื่อ

---

[74] นิยะดา เหล่าสุนทร ,<u>คัมภีร์นารายณ์ ๒๐ ปางกับคนไทย</u> (กรุงเทพ :สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๔๐) , หน้า ๘๔.

พิจารณาดูแล้ว สันนิษฐานได้ว่า ภาพลักษณะดังกล่าวนี้ ช่างไทยคงได้ดัดแปลงแก้ไขมาจากภาพประติมาที่แสดงถึงกิจกรรมของนางทุรคา (ภาคดุร้ายของพระนางอุมา) ซึ่งรู้จักกันในชื่อว่า "มหิสาสุรมรรทินี"หรือ พระนางทุรคาฆ่าอสูรรูปควาย ซึ่งเป็นที่นิยมกันในอินเดียใต้[75]

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๕</u> (อ.ส.ต. ๒๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล มีเศียรเป็นช้าง ประทับยืนอยู่บนหลังหนูขาว พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือขอช้าง พระหัตถ์ขวาล่างถือแก้วมณีสีขาว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือบ่วงบาศก์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือแก้วมณี(ภาพที่ ๘๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*พระมหาวิฆเนก ทรงมุสิกะพาหนะปราบสระภังคี*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน พบว่ามีความสอดคล้องทางด้านลักษณะการวางภาพ ส่วนศาสตราวุธที่ถือในหัตถ์คู่บนนั้นเป็นสิ่งเดียวกันคือ ขอช้าง และเชือกบ่วงบาศก์ แต่พระหัตถ์คู่ล่างมีความแตกต่างกัน โดยภาพ อ.ส.ต. ๒๕ พระองค์ทรงถือแก้วมณีอยู่ทั้งสองพระหัตถ์ ส่วนตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๐) พระองค์ทรงถืองาช้างและวัตถุรูปยาวรี ตำราภาพ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๕) พระองค์ทรงถืองาช้าง และแก้วมณี และตำราภาพ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๐) พระองค์ทรงถือค้อนและแก้วมณี

สำหรับเรื่องราวของภาพตอนนี้ ปรากฏในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ตอนต้นเรื่องหลังจากพระอิศวรไปปราบอสูรมูลาคะนีแล้ว กล่าวว่ามีนางเทพอัปสรองค์หนึ่งเป็นข้าเฝ้าพระสุรัสวดี ไม่มีธรรมชาติแห่งจาริตเทพอัปสร จึงจุติลงมาเป็นช้างน้ำ ชื่อ อสุรภังคี ได้เป็นใหญ่ในหมู่อมนุษย์เที่ยวเบียดเบียนตรีโลก พระอิศวรดำริให้ขันทกุมารไปปราบหลังจากพิธีโสกันต์แล้ว แต่ในพิธีโสกันต์ก็เกิดเรื่องทำให้ขันทกุมารมีเศียรเป็นช้าง และได้ชื่อว่า พระมหาวิฆเนศ จากนั้นจึงเสด็จไปปราบอสูรภังคี โดยสำแดงกายเป็นสี่กร ทรงถือบ่วงบาศก์ , ขอ , ค้อนเหล็ก และก้อนเหล็กแดง ทรงมุสิกะเป็นพาหนะสำแดงฤทธิ์ไปยังยมนานที ได้ต่อสู้กัน พระมหาวิฆเนศได้ถอดงาเบื้องซ้ายขว้างถูก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[75] H. Krishna Sastri ,<u>South-Indian Images of God and Goddesses</u> , pp.202-206,fig.129-131.

อสูรภังคี และบริวารตาย[76]

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๖</u> (อ.ส.ต. ๒๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล มีเศียรเป็นช้าง ประทับยืนอยู่บนหลังเต่า พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนทรงถือขอช้าง พระหัตถ์ขวาล่างถือคัมภีร์ใบลาน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วงบาศก์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือแก้วมณีสีขาว(ภาพที่ ๘๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*พระมหาวิฆเนกทรง...พาหนะไปขษิรสมุท*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๑) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๐) พบว่ามีองค์ประกอบภาพ และการวางภาพที่สอดคล้องกัน ส่วนศาสตราวุธนั้นมีความแตกต่างกันตรงที่ พระหัตถ์ขวาล่าง ซึ่งภาพ อ.ส.ต. ๒๖ พระองค์ทรงถือคัมภีร์ใบลาน แต่ในตำราภาพ ฯ ทั้งสองฉบับพระองค์ทรงถืองาช้างแทน

ภาพของพระคเณศประทับบนหลังเต่าเช่นนี้ ผู้รู้บางท่านได้เคยให้ความเห็นไว้ว่ามีความคล้ายคลึงกับ พระคเณศในลัทธิมหายานบางรูป[77] นอกจากนี้ก็ยังคล้ายคลึงกับรูปเคารพของศาสนาเชน องค์ที่ ๒๓ [PARSVA YAKSA] ซึ่งทำรูปคล้ายพระคเณศประทับบนหลังเต่า[78]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๗</u> (อ.ส.ต. ๒๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนยกพระบาทขวาขึ้น ด้านหลังพระองค์มีรูปม้ามีปีก สีดำ ๑ ตัว ยืนอยู่ โดยมีร่มกางอยู่เหนือเศียรเทพบุรุษองค์นี้ พระองค์มี ๒ กร ไม่ได้ถือสิ่งใดไว้ในพระหัตถ์ เพียงแต่แบพระหัตถ์ชูขึ้นเท่านั้น (ภาพที่ ๘๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*ทุลกีอวตาลขับม้าปีก*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๓) , หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๗) พบว่ามีองค์ประกอบภาพที่สอดคล้องกัน สำหรับเรื่องราวของภาพเหตุการณ์ตอนนี้ คัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ในตอนต้นเรื่องเล่าว่า ภายหลังจากพระอิศวรปราบอังคุฐพรหมแล้ว ดวงจิตของอังคุฐพรหมได้จุติเป็นม้า ชื่ออสุรกัณฐะกะ มีฤทธิ์มากและพยาบาทพระอิศวร จึงได้ไปเบียดเบียน

---

[76] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๓๕-๔๒.

[77] เสฐียรโกเศศ -นาคะประทีป [นามแฝง] ,<u>เมืองสวรรค์ ผีสาง เทวดา</u> (กรุงเทพ :สำนักพิมพ์บรรณาคาร ๒๕๑๕), หน้า ๒๘๕, ๒๙๓-๒๙๔.

[78] Pratapaditya Pal, <u>Ganesh the Benevolent</u> (Bombay ; Marg Publications,1995), pp.85,88.

ฤาษีที่เชิงเขาไกรลาศ พระอิศวรได้ให้พระนารายณ์อวตารมาเป็นมนุษย์ ๒ กร ทรงนามว่า "ทุลกีอวตาร" พระกรซ้ายทรงร่มทิพย์ พระกรขวาทรงไม้แส้ เสด็จขึ้นหลังม้า เทวกัณฐัศมีปีก บินมาเชิงเขาไกรลาศ เพื่อปราบม้าอสุรกัณฐะกะ ม้าอสุรกัณฐะกะสู้ไม่ได้หนีมาที่แม่น้ำสินธุ พบพระสัชนาไลยดาบส จึงขบกินศีรษะเป็นอาหาร ทุลกีอวตารเอาแส้ฟาดถูกอสุรกัณฐะกะล้มลงแล้วตัดศีรษะม้าต่อให้พระดาบส จากนั้นจึงประสิทธิ์ร่มทิพย์กับแส้ให้พร้อมพระเวทสำหรับปราบหมู่ม้าทั้งหลาย พระดาบสจึงมีนามว่า อิสีกัลไลยะกะ แล้วพระนารายณ์ก็กลับไปยังเกษียรสมุทร[79]

ภาพลักษณะนี้คงได้ต้นเค้ามาจากภาพ ๑ ใน ๑๐ อวตารสำคัญของพระนารายณ์ ที่มีชื่อว่า "กัลกีอวตาร" ซึ่งพระนารายณ์จะอวตารเป็นบุรุษขี่ม้าขาวมาในอนาคต[80]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๒๘ (อ.ส.ต. ๒๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว พระวรกายค่อนข้างอ้วนเตี้ย ประทับยืนยกพระบาทซ้ายขึ้น มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์เหนือเศียร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือคณโฑน้ำ (หม้อน้ำ) นอกจากนี้ยังมีร่มกางอยู่เหนือรูปเทพบุรุษผู้นี้ด้วย(ภาพที่ ๕๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*ทุชชาวตาลปางพระนารายณ์เป็นบุรุษเตี้ยซึ่งเอาซึ่งแดนแห่งอสูรตาวัน*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) พบว่ามีองค์ประกอบภาพที่สอดคล้องกันโดยทำเป็นภาพบุรุษร่างเตี้ย ถือศาสตราวุธ (บริขาร) ที่สำคัญคือ ร่มและภาชนะใส่น้ำ อย่างไรก็ตาม ภาพ อ.ส.ต. ๒๘ นั้น พระองค์ทรงถือพระขรรค์เพิ่มขึ้นอีก ๑ อย่าง ซึ่งไม่ปรากฏพบในตำราภาพ ฯ

เรื่องราวของภาพตอนนี้มีปรากฏในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์ ซึ่งจัดอยู่ลำดับปางที่ ๗ "*ขุชชาวตาร*" มีเรื่องย่อว่า อสูรตาวันยักษ์ได้พรมาจากพระอิศวร ประสาทไพรสณฑ์ให้ ๓ โยชน์ ถ้าสัตว์ตัวใดหลงเข้าไปให้จัดกินเป็นอาหารได้ พระนารายณ์จึงอวตารเป็นพราหมณ์มาขอที่ ๓ ก้าว อสูรตาวันยักษ์ก็ให้ พราหมณ์รูปนิมิตจึงสำแดงเทวฤทธิ์

---

[79] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๔๖-๔๘.

[80] Dowson , <u>A Classical Dictionagry of Hindu</u> ,pp.33-38.

ยกพระบาทขึ้นย่างทีละโยชน์ สามย่างก็หมดเขตของอสูรตาวันยักษ์ แล้วจึงขับไล่ออกจากดินแดนนั้น อสูรตาวันไปอาศัยอยู่กับพระอินทร์ แต่ไปทำชู้กับนางเทพรัมภา ซึ่งเป็นบาทบริจาริกาของพระอินทร์ จึงถูกฆ่าตาย [81]

ภาพเช่นนี้คงได้ต้นเค้ามาจาก ๑ ใน ๑๐ อวตารสำคัญ ของพระนารายณ์ ในชื่อว่า "*วามนวตาร*"[82]

บานหน้าต่างที่ ๒๙ (อ.ส.ต. ๒๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียว ประทับยืนบนโขดหิน พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือคันศรยกขึ้นระดับพระอุระ โดยมีกระบอกลูกศรสะพายอยู่ด้านหลัง พระหัตถ์ซ้ายทอดแนบลำพระองค์ลงไป(ภาพที่ ๙๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*พระรามปราบภนาสูร ในเรื่องรามเกียรติ์ด้วยศรพรหมมาศ*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) , และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) พบว่ามีองค์ประกอบภาพที่สอดคล้องกัน โดยทำเป็นรูปเทพบุรุษ ถือศาสตราวุธ คือ คันศรและลูกศร อย่างไรก็ตาม ภาพ อ.ส.ต. ๒๙ นั้น พระองค์มิได้ทรงถือสิ่งใดในพระหัตถ์ซ้าย แต่ในตำราภาพ ฯ ทั้ง ๒ ฉบับ พระองค์ทรงถือลูกศรเอาไว้ในพระหัตถ์ดังกล่าว

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เรื่องราวของภาพตอนนี้ปรากฏใน "รามเกียรติ์" และพบในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง จัดเป็นปางที่ ๑๐ "*รามาวตาร*" มีเรื่องย่อว่า พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นบุรุษ ๒ กร มีธนูเป็นอาวุธ มีพระนามว่า "พระราม" โดยมีเป้าหมายเพื่อปราบทศกัณฐ์(ภนาสูร)ที่กระทำย่ำยีตรีโลก โดยพระนารายณ์ลงมาเป็นโอรสของท้าวทศรถผู้ครองกรุงศรีอยุธยา จากนั้นไปยกธนูมหาโมลี และได้นางสีดาเป็นมเหสี ต่อมาทั้งสองพร้อมด้วยพระลักษณ์ (อนุชา) ได้ไปบำเพ็ญพรตในป่า ทศกัณฐ์มาจับนางสีดาไป จึงเกิดสงครามขึ้น โดยฝ่ายพระรามได้พลลิงนำโดยหนุมานมาเป็นผู้ช่วยเหลือ ในที่สุดก็สังหารทศกัณฐ์ได้

---

[81] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ,หน้า ๕๘-๕๙.

[82] Dowson , A Classical Dictionagry of Hindu ,pp.33-38.

สำเร็จ และไปครองกรุงศรีอยุธยา หลังจากสิ้นพระชนม์ก็กลับไปบรรทมสินธ์อยู่ที่เกษียรสมุทรเช่นเดิม[83]
ภาพเช่นนี้คงได้ต้นเค้ามาจาก "รามาวตาร " ซึ่งเป็น ๑ ใน ๑๐ อวตารสำคัญของพระนารายณ์[84]

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๐</u> (อ.ส.ต. ๓๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนทำท่าย่างพระบาท พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์มีปลายตั้งขึ้น พระหัตถ์ซ้ายห้อยลงถือพระธำมรงค์(ภาพที่ ๔๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ *"พระนารายณ์เป็นกิศณุอวะตาล คือบรมจักรกฤษณปราบพนาสูรในเรื่องอุณรุทด้วยเทพธำมะรงค์"*
จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ฯ ในชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) , หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) พบว่า มีความแตกต่างด้านเทพศาสตราวุธ และองค์ประกอบของภาพอยู่บ้าง โดยพระนารายณ์จากตำราภาพ ฯ นั้น ทรงถือศาสตราวุธ (กุณฑล / วัตถุรูปกลมมีด้ามจับ) เพียงพระหัตถ์เดียว ส่วนภาพจาก อ.ส.ต. ๓๐ นั้น พระองค์ทรงถือทั้งพระขรรค์และกุณฑล
เรื่องราวตอนนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง โดยฉบับโรงพิมพ์หลวงจัดลำดับไว้ในปางที่ ๘ ในชื่อว่า "กฤษณาวตาร" มีเรื่องย่อว่า กรุงพาณาสูรเป็นเจ้าเมืองรัตนา มี ๑๐ เศียร ๒๐ กร ได้พรจากพระอิศวรจึงเที่ยวเบียดเบียนตรีโลก พระนารายณ์จึงอวตารมาปราบโดยสร้างเมืองขึ้นชื่อกรุงณรังกา และขึ้นครองราชย์มีพระนามว่า "กฤษณาวตาร" คือบรมจักรกฤษณ์ ต่อมาได้เวนราชสมบัติให้พระโอรสนามว่า "ไกรสุท" ส่วนพระองค์ได้ไปทรงศีลอยู่บนเขายอดฟ้า ท้าวไกรสุทมีโอรสชื่อพระศรีอนิรุท ต่อมาได้ไปประพาสป่าแล้วเทพอุ้มสมไปอยู่กับนางอุษา (ธิดากรุงพาณาสูร)จึงได้เกิดสงครามขึ้น พระบรมจักรกฤษณ์พร้อมพระพลเทพ ได้เสด็จมาช่วยพระศรีอนิรุท ฝ่ายกรุงพาณาสูรจึงร่ายมนต์เชิญพระอิศวรมาช่วยเช่นกัน เทพทั้งสองประลองฤทธิ์กันแล้วต่างก็หยุด กรุงพาณาสูรเกิดขัตติยะมานะขึ้นไปรบกับบรมจักรกฤษณ์จึงถูกขว้าง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[83] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๖๖-๖๗.

[84] Dowson , <u>A Classical Dictionagry of Hindu</u> ,pp.33-38.

ด้วยเทพธำมะรงค์แขนขาดไป ๑๘ กร พระอิศวรจึงตรัสขอชีวิตไว้ แล้วเอาไปเป็นนนทรีเฝ้าประตูไกรลาส ส่วนพระบรมจักรกฤษณ์ก็เสด็จกลับเป็นพระนารายณ์ไปยังเกษียรสมุทร[85] ส่วนคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์มีความต่างกันเล็กน้อยตรงที่ว่า พระบรมจักรกฤษณ์ได้สังหารพาณาสูร จนสิ้นชีวิต[86]

ภาพเช่นนี้คงได้ต้นเค้ามาจาก "กฤษณาวตาร" ๑ ใน ๑๐ อวตารสำคัญของพระนารายณ์[87]

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๑</u> (อ.ส.ต. ๓๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับนั่งอยู่บนแท่น ด้านหลังมีเสาซึ่งแยกเป็น ๒ ซีก ปรากฏอยู่ และที่พระเพลามีร่างของยักษ์ (อสูร)ถูกแหวะท้องนอนตาย เทพบุรุษนี้มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือวัตถุรูปกลม พระหัตถ์ซ้ายบนถือวัตถุรูปทรงแว่นกลม ๓ ชั้น สำหรับพระหัตถ์ล่างทั้งคู่กำลังฉีกท้องของอสูรที่นอนอยู่บนพระเพลา(ภาพที่ ๘๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ *"สีหาวตาลผลาญอสูรหิรัญ"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ฯ ในรูปปรากฏเดียวกัน คือ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘) , หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๘) พบว่า แม้จะมีองค์ประกอบและท่าทางของภาพเช่นเดียวกัน แต่รายละเอียดของภาพก็ค่อนข้างแตกต่างกันมาก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เรื่องราวของเหตุการณ์ตอนนี้ ในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง จัดอยู่ลำดับที่ ๖ ปางสิงหวตาร มีเรื่องย่อว่า อสูรชื่อหิรันตปะกาสูร เป็นเจ้านครกาลจักร ได้พรจากพระอิศวรจึงเที่ยวเบียดเบียนผู้อื่น พระอิศวรจึงเชิญพระนารายณ์มาปรึกษา พระนารายณ์จึงให้มหาสังข์ทักขิณาวัฏเกิดเป็นโอรสหิรันตปะกาสูร ชื่อ กระลาธรรมกุมาร ฝ่ายหิรันตปะกาสูร ให้ฤาษีสั่งสอนลูกไม่ให้นับถือพระนารายณ์ กระลาธรรมกุมารก็ไม่เชื่อ ยังคงนับถือต่อไป จากนั้นพระนารายณ์ได้อวตารเป็นสิงห์ เบื้องกายเป็นคนมีเล็บเป็นกรด เข้าไปอยู่ในเสาปราสาทของหิรันตปะกาสูร และได้ออกมาต่อสู้กันจนเกือบค่ำ หิรันตปะกาสูรก็ล้มลงตรงประตูเมือง พระนารายณ์ก็ได้ฆ่า

[85] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๖๐-๖๓.

[86] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๑๗.

[87] Dowson , <u>A Classical Dictionagry of Hindu</u> ,pp.33-38.

หิรันตปะกาสูร แล้วก็เสด็จกลับเกษียรสมุทร[88] ส่วนฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ก็ดำเนินเรื่องใกล้เคียงกันแต่มีรายละเอียดมากกว่านี้[89] ภาพลักษณะนี้คงได้ต้นเค้ามาจาก "นรสิงหาวตาร" ซึ่งเป็น ๑ ใน ๑๐ อวตารสำคัญของพระนารายณ์[90]

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๒</u> (อ.ส.ต. ๓๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับนั่งบนแท่น พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือหม้อน้ำ พระหัตถ์ซ้ายบนถือวัตถุรูปกลม ส่วนพระหัตถ์ล่างคู่หน้ายกขึ้นมาที่พระอุระ(ภาพที่ ๑๐๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*พุทธาวตาล เพื่อถือเอาซึ่งพระศิวลึงค์ แต่อสูรตรีบุรำ*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๒) , หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๗) พบว่ามีองค์ประกอบของภาพลักษณะเดียวกัน อย่างไรก็ตาม เทพศาสตราวุธก็มีความแตกต่างกันบ้าง โดยภาพจาก อ.ส.ต. ๓๒ พระองค์ทรงถือหม้อน้ำมนต์ และแก้วมณี ส่วนภาพในตำราภาพ หมายเลข ๗๐ พระองค์ทรงถือหม้อน้ำมนต์ และดอกไม้ แทน

เรื่องราวตอนนี้มีอยู่ในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ลำดับปางที่ ๕ สมณาวตาร มีเรื่องย่อว่า มีอสูรชื่อ ตรีบุรำ ได้รับพรจากพระอิศวรไม่มีผู้ใดฆ่าตายด้วยอาวุธ และยังไปได้ศิวลึงค์จากแม่น้ำมาทูนไว้เหนือเศียร จึงได้เที่ยวรุกรานโลก พระอิศวรจึงลงมาปราบ โดยนำเอา กำลังเขาพระสุเมรุเป็นคันศร เอากำลังพญาอนันตนาคราชเป็นสายศร เอาพระนารายณ์เป็นลูกศร แต่เมื่อแผลงศรไป พระนารายณ์ก็หลับพระเนตรทุกครั้ง เพราะตรีบุรำได้รับพรว่าพระนารายณ์ไม่สามารถฆ่าได้ พระนารายณ์จึงต้องไปหลอกตรีบุรำเพื่อเอาศิวลึงค์ออกมาก่อน โดยพระองค์ได้กระทำเทวฤทธิ์กลายเป็น "พระ"(สมณะ) ไปบิณฑบาตรขอศิวลึงค์จากตรีบุรำ จากนั้นพระอิศวรก็เอากล้องแก้วส่อง

---

[88] ประพันธ์ สุคนธชาติ <u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๕๖-๕๗.

[89] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๑๘-๒๒

[90] Dowson , <u>A Classical Dictionagry of Hindu</u> ,pp.33-38.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ตรีบุรำจนละเอียดไป[91] สำหรับฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ จัดอยู่ในปางที่ ๘ มีเนื้อความคล้ายกัน[92] ซึ่งเรื่องของอสูรตรีบุรำนี้ได้พบอยู่ใน รามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วยเช่นกัน[93] สำหรับคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับคุณหญิงเลื่อน ฤทธิ์ มีความตอนท้ายเพิ่มเติมว่า พระอิศวรได้ให้พระนารายณ์เอาศิวลึงค์ ไปไว้ในโลกและขนานนามใหม่ว่า *"พระสยมภูวนาท"* โดยเอาศีรษะและตัวครึ่งหนึ่งของตรีบุรำรองรับไว้[94]

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๓</u> (อ.ส.ต. ๓๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มีเศียรเป็นหมูประทับยืนเท้าเสมอกัน มี ๔ กร พระหัตถ์บนทั้งสองข้างถือด้ามวัตถุรูปกลม (คล้ายจักร?) ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างหงายและคว่ำพระหัตถ์อยู่ที่พระอุทรและพระอุระ(ภาพที่ ๑๐๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ *"ปางพระนารายณ์เป็นสุกะหวะตาลปราบหิรันตอสูร"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อใกล้เคียงกัน คือ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) พบว่ามีความสอดคล้องกันมากทั้งด้านองค์ประกอบ และรายละเอียดของภาพ เรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ทั้งฉบับโรงพิมพ์หลวง (ปางที่ ๑วราหวตาร)และโรงพิมพ์วัชรินทร์(ปางที่ ๓เศวตวราหอวตาร) มีเนื้อความคล้ายคลึงกันว่า พรหมองค์หนึ่งริษยาพรหมธาดา ผลกรรมจึงให้มาเกิดเป็นอสูรชื่อ หิรันตยักษ์ ซึ่งได้พรจากพระอิศวร ทำให้กำเริบกระทำเทวฤทธิ์ให้กายใหญ่โต แล้วม้วนแผ่นธรณีเอาไว้ เพื่อต้องการกินสัตว์เป็นอาหาร พระนารายณ์จึงต้องอวตารเป็นเศวตวราหะ(สุกรเผือกมีเขี้ยวเป็นเพชร) ทำลายล้างหิรันตยักษ์ แล้วก็ขวิดแผ่นพระธรณีให้คืนดังเดิม จากนั้นพระองค์จึงกลับไปเกษียรสมุทร[95]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[91] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๕๔-๕๕.

[92] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๒๕.

[93] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ,<u>รามเกียรติ์ เล่ม ๑</u> (กรุงเทพ: คลังวิทยา,๒๕๐๖),หน้า ๔๔-๔๕.

[94] ประจักษ์ ประภาพิทยากร ,<u>นารายณ์สิบปางสี่สำนวน</u> ,หน้า ๒๔๒-๒๔๖.

[95] ประพันธ์ สุคนธชาติ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๑๑,๔๙.

ภาพลักษณะนี้ คงได้ต้นเค้ามาจาก "วราหวตาร" ซึ่งเป็น ๑ ใน ๑๐ อวตารสำคัญของพระนารายณ์[96]

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๔</u> (อ.ส.ต. ๓๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับยืนยกพระบาทซ้ายเล็กน้อย พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาบนถือขวานด้ามยาว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๑๐๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*บุรุษรามาวตาล*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) ในชื่อเดียวกัน พบว่า มีการวางภาพต่างกัน กล่าวคือ เทพจากตำราภาพ ฯ พระนารายณ์ยืนเอียงพระองค์ด้านข้าง และถือขวาน (ศาสตราวุธ) ในพระหัตถ์ซ้าย ส่วนภาพ อ.ส.ต. ๓๔ นั้น พระองค์ประทับยืนตรง หันพระพักตร์ออก และทรงถือขวานด้วยพระหัตถ์ขวา

ส่วนภาพจากตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ที่ระบุชื่อว่า "*บุรุษรามาวตาล พระนารายปลูกต้นเพื่อจะถือเอาพระอุมาไปจากภานาสูน*" ภาพนี้มีองค์ประกอบภาพที่แตกต่างไปจาก อ.ส.ต. ๓๔ มาก โดยเฉพาะเทพศาสตราวุธที่พระองค์ถือนั้นเป็นจอบ (หรือ เครื่องมือขุดดิน) มิใช่ขวาน ดังที่พบใน อ.ร.ต. ๓๔ และตำราภาพ หมายเลข ๗๐ ด้วยเหตุนี้จึงเข้าใจว่า อาจเป็นภาพเหตุการณ์ต่างกัน โดยภาพเทพบุรุษที่ถือขวานอยู่นั้น น่าจะเป็นภาพการอวตารของพระนารายณ์ เมื่อครั้งเป็น"ปรศุราม"เพื่อปราบพระอรชุน ซึ่งเรื่องตอนนี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์นารายณ์สิบปางตามโลกทัศน์ของไทยที่ได้ตีพิมพ์แล้วทั้ง ๓ ฉบับ [97]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๕</u> (อ.ส.ต. ๓๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา มีลักษณะพิเศษคือ ท่อนล่างเป็นหางปลา จากเบื้องหลังเป็นพื้นน้ำ มียักษ์ (อสูร) จำนวนมากอยู่ด้านล่างของภาพ เทพบุรุษนี้มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือด้ามวัตถุกลม พระหัตถ์ซ้ายบนถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างทำท่าหงายมือและแบมือตามลำดับ(ภาพที่ ๑๐๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ "*มัสยาวตารปราบหมู่สังขอสูร*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ที่ระบุชื่อว่า "*มัจฉาอะวะตาลปราบหมู่สังขอะสูร*" พบว่ามีองค์ประกอบ

---

[96] Dowson , <u>A Classical Dictionagry of Hindu</u> ,pp.33-38.

[97] Ibid. ,pp.33-38.

ภาพและการจัดท่าทางของเทพประธานใกล้เคียงกับ อ.ส.ต. ๓๕ มาก เรื่องราวตอนนี้ ปรากฏในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ จัดเป็นลำดับปางที่ ๑ ปางมัจฉวอวตาร มีเรื่องย่อว่า มีพรหมเหล่าหนึ่งริษยาพระพรหมธาดา จึงได้จุติมาเป็นสังขอสูร และไปขโมยคัมภีร์พระเวทที่พระพรหมธาดาวางไว้ โดยให้ผีเสื้อน้ำเป็นผู้นำมาให้สังข์อสูรกลืนคัมภีร์ไว้ในอก พะนารายณ์จึงอวตารเป็นปลากรายทองใหญ่ ทรงนามว่า มัจฉาอวตาร แล้วทำสงครามกับสังข์อสูรจนชนะ จากนั้น พระองค์ก็ล้วงพระหัตถ์ไปตามปากสังข์ เชิญพระเวทออกมา แล้วสังหาร สังข์อสูรจนสิ้นชีวิต ที่ปากสังข์จึงปรากฏรอยนิ้วพระนารายณ์มาจนถึงปัจจุบัน[98]ส่วนในฉบับโรงพิมพ์หลวง จัดอยู่ลำดับที่ ๓ (มัจฉาวตาร) โดย เป็นเรื่องต่อจากปางกัจฉะปาวตาร กล่าวคืออสูรมัจฉา (ในปางที่ ๒ ของ ฉบับโรงพิมพ์หลวง) ก่อนตายได้เอาคัมภีร์ไปให้แก่สังข์อสูร พระนารายณ์จึงต้องมาปราบสังข์อสูรอีกครั้ง[99]

ภาพลักษณะเช่นนี้ คงได้ต้นเค้ามาจากภาพ "มัสยาวตาร" อันเป็น ๑ ใน ๑๐ อวตารสำคัญของพระนารายณ์[100]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๖</u> (อ.ส.ต. ๓๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา มีลักษณะพิเศษ คือ ท่อนล่างเป็นเต่า ฉากหลังเป็นพื้นน้ำ มียักษ์กำลังจมน้ำอยู่จำนวนมากที่ด้านล่างของภาพ เทพบุรุษผู้นี้มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างทำท่าหงายมือและแบมือตามลำดับ(ภาพที่ ๑๐๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า "*กัจฉปาวตารปราบหมู่อสูรมัจฉา*" จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ที่ระบุชื่อว่า "*ขัฉชปาวะตาลปราบอสูรมัจฉา*" พบว่ามีองค์ประกอบภาพรวมถึงการจัดท่าทางของเทพประธานใกล้เคียงกับ อ.ส.ต. ๓๖ มาก เรื่องตอนนี้ปรากฏในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ ในปางที่ ๒ ชื่อว่า "*สุวรรณกัจฉะปะอวตาร*" มีเรื่องย่อว่า มีพรหมหนึ่งอิจฉาพรหมธาดา จึงลงมาจุติเป็นอสูรมัจฉา แล้วไปว่ายเบียดเขาพระ

---

[98] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๖-๙.

[99] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๕๒.

[100] Dowson , <u>A Classical Dictionagry of Hindu</u> ,pp.33-38.

สุเมรุจะให้พังลง พระนารายณ์จึงอวตารลงมาสังหารอสูรมัจฉาทรงนาม ว่า *"สุวรรณกัจฉะปะ"* เมื่อถึงคราวประหารอธิบดีแห่งอสูรมัจฉา ก็กลาย เป็นองค์นารายณ์ทรงเทพอาวุธ แล้วใช้พระแสงจักราวุธสังหารอสูร มัจฉาจนตาย [101] ส่วนฉบับโรงพิมพ์หลวง จัดอยู่ในปางที่ ๒ ในชื่อ กัจฉะปาวตาร โดยกล่าวว่ามือสูรผีเสื้อน้ำไปลักคัมภีร์ไตรเพทจากพระ พรหมมาให้อสูรมัจฉา พระนารายณ์จึงอวตารมาเป็นเต่าทอง ตามฆ่า อสูรผีเสื้อน้ำและอสูรมัจฉาจนตาย แต่ก่อนตายได้เอาคัมภีร์ไปให้กับ สังขอสูร จึงเกิดเป็นอวตารในปางที่ ๓ ของฉบับโรงพิมพ์หลวงต่อไป[102] ลักษณะภาพเช่นนี้ คงได้ต้นเค้ามาจาก *"กูรมาวตาร"* อันเป็น ๑ ใน ๑๐ อวตารสำคัญของพระนารายณ์[103]

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๗</u> (อ.ส.ต. ๓๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับนั่งบนแท่นบัลลังก์ พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนจีบนิ้วที่พระอุระ พระหัตถ์ซ้าย บนถือก้านดอกไม้บาน ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างประสานพระหัตถ์อยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๑๐๕)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่าคือ *"พระพรหมนารท"* จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน หมายเลข๓๒ (หน้า ๕๔) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๕) พบว่ามีองค์ประกอบภาพ รวมถึงการจัดท่าทางของเทพประธานใกล้เคียงกับ อ.ส.ต. ๓๗ มาก

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๘</u> (อ.ส.ต. ๓๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับนั่งบนแท่น บัลลังก์ โดยมีพระบาทขวาห้อยลงมาหน้าแท่น พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ ๘ กร พระหัตถ์ขวาบนถือคันศร ถัดลงมาคือสังข์ , แก้วมณี และพระหัตถ์ล่างสุดวางอยู่ที่พระเพลา พระ หัตถ์ซ้ายบนถือจักร ถัดลงมาถือตรีศูล , ลูกศร และพระหัตถ์ซ้ายล่างสุดวางที่พระชานุ(ภาพที่ ๑๐๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อรูปว่า *"พระนารายณ์ปราบนนทุกพรหม"* จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน คือ ตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๘) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๐) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๘) พบว่ามีองค์ประกอบภาพใกล้เคียงกัน แต่มีศาสตราวุธ

---

[101] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๑๐.

[102] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๕๒.

[103] Dowson , <u>A Classical Dictionagry of Hindu</u> ,pp.33-38.

แตกต่างกันอยู่บ้าง โดยเฉพาะ "แก้วมณี" ในพระหัตถ์กลางด้านขวาของพระนารายณ์ ตามภาพ อ.ร.ต. ๓๘ นั้น ไม่ปรากฏในตำราภาพ ฯ แต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม บริเวณพระอุระ ช่างได้เขียนเป็นกรอบเครื่องล้อมนม (ก่องนม) ซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่างใช้เขียนประดับเฉพาะตัวนางเอาไว้ด้วย สำหรับในกรณีนี้ คงเพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่องตามคัมภีร์ ที่กล่าวถึงว่า รูปปรากฏนี้ พระนารายณ์ได้อวตารเป็นเทพสตรี "อัปสรกัญญา" เพื่อปราบอสูรนนทุกพรหม (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ต.๖ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๙</u> (อ.ส.ต. ๓๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนแท่น พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือคันศรในระดับพระศอ ส่วนพระหัตถ์ขวาทอดลงมาตามพระวรกาย นอกจากนี้ยังมีกระบอกลูกศรสะพายไว้ด้านหลังพระองค์(ภาพที่ ๑๐๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*พระปรเมศวรทรงธนูโมลี*" จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน ตามตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) พบว่ามีองค์ประกอบภาพและการจัดท่าทางขององค์เทพประธานใกล้เคียงกับ อ.ส.ต. ๓๙ มาก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๔๐</u> (อ.ส.ต. ๔๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนแท่นยกพระบาทขวาไขว้ขึ้นมาเล็กน้อย พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร ส่วนพระหัตถ์ล่างทั้งคู่จีบนิ้วพระหัตถ์ไว้ที่พระอุระ(ภาพที่ ๑๐๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*พระนารายณ์กระแสกะยาม*" จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๒) ในชื่อเดียวกัน และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๑) ที่ระบุชื่อว่า"*พระนรายน์จำสถานยืน*" พบว่ามีการจัดวางองค์ประกอบภาพที่สอดคล้องกับ อ.ส.ต. ๔๐ มาก

เรื่องราวเหตุการณ์นี้ ปรากฏในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง(ปางที่ ๑๐ รามาวตาร)ว่าในไตรดายุคหนึ่ง พระอิศวรกับนางอุมาเสด็จประพาสจักรวาลบนหลังปลากรายทอง แล้วให้พระพายเอาไปใส่ครรภ์นางสวาหะ เกิดเป็นหนุมาน ต่อมาทศกัณฐ์ย่ำยีโลก พระนารายณ์จึงกระทำเทวฤทธิ์จับระบำในกลางกระแสสมุทร เรียกว่า " *นารายณ์*

กระแสพยาม" แล้วพระองค์ก็อวตารลงมาเป็นพระราม เพื่อปราบทศกัณฐ์ต่อไป[104]

<u>บานหน้าต่างที่ ๔๑</u> (อ.ส.ต. ๔๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับนั่ง (มหาราชลีลา) บนแท่นบัลลังก์ มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือจักร พระหัตถ์ขวาล่างถือคทา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือตรีศูล(ภาพที่ ๑๐๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*พระนารายณ์นั่งจำสถาน*" จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๔), หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๙๘) พบว่ามีความสอดคล้องกันทั้งด้านองค์ประกอบภาพและการจัดวางท่าขององค์เทพผู้เป็นประธาน

<u>บานหน้าต่างที่ ๔๒</u> (อ.ส.ต. ๔๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับนั่งบนขนดนาค โดยด้านหลังเหนือเศียรพระองค์มีเศียรพญานาคแผ่พังพานอยู่ พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือจักร พระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างประสานกันอยู่ที่พระเพลา(ภาพที่ ๑๑๐)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*พระนารายณ์จำสินบนบัลลังนาค*" จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๙๕) ในชื่อเดียวกัน พบว่ามีความสอดคล้องกันทั้งด้านองค์ประกอบภาพและการจัดวางท่าขององค์เทพประธาน

<u>บานหน้าต่างที่ ๔๓</u> (อ.ส.ต. ๔๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวมีศีรษะเป็นช้าง ประทับยืนบนแท่นบัลลังก์ พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายถือเชือกบ่วงบาศก์ (ภาพที่ ๑๑๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*พระมหาวิฆเนก*" จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพเทวรูป ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๒) ในชื่อเดียวกัน พบว่ามีความสอดคล้องกันมากกับ อ.ส.ต. ๔๓

<u>บานหน้าต่างที่ ๔๔</u> (อ.ส.ต. ๔๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล มีเศียรเป็นช้าง ประทับยืนบนแท่นบัลลังก์ มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือสังข์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือไม้เท้ายาว(ภาพที่ ๑๑๒)

---

[104] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๖๘.

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ *"พระเทวกรรม"*

จากการเปรียบเทียบภาพ จากตำราภาพ ฯ ในชื่อเดียวกัน หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๑) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๙๑) พบว่ามีความสอดคล้องกันมากกับ อ.ส.ต. ๔๔

ชื่อของพระเทวกรรม ปรากฏในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวงในตอนต้นเรื่อง เมื่อครั้งที่พระนารายณ์เสด็จลงมาปราบช้างเอกทันต์(ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต.๔๘) โดยในการทำพิธีครั้งนั้น พระองค์ได้ร่ายมนต์เอาพระเฌอ ปักลงบนพื้น แล้วเอารัศมีของพระเพลิงมาประดิษฐาน จากนั้นจึงมีโองการเรียกพระมหาวิฆเนศ ให้มาประจำพระเพลิงฝ่ายขวา แล้วพระองค์ก็ถอดสายธุรำ มาอธิษฐานให้เป็น "พระเทวกรรม"นั่งประจำฝ่ายซ้าย จากนั้นจึงเป็นเรื่องการปราบช้างเอกทันต์[105]

<u>บานหน้าต่างที่ ๔๕</u> (อ.ส.ต. ๔๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนยกพระบาทขวาเล็กน้อย มี ๒ กร พระหัตถ์ทั้งสองจับอยู่บนเครื่องมือทำนาที่เรียกว่า "ไถ" เบื้องล่างเป็นรูปฝูงวัวกำลังเดินหาอาหาร(ภาพที่ ๑๑๓)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ *"พระพลเทพทรงไถ"*

จากการเปรียบเทียบภาพจากตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๔) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๘) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๔) พบว่ามีความสอดคล้องกันมากกับ อ.ส.ต. ๔๕

เรื่องราวของ พระพลเทพ พบใน คัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง (ปางที่ ๘ กฤษณาวตาร) โดยพระพลเทพเป็นเทพยดาองค์หนึ่งได้เสด็จไปช่วยพระบรมจักรกฤษณ์ปราบกรุงพาณาสูร ในชั้นต้นได้สู้กับพิไชยกาลาเสนามาร และได้ใช้ไถฟาดพิไชยกาลาถึงแก่ความตาย ภายหลังเสร็จสงคราม พระอิศวรและพระนารายณ์จึงได้ประสาทพรให้ พระพลเทพเป็นใหญ่ในพืชพันธ์ธัญญาหาร โดยพระราชพิธีจรดพระนังคัลแต่นั้นมา[106]

---

[105] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๔๔.

[106] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๖๒-๖๓.

พระพลเทพ (พลราม) ตามเทวปกรณัมของฮินดู ว่าเป็นอวตารหนึ่งของพระนารายณ์(หรือ พระยาอนันตนาคราช)พระองค์มี ไถเป็นอาวุธ[107]

บานหน้าต่างที่ ๔๖ (อ.ส.ต. ๔๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนยกพระบาทขวาขึ้นเล็กน้อย มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือแก้วมณีไว้เหนือเศียร ส่วนพระหัตถ์ขวาถือด้ามคทา เอาปลายหันลงด้านล่าง(ภาพที่ ๑๑๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า *"พระนารายณ์เสด็จไปเมืองจิตำมะลำ"* จากการเปรียบเทียบภาพในชื่อเดียวกันกับตำราภาพเทวรูป ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๗) , หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๗) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๐) พบว่ามีความสอดคล้องกันมากกับ อ.ส.ต. ๔๖ เรื่องราวตอนนี้ไม่พบในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง อาจเป็นการนำเอาชื่อเมือง จิดัมพรัม [chidambaram]ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของพระอิศวร (ศิวนาฏราช)[108] มาใช้เป็นชื่อก็เป็นได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๔๗ (อ.ส.ต. ๔๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับนั่งอยู่บนหลังสิงห์โต(หรือกิเลน) พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือคทาที่มีด้ามตั้งขึ้น ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือด้ามวัตถุรูปกลม พระหัตถ์ซ้ายล่างถือแก้วมณี(ภาพที่ ๑๑๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่า *"พระนารายณ์ทรงสิงฆพาหนะเสด็จไปไกรลาศ"* จากการเปรียบเทียบภาพจากตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๑) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๕) พบว่ามีความสอดคล้องกันมากกับ อ.ส.ต. ๔๗ อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งของเทพศาสตราวุธบางอย่างก็มีการสลับพระหัตถ์กันอยู่บ้าง

บานหน้าต่างที่ ๔๘ (อ.ส.ต. ๔๘) ภาพเทพบุรุษและเทพสตรีผิวกายสีขาว ประทับนั่งบนหลังโคทรงเครื่องสีดำ เทพบุรุษมี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายจีบนิ้วที่พระอุระ ส่วนเทพสตรีมี ๒ กร โดยแนบพระหัตถ์ทั้งคู่ในท่าพนมมือไว้ที่พระอุระ(ภาพที่ ๑๑๖)

---

[107] Dowson , A Classical Dictionagry of Hindu ,pp.40-41.

[108] ไมเคิล ไรท์ , "จิดัมพรัม สะดือจักรวาลและขั้วหัวใจ ในดินแดนทมิฬ" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๐ ,ฉบับที่ ๘ (เมษายน ๒๕๓๒) : ๘๔-๙๑.

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*พระอิศวรกับพระอุมาทรงโคเสด็จไปไกรลาศ*"

จากการเปรียบเทียบภาพกับตำราภาพเทวรูปฯหมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๔), หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๙) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๙๙) พบว่ามีความสอดคล้องกับ อ.ส.ต. ๔๘ มาก อย่างไรก็ตามมีความแตกต่างทางด้านท่าประทับนั่งของพระอิศวรอยู่บ้าง

<u>บานหน้าต่างที่ ๔๙</u> (อ.ส.ต. ๔๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนบนโขดหิน ยกพระบาทขวาไขว้ขึ้นเล็กน้อย พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ มี ๖ กร พระหัตถ์ขวาบนถือจักร พระหัตถ์ขวากลางถือตรีศูล และพระหัตถ์ขวาล่างถือปลายเชือกบ่วงบาศก์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ พระหัตถ์ซ้ายกลางถืองาช้าง และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือบ่วงบาศก์(ภาพที่ ๑๑๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ "*พระนารายณ์ปราบเอกทันต์*"

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๙๙) แม้จะมีการจัดท่าทางขององค์เทพประธานใกล้เคียงกัน แต่เทพศาสตราวุธที่ทรงถืออยู่ในพระหัตถ์มีความแตกต่างกันพอสมควร เรื่องราวตอนนี้ พบในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ตอนต้นเรื่อง (ปางปฐม) ว่า มีพรหมจำพวกหนึ่งอิจฉาพระพรหมธาดา จึงลงไปเกิดเป็นช้างชื่อ "*เอกทันต์*" มีงางอกกลางเพดาน มีอำนาจมาก เมื่อแทงเงา หรือรอยเท้ามนุษย์และสัตว์ก็ทำให้ตายได้ ช้างเอกทันต์ไปเบียดเบียนตรีโลก พระอิศวรจึงเชิญพระนารายณ์ลงไปปราบ พระนารายณ์รับโองการก็อวตารลงมา มี ๖ กร ทรงเทพอาวุธ ๖ อย่าง เทพอาวุธทั้ง ๖ อย่างนั้น เป็นการนำเอากำลังของสิ่งต่างๆมาสร้างขึ้น แล้วพระองค์จึงลงไปตามหาช้างเอกทันต์ พบชาวนา ๔ คนขอตามไปช่วยพระนารายณ์สู้กับช้างเอกทันต์ โดยขว้างบาศอุรเคนทร์ถูกเท้าขวาของช้างเอกทันต์ แล้วเอาตรีปักอธิษฐานเป็นไม้มะตูม เอาหางช้างผูกไว้ จากนั้นจึงมอบพฤติบาศประสิทธิให้ชาวนาทั้งสี่คนเพื่อเป็นครูปะกำช้างต่อไป ส่วนช้างเอกทันต์ได้นำไปเป็นพาหนะของพระอินทร์ แล้วพระนารายณ์ก็เสด็จกลับเกษียรสมุทร[109]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[109] ประพันธ์ สุคนธชาติ ,<u>นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์</u> ,หน้า ๔๒-๔๕.

<u>บานหน้าต่างที่ ๕๐</u> (อ.ส.ต. ๕๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาล ประทับยืนเป่าขลุ่ย ลักษณะคล้ายย่างก้าว โดยยกส้นพระบาทขวาขึ้น มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือขลุ่ย ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือขลุ่ย(ภาพที่ ๑๑๘)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ *"พระนารายณ์ทรงขลุ่ย"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๖) หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๓) พบว่ามีความสอดคล้องกับภาพ อ.ส.ต.๕๐ ภาพลักษณะเช่นนี้ คงได้ต้นเค้ามาจากภาพ "กฤษณะเป่าขลุ่ย" ซึ่งเป็นที่นิยมกันในศิลปะอินเดีย โดยเฉพาะทางตอนใต้[110]

<u>บานหน้าต่างที่ ๕๑</u> (อ.ส.ต. ๕๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนแท่นกลม ยกพระบาทขวาขึ้นเล็กน้อย พระองค์มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ และมีพระพักตร์เล็กซ้อนกันขึ้นไปอีก ๒ ชั้น มี ๑๔ กร พระหัตถ์ด้านขวาทั้งหมดถือหนูขาวพระหัตถ์ละตัว ส่วนพระหัตถ์ด้านซ้ายทั้งหมดถือวัตถุรูปคล้ายแว่นกลมซ้อน ๓ ชั้นอยู่(ภาพที่ ๑๑๙)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ *"พระพรหมสัทธาสิทธิ์"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๖) และหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๕) พบว่ามีความสอดคล้องกับภาพอ.ส.ต. ๕๑ มาก

ชื่อของ พรหมสัทธาสิทธิ์ พบในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ในตอนต้นเรื่อง ว่าเป็น ๑ ใน ๔ ของพรหมที่ท้าวมหาพรหมได้ให้ไปปราบอังคุฐพรหม (ดูเรื่องใน อ.ส.ป. ๔ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๕๒</u> (อ.ส.ต. ๕๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืนบนแท่นกลม พระบาทเสมอกัน พระองค์มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ โดยมีพระพักตร์เล็กซ้อนกันขึ้นไปอีก ๒ ชั้น มี ๑๐ กร พระหัตถ์ ๔ หัตถ์บนทั้งสองข้าง ถือก้านดอกบัวตูม ส่วนพระหัตถ์ล่างสุดทั้งสองข้างทอดลงมาแนบลำพระองค์(ภาพที่ ๑๒๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีอักษรจารึกบอกชื่อว่าคือ *"พระพรหมสัทธาสิพ"*

จากการเปรียบเทียบกับตำราภาพ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๖) และ

---

[110] H. Krishna Sastri ,<u>South-Indian Images of God and Goddesses</u> ,pp.41-42, fig.28

หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๘) พบว่ามีความสอดคล้องกับภาพ อ.ส.ต. ๕๒ มาก

ชื่อของ พรหมสัทธาสิพ พบในนารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ในตอนต้นเรื่อง ว่าเป็น ๑ ใน ๔ ของพรหมที่ท้าวมหาพรหมได้ให้ไปปราบอังคุฐพรหม (ดูเรื่องใน อ.ส.ป. ๔ ประกอบ)

เมื่อพิจารณาถึงภาพรวมของจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ จากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามแล้ว สามารถให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับ กลุ่มภาพเทพดังกล่าวได้ดังนี้

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ภาพบนบานประตูทางด้านหน้า ๔ บาน เป็นภาพกิจกรรมของพระอิศวรทั้ง ๔ ภาพ ส่วนทางด้านหลังเป็น ภาพเทพผู้ทรงฤทธิ์แสดงกิจกรรมคู่ของพระอิศวรและอุมา ๑ บาน พระนารายณ์กับพระลักษมี ๑ บาน พระพรหม และพระขันทกุมาร อีกองค์ละ ๑ บาน

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพบนบานหน้าต่างของอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ส่วนใหญ่เป็นภาพเทพที่มีเรื่องราวเกี่ยวเนื่องกับคัมภีร์นารายณ์สิบปางเกือบทั้งสิ้น (แต่บางภาพก็ยังไม่สามารถสืบค้นได้ว่ามีเนื้องเรื่องมาจากวรรณกรรมใด) สำหรับตำแหน่งและระเบียบของภาพ ยังไม่สามารถกำหนดได้ชัดเจน เนื่องจากภาพต่างๆอยู่ในลักษณะที่ปะปนกัน ไม่ได้แยกเป็นสัดส่วน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๓. <u>การวิเคราะห์ด้านศิลปะ</u>

จิตรกรรมในอุโบสถพระอารามแห่งนี้ ได้เขียนเรื่องพุทธประวัติและปัจเจกพุทธ นอกจากนี้ก็มีจิตรกรรมจากชาดกและบทละครต่าง ๆ อยู่ที่ผนังบานแผละ ส่วนเทพผู้พิทักษ์บนหลังบานประตู / หน้าต่าง เป็นภาพของเทพผู้ทรงฤทธิ์ , เทพที่เกี่ยวเนื่องในนารายณ์สิบปาง และเทพอื่น ๆ ซึ่งภาพจิตรกรรมจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามนั้น สันนิษฐานกันไว้ว่าเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓[111] สำหรับจิตรกรรมภาพเทพผู้พิทักษ์ สามารถจัดแยกรายละเอียด และองค์ประกอบภาพและฝีมือช่างได้ดังนี้

๑. การจัดภาพ การจัดวางภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ เป็นภาพในลักษณะแนวตั้ง เช่นเดียวกันกับภาพจากพุทธสถานอื่น ๆ ภาพเทพประธานอยู่ในตำแหน่งตรงกลางของภาพ และภาพด้านล่าง เขียนภาพกาก (ชาวบ้าน) หรือภาพสัตว์ต่าง ๆ เข้ามาประกอบภาพด้วย และบางครั้งก็เขียนเรื่องราวที่มีความสัมพันธ์กับเทพประธาน

---

[111] เกียรติศักดิ์ ชานนนารท ,<u>จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ ๓</u> , หน้า ๑๑.

ฉากด้านหลังของภาพ โดยส่วนใหญ่ (ยกเว้น อ.ส.ป. ๓-๔) เขียนเป็นภาพภูเขาและต้นไม้ บางครั้งก็เป็นฉากของน้ำทะเล ที่เขียนเป็นคลื่นอิทธิพลศิลปะจีน ภาพฉากหลังเหล่านี้ต่างไปจากวิหารวัดสุทัศน์ฯที่เขียนเป็นลายดอกไม้ / ใบไม้ สำหรับที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ มีเขียนลายดอกไม้ร่วงอยู่ในกรอบซุ้มแหลม เป็นฉากหลังอยู่เพียง ๒ บาน คือ อ.ส.ป.๓ และ ๔ ซึ่งลายดอกไม้ร่วงดังกล่าวก็ดูค่อนข้างแข็งและไม่งดงาม

การเขียนฉากเบื้องหลังของภาพเทพดังกล่าวมาแล้วนั้น ช่างได้เขียนฉากหลังเป็นภาพติดต่อกันในระหว่างบานประตู / หน้าต่าง ๑ ช่อง เช่นมีขอบเขตของภูเขาต่อเนื่องกัน หรือเป็นฉากน้ำทะเลทั้ง ๒ บาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังนิยมเขียนภาพต้นไม้ เพื่อรักษาช่องไฟของภาพเอาไว้แบบสมดุลย์ โดยกิ่งก้านของต้นไม้ได้ใช้เป็นกรอบเพื่อเน้นให้องค์เทพดูโดดเด่นขึ้น และในกรณีที่ยังมีช่องว่างเหลือ ช่างก็ได้เพิ่มเติมภาพสัตว์ ประเภทนก เอาไว้เพื่อเป็นการรักษาช่องไฟของภาพให้มีความงดงามยิ่งขึ้น

ภาพเทพประธานเหล่านี้ บางภาพก็ประทับอยู่บนพาหนะ บางภาพก็ประทับยืนบนโขดหินและพื้นดิน และส่วนหนึ่งก็เขียนเป็นภาพเทพประทับยืน / นั่งบนแท่นที่มีการตกแต่งอย่างงดงาม ภาพเทพประทับยืนมีทั้งยืนย่อเข่า และยืนยกพระบาทขึ้น ๑ ข้าง ส่วนท่าประทับนั่งก็มีทั้งแบบนั่งขัดสมาธิ และนั่งห้อยขา ๑ ข้าง และนั่งไขว้พระชงฆ์ (แบบอินเดีย) ซึ่งท่าทางต่าง ๆ เหล่านี้ค่อนข้างหลากหลายทำให้ภาพดูแตกต่างไปจากภาพเทพผู้พิทักษ์จากวิหารวัดสุทัศน์ฯ ที่เขียนภาพเทพประทับยืนในอิริยาบถเดียวเท่านั้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

และนอกจากภาพที่เป็นการประทับในลักษณะโดดเดี่ยวแล้ว ก็ยังมีภาพแสดงถึงการเล่าเรื่องกิจกรรมขององค์เทพประธานอยู่ด้วย (โดยมีอักษรจารึกบอกชื่อภาพเอาไว้) แต่ภาพประกอบเรื่องเหล่านั้นก็มีขนาดที่เล็กกว่า และอยู่ในตำแหน่งที่ต่ำกว่าจึงไม่เกิดปัญหาในการแย่งความโดดเด่นขององค์เทพประธาน

ภาพเทพพาหนะดูขาดความเป็นธรรมชาติ และไม่ค่อยมีชีวิต โดยเป็นลักษณะของภาพที่ประดิษฐ์มากขึ้น ส่วนภาพของบริวาร หรือภาพกากที่เขียนขึ้นประกอบเรื่องราว แม้จะมีจำนวนมากกว่าแต่ก็มีขนาดที่เล็กกว่าภาพองค์เทพประธานมาก จึงไม่เกิดการข่มกันของตัวภาพ แต่เป็นการช่วยเสริมให้ภาพเทพประธานมีความโดดเด่นมากขึ้น ด้วยการมองและเกิดการเปรียบเทียบขนาดของตัวภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างเทพประธานกับบริวารก็ยังแสดงออกด้วยการเขียนให้ภาพบริวาร (ที่อยู่เบื้องล่าง) เงยหน้าขึ้นมององค์เทพด้านบน

ความสัมพันธ์ระหว่างเทพบนบานประตู / หน้าต่างในแต่ละคู่นั้น ในกรณีที่เป็นภาพหน้าตรง ช่างก็จะเขียนอากัปกิริยาที่คล้ายคลึงกัน และถ้าเป็นภาพหันด้านข้าง (ของเทพประธาน) ช่างก็มักเขียนให้หันหน้าเข้าหากัน อย่างไรก็ตาม มีเทพบางภาพที่หันหลังให้กัน(อ.ส.ต.๒๗ -๒๘) แต่

ช่างก็ได้เขียนสิ่งที่เหมือนกัน (อันได้แก่ภาพของ "ร่ม") ไว้ทั้งสองบาน ซึ่งผู้ดูก็จะสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของภาพได้

๒. ลักษณะภาพ ภาพเทพผู้พิทักษ์ จากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ส่วนใหญ่ยังคงแสดงท่าทางคล้ายท่าละครอย่างนาฏศิลป์ไทย แต่บางภาพ เช่น ภาพการยืนไขว้ขา (อ.ส.ต.๔๐) หรือท่านั่งไขว้พระชงฆ์ (อ.ส.ต.๑๖) เป็นต้น ก็แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะอินเดียวอยู่พอสมควร ภาพเทพส่วนใหญ่แสดงถึงความสงบนิ่งหรืออาการเคลื่อนไหวเพียงเล็กน้อย แต่ก็มีบางภาพที่แสดงท่าทีคุกคามหรือแสดงถึงการปราบอสูร

การให้สีผิวกายของเทพในแต่ละคู่นั้น พบว่าช่างเขียนได้พยายามจัดกลุ่มให้เทพที่มีสีผิวเหมือนกัน หรือสอดคล้องกันอยู่ในบานประตู / หน้าต่างเดียวกัน แต่บางครั้งก็มีการให้เทพสีผิวต่างกันมาอยู่ด้วยกันบ้าง เพื่อไม่ให้เกิดการซ้ำซาก เช่น เทพผิวสีขาว กับผิวสีคล้ำ เป็นต้น สำหรับสีผิวกายของเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ มีอยู่ไม่มากนัก ได้แก่ ขาว , น้ำตาล , เทา และมีสีเขียว เพียง ๑ รูปปรากฏ (อ.ส.ต.๒๘)

เทคนิคการเขียนสีประภามณฑลขององค์เทพในแต่ละบานคู่ประตู / หน้าต่าง ให้มีสีเดียวกัน เพื่อรวมกลุ่มภาพได้พบอยู่ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ เช่นกัน ประภามณฑลส่วนใหญ่เป็นสีแดงและมีสีน้ำเงินอยู่เพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตาม ภาพเทพส่วนหนึ่งก็ไม่ปรากฏการเขียนประภามณฑลแต่อย่างใด โดยเฉพาะกลุ่มของพระคเณศ กลุ่มของเทพผู้ทรงฤทธิ์ที่ประทับนั่งบางภาพ และอวตารของพระวิษณุบางรูป

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ในด้านการแต่งกายของภาพจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ ยังคงรักษาประเพณีการแต่งกายตามแบบโขนละครอยู่ ภาพเทพประธานเกือบทั้งหมดไม่ได้สวมฉลองพระองค์ (มีเพียง อ.ส.ต.๕ ภาพเดียวที่สวมฉลองพระองค์แขนยาว) เครื่องศิราภรณ์ส่วนใหญ่เป็นลักษณะของมงกุฎหรือชฎายอดแหลม (อันเป็นศิราภรณ์ของกษัตริย์หรือเทวดาแบบนั่งเมือง ตามที่ยังปรากฏอยู่ในการเล่นละครของไทย) มีเพียงภาพจาก อ.ส.ต.๒๘: ทุชชาวตาล เท่านั้นที่มีเครื่องประดับเศียร เป็นผ้าโพกศีรษะ ซึ่งคงเขียนขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับอวตารของพระนารายณ์ที่เป็นพราหมณ์เตี้ย ส่วนเครื่องแต่งกายของภาพกาก หรือภาพบริวาร ตลอดจนภาพบุคคลอื่นที่เขียนเพื่อเป็นฉากของเรื่องนั้น มีทั้งแต่งตัวอย่างโขนละคร สวมเครื่องประดับเศียร , เสื้อ และผ้านุ่งอย่างครบครัน แต่บางภาพก็เขียนขึ้นให้สอดคล้องกับเรื่องราว เช่น ภาพการแต่งกายของกลุ่มฤาษีต่าง ๆ ที่นุ่งห่มหนังสัตว์ เป็นต้น ภาพของบริวารเหล่านี้ เขียนอย่างมีอิสระ มีการเน้นแสดงถึงกล้ามเนื้อและอิริยาบถอันเป็นธรรมชาติ ซึ่งต่างกับภาพเทพประธานที่ยังมีระเบียบแบบแผนบังคับไว้ เพื่อให้ภาพแลดูมีความสง่างามและน่าเกรงขาม

๓. ฝีมือ ภาพจิตรกรรมรูปเทพผู้พิทักษ์ ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ จัดเป็นผลงานช่างชั้นครูในสมัยรัชกาลที่ ๓ ภาพเหล่านี้มีทั้งความสวยงามและสามารถเล่าเรื่องราวของเหตุการณ์ได้อย่างสมบูรณ์ การใช้อิริยาบถและท่าทางที่หลากหลายของตัวภาพ ทำให้ไม่เกิดความเบื่อหน่าย ขณะเดียวกัน แม้จะมีความหลากหลาย ในท่าทางของรูปปรากฏ แต่ด้วยการจัดองค์ประกอบภาพที่มีลักษณะเดียวกัน ทั้งท่าทาง การให้สีผิว การแต่งกาย รวมทั้งฉากหลังก็ทำให้ภาพทั้งหมดดูกลมกลืนกันได้

การจัดองค์ประกอบของภาพที่ให้องค์เทพอยู่ด้านบนหรือตรงกลาง โดยมีบริวารหรือบุคคลประกอบเรื่องอยู่ด้านล่าง ก็แสดงถึงการจัดวางภาพที่สมบูรณ์ โดยตัวภาพประธานที่มีการปิดทองประดับทำให้ดูโดดเด่นออกมาจากพื้นหลังที่เป็นฉากสีฟ้าหรือน้ำตาล นอกจากนี้ช่างยังได้เริ่มใช้เทคนิคการเขียนภาพแบบทัศนียวิทยา ในส่วนที่เป็นฉากหลังของภาพ อาทิ เขียนภาพคนล่าสัตว์ที่มีสัดส่วนเล็กมากไว้บนภูเขาที่เป็นฉากหลัง การเขียนภาพเรือขนาดเล็กไว้ในฉากของท้องทะเล (มหาสมุทร) สิ่งเหล่านี้ถือเป็นการเพิ่มมิติทางด้านความลึกให้กับภาพจิตรกรรม ซึ่งสอดคล้องกับภาพบนผนังอุโบสถที่มีการใช้เทคนิคการเขียนภาพแบบทัศนียวิทยาด้วยเช่นกัน

การให้รายละเอียดของเครื่องประดับ โดยการใช้การตัดเส้นบนการปิดทอง กระทำได้ค่อนข้างสมบูรณ์ทำให้เครื่องศิราภรณ์และถนิมพิมพาภรณ์แลดูงดงาม และคล้ายเครื่องประดับจริงมากกว่าเป็นภาพบนจิตรกรรม ส่วนการให้รายละเอียดลวดลายของผ้าทรงก็สามารถให้สีและตัดเส้นได้อย่างมีชีวิตชีวา ดูแล้วไม่ขัดตาหรือมีสีฉูดฉาดจนเกินงาม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สิ่งที่น่าสังเกตของฝีมือช่างที่อุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามก็คือ พบว่ามีอิทธิพลของศิลปะจีนที่เข้ามาผสมอย่างมาก ดังเช่น การเขียนต้นไม้ที่มีกิ่งก้านหักฉากแบบจีน การเขียนลวดลายคลื่น และดอกไม้ / ใบไม้แบบจีน ภาพของแท่นที่ประทับที่มีลวดลายแบบจีน ตลอดจนสัตว์พาหนะบางประเภท (สิงโต) ก็เขียนเลียนแบบศิลปะจีน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ น่าจะสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปกรรมแบบจีนที่ได้เข้ามาอย่างแพร่หลายในรัชสมัยนี้ อันเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่อิทธิพลศิลปะตะวันตกได้หนุนเนื่องเข้ามา ดังจะเห็นได้จากภาพแบบทัศนียวิทยาที่ปรากฏในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามแห่งนี้ [112]

---

[112] สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยแบบประเพณี, หน้า ๑๗๗-๑๗๘.

<u>อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส</u>

อาคารอุโบสถหลังนี้มีผังเป็นจตุรมุข (ภาพที่ ๑๒๑) มีประตูทางเข้าทั้ง ๔ มุข มุขละ ๓ ช่อง (ยกเว้นมุขด้านตะวันตกที่มีเพียง ๒ ช่อง เนื่องจากช่องกลางเป็นบริเวณที่ประดิษฐานองค์พระประธาน) รวม ๑๑ ช่องประตู และมีหน้าต่างโดยรอบ ๑๖ ช่อง ในที่นี้ขอกำหนดรหัสเรียกภาพเทพผู้พิทักษ์บนหลังบานประตูตั้งแต่ ๑-๒๒ โดยเริ่มต้นจากบานประตูด้านหน้า (ทิศตะวันออก) ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับองค์พระประธาน โดยให้บานประตูขวาสุด (เมื่อหันหน้าเข้าองค์พระประธาน) เป็นบานประตูที่ ๑ แล้วจึงเวียนขวาไปจนบรรจบที่ช่องประตูขวาสุดทางทิศเหนือ เป็นลำดับที่ ๒๒ สำหรับตัวย่อของภาพบนบานประตูอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส ใช้ว่า "อ.บ.ป." ตามด้วยหมายเลขบานประตู ตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๒๒

ส่วนบานหน้าต่างนั้น เริ่มต้นบานที่ ๑ บนผนังด้านทิศใต้ ที่ติดกับบานประตูที่ ๖ (ทิศตะวันออก) จากนั้นจึงเวียนขวา ลักษณะเดียวกับการเรียกบานประตู ซึ่งจะไปสิ้นสุดบนบานหน้าต่างที่ ๓๒ ทางผนังด้านทิศเหนือติดกับบานประตูที่ ๑ สำหรับตัวย่อของภาพบนบานหน้าต่างอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส ใช้ว่า "อ.บ.ต." ตามด้วยหมายเลขบานหน้าต่างตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๓๒

รายละเอียดของเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาสมีดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑. <u>ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานประตู</u>

<u>บานประตูที่ ๑</u> (อ.บ.ป. ๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืน พระบาทขวาตรง ส่วนพระบาทซ้ายงอขึ้นมาเล็กน้อย พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือจักรที่มีด้ามต่อลงมา พระหัตถ์ซ้ายบนทรงสังข์ ส่วนพระหัตถ์ล่างทั้งสองถือขลุ่ยไว้ที่บริเวณพระอุระ(ภาพที่ ๑๒๒)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๕๐ ให้ชื่อว่า "*พระนารายณ์ทรงขลุ่ย*" นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๖) , ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๐)ส่วนตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๓) ให้ชื่อรูปว่า "*พระนารายณ์ทรงขลุ่ยปราบอสูรเวรำภา*" องค์ประกอบภาพเช่นนี้ มีความคล้ายคลึงกับภาพที่รู้จักกันดีในนามว่า "กฤษณาวตาร"(พระนารายณ์อวตารเป็นพระกฤษณะ) ในศิลปะอินเดียโดยเฉพาะทางใต้ นอกจากนี้การยืนไขว้ข้อพระบาทเช่นนี้ ก็เป็นสิ่งที่นิยมกันมากในศิลปะอินเดีย

<u>บานประตูที่ ๒</u> (อ.บ.ป. ๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืน งอพระชานุทั้งสองข้างเล็กน้อย พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนทรงถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือก้านดอกบัวตูม ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร และพระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือคทา(ภาพที่ ๑๒๓)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๕ ให้ชื่อว่า "*พระนารายณ์ยืนจำสถาน*" นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๓(หน้า ๑๒๓) , ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๑) และตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๖)

<u>บานประตูที่ ๓</u> (อ.บ.ป. ๓) เป็นภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนบนหลังสิงห์ (ที่มีลักษณะคล้ายกิเลนของจีน) พระองค์มี ๔ กร ผิวกายสีขาว พระกรด้านขวาทั้งบนและล่างค่อนข้างลบเลือนมากจนไม่ทราบว่าทรงถือสิ่งใด ส่วนพระหัตถ์ด้านซ้ายทั้งคู่ยกขึ้นจีบนิ้วพระหัตถ์(ภาพที่ ๑๒๔)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๔๗ ให้ชื่อว่า "*พระนารายณ์ทรงสิงฆพาหนะเสด็จไปไกรลาศ*" นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๔) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๑) และตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๘)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานประตูที่ ๔</u> (อ.บ.ป. ๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนอยู่บนพญาครุฑ พระบาทขวาเหยียบที่ลำตัวครุฑ ส่วนพระบาทซ้ายเหยียบที่ต้นแขนซ้ายของครุฑ พระองค์มี ๔ กร แต่มิได้ถือเทพศาสตราวุธใด เพียงแต่จีบนิ้วพระหัตถ์เท่านั้น(ภาพที่ ๑๒๕)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๓ ไม่ปรากฏชื่อภาพ แต่ก็สามารถเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๐) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๐) ,ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๕) ให้ชื่อว่า "*พระณรายไปคิชบันพตทรงครุฑพาหะณะ*"

<u>บานประตูที่ ๕</u> (อ.บ.ป. ๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มีพระเศียรที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ โดยมีพระพักตร์อีก ๓ พักตร์ขนาดเล็กกว่าซ้อนด้านบนขึ้นไปอีก ๑ ชั้น พระองค์ประทับยืนบนหลังนกยูง มี ๑๐ กร พระหัตถ์ด้านซ้ายถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ด้านขวาถือลูกศรทุกพระหัตถ์(ภาพที่ ๑๒๖)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๗ ให้ชื่อว่า "*พระขันทกุมารบุตรพระอิศวรทรงมยุระพาหะนะ*" นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๓(หน้า ๑๕๒)และ

ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๐) สำหรับเรื่องของพระขันทกุมาร ดูในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๗ ประกอบ

บานประตูที่ ๖ (อ.บ.ป. ๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวทรงเกล้ามวยผมด้านบนเป็น ๕ มวย โดยมีปิ่นปักเอาไว้ทุกมวย มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือเครื่องดนตรีประเภทดีด (พิณ) พระหัตถ์ซ้ายทั้งสองถือกลองบัณเฑาะว์ (?)(ภาพที่ ๑๒๗)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๑๐ ให้ชื่อว่า "*พระปัญจศีขรดีดพิณ*" นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) , ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๐)

บานประตูที่ ๗ (อ.บ.ป. ๗) ภาพเทพสตรีผิวกายสีขาวประทับยืนแต่พระบาทขวาทำท่าคล้ายย่างก้าว พระหัตถ์ทั้งสองทำท่ายกขึ้นจับปลายกนก (ที่ทำคล้ายเปลวไฟ) เบื้องล่างใต้พระบาทมีรูปวานรผิวกายสีขาว ๑ ตัว(ภาพที่ ๑๒๘)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในตำราภาพเทวรูปฯ แต่จากการที่มีรูปวานรผิวกายสีขาว ๑ ตัวนั้น อาจสันนิษฐานได้ ๒ แนวทาง คือ ภาพสตรีดังกล่าวอาจได้แก่ นางสีดา ซึ่งเป็นชายาของพระรามดังที่ปรากฏในเรื่องรามาวตาร หรือ อาจเป็นภาพของพะอุมาภควดีซึ่งเป็นชายาของพระอิศวร ดังปรากฏเรื่องในนารายณ์สิบปางว่า หนุมานได้เข้าไปในอุทยานแห่งพระอุมาภควดี แล้วหักต้นไม้ทิพย์จนหมดสิ้น พระอุมาจึงสาบให้หนุมานมีกำลังถดถอยลงครึ่งหนึ่ง เมื่อพระรามเทพมาลูบศีรษะตลอดหางเมื่อใด จึงมีฤทธิ์ดังเดิม[113]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานประตูที่ ๘ (อ.บ.ป. ๘) ภาพเทพสตรีผิวกายสีขาวประทับยืน มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือก้านดอกบัวตูม ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทอดลงมาแนบพระวรกาย ด้านหลังพระองค์มีกนก (เปลวไฟ) อยู่(ภาพที่ ๑๒๙)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่ปรากฏในอาคารพุทธสถานอื่น แต่อาจเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๔) และตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๒) ในชื่อ ว่า"*พระอุมาภควดี*" ซึ่งในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรง

---

[113] ประพันธ์ สุคนธชาติ, นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์,หน้า ๓๓.

พิมพ์หลวงว่า ทรงมีกำเนิดมาจากการที่พระอิศวร เอาพระหัตถ์ลูบพระอุระ แล้วทิ้งออกไปจึงเกิดพระนางขึ้น[114]

<u>บานประตูที่ ๙</u> (อ.บ.ป. ๙) ภาพเทพบุรุษและเทพสตรีประทับบนหลังโค เทพบุรุษมี ๒ กร ผิวกายสีขาว พระหัตถ์ขวาถือตรีศูล และพระหัตถ์ซ้ายวางไว้บนศีรษะโค ส่วนเทพสตรีผิวกายสีขาวพระหัตถ์ทั้งสองทำท่าพนมมือ(ภาพที่ ๑๓๐)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๔๘ ให้ชื่อว่า *"พระอิศวรกับพระอุมาทรงโคเสด็จไปไกรลาศ"* นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๑(หน้า ๒๔) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๑)

<u>บานประตูที่ ๑๐</u> (อ.บ.ป. ๑๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ ประทับนั่งบนหลังหงส์ มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือวัตถุคล้ายช้อน (สรุก) พระหัตถ์ขวาล่างถือลูกประคำ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนถือคัมภีร์และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือก้านดอกบัวบาน(ภาพที่ ๑๓๑)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๘ ให้ชื่อว่า *"พระพรหมทรงหงส์"* นอกจากนี้ ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๑(หน้า ๒๖) , ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๑)

<u>บานประตูที่ ๑๑</u> (อ.บ.ป. ๑๑) ภาพเทพสตรีผิวกายสีขาวประทับยืน มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาทอดลงมาแนบพระวรกาย ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือก้านดอกบัวบาน ชายผ้าทรงของพระองค์มีลักษณะแปลก คือ คล้ายกลีบบัว(ภาพที่ ๑๓๒)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่พบในอาคารอื่น แต่อาจเทียบกับ ตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๕) ,ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๒) ในชื่อว่า *"พระลักษมีคือ องค์สีดา"*

<u>บานประตูที่ ๑๒</u> (อ.บ.ป. ๑๒) ภาพเทพสตรีผิวกายสีขาวประทับยืน มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาทอดลงมาแนบพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจีบนิ้วพระหัตถ์ไว้ที่พระอุระ ชายผ้าทรงทำคล้ายกลีบบัว(ภาพที่ ๑๓๓)

---

[114] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๓๕.

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่ปรากฏในอาคารพุทธสถานอื่น อาจเทียบได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๕) ,ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๒) ในชื่อว่า "*พระมเหศวารีย์*"

<u>บานประตูที่ ๑๓</u> (อ.บ.ป. ๑๓) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับยืนยกพระบาทขวาขึ้น ทรงผมด้านบนมีปิ่นปักผมเหมือนกับปัญจศิขร (บานประตูที่ ๖) แต่มีเพียงอันเดียว พระหัตถ์ทั้งสองข้างถือและเล่นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง ปลายบนสุดของเครื่องดนตรีทำเป็นรูปหัวช้าง พระองค์มีผ้าคาดอยู่ที่พระอังสาขวา นุ่งผ้ายาว ด้านล่างมีฝูงช้างห้อมล้อมอยู่(ภาพที่ ๑๓๔)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่ปรากฏในอาคารอื่น แต่อาจเทียบกับตำราภาพ(เทวะปาง) เลขที่ ๑๓๗ (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ ปัจจุบันเก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ) ให้ชื่อภาพว่า "*พระอุเทนราช*" และตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๘) ในชื่อว่า "*พระอุเทนฌุราช*".ซึ่งพระองค์เป็นเทพเจ้าทางดนตรีองค์หนึ่ง สำหรับประวัติของพระองค์มีอยู่ในหนังสือคาถาธรรมบท อัปปมาทวรรควรรณา อันเป็นตอนหนึ่งในเรื่อง พระนางสามาวดี พระเจ้าอุเทนธิราชนั้น เป็นโอรสของพระเจ้าปลันตปะ แห่งกรุงโกสัมพี ได้เรียนมนต์ "*หัสดีกันต์*" และพิณสามสาย สามารถเรียกช้างมาหาได้[115]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานประตูที่ ๑๔</u> (อ.บ.ป. ๑๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีน้ำตาลประทับยืน มีผ้าคาดอังสาซ้าย นุ่งผ้ายาว ถือและเล่นเครื่องดนตรีเหมือนเทพบุรุษบนบานประตูที่ ๑๓(ภาพที่ ๑๓๕)

การวิเคราะห์ภาพ:ภาพนี้ไม่ปรากฏในอาคารพุทธสถานอื่น แต่อาจเทียบเคียงได้กับตำราภาพ(เทวะปาง) เลขที่ ๑๓๗ (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ) ให้ชื่อภาพว่า "*มัทยาวามหาฤาษี*"นอกจากนี้ยังเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๗) แต่เป็นท่าประทับนั่ง ในชื่อพระนามว่า "*มัทยาวามหาฤาษริ*" แต่ยังไม่สามารถสอบค้นเรื่องราวของพระองค์ได้

---

[115] มหามกุฏราชวิทยาลัย, <u>พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๑</u> (กรุงเทพ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๓๖), หน้า ๒๒๐-๓๐๕ .

<u>บานประตูที่ ๑๕</u> (อ.บ.ป. ๑๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับยืน แต่งกายแบบฤาษี มีผ้าพาดไหล่ นุ่งผ้ายาว สวมชฎา มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือพัด ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกตั้งขึ้นระดับพระอังสา(ภาพที่ ๑๓๖)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น แต่อาจเทียบเคียงกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๓) ในชื่อว่า *“นารถ”* ซึ่งพระองค์เป็นครูเฒ่าของพวกคนธรรพ์ ถือเป็นเทพเจ้าทางดนตรีพระองค์หนึ่ง และยังเป็นผู้ประดิษฐ์สร้างพิณขึ้นเป็นครั้งแรก[116]

<u>บานประตูที่ ๑๖</u> (อ.บ.ป. ๑๖) ภาพเทพสตรีผิวกายสีขาว ประทับยืนทำท่าคล้ายย่างก้าว สวมมงกุฎ มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาทอดลงมาแนบลำพระองค์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นถือช่อดอกไม้(ภาพที่ ๑๓๗)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่พบในอาคารอื่น และไม่สามารถเทียบกับภาพในตำราภาพเทวรูปได้แน่ชัด

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานประตูที่ ๑๗</u> (อ.บ.ป. ๑๗) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มองเห็นพระพักตร์ได้ ๓ พักตร์ ประทับยืนตรง มี ๘ กร พระหัตถ์ด้านขวาบนถือตรีศูล ส่วนอีก ๓ หัตถ์กำพระหัตถ์โดยมีพระดัชนีชี้ออกมา พระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร (?) ถัดลงมาเป็นสังข์ , อาวุธด้ามกลม (ช้อนสังเวย ?) และพระหัตถ์ซ้ายล่างสุดมิได้ถือสิ่งใด พระองค์มีพระบาทจำนวนมากซ้อนกันอยู่(ภาพที่ ๑๓๘)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๒๒ ให้ชื่อว่า *“ท้าวสหะบดีพรหม”* นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕), ตำราภาพหมายเลข ๓๓(หน้า ๑๐๔) ,ตำราภาพหมายเลข ๗๐(หน้า๒๑๕)

<u>บานประตูที่ ๑๘</u> (อ.บ.ป. ๑๘) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มองเห็นพระพักตร์ได้ ๓ พักตร์ มี ๑๔ กร พระหัตถ์ด้านขวาจากบนลงล่าง ทรงถือตรีศูล , ค้อน , สังข์ , คัมภีร์ , ช้อนสังเวย สองหัตถ์ต่อมาทำท่ากำพระหัตถ์ชี้พระดัชนี ส่วนพระหัตถ์ล่างสุดถือแก้วมณีอยู่ที่พระอุระ สำหรับพระหัตถ์ด้านซ้ายบนถือจักร (?) ถัดลงมาเป็นสังข์ , ช้อนสังเวย พระหัตถ์ที่เหลือไม่ได้ทรงถือสิ่งใด โดยมีพระหัตถ์ล่างสุดประคองแก้วมณีที่อยู่ที่พระอุระ(ภาพที่ ๑๓๙)

---

[116] ปัญญา นิตยสุวรรณ, “ครูดนตรีไทย” <u>สาระความรู้ทางวิทยุกระจายเสียง กรมประชาสัมพันธ์ ๒๕๓๒</u> (กรุงเทพ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒),หน้า ๖๗-๗๐.

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๑๗ ให้ชื่อว่า "*พระพรหมมเหศวร*" นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕) , ตำราภาพหมายเลข ๓๓(หน้า ๑๐๘),ตำรวภาพหมายเลข ๗๐(หน้า๒๑๓)

<u>บานประตูที่ ๑๙</u> (อ.บ.ป. ๑๙) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทาอ่อน มีพระพักตร์มองเห็นได้ ๓ พักตร์ ประทับยืนบนแท่น พระองค์มี ๘ กร แต่มิได้ถือสิ่งใดไว้ในพระหัตถ์(ภาพที่ ๑๔๐)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๒๑ ให้ชื่อว่า "*พระพรหมธาดา*" นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๘) ,ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๔) สำหรับเรื่องราวของพระองค์ดูในการวิเคราะห์ ภาพ อ.ส.ต. ๒๑ ประกอบ

<u>บานประตูที่ ๒๐</u> (อ.บ.ป. ๒๐) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๓ พักตร์ ประทับนั่งบนแท่นบัลลังก์ พระองค์มี ๒ กร โดยมีพระหัตถ์ทั้งสองวางประสานกันที่พระเพลา(ภาพที่ ๑๔๑)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต.๓๗ให้ชื่อว่า "*พระพรหมนารท*" นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๔) ,ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๕)

<u>บานประตูที่ ๒๑</u> (อ.บ.ป. ๒๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ประทับยืน พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ขวาถือลูกศรด้านหลังมีซองใส่ลูกธนูสะพายอยู่(ภาพที่ ๑๔๒)

การวิเคราะห์ภาพ: จากการเปรียบเทียบกับ อ.ส.ต. ๓๙ ให้ชื่อว่า "*พระปรเมศวรทรงธนูโมลี*" นอกจากนี้ยังเทียบได้กับภาพในตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๑๖๐) ,ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘)

<u>บานประตูที่ ๒๒</u> (อ.บ.ป. ๒๒) ภาพนี้ค่อนข้างลบเลือน สังเกตได้ว่าเป็นภาพเทพสตรีผิวกายสีขาว ประทับยืน มี ๒ กร พระหัตถ์ขวายกขึ้นถือก้านดอกไม้ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทอดลงมาแนบพระวรกาย(ภาพที่ ๑๔๓)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่สามารถเทียบกับภาพในตำราภาพได้ ฯ เนื่องจากภาพเขียนมีสภาพที่ค่อนข้างลบเลือนมาก

๒. <u>ภาพเทพผู้พิทักษ์หลังบานหน้าต่าง</u>

<u>บานหน้าต่างที่ ๑</u> (อ.บ.ต. ๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว (คล้ายถือก้านดอกไม้บาน) ประทับยืนอยู่บนหลังพญาครุฑ พระองค์มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาจีบนิ้วพระหัตถ์ยกขึ้นเสมอพระเศียร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทรงถือสังข์ทำท่าเป่า สำหรับพญาครุฑใช้มือทั้งสองยึดพระเพลาของเทพบุรุษด้านบนไว้ โดยมีขาครุฑเหยียบอยู่บนลำตัวของยักษ์ (อสูร) ตนหนึ่ง ยักษ์ตนดังกล่าวผิวกายสีเขียว มี ๓ เศียร ๘ กร แต่สังเกตได้ว่า พระกรถูกตัดขาดออกจากกันเกือบหมด คงเหลือเพียงข้างละ ๑ กรเท่านั้น(ภาพที่ ๑๔๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในตำราภาพฯ อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพแล้วเข้าใจว่าเป็นเหตุการณ์ ตอนที่พระบรมจักกฤษณ์ (พระนารายณ์อวตาร)ปราบกรุงพาณาสูร ซึ่งมีเรื่องอยู่ในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ในปางที่มีชื่อว่า "*กฤษณาวตาร*" (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๓๐ ประกอบ)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๒</u> (อ.บ.ต. ๒) ภาพเทพบุรุษ (หรือเทพสตรี(?) ผิวกายสีขาว ประทับยืนยกพระบาทขวา โดยงอพระชานุพับขึ้น มีมาลัยหัวกระโหลกห้อยอยู่ พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์บนทั้งสองข้างทำท่าจีบนิ้ว พระหัตถ์ซ้ายล่างจีบนิ้วพระหัตถ์โดยมีพระดัชนีชี้ลงไปเบื้องล่าง ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างถือคทา เบื้องล่างใต้ภาพเทพบุรุษมีภาพยักษ์ผิวกายสีเขียวตนหนึ่ง มีเขี้ยว ศีรษะล้าน มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือพวงมาลัย ส่วนพระหัตถ์ขวาชี้ลงไปเบื้องล่าง สิ่งที่น่าสังเกตคือ ที่พระดัชนีขวา (นิ้วชี้) ของยักษ์ เขียนเป็นสีทองต่างไปจากนิ้วอื่น ๆ(ภาพที่ ๑๔๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในตำราภาพฯ อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพแล้วเข้าใจว่าเป็นเหตุการณ์ ตอนที่พระนารายณ์อวตารลงมาปราบนนทุกพรหม ดังที่พบจากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ในปางที่มีชื่อว่า "*อัปสรอวตาร*" (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๖ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๓</u> (อ.บ.ต. ๓) ภาพนี้ค่อนข้างลบเลือนมาก โดยเฉพาะส่วนบนของภาพด้านล่างทำเป็นรูปยักษ์ (อสูร) แก่ ผิวกายสีน้ำตาล มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือเสียม ส่วนพระหัตถ์อีกข้างลบเลือน เหนือขึ้นไปเป็นภาพยักษ์ผิวกายสีเขียวมีหลายพักตร์ ด้านบนลบเลือนมาก แต่เมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายในวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องตำนานพระพุทธ

สิหิงค์ที่วัดบวรสถานสุทธาวาส" ของ เกษรา นุชอินทรา ซึ่งถ่ายไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ในรูปที่ ๑ (แต่เห็นบานหน้าต่างนี้เพียงเสี้ยวเดียว) พบว่าด้านบนมีภาพเทพสตรีองค์หนึ่งประทับอยู่เหนือยักษ์ผิวกายสีเขียวตนนั้น(ภาพที่ ๑๔๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น ตลอดจนไม่พบในตำราภาพเทวรูปฯ อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพแล้ว เข้าใจว่าน่าจะเป็นภาพของพระนารายณ์ ครั้งที่อวตารเป็นอสูรชราปลูกต้นไม้เพื่อลวงทศกัณฐ์ ให้คืนพระอุมาให้กับพระอิศวร สำหรับเนื้อเรื่องตอนนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวงตอนต้นของลำดับปางที่ ๑๐ (รามาวตาร) มีเรื่องย่อว่า อสูรวิรุฬหก ได้ขว้างสังวาลขนาดใหญ่ใส่สรภู(ตุ๊กแก)ที่เขาไกรลาศ ทำให้เขาไกรลาศเอียงทศกัณฐ์มาเฝ้าและรับอาสาชลอเขาให้ตั้งตรง พระอิศวรจึงมีเทวบัญชาว่า ถ้าทำได้จริง และปราถนานางใดในไกรลาศก็จะยกให้ เมื่อทศกัณฐ์ชลอเขาไกรลาศให้ตรงได้ ก็ทูลขอพระอุมา พระอิศวรต้องยินยอมยกให้ แต่ทศกัณฐ์ก็เข้าใกล้พระอุมาไม่ได้ จึงต้องเอาพระนางทูนหัวกลับไป พระนารายณ์จึงอวตารมาเป็นบุรุษนาม "รามาวตาร" ปลูกต้นไม้เอาด้านโคนยกขึ้นขวางทางทศกัณฐ์ไว้ ทศกัณฐ์มาเห็นก็บอกว่าโง่ บุรุษรามาวตารจึงว่าทศกัณฐ์โง่กว่าที่ไปขอพระอุมามา ทศกัณฐ์ จึงกลับไปเฝ้าพระอิศวรและขอนางมณโฑแทน ส่วนความต่อไปก็เป็นเรื่อง ของพระนารายณ์ที่อวตารเป็นพระรามเพื่อปราบทศกัณฐ์ [117]สำหรับโคลงนารายณ์สิบปางจากระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กำหนดไว้ในปางที่มีชื่อว่า "*มหัลลกอสูรวตาร*" ซึ่งก็มีเนื้อความเดียวกัน[118]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๔ (อ.บ.ต. ๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเขียว มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาทรงถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือซองใส่ลูกศร พระองค์ยืนเหยียบอยู่บนร่างยักษ์ผิวกายสีเขียวตนหนึ่งที่มีหลายเศียรหลายกร ด้านล่างสุดของภาพค่อนข้างลบเลือน แต่พิจารณาจากส่วนของมือ (ขวา) และหางที่ปรากฏอยู่ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภาพของลิงสีขาว ๑ ตัว นั่งอยู่(ภาพที่ ๑๔๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในตำราภาพเทวรูปฯ อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพแล้วเข้าใจว่า

---

117 ประพันธ์ สุคนธชาติ ,นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์ , หน้า ๖๖-๖๗.

118 เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๑๑๖-๑๒๖.

เป็นภาพของพระนารายณ์ในครั้งที่อวตารเป็นพระราม เพื่อปราบทศกัณฐ์ โดยเป็นปางที่มีชื่อว่า *"รามาวตาร"*(ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๒๙ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๕</u> (อ.บ.ต. ๕) ภาพลบเลือนมากจนยากจะตรวจสอบได้อย่างชัดเจน ด้านบนเป็นภาพของบุคคลที่ในปัจจุบันเห็นเพียงส่วนของเครื่องทรงเล็กน้อย แต่จากภาพถ่ายในวิทยานิพนธ์ของเกษรา นุชอินทรา (รูปที่ ๒ ซึ่งเห็นบานหน้าต่างเพียงเสี้ยวเดียว) พบว่า ในพระหัตถ์ด้านบนทรงถือสังข์ไว้ ส่วนพระหัตถ์ด้านล่างถือด้ามของศาสตราวุธที่มองเห็นไม่ชัดเจนนัก ด้านล่างของภาพมีร่องรอยภาพสัตว์ ๑ ตัว เข้าใจว่าอาจเป็นภาพช้างที่เห็นเฉพาะ "งา" และ "เท้า" อยู่เล็กน้อยเท่านั้น นอกจากนี้ทางด้านล่างสุดยังมีร่องรอยภาพ "เขา" ของสัตว์ปรากฏอยู่อีก ๑ คู่(ภาพที่ ๑๔๘)

การวิเคราะห์ภาพ :เนื่องจากภาพนี้ค่อนข้างลบเลือนมาก จึงเป็นปัญหาต่อการตีความอยู่บ้าง จากการพิจารณา สิ่งที่พบในภาพถ่ายเก่าคือ สังข์ นั้นอาจตั้งข้อสันนิษฐานเบื้องต้นว่า ภาพนี้น่าจะเป็นกิจกรรมหนึ่งของพระนารายณ์ (ซึ่งพระองค์มีสังข์เป็นศาสตราวุธสำคัญ) นอกจากนี้ จากการพบภาพของ "ช้าง"ทางด้านล่าง เมื่อนำไปเทียบกับตำราภาพ ฯแล้ว อาจเป็นภาพ *พระนารายณ์ปราบอสูรมะหิด* (ตำราภาพหมายเลข ๓๒ หน้า ๗๕ และตำราภาพหมายเลข ๗๐ หน้า ๒๒๒) ก็เป็นได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๖</u> (อ.บ.ต.๖) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีม่วงอ่อน ส่วนบนลบเลือนไปมาก มี ๔ พระบาท หลายพระกร (เข้าใจว่า ๖ กร) ถือเทพศาสตราวุธลักษณะแปลก พระหัตถ์ซ้ายบนถืออาวุธคล้ายหัวสัตว์ (นก) ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างถืออาวุธมีปลายคล้ายกริช พระหัตถ์ซ้ายกลางและพระหัตถ์ขวาล่างทรงยึดหางนาคเอาไว้ โดยมีเศียรนาคลงไปมัดขาช้างที่อยู่ด้านล่าง ช้างดังกล่าวหงายหน้าชูงวงขึ้นด้านบน มีงาอยู่ตรงกลางเพียงงาเดียว(ภาพที่ ๑๔๙)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้มีความคล้ายคลึงมากกับตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๒) ที่มีชื่อว่า *"พระรายปราบเอกทันต์"* สำหรับภาพจาก อ.ส.ต. ๔๙ ให้ชื่อภาพว่า *"พระนารายณ์ปราบเอกทันต์"* (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๔๙ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๗</u> (อ.บ.ต. ๗) ภาพเทพบุรุษมีเศียรเป็นช้าง ผิวกายสีเขียว มี ๒ กร พระหัตถ์ขวายกขึ้นถือบ่วงบาศ (ปัจจุบันพระหัตถ์ข้างนี้ลบเลือนไปแล้ว แต่สามารถศึกษาได้จากภาพถ่ายเก่าในหนังสือ"พระพิฆเนศวร์" ของ จิรัสสา คชาชีวะ หน้า ๑๒๐) พระหัตถ์ซ้ายถืองาในระดับพระอุระ พระองค์กำลังทำท่าย่างก้าว โดยยกพระบาทซ้ายขึ้น ด้านล่างสุดของภาพมีโต๊ะเครื่องบูชาแบบจีนตั้งอยู่(ภาพที่ ๑๕๐)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้อาจเทียบวัตถุที่ถือ คือ บ่วงบาศก์ และงา ได้กับภาพจากตำราภาพเทวรูปฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๓) ในชื่อว่า "*พระเทวกรรรมยืน*" ซึ่งภาพของพระเทวกรรมนั้นได้พบใน อ.ส.ต. ๔๔ ด้วย (สำหรับเรื่องของพระเทวกรรม ดูในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๔๔ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๘</u> (อ.บ.ต. ๘) ภาพเทพบุรุษที่มีเศียรเป็นช้าง ผิวกายสีเขียว ประทับนั่งคุกเข่า มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถืองา ส่วนพระหัตถ์ขวาทำท่าคล้ายประทานอภัย (แบมือออกมาด้านหน้า) ด้านล่างของภาพมีโต๊ะเครื่องบูชาแบบจีนตั้งอยู่(ภาพที่ ๑๕๑)

การวิเคราะห์ภาพ; ภาพนี้อาจเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า๕๓) ในชื่อว่า "*พระเทวกรรมนั่ง*" ได้ (ซึ่งเรื่องของพระเทวกรรมให้ดูในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๔๔ ประกอบ)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๙</u> (อ.บ.ต. ๙) ภาพบุรุษมีเศียรเป็นช้าง ผิวกายสีขาว มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนภาพลบเลือนมากไม่ทราบว่าถือสิ่งใด พระหัตถ์ขวาล่างถืองา พระหัตถ์ซ้ายบนถือบ่วงบาศและพระหัตถ์ซ้ายล่างถือค้อน พระองค์ประทับอยู่บนหลังเต่า(ภาพที่ ๑๕๒)

การวิเคราะห์ภาพ; ภาพนี้จากการพิจารณาศาสตราวุธและพาหนะคือ เต่า มีความใกล้เคียงมากกับตำราภาพหมายเลข ๗๐(หน้า ๑๘๐)ในชื่อว่า "*พระมหาวิฆฆิเนตรไปกระเศียรสมุทร*" ซึ่งภาพเหตุการณ์ตอนนี้ได้พบใน อ.ส.ต.๒๖ ด้วย

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๐</u> (อ.บ.ต. ๑๐) ภาพเทพบุรุษมีเศียรเป็นช้างผิวกายสีขาว มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนลบเลือนไป (ก้อนเหล็กแดง?) พระหัตถ์ซ้ายบนถืองา ส่วนพระหัตถ์ล่างทั้งสองถือเชือกบ่วงบาศที่มัดอสูรอยู่เบื้องล่าง อสูรตนนี้มีหน้าเป็นช้าง แต่มีหางเป็นปลา(ภาพที่ ๑๕๓)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้สามารถนำไปเทียบด้านศาสตราวุธได้กับตำราภาพหมายเลข ๗๐ หน้า ๑๘๐) ในชื่อว่า "*พระมหาวิฆฆิเนตรปราบอสูรภังฆี*" ซึ่งภาพเหตุการณ์ตอนนี้ ได้พบใน อ.ส.ต. ๒๕ ในชื่อว่า "*พระมหาวิฆเนก ทรง*

มูสิกะพาหนะปราบสระภังคี" แต่ภาพใน อ.บ.ต.๑๐ นี้ ไม่ปรากฏพาหนะ โดยช่างได้เขียนเหตุการณ์ขณะจับอสูรช้างน้ำ (อสูรภังคี)แทน (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต.๒๕ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๑</u> (อ.บ.ต. ๑๑) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว ประทับยืนอยู่บนอสูรสีเขียว พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือเทพศาสตราวุธอย่างหนึ่ง (คล้ายจระเข้?) พระหัตถ์ล่างทั้งสองข้างจีบนิ้วพระหัตถ์ในลักษณะการร่ายรำ พระองค์มีกรอบเป็นเปลวไฟอยู่ล้อมรอบ ด้านข้างของพระเศียรที่ทำเป็นเปลวไฟ มีรูปบุคคลขนาดเล็ก (พระพุทธรูป?) ประกอบอยู่(ภาพที่ ๑๕๔)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้เปรียบเทียบได้กับตำราภาพเทวรูปฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐) ในชื่อว่า "*พระปรเมศวรปราบมูลาคะนี*" ซึ่งภาพเหตุการณ์ตอนนี้ได้พบใน อ.ส.ป. ๓ ด้วย ในชื่อว่า "*พระอิศวรทรงจักรเพลิงปราบมูลาคนียักษ์*" (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ป. ๓ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๒</u> (อ.บ.ต. ๑๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายบนถือกุณฑล พระหัตถ์ล่างทั้งสองทำท่าฟ้อนรำ พระองค์ประทับยืนเหยียบอยู่บนบุคคลอีกคนหนึ่งผิวกายสีขาวมีพระพักตร์ให้เห็น ๓ พักตร์(ภาพที่ ๑๕๕)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้เปรียบเทียบได้กับตำราภาพเทวรูปฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐) ในชื่อว่า "*พระปรเมศวรปราบอังคุทพรหม*" ซึ่งภาพเหตุการณ์ตอนนี้ได้พบใน อ.ส.ป. ๔ ด้วย ในชื่อว่า "*พระอิศวรปราบอังคุธพรหม*" (ดูเรื่องใน การวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ป. ๔ ประกอบ)

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๓</u> (อ.บ.ต. ๑๓) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว มี ๖ กร ๔ พระบาท ประทับยืนอยู่บนร่างอสูรสีฟ้า พระหัตถ์ขวาบนขององค์เทพประธานทรงตรีศูล พระหัตถ์ขวากลางถือจักร ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างถือพระขรรค์ สำหรับพระหัตถ์ซ้ายบนถือคทา (กระบอง) พระหัตถ์ซ้ายกลางถือลูกศร (?) พระหัตถ์ซ้ายล่างถือคันศร(ภาพที่ ๑๕๖)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้เมื่อนำมาเปรียบเทียบด้านศาสตราวุธและลักษณะท่าทางของภาพแล้ว สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๕) ในชื่อว่า " *พระอินศวรปราบมะหาใชอินสูน เพื่อจะถือเอาซึ่งสัตรัตะนามาคทั้งปวง*" ซึ่งภาพในชื่อลักษณะเดียวกันนี้ ได้พบใน อ.ส.ต.๑ ด้วย แต่มีความแตกต่างกันมาก ซึ่งอาจเกิดจากความคลาดเคลื่อนของชื่อภาพก็เป็นได้

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๔</u> (อ.บ.ต. ๑๔) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนจีบนิ้วพระหัตถ์ พระหัตถ์ขวาล่างถือกล้องแก้วที่มีเปลวไฟพุ่งเป็นสายสู่อสูรเบื้องล่าง พระหัตถ์ซ้ายบนถือคันศร ด้านล่างสุดมีซากอสูร ๑ ตนถูกประหารหัวและแขนขาด ตรงกลางของภาพบุคคลทั้งสองในตำแหน่งของลูกศร ทำเป็นภาพบุคคลขนาดเล็กหนึ่งองค์ผิวกายสีขาว มี ๔ กร ถือจักร , ตรีศูล , ดาบ และคทา(ภาพที่ ๑๕๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีความคล้ายคลึงกันมากกับ ภาพในตำราภาพเทวรูปฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๐) ในชื่อว่า *"พระอินศวรปราบอะสูรตรีบุรำ"* ซึ่งไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น สำหรับเนื้อเรื่องเหตุการณ์ตอนนี้ ดูได้ในการวิเคราะห์ภาพ ของ อ.ส.ต.๓๒ ประกอบ

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๕</u> (อ.บ.ต. ๑๕) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว มี ๕ พักตร์ ๒๐ กร ๔ พระบาท ถือเทพศาสตราวุธต่าง ๆ กัน เช่น จักร , ลูกศร , พระขรรค์ , ดาบ , ตรีศูล , คันศร เป็นต้น พระองค์ประทับยืนอยู่บนร่างอสูรผิวกายสีฟ้าตนหนึ่ง(ภาพที่ ๑๕๘)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ:เมื่อเปรียบเทียบ โดยรวมแล้ว พบว่า คล้ายคลึงกับตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๖) ในชื่อ*"พระอินศวรปราบมหาพนอิสูนเพื่อจะเป็นใหญ่ในโลกย์นี้"* แต่อย่างไรก็ตาม มีรายละเอียดบางอย่างที่แตกต่างกันไปบ้าง ดังเช่น ศาสตราวุธบางชิ้นที่ไม่เหมือนกัน เป็นต้น ภาพที่มีชื่อลักษณะนี้ พบอยู่ใน อ.ส.ต. ๒ ด้วย แต่มีความแตกต่างกันมาก ซึ่งอาจเกิดจากความคลาดเคลื่อนของชื่อภาพก็เป็นได้

<u>บานหน้าต่างที่ ๑๖</u> (อ.บ.ต. ๑๖) ภาพเทพบุรุษใบหน้าคล้ายยักษ์ ผิวกายสีขาว มีผ้าคล้องอก มี ๘ กร พระหัตถ์ขวาทั้งสี่จากบนลงล่าง ถือตรีศูล , บ่วงบาศ (?) , พระขรรค์ และจีบนิ้วพระหัตถ์ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายจากบนลงล่าง ถือบัณเฑาะว์ , โล่ , ศีรษะคน และล่างสุดทอดแนบพระวรกาย พระองค์ประทับยืนบนร่างอสูรที่ถือโล่และอาวุธ ๕ แฉก(ภาพที่ ๑๕๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เปรียบเทียบได้กับ ภาพจากตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๖) ในชื่อว่า *"พระอิศวรปราบกรุงภายักษ์ ถือเอาซึ่งผู้มีเพื่อเปนใหญ่ในโลกย์"* แต่ก็มีความแตกต่างกันอยู่บ้างในรายละเอียด โดยเฉพาะภาพจากตำราภาพนั้น เทพองค์ดังกล่าวประทับนั่งบนแท่น ซึ่งต่างจาก

อ.บ.ต.๑๖ ที่เขียนเป็นภาพประทับยืน สำหรับภาพชื่อลักษณะนี้ได้พบใน อ.ส.ต. ๒๓ ด้วย

บานหน้าต่างที่ ๑๗ (อ.บ.ต. ๑๗) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีน้ำตาล ๒ กร พระหัตถ์ขวาถือตรีศูล ส่วนพระหัตถ์ซ้ายไม่ได้ถือสิ่งใด ด้านข้างมีเทพสตรีผิวกายสีขาวอีก ๑ องค์ เทพทั้งคู่ประทับยืนบนหลังปลากรายที่อยู่ในผืนน้ำ(ภาพที่ ๑๖๐)

การวิเคราะห์ภาพ: ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ป.๖ ในชื่อว่า "*พระนารายณ์ถือรวงเข้า กับพระลักษมี ทรงปลากรายเปนพาหนะ ไปกระเษียรสมุทร* " และมีความใกล้เคียงมากกับ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑)ซึ่งให้ชื่อต่างออกไปว่า "*พระประเมศวรประพาศจักระวาฬ*" เข้าใจว่า อาจมีความสับสนเกี่ยวกับชื่อของภาพอยู่บ้าง และเมื่อพิจารณาจากศาสตราวุธที่ทรงถือ อันได้แก่ ตรีศูล แล้ว เข้าใจว่าภาพนี้น่าจะเกี่ยวข้องกับ พระอิศวรที่ทรงถือตรีศูลเป็นปกติมากกว่าภาพของพระนารายณ์(ดูเรื่องใน การวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ป. ๖ ประกอบ)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๑๘ (อ.บ.ต. ๑๘) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีน้ำตาล มี ๒ กร แต่มิได้ถือสิ่งใด ทำท่าจีบนิ้วพระหัตถ์ ด้านหลังมีเทพสตรีผิวกายสีขาว ๑ องค์ ทรงถือดอกไม้ เทพทั้งคู่ประทับอยู่บนหลังจระเข้(ภาพที่ ๑๖๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ป. ๕ ในชื่อว่า "*พระอิศวรกับพระอุมาทรงสุงสุมาระ พาหนะไปมหาสมุทร*" และมีความใกล้เคียงกับตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๒) ให้ชื่อว่า "*พระปรเมศวรทรงสุงสุมาพาหนะ*" (ดูเรื่องใน การวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ป. ๕ ประกอบ)

บานหน้าต่างที่ ๑๙ (อ.บ.ต. ๑๙) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว ประทับนั่งเหนือช้างเผือกเทพองค์นี้มี ๒ กร ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นเหนือเศียร ด้านล่างมีภาพยักษ์ผิวกายสีเขียวนอนอยู่ ยักษ์ตนนี้มี ๔ กร ตรงกลางอกถูกงาช้างแทงอยู่(ภาพที่ ๑๖๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น แต่เทียบได้กับคัมภีร์ภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๘) ในชื่อว่า "*พระอินศวรทรงศีล*" สำหรับเรื่องราวของเหตุการณ์ตอนนี้ ปรากฏในตำรานารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง ลำดับปางที่ ๑๐ "*รามาวตาร*" มีเนื้อเรื่องย่อว่า หลังจากที่

ทศกัณฐ์นำพระอุมาไปคืนพระอิศวรแล้ว ต่อมาพระอิศวรก็ทรงคเชนทร์พาหนะอันชื่อว่า "*มาตังคกะรีเทพ*" ไปทรงศีล ณ เทือกเขารัชดากูฏ ครั้งนั้นท้าวลัสเตียนพรหม เจ้าเมืองลงกาสวรรคตและได้ปันมรดก ให้กับโอรสทั้งสิบองค์ ทศกัณฐ์โอรสองค์ที่ ๕ ได้ราชาภิเษกตนเป็นเจ้านครลงกา แล้วแย่งบุษบกทิพย์ ของ เชษฐาซึ่งเป็นข้าของพระอิศวร กุเปรัตยักษ์(เชษฐา)สู้ไม่ได้ก็หนีไปเขารัชดากูฐ ให้พระอิศวรช่วย พระอิศวรทรงพิโรธถอดเอางาเบื้องซ้ายพระคเชนทร์พาหนะ ขว้างถูกอกทศกัณฐ์แล้วสาปว่างานั้นจะหลุดออกได้เมื่อถูกศรพระนารายณ์ ทศกัณฐ์จึงกลับลงกาแล้วให้ท้าววิษณุกรรมมาตัดงาเสมออก แล้วเอาเกราะปิดบังไว้[119]

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๐</u> (อ.บ.ต. ๒๐) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือลูกธนู พระหัตถ์ขวาล่างถือพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายบนถือคันศร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างจีบนิ้วพระหัตถ์ บริเวณเหนือเศียรมีรูปโคหมอบบนแท่นด้านซ้าย และมีรูปพระอาทิตย์อยู่ข้างบน ด้านล่างของพระองค์มีวานรผิวกายสีน้ำตาล ยืนทำอัญชลีอยู่เบื้องซ้าย และมียักษ์ผิวกายสีเขียวอยู่ทางเบื้องขวา(ภาพที่ ๑๖๓)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๖) ในชื่อว่า "*พระอินศวรทร้างมหาธนูโมลีด้วยลำไม้ศรีสุกข ซึ่งศุกขวัฒนดาบสถวายพระอิศวรผู้เป็นเจ้า*" ซึ่งภาพในชื่อลักษณะเช่นนี้พบใน อ.ส.ต.๕ ด้วย แต่มีรายละเอียดของภาพต่างกัน (ดูเรื่องราวในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต.๕ประกอบ)

รูปแบบของภาพเช่นนี้ คงได้ต้นเค้ามาจากภาพ "วีระภัทร"(พระศิวะปราบทักษะ) โดยได้นำมาดัดแปลงภาพบุคคลเบื้องล่าง ให้สอดคล้องกับเทพปกรณัมของท้องถิ่น[120]

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๑</u> (อ.บ.ต. ๒๑) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาวประทับนั่งอยู่บนโขดหิน พระองค์มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบนถือเทพศาสตราวุธคล้ายบัณเฑาะว์ พระหัตถ์ขวาล่างวางไว้ที่พระ

---

[119] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๖๗.

[120] ไมเคิล ไรท์ , "ตำราเทวรูปพราหมณ์ คนวาดรูปในตำราเคยดูอะไรมา?".<u>ศิลปวัฒนธรรม</u> ปีที่ ๕, (มีนาคม ,๒๕๓๗) : ๖๙.

ชงฆ์ขวา พระหัตถ์ซ้ายบนถือกวางเผ่น พระหัตถ์ซ้ายล่างวางพระหัตถ์ไว้ที่พระอุระเบื้องขวา(ภาพที่ ๑๖๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๑๖ ในชื่อว่า "*พระอิศวรสร้างหิมพานต์ ในร่มไม่ศุกขรมย์*" และเทียบได้กับตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๑) ในชื่อเดียวกัน สำหรับเรื่องราวของภาพดูได้ในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต. ๑๖ ประกอบ

บานหน้าต่างที่ ๒๒ (อ.บ.ต. ๒๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว ประทับนั่งบนแท่น มี ๒ กร พระหัตถ์ขวาจีบนิ้วพระหัตถ์อยู่ที่พระอุระ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือตรีศูลวางไว้ที่พระเพลา มีประภามณฑล ล้อมรอบอยู่เบื้องหลัง ด้านล่างมีรูปยักษ์ศีรษะล้านอยู่หนึ่งตน ผิวกายสีฟ้า มี ๒ กร ทำท่าอัญชลีต่อองค์เทพบุรุษ(ภาพที่ ๑๖๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๑๕ ในชื่อว่า "*พระปรเมศวร พระหัตขวาทรงแก้ว พระหัตซ้ายทรงคำภีรไสยสาตร*" และเทียบได้กับตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๙๘) ในชื่อว่า "*พระปรเมศวร*" แต่อย่างไรก็ตาม มีสิ่งที่แตกต่างออกไปก็คือ ภาพของ อ.บ.ต.๒๒ นั้น พระหัตถ์ขวาไม่ได้ทรงถือ คัมภีร์ไสยศาสตร์ แต่ทรงถือตรีศูลแทน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานหน้าต่างที่ ๒๓ (อ.บ.ต. ๒๓) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีขาว มี ๒ กร ประทับยืนยกพระบาทซ้าย มีเทพศาสตราวุธถือไถ พระหัตถ์ทั้งสองข้างจับอยู่ที่ด้ามไถ สวมมงกุฎทรงแหลม มีดอกไม้ประทับอยู่ข้างเศียร(ภาพที่ ๑๖๖)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๔๕ ในชื่อว่า "*พระพลเทพทรงไถ*" และเทียบได้กับตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๔) ในชื่อ "*พระพลเทพย์ไถนา*" สำหรับเรื่องราวของภาพดูได้ในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ต.๔๕ ประกอบ

บานหน้าต่างที่ ๒๔ (อ.บ.ต. ๒๔) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว สวมเครื่องแต่งกายที่แตกต่างไปจากเทพบุรุษองค์อื่น เทพบุรุษผู้นี้มี ๒ กร พระกรขวายกขึ้นโดยมีตัวบุคคลเปลือยขนาดเล็กอยู่ในมือ คล้ายกับจะนำร่างคนเข้าสู่ปากของเทพบุรุษ ส่วนอีกกรหนึ่ง (ซ้าย) ถือร่างของบุคคลขนาดเล็กอีก ๑ ร่าง มีลักษณะเหมือนกัน ด้านข้างของเทพบุรุษผู้เป็นประธาน มีคน ๒ คนยืนอยู่ คนด้านหน้ามีผ้าคลุมศีรษะ ส่วนคนด้านหลังไม่มีผ้าคลุมแต่ใส่เสื้อแขนยาว(ภาพที่ ๑๖๗)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้มีความใกล้เคียงมากกับ ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๖) ที่ให้ชื่อภาพว่า *"พระทระริงค์มัดอสูรสัตวบาพด้วยเชือกบาช"* ซึ่งภาพที่มีชื่อลักษณะนี้ พบใน อ.ส.ต.๑๘ ด้วย แต่มีรูปแบบของภาพแตกต่างกันมากต้นแบบของภาพนี้ คงเป็นการนำเอาภาพของยักษ์ "กุลกุมาร"(kulu kumara) หรือ เททิมุณฑะ (daedimunda) ซึ่งเป็นเทพเจ้าชั้นรองของลังกา มาใช้เป็นแบบในการเขียน[121]

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๕</u> (อ.บ.ต. ๒๕) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีขาว มีพระพักตร์ที่มองเห็นได้ ๕ พักตร์ ๑๒ กร ถือเทพศาสตราวุธต่างกัน โดยพระหัตถ์คู่หน้าสุดถือหอก พระองค์ประทับนั่งอยู่บนหลังนกยูง(ภาพที่ ๑๖๘)

การวิเคราะห์ภาพ:ภาพนี้อาจเทียบได้กับตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๖) ในชื่อว่า *"พระขันธะกุมารทรงมยุรพาหณ"* และเทียบได้กับ อ.ส.ป. ๗ แต่ภาพที่พบใน อ.บ.ต.๒๕ นี้ แตกต่างจากภาพอื่นอยู่บ้าง คือ ทำเป็นภาพขันธกุมารประทับนั่ง แทนการยืนเหมือนภาพในที่อื่นๆ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๖</u> (อ.บ.ต. ๒๖) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีน้ำตาล มี ๒ กร พระหัตถ์ซ้ายถือร่ม พระหัตถ์ขวายกขึ้น ประทับยืนยกพระบาทขวาขึ้น ด้านหลังมีม้าสีขาวมีปีก ๒ ข้างยืนอยู่(ภาพที่ ๑๖๙)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๒๗ในชื่อว่า *"ทุวะกือวตาลจับม้าปีก"*และเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๗) สำหรับเรื่องราวของภาพนี้ ดูได้ในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๒๗ ประกอบ

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๗</u> (อ.บ.ต. ๒๗) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีน้ำตาล มี ๔ กร พระหัตถ์ขวาบน ถือเทพศาสตราวุธชนิดหนึ่ง พระหัตถ์ซ้ายบนถือดาบ พระหัตถ์ล่างทั้งสองอยู่ที่พระอุระ ท่อนล่างของพระองค์เป็นปลา ด้านล่างมีอสูรผิวกายเขียวออกจากหอยสังข์ขนาดใหญ่(ภาพที่ ๑๗๐)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๓๕ในชื่อว่า *"มัสยาวตารปราบหมู่สังขอสูร"* และเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘) สำหรับเรื่องราวของภาพนี้ ดูได้ในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๓๕ ประกอบ

---

[121] ดูภาพเปรียบเทียบใน R.L. Brohier ,<u>Discovering Ceylon</u> (Colombo;Lake House Publication 1982), p.127.

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๘</u> (อ.บ.ต. ๒๘) ภาพเทพบุรุษ ผิวกายสีน้ำตาล มี ๔ กร พระหัตถ์ซ้ายบนถือเทพศาสตราวุธชนิดหนึ่ง พระหัตถ์อื่นค่อนข้างลบเลือน แต่คล้ายกับว่ากำลังทำท่าต่อสู้กับอสูรเบื้องล่าง เทพบุรุษองค์นี้มีท่อนล่างเป็นเต่า ส่วนอสูรด้านล่างมีหางเป็นปลา(ภาพที่ ๑๗๑)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๓๖ในชื่อว่า *"กัจฉปาวตารปราบหมู่อสูรมัจฉา"* และเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘) สำหรับเรื่องราวของภาพนี้ ดูได้ในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๓๖ ประกอบ

<u>บานหน้าต่างที่ ๒๙</u> (อ.บ.ต. ๒๙) ภาพค่อนข้างลบเลือน พอจะสังเกตได้ว่า เป็นรูปบุคคลผิวกายสีเทา ถือเทพศาสตราวุธในพระหัตถ์ขวาบน ยืนอยู่ที่ประตู (อาคาร) ที่เปิดอ้า สองกรล่างมองเห็นได้ไม่ชัดแต่น่าจะทำท่าฉีกอกอสูร ตรงกลางมีรูปอสูรผิวกายสีเขียวนอนหงายอยู่ สิ่งนอกเหนือจากนี้ไม่สามารถระบุได้ เนื่องจากภาพอยู่ในสภาพที่ชำรุดมาก(ภาพที่ ๑๗๒)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพนี้เทียบได้กับ อ.ส.ต. ๓๑ในชื่อว่า *"สีหาวตาลผลาญอสูรหิรัญ"* และเทียบได้กับ ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๙)ในชื่อว่า*"สีหาวะตาลนารายเปนสิงหปราบหิรันตะปะกาสูน"* สำหรับเรื่องราวของภาพนี้ ดูได้ในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๓๑ ประกอบ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๐</u> (อ.บ.ต. ๓๐) ภาพลบเลือนมาก เห็นเพียงเฉพาะส่วนล่างของภาพ เป็นภาพบุคคลนอนหงาย โดยมีเท้าของอีกบุคคลเหยียบอยู่ นอกจากนี้ยังมีส่วนเท้าของสัตว์ (ช้าง , วัว/ควาย?) ๑ ข้าง(ภาพที่ ๑๗๓)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลบเลือนมาก ไม่สามารถวิเคราะห์ได้แน่ชัด แต่เมื่อพิจารณาเทียบกับตำราภาพเทวรูปฯแล้ว สันนิษฐานว่า อาจเป็นปางมหิงสาวตาร ก็เป็นได้

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๑</u> (อ.บ.ต. ๓๑) ภาพยักษ์ผิวกายสีน้ำตาลอยู่ด้านบน ถือกระบองขนาดใหญ่ มี ๒ แขน ด้านล่างทำเป็นบุคคลผิวกายสีเขียว ศีรษะล้าน ตัวเตี้ย แขนขวาหนีบร่มเอาไว้ มือขวามีสายห้อยลงมา เข้าใจว่าอาจถือสิ่งของบางอย่าง (หม้อน้ำ ?)(ภาพที่ ๑๗๔)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในตำราภาพเทวรูปฯ อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพ เข้าใจว่า คงเป็นเหตุการณ์ครั้งที่พระนารายณ์อวตารเป็นพราหมณ์มาขอที่อสูรตาวันยักษ์ในปางขุชชาวตาร (ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต. ๒๘)

<u>บานหน้าต่างที่ ๓๒</u> (อ.บ.ต. ๓๒) ภาพเทพบุรุษผิวกายสีเทา ๔ กร ประทับนั่งสมาธิราบ พระหัตถ์บนทั้งสองข้างถือหม้อน้ำ (?) พระหัตถ์ล่างทั้งสองประคองศิวลึงค์ที่มีหน้าบุคคลที่มองเห็น ๓ ด้านอยู่ที่ฐาน เบื้องล่างมียักษ์ผิวกายสีน้ำตาลเข้ม ชูมือขึ้นทำท่าส่งศิวลึงค์ให้เทพบุรุษเบื้องบน(ภาพที่ ๑๗๕)

การวิเคราะห์ภาพ : ภาพลักษณะนี้ไม่พบในอาคารพุทธสถานอื่น และไม่พบในตำราภาพเทวรูปฯ อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาเนื้อหาของภาพ เข้าใจว่า น่าจะเป็นเหตุการณ์ครั้งที่พระนารายณ์อวตารเป็นสมณะ เพื่อหลอกเอาศิวลึงค์จากอสูรตรีบุรำ ในปาง"*พุทธาวตาล*"(ดูเรื่องในการวิเคราะห์ภาพของ อ.ส.ต.๓๒)

เมื่อพิจารณาถึงภาพรวมของจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส สามารถให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับ กลุ่มเทพดังกล่าวได้ดังนี้

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ภาพบนบานประตูด้านทิศตะวันออก ให้ความสำคัญกับพระนารายณ์มากเป็นพิเศษ ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพเทพบนบานหน้าต่างมุขนี้ ที่พบว่าเป็นภาพแสดงกิจกรรมของพระนารายณ์ทั้งสิ้น (แต่ภาพบนบานประตูด้านนี้ ก็มีภาพของพระขันทกุมาร และพระปัญสีขรอยู่ ๒ ภาพด้วย)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บานประตูมุขด้านใต้ ให้ควมสำคัญกับเทพผู้ทรงฤทธิ์ตรงส่วนกลาง ได้แก่ ภาพพระอิศวรคู่กับพระอุมา ๑ บาน ภาพพระพรหมทรงหงส์ ๑ บาน ส่วนบานประตูด้านข้างเขียนเป็นภาพเทวสตรี

บานประตูมุขด้านทิศตะวันตก เขียนเป็นภาพเทพชั้นรอง ที่เกี่ยวข้องกับการดนตรี

บานประตูมุขด้านทิศเหนือ เป็นภาพของพระพรหม ๔ รูปปรากฏ และภาพของเทพบุรุษและเทวสตรีในอีก ๒ บานที่เหลือ

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง โดยส่วนใหญ่มีเนื้อหาถ่ายทอดมาจาก คัมภีร์นารายณ์สิบปาง (แต่ก็มีบางภาพที่มาจากวรรณกรรมอื่นๆ และบางภาพก็ยังไม่สามารถสืบค้นเรื่องได้) สรุปได้ดังนี้

บานหน้าต่างมุขด้านทิศตะวันออก เป็นภาพแสดงกิจกรรมของพระนารายณ์ทั้งสิ้น

บานหน้าต่างมุขด้านทิศใต้ เป็นภาพแสดงกิจกรรมของพระคเณศทั้งสิ้น

บานหน้าต่างมุขด้านทิศตะวันตก เป็นภาพแสดงกิจกรรมของพระอิศวรทั้งสิ้น

บานหน้าต่างมุขด้านทิศเหนือ เป็นภาพกิจกรรมของพระนารายณ์ ๒ รูปปรากฏ และภาพของพระขันทกุมาร ๑ ภาพ ภาพพระเทวริงค์ ๑ ภาพ

๓. การวิเคราะห์ด้านศิลปะ

จิตรกรรมภายในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (วัดพระแก้ววังหน้า) เป็นจิตรกรรมเล่าเรื่องตำนานพระพุทธสิหิงค์ , ประวัติอดีตพุทธ และปัจเจกพุทธ โดยมีภาพเทพผู้ทรงฤทธิ์ , เทพที่เกี่ยวเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง และเทพอื่น ๆมา เป็นผู้พิทักษ์รักษาบานทวารและบัญชร จิตรกรรมเหล่านี้ สันนิษฐานกันว่าเขียนขึ้นในราวสมัยรัชกาลที่ ๔ [122] ภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส สามารถจัดแยกรายละเอียดองค์ประกอบภาพและฝีมือช่างออกได้ดังนี้

๑. การจัดภาพ การจัดวางภาพนอกจากให้ภาพเทพประทับอยู่ส่วนบน หรือส่วนกลางของบานประตู / หน้าต่าง โดยมีกลุ่มบริวาร หรือ ภาพบุคคลในเรื่องอยู่ทางด้านล่างของบานแล้ว การจัดวางองค์ประกอบของภาพที่อุโบสถแห่งนี้ มีความแตกต่างจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (ที่เขียนภาพเรื่องราวเดียวกัน) อยู่พอสมควร โดยช่างฝีมือที่เขียนภาพที่นี่มิได้เขียนแต่เฉพาะเทพประธานให้เป็นจุดเด่นแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังได้ถ่ายทอดเรื่องราวเหตุการณ์ตามที่ปรากฏเนื้อหาในคัมภีร์ออกมาเป็นภาพจิตรกรรม ด้วยเหตุนี้ภาพบนบานประตู / หน้าต่างของอุโบสถแห่งนี้บางบานประตูจึงมีความสับสนและยุ่งยากต่อการตีความ เนื่องจากเทพประธานบางภาพมิได้อยู่เฉพาะที่ส่วนบนของภาพเท่านั้น แต่บางครั้งได้ลงมาอยู่ที่ตำแหน่งด้านล่างของภาพด้วย ดังเช่นภาพจาก อ.บ.ต.๓ และ อ.บ.ต.๓๑ เป็นต้น โดยมีบุคคลอื่นที่มีขนาดเท่ากันซึ่งเป็นตัวประกอบเรื่องอยู่ด้านบนแทน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การวางตำแหน่งและท่าทางของภาพเทพประธานในแต่ละบานนั้น ช่างได้คำนึงถึงความกลมกลืนของภาพเทพแต่ละคู่ด้วย โดยช่างได้เขียนภาพให้เทพมีลักษณะที่สอดคล้องกัน เช่น เป็นภาพประทับยืนหรือนั่งเหมือนกัน หรือเป็นภาพแสดงกิจกรรมการสู้รบเช่นเดียวกัน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เพื่อแก้ความจำเจ บางภาพจึงได้มีการเขียนภาพเทพประทับนั่งไว้คู่กับเทพประทับยืน หรือบางภาพที่เป็นเทพประทับนั่งด้วยกัน ก็พลิกแพลงท่านั่งให้มีความแตกต่างกันออกไป เป็นต้น

การจัดวางฉากหลังของภาพนั้น ช่างค่อนข้างให้ความสำคัญน้อย ภาพส่วนใหญ่เขียนเบื้องล่างเป็นโขดหินหรือพื้นดินที่มีต้นไม้อย่างเบาบาง ส่วนฉากหลังด้านบนนิยมเขียนเป็นท้องฟ้าที่ไล่ระดับสีกันลงมา โดยบางภาพเขียนก้อนเมฆเลียนแบบธรรมชาติ แต่บางภาพก็เขียนแบบเมฆแบบลายประดิษฐ์อิทธิพลศิลปะจีน (อ.บ.ป.๓-๔) หรือเป็นลายคลื่นแบบจีน (อ.บ.ต.๗-๘) อย่างไร

---

[122] สงวน รอดบุญ ,พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์ (กรุงเทพ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา ,๒๕๒๖), หน้า ๘๒-๘๓. และดูใน สาสน์สมเด็จ เล่ม ๑๑ (ลายพระหัตถ์ระหว่าง สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ), (กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภา ,๒๕๐๔),หน้า ๑๖๘.

ก็ดี การจัดฉากหลังเหล่านี้ก็ยังเน้นถึงความกลมกลืนระหว่างคู่ของบานประตู / หน้าต่าง โดยได้เขียนให้อยู่ในลักษณะภาพที่ต่อเนื่องกัน เช่น แนวของโขดหิน พื้นดิน หรือเส้นขอบฟ้าในระนาบเดียวกัน การเขียนบรรยากาศของภาพให้เหมือนกัน เป็นต้น และที่วัดบวรสถานสุทธาวาสนี้ เรามิได้พบการเขียนลายดอกไม้ร่วงประดับเป็นฉากหลังของภาพเลย

ผลของการจัดวางภาพที่มิได้เน้นให้เทพประธานอยู่ด้านบนอย่างเป็นระเบียบและการเขียนภาพฉากหลังที่มิได้ช่วยเน้นภาพองค์ประธาน แต่เป็นการเสริมบรรยากาศให้กับภาพเล่าเรื่องนั้น ภาพที่ปรากฏออกมาจึงมิได้เด่นชัดเฉพาะองค์เทพประธาน แต่เป็นการเน้นแสดงให้เห็นถึงเรื่องราวและกิจกรรมของเทพทั้งเหตุการณ์มากกว่า ซึ่งเป็นสิ่งที่ต่างไปจากภาพผู้พิทักษ์จากสถานที่อื่น ๆ

๒. ลักษณะภาพ ภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาสนั้น แม้จะมีท่าทางที่ยังเลียนแบบการแสดงโขนละครตามแบบไทยอยู่บ้าง แต่เห็นได้ชัดว่า รับอิทธิพลจากศิลปกรรมภายนอก โดยเฉพาะศิลปะอินเดียเข้ามาผสมผสานพอสมควร ดังอาจดูได้จาก ลักษณะของท่าทาง เช่น ท่ายืนไขว้พระบาท (อ.บ.ป.๑) ท่าประทับนั่งไขว้พระชงฆ์ (อ.บ.ต.๒๑) ตลอดจนท่าที่เลียนแบบการฟ้อนรำ ของพระอิศวรอย่างที่เรียกกันว่า ศิวนาฏราช (อ.บ.ต. ๑๑,อ.บ.ต.๑๒)[123] เป็นต้น นอกจากนี้ลักษณะของเครื่องประดับเศียรและผ้าทรงส่วนหนึ่งก็เห็นได้ชัดว่า ไม่ใช่ลักษณะของไทยอย่างเดิม แต่เข้าใจว่าเป็นอิทธิพลของศิลปะอินเดียใต้ ดังอาจดูตัวอย่างได้จากภาพศิราภรณ์ของเทพ อ.บ.ป.๑๓(พระอุเทนนุราช) ศิราภรณ์ของ อ.บ.ต.๒๓(พระพลเทพ) ศิราภรณ์ของพระอิศวร (อ.บ.ต.๒๒) [124] ผ้าทรงของ อ.บ.ต.๒๖ (ทุละกือวตาร) ผ้าทรงของ อ.บ.ต.๑๖ (พระอิศวรปราบกรุงพาลียักษ์) [125] เป็นต้น และนอกจากอิทธิพลของศิลปะอินเดียแล้วในภาพ อ.บ.ต.๒๔ (พระเทวริงค์) แสดงให้เห็นชัดเจนว่า ช่างเขียนได้นำภาพเทพเจ้าพื้นเมืองของศรีลังกามาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์ โดยเป็นการเลียนทั้งท่าทาง เครื่องประดับ และเครื่องทรงมาทั้งหมด [126] ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปกรรมภายนอกที่ได้เข้ามามีบทบาทต่องานศิลปกรรมไทยอย่างเต็มที่ในระยะนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถแห่งนี้ ค่อนข้างมีการประดับตกแต่งอย่างหรูหรา และมีการนำเอาสิ่งประดับที่ไม่ค่อยพบจากที่อื่นมาประดับประดาอย่างมาก โดยเฉพาะการเขียนเป็นผ้าคล้อง

---

[123] ดูตัวอย่างเปรียบเทียบท่าทางได้ใน C. Sivaramamurti ,South Indian Bronzes , (India ; Lalit Kala Akademi ,1981) ,pl.4a, 16,22,23,24,26-28,86,92a.

[124] Ibid ., pl.23,24,28A.

[125] Ibid.,pl.40b ,77a ,82a .

[126] ดูภาพเปรียบเทียบใน R.L. Brohirs, Ibid.,p.127.

ไหล่ที่พบอยู่ในหลาย ๆ ภาพ เช่น อ.บ.ต.๒ , อ.บ.ต.๑๙ , อ.บ.ต.๒๓ , เป็นต้น หรือการเขียนภาพของสายธุรำ (ยัชโญปวีต) อันเป็นเครื่องหมายของพราหมณ์ไว้ในภาพต่าง ๆ จำนวนมาก นอกจากนี้ก็เขียนเครื่องประดับคอ (กรองศอ) ที่ทำเป็นแผงขนาดใหญ่จากหลาย ๆ ภาพ ทำให้แลดูคล้ายว่าเครื่องทรง -เครื่องประดับมีความหนักดูแปลกตาไปจากจิตรกรรมแห่งอื่น

การเขียนสีผิวกายของเทพแต่ละองค์บนบานประตู / หน้าต่าง ซึ่งอยู่คู่กันนั้น พบว่าส่วนใหญ่ยังคงจัดสีกายให้มีความสอดคล้องกัน เช่น ผิวกายสีขาวทั้งคู่ ผิวกายสีน้ำตาลทั้งคู่ ผิวกายสีเทาทั้งคู่ เป็นต้น (อ.บ.ป.๒๑-๒๒) อย่างไรก็ตาม ก็มีการจัดให้ภาพเทพมีสีต่างกันบ้าง ดังตัวอย่างผิวกายสีขาวคู่กับสีเทา เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ดูไม่น่าเบื่อหน่ายต่อการมองภาพที่ซ้ำ ๆ กัน

๓. ฝีมือ จิตรกรรมภาพเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาสนั้น ถือได้ว่าเป็นฝีมือช่างชั้นครูอีกแห่งหนึ่ง แม้ว่าจะมีลักษณะท่าทางรายละเอียดของตัวภาพ และการวางองค์ประกอบภาพที่แตกต่างไปจากกลุ่มเทพผู้พิทักษ์จากอาคารอื่นอยู่บ้าง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อย่างกับตำราภาพฯ (โดยเฉพาะหมายเลข ๓๒ และ ๗๐) ซึ่งตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ นั้น มีสิ่งที่น่าสนใจ คือมีประวัติของเอกสารที่เขียนเป็นลายมือของคนสมัยก่อนเขียนไว้ว่า "สันนิษฐานว่าเจ้าฟ้าอิศราพงษ์ทรงพระดำริสร้างในรัชกาลที่ ๔" ก็ยิ่งทำให้เห็นถึงความสอดคล้องระหว่างตำราภาพฯ กับภาพภายในอุโบสถได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เนื่องจาก จิตรกรรมภายในอุโบสถนั้น ก็มีเจ้าฟ้าอิศราพงษ์ เป็นแม่กองควบคุมดูแลการเขียน โดยมีรายชื่อช่างเขียนภาพเท่าที่ทราบก็คือ นายมั่น และพระอาจารย์แดง วัดหงส์รัตนาราม[127]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การจัดองค์ประกอบภาพของเทพผู้พิทักษ์ ที่เขียนบนแผ่นประตูแนวตั้งนั้น ยังคงใช้วิธีการตามแบบอย่างเดิมของการเขียนภาพทวารบาล โดยเขียนให้ภาพอยู่ในท่าประทับยืน หรือนั่งในส่วนตอนกลางหรือเยื้องไปด้านบน และมีพาหนะอยู่ด้านล่าง เพื่อแสดงถึงความมีอำนาจของเทพประธาน แต่ในขณะเดียวกัน มีภาพส่วนหนึ่งที่เขียนในลักษณะของภาพเล่าเรื่อง โดยมิได้เน้นแสดงถึงเทพประธาน ให้มีสัดส่วนที่ใหญ่กว่าหรืออยู่ในตำแหน่งของภาพที่สูงกว่า ก็ถือว่าเป็นการแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการเขียนภาพเทพทวารบาล (ผู้พิทักษ์) ในอีกระดับหนึ่งแล้ว

ภาพจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ของอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาสนี้ แม้ว่าภาพโดยรวมเป็นลักษณะเค้าโครงของจิตรกรรมไทยเดิมอยู่ แต่ก็ผสมผสานอิทธิพลจากภายนอก เช่น จีน อินเดีย และลังกา เอาไว้ค่อนข้างมาก นอกจากนี้เมื่อพิจารณาถึงภาพบนผนังอุโบสถที่เขียนฉากหลังบ้าน

---

[127] สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๑ ,หน้า ๑๔๒ ,๑๖๘ ส่วนข้อมูลของงานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังฯ ได้อ้างไว้ว่า "..เป็นจิตรกรรมฝีมือช่างชั้นครู สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นจำนวนกว่า ๒๐ คน..." กรมศิลปากร ,โครงการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังเร่งด่วน ,(กรุงเทพ : โรงพิมพ์พิฆเนศ,๒๕๒๙), หน้า ๑๔๐.

เมืองของลังกา (ตามตำนานพระพุทธสิหิงค์) เป็นตึกแบบฝรั่งตลอดจนการใช้หลักทัศนียวิทยา เพื่อเพิ่มมิติความลึกของภาพนั้น น่าจะแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของต่างชาติที่ได้แพร่หลายเข้ามา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ และเพิ่มขึ้นอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้[128]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

[128] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

บทที่ ๔
วิเคราะห์กลุ่มรูปเทพผู้พิทักษ์

จากการศึกษาภาพเทพผู้พิทักษ์จากพุทธสถานสมัยรัตนโกสินทร์ใน ๔ อาคารครั้งนี้ สามารถจัดแบ่งกลุ่มของภาพเทพผู้พิทักษ์ออกตามหลักประติมานวิทยา อันเป็นต้นกำเนิดของภาพได้ดังนี้

<u>กลุ่มเทพผู้ทรงฤทธิ์ (และเกี่ยวเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง)</u>

<u>พระอิศวร</u>

พระอิศวรถือเป็นเทพเจ้าสูงสุดที่สำคัญที่สุด ๑ ใน ๓ องค์ของศาสนาฮินดู โดยมีนิกายที่นับถือพระองค์เป็นเทพสูงสุดเรียกว่า "ไศวนิกาย" พระองค์ดูเหมือนจะได้รับการอัญเชิญมาเป็นเทพผู้พิทักษ์อยู่มากมายหลายรูปปรากฏ ทั้งนี้คงเนื่องมาจากเรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปางนั้น แม้ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมของพระนารายณ์ก็ตาม แต่ล้วนเป็นกิจกรรมที่พระอิศวรเป็นผู้อัญเชิญให้ปฏิบัติ โดยพระอิศวรได้รับการยกย่องให้เป็น "มหาเทพ" ผู้สร้างเทพองค์อื่นๆขึ้นมา ตามคัมภีร์นารายณ์สิบปางของไทย ภาพของพระอิศวร (ศิวะ)ที่นำมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์ พบอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งในรูปของเทพผู้ทรงฤทธิ์ ,ทิศปาล ,ตลอดจนรูปปรากฏที่เกี่ยวเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง โดยสามารถจัดแบ่งกลุ่มออกตามหัวข้อต่างๆได้ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑. พระนาม พระนามที่พบในภาพจิตรกรรมชุดที่นำมาศึกษานี้ ที่ใช้เป็นสามัญได้แก่ "พระอิศวร" ดังเช่นพบในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม คือ อ.ส.ป.๑ ,อ.ส.ป.๒,อ.ส.ป.๓,อ.ส.ป.๔ , อ.ส.ป.๕ ,อ.ส.ต.๙ , อ.ส.ต.๑๖ , อ.ส.ต.๒๓ , อ.ส.ต.๒๔ , อ.ส.ต.๔๘ เป็นต้น และพบในอุโบสถวัดราชนัดดา ได้แก่ อ.ส.ต.๑๙ ซึ่งการเรียกพระนามพระศิวะว่า "พระอิศวร" นั้น ได้พบเป็นสามัญในตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ ดังเช่นภาพ*พระอิศวรเสด็จไปไกรลาศ* (หน้า ๑๘๕) , *พระอิศวรทรงปลาทอง* (หน้า ๑๘๓) , *พระอิศวรทรงจระเข้* (หน้า ๑๘๔) , *พระอิศวรเหยียบอังคุกะพรหม* (หน้า ๑๘๘) , *พระอิศวรสร้างพระหิมพานในร่มไม้สุกรม* (หน้า ๒๒๑) เป็นต้น ส่วนตำราภาพเล่มอื่น ๆ พระนาม "พระอิศวร" พบอยู่ค่อนข้างน้อยมาก ดังเช่น ตำราภาพหมายเลข ๓๒ ที่พบชื่อ"พระอิศวร" เพียง ๒ รูปปรากฏเท่านั้น ได้แก่ *พระอิศวรปราบกรุงภายักษ์เพื่อถือเอาซึ่งผู้มีเพื่อจะเปนใหญ่ในโลกย์* (หน้า ๖๖) และ*พระอิศวรสร้างมหาทะนูโมลีด้วยลำไม่ศรีศุกขวัฒนะดาบสถวาย* (หน้า ๖๗) ส่วนตำราภาพฯหมายเลข ๓๓ พบอยู่ ๓ รูปปรากฏ *ได้แก่ พระอิศวรปราบกรุงภาสี*

ยักษ์ถือเอาซึ่งภูมิประเทษเพื่อจะเปนใหญ่ในโลกย์ (หน้า ๑๐๗) , *พระอิศวรเหยียบอังคุทธ์พรหม* (หน้า ๑๒๗) , *พระอิศวรกับพระอุมาทรงโคเสด็จไปไกรลาศ* (หน้า ๑๒๙)

พระนามอีกนามหนึ่งที่พบในจิตรกรรมชุดนี้อุโบสถวัดสุทัศน์ฯได้แก่"*พระปรเมศวร*"[1] ซึ่งพบอยู่เพียง ๒ รูปปรากฏ ได้แก่ อ.ส.ต.๑๕ ในชื่อรูปปรากฏว่า "*พระปรเมศวร พระหัตขวาทรงแก้ว พระหัตซ้ายทรงคัมภิรไสย์สาตร*" , อ.ส.ต.๓๙ ในชื่อรูปปรากฏว่า "*พระปรเมศวรทรงธนูโมลี*"

ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ ที่พบพระนามนี้อยู่ค่อนข้างน้อย โดยพบเพียง ๓ รูปปรากฏ อันได้แก่ *พระปรเมศวรเหยียบมูลาคะนี* (หน้า ๑๘๕) , *พระปรเมศวร* (หน้า ๑๙๘) และ*พระปรเมศวรทรงธนูโมลี* (หน้า ๒๑๘) และตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ พบเพียง ๑ รูปปรากฏ ได้แก่ *พระปรํเมศวร หล่างมูพาขะณี* (หน้า ๒๙) ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ พบอยู่มากที่สุดคือ ๖ รูปปรากฏ ได้แก่ *พระประเมศวรปราบมูลาคะนี* (หน้า ๔๐),*พระประเมศวรปราบอังคุทพรหม* (หน้า ๔๐) , *พระประเมศวรไปใตรลาตร์ทรงอุสุพราหะนะ*(หน้า ๔๑) , *พระประเมศวรประพาศจักระวาฬ* (หน้า ๔๑) , *พระประเมศวรทรงสุงสุมาพาหะนะ*(หน้า ๔๒) , *พระประเมศวรเสด็จไปจำสะถาร* (หน้า ๔๒)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

นอกจากนี้ ยังได้พบพระนามอีกพระนามว่า "*พระศิวา*" อยู่ในจิตรกรรมชุดนี้ด้วย กล่าวคือพบในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม รหัส อ.ส.ต.๑๒ (ในชื่อว่า "พระศิวา") ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ ที่พบภาพในชื่อเดียวกันนี้ (หน้า ๒๐๗)

อย่างไรก็ตาม ในตำราภาพฯ มีชื่อพระนามของพระอิศวรอีกชื่อหนึ่งที่ได้พบ คือ "*พระอินศวร , พระอีนศวร*" [2] ดังที่พบ ๑ รูปปรากฏในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ พบ ๗ รูปปรากฏ และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ พบ ๑ รูปปรากฏ แต่ชื่อพระนามดังกล่าวไม่พบในกลุ่มจิตรกรรมที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เลย

---

[1] พระนาม "ปรเมศวร" นั้น เป็นพระนามที่หมายถึง พระอิศวร และได้กล่าวถึงในวรรณคดีอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว ดังเช่นที่พบในโคลงแช่งน้ำพระพัทธ (โองการแช่งน้ำพระพิพัฒน์สัตยา)ว่า "...โอม ปรเมศวราย ผายผาหลวงอะคร้าว ท้าวเสด็จเหนือวัวเผือก..." เป็นต้น ดูใน จิตร ภูมิศักดิ์ ,นิราศหนองคาย วรรณคดีที่ถูกสั่งเผา (กรุงเทพ : เจริญวิทย์การพิมพ์ ,๒๕๑๘), หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

[2] คำว่า "อินศวร"นั้น จิตร ภูมิศักดิ์ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า น่าจะเป็นความเข้าใจไขว้เขวระหว่าง พระอินทร์กับพระอิศวร โดยนำมารวมเข้าไว้ด้วยกัน,เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๑๐๖-๑๑๓.

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย โดยปกติแล้วผิวกายของพระอิศวรที่พบในจิตรกรรมเทพพิทักษ์ มีสีขาว เช่น ในอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ ผิวกายรูปปรากฏของพระอิศวรทั้งหมดล้วนเป็นสีขาว ดังภาพที่ อ.ส.ป.๑-๕ , อ.ส.ต.๙ , อ.ส.ต.๑๒ , อ.ส.ต.๑๕-๑๖ เป็นต้น หรือตัวอย่างจากอุโบสถวัดราชนัดดา ในบานหน้าต่าง อ.ส.ต.๑๙ หรือวิหารวัดสุทัศน์ฯ บนบานหน้าต่างที่ อ.ส.ต.๑๘ เป็นต้น ก็เขียนผิวกายพระอิศวรเป็นสีขาวเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ได้พบว่าภาพเทพผู้พิทักษ์บางภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส คือภาพบนบานประตูรหัส อ.บ.ป.๒๑ ที่สันนิษฐานว่าเป็นภาพของ *"พระปรเมศวรทรงธนูโมลี"* เขียนผิวกายเป็น "สีเทา" อันเป็นสีที่ต่างไปจากภาพอื่น ๆ

ในการเปรียบเทียบสีผิวกายนี้ ไม่สามารถนำมาศึกษาเทียบเคียงกับตำราภาพฯได้ เนื่องจากภาพในตำราภาพฯเป็นภาพลายเส้นขาวอยู่บนพื้นสมุดไทยสีดำเท่านั้น โดยมิได้บอกถึงสีผิวกายของเทพแต่ละองค์เอาไว้แต่อย่างใด

ท่าทาง นอกจากท่าประทับยืน และนั่งที่เป็นปกติพื้นฐานของภาพเทพผู้พิทักษ์แล้ว ได้พบว่ามีภาพของพระอิศวรที่มีลักษณะพิเศษออกไป ได้แก่

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพแสดงการฟ้อนรำหลังการปราบอสูร โดยบางครั้งอยู่ในกรอบภาพรูปเปลวไฟ เข้าใจว่าเลียนมาจากภาพของศิวนาฏราช อันเป็นที่นิยมกันในศิลปะอินเดียใต้ ภาพเช่นนี้พบอยู่ในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ป.๓ , อ.ส.ป.๔) อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๑๑ , อ.บ.ต.๑๒) และก็ได้พบอยู่ในตำราภาพฯเช่นกัน ดังตัวอย่างภาพจาก ตำราภาพฯหมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๙) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๐) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓(หน้า ๑๑๔) และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๕) เป็นต้น

ภาพแสดงการประทับนั่งในลักษณะไขว้พระชงฆ์ อันเป็นท่าทางที่พบกันมากในศิลปะอินเดียใต้เช่นเดียวกัน ได้พบในรูปปรากฏทั้งที่อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๑๖ : *พระอิศวรสร้างหิมพานต์ในร่มไม้ศุกขรมย์*) และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๒๑) ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบอยู่ในตำราภาพฯเช่นกัน ดังตัวอย่างจากตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๑) หรือตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๖) เป็นต้น

ภาพแสดงการประทับนั่งบนหลังพาหนะ (โคนนทิ) พร้อมด้วยพระชายา (พระอุมา) ก็เป็นภาพลักษณะพิเศษที่พบบนจิตรกรรมชุดนี้ด้วย ภาพเช่นนี้มีชื่อเรียกกันทั่วไปว่า "อุมามเหศวร" สำหรับภาพเช่นนี้ปรากฏในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม คือ ภาพรหัส อ.ส.ต.๔๘ และภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส คือ ภาพรหัส อ.บ.ป.๘ ภาพลักษณะนี้ได้พบอยู่ในตำรา

ภาพฯ ดังเช่น ภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑) , ภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๙) และภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๙) เป็นต้น

ศาสตราวุธและเครื่องประดับ สำหรับเทพศาสตราวุธที่พบเป็นปกติจากรูปปรากฏของพระอิศวรในจิตรกรรมชุดนี้ ได้แก่ "ตรีศูล" แต่ก็มิได้ถือเป็นศาสตราวุธโดยเฉพาะของพระอิศวรเท่านั้น เนื่องจากได้พบว่า มีภาพเทพผู้พิทักษ์ผู้ทรงฤทธิ์อีกหลายองค์ที่ช่างได้เขียนแสดงถึงการใช้ "ตรีศูล" เป็นศาสตราวุธเช่นกัน

นอกจาก "ตรีศูล" แล้ว ช่างยังได้เขียนภาพของพระอิศวรทรงถือศาสตราวุธอีกหลายอย่าง เช่น คันศร / ลูกศร , แก้วมณี , จักร , คทา , พระขรรค์ , เชือกบ่วงบาศก์ , กลองบัณเฑาะว์ , โล่ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม มีศาสตราวุธบางอย่างที่ค่อนข้างแปลกและพบอยู่ในภาพของพระอิศวรด้วย เช่น กล้องกรด (อ.ส.ป.๓) , กุณฑล (อ.ส.ป.๔) , กวางเผ่น (อ.ส.ต.๑๖) เป็นต้น

พาหนะ พาหนะอันเป็นปกติของพระอิศวร ได้แก่ "โคนนทิ" ซึ่งได้พบในจิตรกรรมทุกแห่ง ทั้งในลักษณะภาพเดี่ยวของพระอิศวร เช่น อุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ส.ต.๑๕) ,วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๑๘) เป็นต้น และภาพที่ประทับนั่งทั้งพระอิศวรและพระอุมา (อุมามเหศวร) เช่น ที่อุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๔๘) อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๖) เป็นต้น ภาพดังกล่าวมีความสอดคล้องกับภาพที่ปรากฏในตำราภาพฯ เช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๔) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑) และตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๘) เป็นต้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

นอกจาก "โคนนทิ" อันเป็นเทพพาหนะปกติแล้ว ในจิตรกรรมชุดนี้พบว่า พระอิศวรในบางรูปปรากฏได้ทรงช้าง "*มาตังคกะรีเทพ*" (ดูเรื่องในการวิเคราะห์รูป อ.บ.ต.๑๙ ประกอบ) แต่ก็พบเพียงรูปปรากฏเดียว และไม่ได้มีชื่อกำกับไว้ แต่ก็มีความสอดคล้องกับภาพในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๘) ที่ได้ให้ชื่อของภาพว่า "*พระอินศวรทรงคีล*"

เทพพาหนะอีกชนิดหนึ่ง ของพระอิศวรซึ่งพบในงานจิตรกรรมจากพุทธสถานเหล่านี้ ก็คือ จระเข้ (สุงสุมาระ) โดยพบว่ามีเหตุการณ์แสดงถึงรูปปรากฏที่พระอิศวรและพระอุมาเสด็จประทับเหนือจระเข้ด้วย แต่เข้าใจว่า เรื่องราวดังกล่าวน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับเทวนิยายของ พระอุมามากกว่า ซึ่งจะได้กล่าวถึงอีกครั้งหนึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับพระอุมา

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏของพระอิศวรจากภาพจิตรกรรมชุดดังกล่าว มีลักษณะแตกต่างกันหลายแบบ โดยมีจำนวนของเศียร , พระกร , พระบาท ต่างกันออกไป ซึ่งสามารถจำแนกเบื้องต้นตามจำนวนของพระกร ได้ดังนี้

๑. แบบ ๒ กร พบอยู่จำนวนพอสมควร ใน ๔ อาคารหลักที่ใช้ในการศึกษา โดยส่วนใหญ่ได้พบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท ดังเช่น ว.ส.ต.๑๘ ,อ.ส.ต.๑๙ , อ.ส.ป.๕ ,อ.ส.ต.๙ , อ.ส.ต.๑๕ , อ.ส.ต.๓๙ , อ.ส.ต.๔๘ , อ.บ.ป.๙ , อ.บ.ป.๒๑ , อ.บ.ต.๑๘ , อ.บ.ต.๑๙ , อ.บ.ต.๒๒ เป็นต้น ซึ่งก็เป็นรูปแบบปกติที่พบเสมอในตำราภาพฯ ดังตัวอย่างจากตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ หน้า ๑๘๙ , หน้า ๑๙๓ , หน้า ๑๙๔ ,หน้า ๑๙๘ , หน้า ๒๑๘ เป็นต้น

รูปปรากฏของพระอิศวรที่มี ๒ กรนี้ มีเทพศาสตราวุธโดยปกติได้แก่ ตรีศูล ดังตัวอย่างจาก อ.ร.ต.๑๙ , อ.บ.ป.๑๙ , อ.บ.ต.๒๒ ,อ.ส.ป.๕ , อ.ส.ต.๔๘ เป็นต้น ซึ่งก็พบอยู่ในตำราภาพฯเป็นปกติ ดังเช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ หน้า ๔๑ , ๔๒ หรือตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ หน้า ๑๘๙ , ๑๙๓ เป็นต้น และนอกจากศาสตราวุธดังกล่าวแล้ว ก็ยังพบศาสตราวุธอื่น ๆ เช่น

- คันศรและลูกศร (อ.ส.ต.๓๙ , อ.บ.ป.๒๑) ซึ่งได้พบในตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ หน้า ๒๑๘

- คัมภีร์ใบลาน (อ.ส.ต.๑๕) ซึ่งได้พบในตำราภาพฯ หมายเลข๗๐ หน้า ๑๙๘

๒. แบบ ๔ กร พบอยู่จำนวนมากใน ๒ อาคารหลัก (อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส ซึ่งภาพทั้งหมดได้พบประกอบกับ รูปปรากฏที่มี ๑ เศียร และ ๒ พระบาท ดังตัวอย่างเช่น อ.ส.ป.๓ , อ.ส.ป.๔ ,อ.ส.ต.๖ , อ.ส.ต.๑๒ , อ.ส.ต.๑๖ (จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ) และ อ.บ.ต.๑๑,อ.บ.ต.๑๒ , อ.บ.ต. ๑๔ , อ.บ.ต. ๒๐ , อ.บ.ต. ๒๑ (จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส) เป็นต้น ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ ดังเช่น ภาพในหน้า ๔๐ , หน้า ๖๗ ,หน้า ๗๒ ,หน้า ๗๖ , หน้า ๘๐ และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ หน้า ๑๘๕, หน้า ๑๙๙, หน้า ๒๐๖,หน้า ๒๐๗ , หน้า ๒๒๑ เป็นต้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปปรากฏของพระอิศวรที่มี ๔ กรนี้ มีเทพศาสตราวุธ อันเป็นปกติ ได้แก่ "ตรีศูล" ดังที่พบใน อ.ส.ป.๔ , อ.ส.ต.๙ , อ.ส.ต.๑๒ , อ.บ.ต. ๑๒ ซึ่งเป็นสิ่งที่พบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ และ ๗๐(ดังเช่นภาพ หน้า ๔๐ , หน้า ๗๒ , หน้า ๑๙๙เป็นต้น) และนอกจาก"ตรีศูล" แล้ว ยังพบว่ารูปปรากฏของพระอิศวรที่มี ๔ กรนั้น ทรงมีศาสตราวุธอื่น ๆ อีก เช่น

- ธำมะรงค์ (อ.บ.ต.๑๒) แต่ไม่พบอย่างชัดเจนในตำราภาพฯ

- คันศรและลูกศร (อ.บ.ต.๑๔ , อ.บ.ต.๒๐) ซึ่งก็พบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ หน้า ๖๗ และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ หน้า ๒๐๖

- กลองบัณเฑาะว์และกวางเผ่น (อ.บ.ต.๒๑ , อ.ส.ต.๑๖) ซึ่งพบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ หน้า ๗๖ และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ หน้า ๒๒๑

- กล้องกรด (อ.บ.ต.๑๔) ซึ่งพบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ หน้า ๘๐

- สังข์ (อ.ส.ต.๙ , อ.ส.ต.๑๒) ซึ่งพบในตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ หน้า ๑๘๕

- จักร (อ.ส.ป.๓) แต่ไม่ปรากฏพบในตำราภาพฯ

๓. แบบ ๖ กร พบอยู่ค่อนข้างน้อยมาก คือ อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ ๑ รูปปรากฏ (อ.ส.ป.๒) ที่มี ๔ เศียร ๖ พระบาท และอีก ๑ รูปปรากฏ จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๑๓) ที่มี ๑ เศียร ๔ พระบาท ซึ่งรูปปรากฏพระอิศวรแบบ ๖ กร ก็พบจากตำราภาพฯ อยู่ค่อนข้างน้อยมาก เช่น ตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ หน้า ๗๙ เป็นต้น

เทพศาสตราวุธในรูปปรากฏที่มี ๖ กร มีดังนี้ คือ ตรีศูล ,จักร , พระขรรค์ , คทา , คันศร และลูกศร (อ.บ.ต.๑๓ และ อ.ส.ป.๒) ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ หน้า ๗๙ เป็นอย่างดี

๔. แบบ ๘ กร พบอยู่ค่อนข้างน้อย คือ จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ ๒ รูปปรากฏ (อ.ส.ต.๒๓ และ อ.ส.ต.๒๔) ที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท และอีก ๑ รูปปรากฏ ในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๑๖) ที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท สำหรับรูปปรากฏพระอิศวร ๘ กร พบจากตำราภาพฯ อยู่ค่อนข้างน้อยเช่นกัน โดยพบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ หน้า ๖๖ และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ หน้า ๒๒๓

เทพศาสตราวุธในรูปปรากฏของพระอิศวร ๘ กร มีดังนี้ ตรีศูล,เชือกบาศก์ , พระขรรค์ , กลองบัณเฑาะว์ , โล่ ,หัวคน (อ.ส.ต.๒๓ และอ.บ.ต. ๑๖) ส่วนใน อ.ส.ต. ๒๔ พบศาสตราวุธเพิ่มเติม ได้แก่ สังข์ และใบบัวซึ่งเทพศาสตราวุธส่วนใหญ่คล้ายกับที่พบในตำราภาพฯหมายเลข๓๒ และ ๗๐ (หน้า ๖๖ , ๒๒๓)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๕. แบบ ๒๐ กร พบอยู่เพียง ๒ ภาพ (อ.ส.ป.๑ และ อ.บ.ต.๑๕)โดยเป็นรูปปรากฏของพระอิศวรที่มี ๒๐ กร ๕ เศียร และมี ๔ พระบาท ซึ่งก็ได้พบภาพลักษณะนี้ ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ หน้า ๘๖

สำหรับเทพศาสตราวุธ ทั้งที่พบในภาพเทพผู้พิทักษ์ และตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๖) ประกอบด้วย ค้อน ,ธนู , ตรีศูล,หอก , จักร , คทา , พระขรรค์ เป็นต้น

<u>พระนารายณ์ (วิษณุ)</u>

พระนารายณ์(วิษณุ) เป็นเทพที่สำคัญอีกพระองค์หนึ่งของศาสนาฮินดู พระองค์ได้รับการนับถือว่าเป็นเทพผู้รักษาและคุ้มครองโลก โดยการอวตารลงมาเพื่อปราบทุกข์เข็ญต่างๆ ภาพของพระนารายณ์ ที่นำมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์ พบอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งในลักษณะของเทพผู้ทรงฤทธิ์ และรูปปรากฏต่าง ๆ อันเป็นกรณียกิจของพระองค์ที่เกี่ยวเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง โดยสามารถจัดแบ่งกลุ่มออกตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

(สำหรับอวตารของพระวิษณุได้จัดแบ่งศึกษาอย่างละเอียดในหัวข้อถัดไป)

๑. พระนาม พระนามที่พบในจิตรกรรมชุดที่นำมาศึกษานี้ที่ใช้เป็นสามัญ ได้แก่ "*พระนารายณ์*" เช่นที่ อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ก็เรียกพระนามนี้อยู่หลายรูปปรากฏ เช่น อ.ส.ป.๖ , อ.ส.ต.๓ , อ.ส.ต.๔ , อ.ส.ต.๕ , อ.ส.ต.๖ , อ.ส.ต.๘ , อ.ส.ต.๑๑ , อ.ส.ต.๒๘ , อ.ส.ต. ๓๐ , อ.ส.ต.๓๓ , อ.ส.ต.๔๐ ,อ.ส.ต.๔๑ , อ.ส.ต.๔๒ , อ.ส.ต.๔๖ , อ.ส.ต.๔๗ , อ.ส.ต.๔๙ , อ.ส.ต.๕๐ เป็นต้น ส่วนที่อุโบสถวัดราชนัดดา พบอยู่ ๑ รูปปรากฏ คือ อ.ร.ต.๒๖ ซึ่งเขียนพระนามว่า "*พระนารายน*" การเรียกพระนามว่า "*พระนารายณ์*" นั้น ก็เป็นชื่อเรียกที่พบอยู่เป็นสามัญ ในตำราภาพ ฯ แต่ก็มีเขียนผิดเพี้ยนกันออกไปบ้างเล็กน้อย ดังตัวอย่างจากตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ หน้า ๔๓ ที่มีชื่อว่า "*พระณารายไปคิดชะบันพตทรงครุฑธพาหะณะ*" และ "*พระนารายทรงอุรุเคนทรพาหะณะ*" หรือ หน้า ๘๒ ที่มีชื่อว่า "*พระรายปราบเอกทันต์*" สำหรับตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ ส่วนใหญ่เขียนพระนามเป็น "*พระนรายน์*" ซึ่งเข้าใจว่าคงมุ่งหมายถึงพระนามของ "พระนารายณ์" เช่นเดียวกันทั้งสิ้น

พระนามอีกนามหนึ่งที่พบจากภาพจิตรกรรมชุดนี้ คือ "*พระวิศณุ*" โดยได้พบจาก อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๘) ซึ่งพระนามเดียวกันนี้พบอยู่ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๗) ว่า "*พระวิศณุ*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๓) ว่า "*พระวิศณุ*" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๗) ให้ชื่อว่า "*พระวิสณุ*"

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย โดยปกติแล้ว ผิวกายของพระนารายณ์ที่พบในภาพจิตรกรรมเป็นสีคล้ำ (สีน้ำตาล) ดังเช่นที่พบในวิหารวัดสุทัศน์ (ว.ส.ต.๑๓) อุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๖) อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ป.๖ , อ.ส.ต.๕ , อ.ส.ต.๖ ,อ.ส.ต.๘ , อ.ส.ต.๓๘ ,อ.ส.ต.๔๐ ,อ.ส.ต.๔๖ , อ.ส.ต.๔๗ , อ.ส.ต.๔๙ , อ.ส.ต.๕๐) อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๑ , อ.บ.ป.๒ , อ.บ.ต.๑๗) เป็นต้น

นอกจากนี้พบว่ามีบางภาพเขียนผิวกายแตกต่างออกไป เช่น "สีเทา" ดังตัวอย่างภาพจาก อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓ , อ.ส.ต.๔ , อ.ส.ต.๑๑ , อ.ส.ต.๔๑ , อ.ส.ต.๔๒) เป็นต้น และก็มีผิวกาย "สีขาว" เช่น ภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๓ , อ.บ.ป.๔) เป็นต้น

ในการเปรียบเทียบสีผิวกายนี้ ไม่สามารถนำมาศึกษาเทียบเคียงกับตำราภาพฯได้ เนื่องจากภาพจาก ตำราภาพฯ เป็นลายเส้นขาวบนพื้นสมุดไทดำเท่านั้น โดยมิได้บอกถึงสีผิวกายของภาพเทพแต่ละองค์เอาไว้แต่อย่างใด

ท่าทาง จิตรกรรมภาพพระนารายณ์ที่พบ ส่วนใหญ่อยู่ในอิริยาบถประทับยืน และประทับนั่ง สำหรับในท่าประทับยืน มีทั้งยืนบนหลังพาหนะและบนแท่น โดยท่ายืนมีทั้งท่ายืนตรง

, ยืนไขว้พระบาท และบางภาพยืนยกพระบาทขึ้น ๑ ข้าง เป็นต้น ส่วนท่าประทับนั่ง ส่วนใหญ่เป็นท่านั่งแบบสมาธิราบ และบางภาพเป็นท่านั่งแบบลีลาสนะ

ศาสตราวุธและเครื่องประดับ เทพศาสตราวุธที่พบเป็นปกติในรูปปรากฏของพระนารายณ์จากจิตรกรรมชุดนี้ ได้แก่ สังข์ , คทา , จักร , ดอกบัว (อ.บ.ป.๒ , อ.ส.ต.๕) ซึ่งเป็นศาสตราวุธปกติของพระนารายณ์ตามหลักประติมานวิทยาของอินเดีย แต่สำหรับในกรณีนี้ มิได้เป็นศาสตราวุธเฉพาะองค์พระนารายณ์เท่านั้น เนื่องจากพบภาพเทพผู้ทรงฤทธิ์อื่น ๆ ที่ทรงถือสิ่งเหล่านี้อยู่เช่นกัน และนอกจากเทพศาสตราวุธประจำดังที่กล่าวมาแล้ว พบว่าช่างเขียนได้เขียนภาพพระนารายณ์ทรงถือศาสตราวุธอื่น ๆ อีกหลายอย่างเช่น ตรีศูล , ดาบ , ขลุ่ย , คันศร/ลูกศร , แก้วมณี เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม มีศาสตราวุธบางอย่างค่อนข้างแปลก ที่พบอยู่ในภาพจิตรกรรมของพระนารายณ์ด้วย เช่น งาช้าง (อ.ส.ต.๔๕) , กริช (อ.บ.ต.๖) เป็นต้น

พาหนะ พาหนะอันเป็นปกติของพระนารายณ์ ได้แก่ "ครุฑ"โดยได้พบอยู่ในจิตรกรรมทั้ง ๔ อาคาร ได้แก่ อุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๖) , วิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๓) ,อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓) , อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๔) ซึ่งมีความสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๐) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๓) ตำราภาพฯหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๐) ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๖๒) และตำราภาพฯ หมายเลข๗๐ (หน้า ๑๘๕)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ส่วน "นาค" อันเป็นพาหนะปกติอีกอย่างหนึ่งของพระนารายณ์นั้น พบว่ามีการเขียนเอาไว้เช่นกัน ดังเช่นตัวอย่าง อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๔ และ อ.ส.ต.๔๒) ซึ่งก็ได้พบอยู่ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๓) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๓) และตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๕)

นอกจากนี้ ยังพบว่ามีภาพของพระนารายณ์ประทับบนหลัง "สิงห์" ด้วย คือได้พบทั้งจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๔๗) และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๓) ซึ่งก็สอดคล้องกันกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๔) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๑) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๙)

อย่างไรก็ตาม พบว่ามีสัตว์พาหนะบางชนิด อันได้แก่ "ปลากราย" เป็นพาหนะขององค์พระนารายณ์ด้วย คือภาพบนบานประตูของอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ป.๖) ที่มีชื่อภาพระบุไว้ว่า *"พระนารายณ์ถือรวงเข้ากับพระลักษมีทรงปลากรายเป็นพาหนะไปกระเษียรสมุทร"* ซึ่งเมื่อนำไปเทียบเคียงกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑) และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๓) ตลอดจนเนื้อเรื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ก็ล้วนระบุไว้ว่า เป็นกิจกรรมของพระอิศวรทั้งสิ้น จึง

ตั้งข้อสังเกตได้ว่า อาจมีความคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับชื่อ และภาพเหตุการณ์ (รูปปรากฏ) ของเทพจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามอยู่บ้าง

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏของพระนารายณ์ จากภาพจิตรกรรมที่นำมาศึกษาครั้งนี้ มีลักษณะที่แตกต่างกันหลายแบบ (ในที่นี้ได้จัดแบ่งกลุ่มการอวตารของพระนารายณ์แต่ละปางแยกต่างหากออกไป เพื่อที่จะสามารถจัดกลุ่มได้อย่างละเอียดขึ้น) รูปปรากฏเหล่านี้ มีจำนวนเศียร , พระกร ,พระบาท ที่ต่างกัน ซึ่งสามารถจำแนกเบื้องต้นตามจำนวนของพระกรได้ดังนี้

๑. แบบ ๒ กร พบอยู่ไม่มากนัก โดยรูปปรากฏแบบ ๒ กร นี้ พบประกอบกับภาพที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท ดังเช่น อ.ส.ป.๖ , อ.ส.ป.๔๖ , อ.บ.ต.๑๗ เป็นต้น ซึ่งภาพพระนารายณ์ ๒ กร ก็ได้พบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๗) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๗) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๐) ด้วยเช่นกัน

รูปปรากฏที่มี ๒ กร นั้น โดยเฉพาะ อ.ส.ต.๔๖ ทรงถือคทา (กระบอง) และ แก้วมณีอยู่ในพระหัตถ์ทั้งสอง ซึ่งสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพ ฯ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วทุกประการ

๒. แบบ ๔ กร พบอยู่จำนวนมาก ในลักษณะที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท และถือเป็นส่วนใหญ่ของภาพเทพพระนารายณ์ที่พบ โดยพบอยู่ใน ๔ อาคารหลัก อันได้แก่ อุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๖) , วิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๓) , อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓ , อ.ส.ต.๔ , อ.ส.ต.๕ , อ.ส.ต.๖ , อ.ส.ต.๘ , อ.ส.ต.๔๐ , อ.ส.ต.๔๑ , อ.ส.ต.๔๒ , อ.ส.ต.๔๗ , อ.ส.ต.๕๐) , อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๑ , อ.บ.ป.๒ , อ.บ.ป.๓ , อ.บ.ป.๔) ซึ่งภาพพระนารายณ์ ๔ กร ได้พบอยู่ค่อนข้างมากเช่นกันในตำราภาพฯ ดังเช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า๑๐), ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๓ , หน้า ๔๔ , หน้า ๔๖ , หน้า ๔๘ , หน้า ๔๙ , หน้า ๗๗ ,หน้า ๙๒) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๓ , หน้า ๑๒๓ , หน้า ๑๒๔ , หน้า ๑๓๐ , หน้า ๑๓๑ , หน้า ๑๓๒ , หน้า ๑๓๓) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๖๒) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๕ , หน้า ๑๘๙ , หน้า ๑๙๕ , หน้า ๑๙๖ , หน้า ๑๙๗ , หน้า ๑๙๘ , หน้า ๑๙๙,หน้า ๒๐๐ , หน้า ๒๐๑ , หน้า ๒๐๗)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

รูปปรากฏของพระนารายณ์ที่มี ๔ กร นั้น ส่วนใหญ่มีเทพศาสตราวุธอันเป็นปกติ ได้แก่ สังข์ จักร และบางภาพก็มีศาสตราวุธประจำอีก ๒ ชนิด คือ คทา และดอกบัว (อ.บ.ป.๒ ,อ.ส.ต.๕) แต่บางภาพก็เขียนเป็น “ตรีศูล” แทน “ดอกบัว” ก็มี (ว.ส.ต.๑๓ , อ.ส.ต.๖) นอกจากนี้ก็ยังพบศาสตราวุธอีกหลายอย่าง เช่น คันศร , ขลุ่ย , พระขรรค์ , แก้วมณี เป็นต้น ซึ่งก็มีสอดคล้องกับภาพในตำราภาพฯเช่นกัน

๓. แบบ ๖ กร พบอยู่ค่อนข้างน้อย มีทั้งที่ประกอบกับ ๑ เศียร ๒ พระบาท คือที่อุโบสถ วัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๑) และ อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๖) และรูปปรากฏที่มี๔ เศียร ๒ พระบาท คือที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๘ , อ.ส.ต.๔๙) ซึ่งรูปปรากฏพระนารายณ์ ๖ กร นั้น พบอยู่ค่อนข้างน้อย ในตำราภาพฯ เช่นกัน ดังเช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๕ , หน้า ๖๑ , หน้า ๘๒) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๙๙ , หน้า ๒๐๙)

เทพศาสตราวุธในรูปปรากฏที่มี ๖ พระกร มีดังนี้ คือ คันศร , สังข์ , จักร , ตรีศูล ,ลูกศร , แก้วมณี (อ.ส.ต.๓๘) นอกจากนี้ก็ยังมี เชือกบาศก์ , สังข์ ,งาช้าง (อ.ส.ต.๔๙) ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ และหมายเลข ๗๐ ในชื่อภาพเดียวกัน

<u>อวตารของพระวิษณุ</u>

การจัดกลุ่มของอวตารของพระวิษณุ (นารายณ์) ในที่นี้ ขอกำหนดใช้ตามการกล่าวลำดับปาง ในคัมภีร์นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง (เทวปาง) เป็นหลัก (ซึ่งมีความแตกต่างจากการลำดับปางของฉบับโรงพิมพ์วัชรินทร์ และฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ อยู่บ้าง) ทั้งนี้ โดยเหตุว่าคัมภีร์นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวงนั้น เป็นฉบับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์เผยแพร่อย่างเป็นทางการ และเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายกว่าฉบับอื่น ๆ สำหรับอวตารของพระนารายณ์ที่พบในคัมภีร์นารายณ์สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง มีดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑. วราหวตาร

๒. กัจฉปาวตาร

๓. มัจฉาวตาร

๔. มหิงสาวตาร

๕. สมณาวตาร

๖. สิงหาวตาร

๗. ขุขชาวตาร

๘. กฤษณาวตาร

๙. อัปสรอวตาร

๑๐. รามาวตาร

นอกจากนี้ ยังมีอวตารแทรกอยู่ในเนื้อเรื่อง อีก ๒ อวตาร คือ "ทุลกีอวตาร" (แทรกอยู่ท้ายของ วราหวตาร) และ "บุรุษรามาวตาร" (อยู่ตอนต้นเรื่อง รามาวตาร) สำหรับรูปปรากฏในนาม "พระพลเทพ" นั้น แม้เรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปางได้กล่าวถึง ว่า เป็นเพียงเทพที่ตามเสด็จองค์หนึ่งในกฤษณาวตาร แต่ในเทพปกรณัมของฮินดูบางเล่มได้กล่าวว่า พระองค์เป็นการแบ่งภาคของ

พระยาอนันตนาคราช(เทพบัลลังก์ของพระนารายณ์) ส่วนบางเล่มก็จัดว่า พระพลเทพเป็นอวตารหนึ่งของพระนารายณ์ด้วย ในที่นี่จึงขอจัดมาอยู่ในกลุ่มอวตารของพระนารายณ์เพื่อให้เป็นหมวดหมู่ ซึ่งได้ผลการแบ่งกลุ่มอวตารของพระนารายณ์ ดังนี้

วราหวตาร

๑. พระนาม พระนามจากภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๓๓) ให้ชื่อว่า *"ปางพระนารายณ์เป็น สุกะหวะตาล ปราบหิรันตอสูร"* ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ที่ให้ชื่อว่า *"ศุกะราวะตาลพระนารายเปนศุกรปราบหิรัญตะยัก"* ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) ให้ชื่ออวตารนี้ว่า*"สาตร์วราห์ปราบหิรันต์สูร"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย พบรูปปรากฏนี้เพียงภาพเดียวจากภาพจิตรกรรมจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๓๓) โดยแสดงรูปปรากฏผิวกายสีขาว ซึ่งไม่สามารถเทียบกับตำราภาพฯได้ เนื่องจากภาพในตำราภาพฯ เป็นเพียงลายเส้นมิได้มีการลงสีผิวกายไว้แต่อย่างใด

ท่าทาง จิตรกรรม (อ.ส.ต.๓๓) แสดงภาพเทพที่ประทับยืนเท้าเสมอกันในลักษณะสงบนิ่ง เช่นเดียวกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) ซึ่งแตกต่างไปจากภาพในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ซึ่งแสดงภาพเทพยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้นในลักษณะการฟ้อนรำ

ศาสตราวุธ รูปปรากฏนี้ (อ.ส.ต.๓๓) คือศาสตราวุธที่มีลักษณะกลม (จักร ?) อยู่ในพระหัตถ์บนทั้งสองข้าง ซึ่งสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ เทวรูปดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

การจัดแบ่งกลุ่ม อวตารของพระนารายณ์ ปางวราหวตาร นี้ ทั้งภาพจาก อ.ส.ต.๓๓ และตำราภาพฯ แสดงภาพลักษณะเช่นเดียวกัน คือ เป็นรูปปรากฏที่มี ๔ กร ๒ พระบาท และมีเศียรเดียว แต่เป็นเศียรหมู (วราหะ)

กัจฉาปาวตาร

๑. พระนาม พระนามที่พบจากภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ(อ.ส.ต.๓๖) ให้ชื่อว่า *"กัจฉาปาวตารปราบหมู่อสูรมัจฉา"* ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘) ให้ชื่อว่า *"กัจฉะปาอะวะตาลพระนารายเปนเต่าทองปราบหมู่อะสูรย์มัจฉา"* ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ให้ชื่อว่า *"ขัฉชปาวะตาลปราบอสูรมัจฉา"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏ *"กัจฉาปวตาร"* ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๖) มีผิวกายสีเทา ในขณะที่รูปปรากฏเดียวกันนี้จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๒๘) มีผิวกายสีน้ำตาล

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ท่าทาง จิตรกรรม อ.ส.ต.๓๖ เป็นภาพลักษณะอยู่ในท่าสงบนิ่งอยู่กลางน้ำ ซึ่งสามารถเทียบเคียงได้กับภาพจากตำราภาพฯดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๒๘ เป็นภาพในท่าคุกคาม ซึ่งแตกต่างออกไป

ศาสตราวุธ รูปปรากฏจาก อ.ส.ต.๓๖ ทรงถือตรีศูล และจักร ในพระหัตถ์คู่บน ซึ่งเทียบได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๙) ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๒๘ ถือศาสตราวุธรูปกลม (จักร ?) และดาบในพระหัตถ์คู่บน ซึ่งศาสตราวุธรูปกลมมีความคล้ายคลึงกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘)

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏกัจฉาปวตาร ที่ใช้ศึกษา (อ.ส.ต.๓๖ และ อ.บ.ต.๒๘) เป็นภาพเทพที่มี ๔ พระกร ๑ เศียร ส่วนลำตัวด้านล่างเป็นเต่า ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ข้างต้น

<u>มัจฉาวตาร</u>

๑. พระนาม พระนามที่พบจากภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๕) ให้ชื่อว่า *"มัสยาวตารปราบหมู่สังขอสูร"* ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘) ให้ชื่อว่า *"มัจฉาอะวะตาล พระนารายเปนปลาทองปราบหมู่สังขะอะสูรย์"* ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๙) ให้ชื่อภาพว่า *"มัจฉาอะวะตาลปราบหมู่สังขอะสูร"*

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏจากอุโบสถวัดสุทัศน์ (อ.ส.ต.๓๕) มีผิวกายสีเทา ในขณะที่รูปปรากฏเดียวกันนี้จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๒๗) มีผิวกายสีน้ำตาล

ท่าทาง จิตรกรรมภาพ อ.ส.ต.๓๕ เป็นภาพอยู่ในท่าสงบนิ่งอยู่กลางน้ำ (หลังการปราบฝ่ายอธรรมแล้ว) ซึ่งสามารถเทียบเคียงได้กับภาพจากตำราภาพฯ ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๒๗ เป็นภาพลักษณะคุกคามต่อสู้กับอสูร

ศาสตราวุธ รูปปรากฏจาก อ.ส.ต.๓๕ ทรงถือตรีศูล และวัตถุกลมมีด้าม ในพระหัตถ์คู่บน ซึ่งเทียบได้กับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๙) ส่วนภาพ อ.บ.ต.๒๗ พระหัตถ์คู่บนถือวัตถุกลมมีด้ามและดาบ ซึ่งอาวุธรูปกลมมีด้ามสามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๘)

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏมัจฉาวตาร จากภาพที่ใช้ศึกษา (อ.ส.ต.๓๕ และ อ.บ.ต.๒๗) เป็นเทพที่มี ๔ กร ๑ พระบาท โดยมีส่วนลำตัวด้านล่างเป็นส่วนล่างของปลา ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ดังกล่าว

มหิงสาวตาร

ไม่พบภาพนี้แน่ชัดจากจิตรกรรมที่ใช้ศึกษา แต่สันนิษฐานว่า ภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๓๐) อาจเป็นภาพอวตารดังกล่าว แต่ก็มีสภาพลบเลือนมากจนไม่สามารถให้รายละเอียดได้

สมณาวตาร

๑. พระนาม พระนามที่พบจากภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๒) ให้ชื่อพระนามว่า "*พุทธาวตาล เพื่อถือเอาซึ่งพระศิวลึงค์แต่อสูรตรีบุรำ*" ซึ่งสอดคล้องกับชื่อจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๒) ให้ชื่อว่า "*พุทธาวตาล พระนารายเปนพระเพื่อจะถือเอาซึ่งพระศรีวะลึงค์แต่อสูระตรีปุรำ*" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๗) ให้ชื่อว่า "*พุทธาวตาลเพื่อจะถือเอาซึ่งพระศิวะลึงค์แต่อสูรตรีบุรำ*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๒) มีผิวกายสีน้ำตาลส่วนที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๓๒) มีผิวกายสีเทา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ท่าทาง เป็นท่าประทับนั่งขัดสมาธิ ทั้งจาก อ.ส.ต.๓๒ และ อ.บ.ต.๓๒ ในลักษณะสงบนิ่ง ซึ่งเป็นลักษณะที่สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ดังเช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๒) และ ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๗) เป็นต้น

ศาสตราวุธ รูปปรากฏจาก อ.ส.ต.๒๒ พระหัตถ์คู่บนทรงถือหม้อน้ำมนต์และแก้วมณี ในขณะที่ อ.บ.ต.๓๒ ทรงถือหม้อน้ำในพระหัตถ์คู่บน ส่วนพระหัตถ์คู่ล่างประคองศิวลึงค์เอาไว้บนพระเพลา ส่วนภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๒) ทรงถือดอกบัวตูมและแก้วมณีไว้ในพระหัตถ์คู่บน และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๗) พระองค์ทรงถือหม้อน้ำมนต์ และดอกไม้ ในพระหัตถ์คู่บน

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏสมณาวตาร จากภาพที่ใช้ศึกษา (อ.ส.ต.๒๒ และ อ.บ.ต .๒๒) เป็นภาพเทพที่มี ๔ กร ๑ เศียร และ ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพในตำราภาพฯ ดังที่กล่าวอ้างถึงมาแล้ว

สิงหาวตาร

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๑) ให้ชื่อว่า "*สีหาวตาลผลาญอสูรหิรัญ*" ซึ่งเทียบเคียงได้กับ ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๙) ให้ชื่อว่า "*สีหา*

วะตาลเปนสิงหปราบหิรันตะปะกาสูน" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๘) ให้ชื่อว่า "*สิห์วะตาลปราบเหรันตยักษ*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๑) มีผิวกายสีน้ำตาล ในขณะที่รูปปรากฏเดียวกันนี้ (ซึ่งมีสภาพลบเลือนมาก) จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๒๙) มีผิวกายสีเทา

ท่าทาง จิตรกรรม อ.ส.ต.๓๑ เป็นภาพในท่าประทับนั่งบนแท่น ซึ่งสามารถเทียบเคียงกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๘) อันเป็นภาพประทับนั่งเช่นกัน ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๒๙ มีสภาพลบเลือน ไม่สามารถให้รายละเอียดท่าทางของภาพได้

ศาสตราวุธ รูปปรากฏจาก อ.ส.ต.๓๑ ทรงถือวัตถุรูปกลมมีด้าม และวัตถุทรงแว่นกลม ๓ ชั้น (สังข์ ?) อยู่ในพระหัตถ์คู่บน ซึ่งเทียบได้กับศาสตราวุธจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๙) ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๘) แม้พระหัตถ์ข้างหนึ่งทรงถือสังข์ แต่อีกพระหัตถ์หนึ่งทรงถือดอกไม้บานแทน

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏ "สิงหาวตาร" ที่ใช้ศึกษา (อ.ส.ต.๓๑ และอ.บ.ต.๒๙) เป็นภาพเทพที่มี ๔ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท แต่สิ่งที่แตกต่างกันระหว่างภาพจิตรกรรม (อ.ส.ต.๓๑) กับตำราภาพฯ ก็คือ ภาพจาก อ.ส.ต.๓๑ มีพระพักตร์เป็นเทพ ในขณะที่ภาพจากตำราภาพฯทั้ง ๒ ภาพ มีพระพักตร์เป็นสิงห์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>ขุชชาวตาร</u>

๑. พระนาม พระนามที่พบในจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๘) ให้ชื่อว่า "*ทุชชาวตาล ปางพระนารายณ์เป็นบุรุษเตี้ยซึ่งเอาซึ่งแดนแห่งอสูรตาวัน*" ในการนี้สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ให้ชื่อว่า "*ขุชชาวะตาลนารายเปนคนเตียปราบท้าวตาวรรณ์*" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ให้ชื่อว่า "*ขุชชวตาล*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏขุชชาวตาร จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๘) มีผิวกายสีขาว ในขณะที่รูปปรากฏจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๓๑) มีผิวกายสีเขียว

ท่าทาง จิตรกรรม อ.ส.ต.๒๘ เป็นท่ายกพระบาทข้างหนึ่งขึ้นในลักษณะการย่างก้าว ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๓๑ เป็นภาพพราหมณ์เตี้ยกำลังประทับยืนตรง กำลังสนทนากับอสูรตาวันยักษ์ ซึ่งแม้จะเทียบเคียงท่ายืนตรงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) แต่ก็มีองค์ประกอบภาพต่างกัน

ศาสตราวุธ รูปปรากฏ อ.ส.ต.๒๘ ทรงถือคณโฑน้ำในพระหัตถ์ข้างหนึ่งส่วนพระหัตถ์อีกข้างถือพระขรรค์และด้ามร่มกางอยู่เหนือเศียร ซึ่งมีความแตกต่างเล็กน้อยไปจากตำราภาพฯ ทั้งสองฉบับที่พบว่า ภาพในตำราภาพฯ ทรงถือร่มและคณโฑน้ำไว้ในพระหัตถ์ ส่วนใน อ.บ.ต.๓๑ แสดงภาพรูปปรากฏถือหม้อน้ำโดยมีร่ม (ซึ่งหุบอยู่) หนีบเอาไว้ ซึ่งเป็นอิริยาบถที่ต่างไปจากภาพแห่งอื่น

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพขุชชาวตาร ที่พบใน อ.ส.ต.๒๘ และ อ.บ.ต.๓๑ เป็นภาพบุรุษรูปร่างอ้วน มี ๒ พระกร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับที่พบในตำราภาพฯ ดังที่กล่าวมาแล้ว

<u>กฤษณาวตาร</u>

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๐) ให้ชื่อว่า *"พระนารายณ์เป็นกิศณุอวะตาล คือ บรมจักรกฤษณปราบพนาสูร ในเรื่องอุณรุทด้วยเทพธำมะรงค์"* ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) ให้ชื่อว่า *"กิศณุอวะตาล พระนารายเปนบรมจักรกฤศ ปราบภะนาสูนด้วยเทพธรรมรง"* ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ให้ชื่อว่า *"กิศณุอะวะตาล คือ บรมจกฤษณ ปราบพนาสูรในอะนิรุท"*

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏ "กฤษณาวตาร" ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๐) และภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๑) มีผิวกายสีขาวเช่นเดียวกัน

ท่าทาง จิตรกรรม อ.ส.ต.๓๐ เป็นภาพเทพแสดงท่าย่างก้าวเดิน ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๑ มีลักษณะพิเศษ กล่าวคือเป็นภาพประทับบนหลังครุฑ และต่อสู้กับพาณาสูร ซึ่งภาพดังกล่าวแตกต่างไปจากภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) ที่แสดงการยกพระบาทข้างหนึ่งคล้ายการฟ้อนรำ สำหรับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) แสดงภาพเทพดังกล่าวประทับยืนสงบนิ่ง

ศาสตราวุธ ภาพเทพ อ.ส.ต.๓๐ ทรงถือพระขรรค์ และพระธำมรงค์ (แหวน) อยู่ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ซึ่งอาจเทียบเคียงกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) ที่ทรงถือธำมะรงค์ไว้ในพระหัตถ์ ๑ ข้าง ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ทรงถือวัตถุกลมมีด้ามยาวไว้ในพระหัตถ์ซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างออกไป สำหรับภาพจาก อ.บ.ต.๑ พระองค์ทรงถือสังข์ และก้านดอกไม้บาน (?) ซึ่งเป็นศาสตราวุธที่ต่างไปจากภาพในตำราภาพฯ ทั้งสองฉบับ

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏจากจิตรกรรมที่นำมาศึกษา (อ.ส.ต.๓๐ และ อ.บ.ต.๑) เป็นภาพของเทพที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

<u>อัปสรอวตาร</u>

๑. พระนาม ไม่พบพระนามนี้จากจิตรกรรมที่ใช้ในการศึกษา อย่างไรก็ตาม ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๔) เป็นภาพเทพสตรี ให้ชื่อว่า *"อับสุรวะตาล นารายเปนนางระบำปราบนนทกพรหม"* ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๑) เป็นภาพเทพบุรุษ ให้ชื่อว่า *"พระนารายน์เสดจจะไปปราบนนทุกขพรหม"* และ(หน้า ๒๐๐)เป็นภาพเทพสตรีให้ชื่อว่า *"พระนรายน์นนทุกข"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏอัปสรอวตาร พบเฉพาะในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๒) มีผิวกายสีขาว

ท่าทาง จิตรกรรม อ.บ.ต.๒ เป็นลักษณะภาพที่แสดงการคุกคามเพื่อปราบนนทุกพรหม ซึ่งสามารถเทียบเคียงภาพของรูปปรากฏดังกล่าวได้กับภาพจากตำราภาพฯ ทั้งสองดังที่กล่าวมาแล้ว

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธจาก อ.บ.ต.๒ แลเห็นไม่ชัดเจนทั้งหมด แต่พอสังเกตได้ว่า พระหัตถ์ขวาล่างทรงถือคทาเอาไว้ ซึ่งอาจนำมาเทียบเคียงกับตำราภาพฯ หมายเลข๓๒ (หน้า ๗๔) และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๑) ที่ทรงถือคทาไว้ในพระหัตถ์ขวาล่างเช่นกัน ส่วนพระหัตถ์อื่น ในตำราภาพฯ (หมายเลข ๗๐) ทรงถือ จักร , สังข์ และตรีศูล

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพ อ.บ.ต.๒ เป็นภาพเทพที่มี ๔ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับภาพในตำราภาพฯ

<u>รามาวตาร</u>

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๘) ให้ชื่อว่า *"พระรามปราบรานาสูร ในเรื่องรามเกียรติ์ด้วยศรพรหมมาศ"* ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) ให้ชื่อว่า *"รามาวะตาลพระนารายเปนพระรามปราบรานาสูนด้วยษรพรหมมาตร์"* ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) ให้ชื่อว่า *"รามาวะตาล คือ พระรามเทพปราบพนาสูรในรามเกียรต์"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏรามาวตาร ที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๘) มีผิวกายสีเขียว ซึ่งก็เป็นสีผิวกายของเทพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๔) ด้วย

ท่าทาง จิตรกรรม อ.ส.ต.๒๐ เป็นภาพแสดงการประทับยืน หรือการย่างก้าว ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๔ มีลักษณะพิเศษอันแสดงถึงการคุกคาม เพื่อปราบอธรรมะ (ภนาสูร หรือ ทศกัณฐ์)

สำหรับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๑) เป็นภาพเทพกำลังก้าวเดิน ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๕) แสดงภาพองค์พระรามประทับยืนสงบนิ่งใกล้เคียงกับภาพ อ.ส.ต.๒๐

ศาสตราวุธ ภาพของรามาวตารทั้งจาก อ.ส.ต.๒๐ และ อ.บ.ต.๔ มีศาสตราวุธเหมือนกันคือ คันศรและลูกศร ซึ่งก็สอดคล้องกันกับภาพจากตำราภาพฯเทวรูปทั้งหมายเลข ๓๒ และหมายเลข ๗๐

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏจากจิตรกรรมที่ใช้ศึกษา (อ.ส.ต.๒๐ และ อ.บ.ต.๔) เป็นภาพของเทพบุรุษ มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งเป็นภาพลักษณะเดียวกับที่พบในตำราภาพฯ

<u>ทุลกีอวตาร</u>

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๗) ให้ชื่อว่า "*ทุลกีอวตาลจับม้าปีก*" ซึ่งเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๓) ให้ชื่อว่า "*ทุละกีอะวะตาลย์*" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๗) ให้ชื่อว่า "*ทุสดีอะวะตาล*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย รูปปรากฏของทุลกีอวตาร จากจิตรกรรมอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๗) มีผิวกายสีขาว ส่วนภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๒๖) มีผิวกายสีเทา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ท่าทาง จิตรกรรมทั้งจาก อ.ส.ต.๒๗ และ อ.บ.ต.๒๖ มีลักษณะท่าทางที่ใกล้เคียงกันมาก กล่าวคือ เขียนเป็นภาพเทพบุรุษประทับยืน และยกพระบาทข้างหนึ่งยกขึ้นเสมอพระชานุ ซึ่งภาพเช่นนี้ก็มีความสอดคล้องและเปรียบเทียบได้กับภาพกับตำราภาพฯเทวรูปดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ศาสตราวุธ ภาพของทุลกีอวตาร จาก อ.ส.ต.๒๗ และ อ.บ.ต.๒๖ ล้วนทรงมีร่มทิพย์เป็นศาสตราวุธประจำพระองค์ ซึ่งก็ตรงกับที่ปรากฏในภาพจากตำราภาพฯ และเรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏที่พบทั้งในจิตรกรรมและตำราภาพฯ ล้วนมีความสอดคล้องกันคือ เขียนเป็นรูปเทพ ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท โดยมีภาพประกอบที่สำคัญคือ มีรูปม้าอยู่ทางด้านหลังของเทพปางนี้ แต่สิ่งที่น่าสังเกตคือ ภาพจาก อ.ส.ต.๒๗ ภาพม้ามีผิวสีดำ ขณะที่ภาพจาก อ.บ.ต.๒๖ ม้ามีผิวสีขาว

<u>บุรุษรามาวตาล</u>

๑. พระนาม ภาพจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๓๔) ให้ชื่อว่า “*บุรุษรามวตาล*” ซึ่งเขียนเป็นภาพเทพบุรุษประทับยืนถือขวาน อันสอดคล้องกับในตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) ที่แสดงอากัปกริยาเช่นเดียวกัน โดยให้ชื่อพระนามว่า “*บุรุษรามาวะตาล*”

อย่างไรก็ตาม ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ที่ให้ชื่อว่า “*บุรุษรามาวะตาลพระนารายปลูกต้น เพื่อจะถือเอาพระอุมาไปจากภานาสูน*” เขียนเป็นภาพเทพบุรุษประทับยืนยกพระบาทขึ้นข้างหนึ่ง และพระหัตถ์ข้างหนึ่งทรงถือเสียม (อุปกรณ์เครื่องขุดดิน) อันเป็นสิ่งที่ไม่เหมือนกับ อ.ส.ต.๓๔ แต่กลับเทียบเคียงได้กับ อ.บ.ต.๓ ซึ่งเขียนเป็นภาพยักษ์แก่ถือเสียมเพื่อลวงภาณาสูร ซึ่งก็ตรงกับเนื้อเรื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง สำหรับรูปปรากฏของพระนารายณ์ที่ถือขวานนั้นน่าจะได้ต้นเค้ามาจาก “ปรศุราม” อันเป็นอวตารหนึ่งของพระนารายณ์เพื่อปราบกษัตริย์อรชุน ซึ่งอวตารปางนี้แม้เป็นที่รู้จักกันดีในคัมภีร์ของอินเดีย แต่ก็ไม่พบในคัมภีร์นารายณ์สิบปางของไทยแต่อย่างใด

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย เทพบุรุษใน อ.ส.ต.๓๔ มีผิวกายสีเทา ส่วนภาพอวตารเป็นยักษ์แก่ตาม อ.บ.ต.๓ มีผิวกายสีน้ำตาล

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ท่าทาง ภาพจาก อ.ส.ต.๓๔ เป็นภาพเทพประทับยืนตรง หันพระพักตร์มาด้านหน้า ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ เป็นภาพเทพประทับยืนหันด้านข้าง สำหรับภาพจาก อ.บ.ต.๓ เขียนเป็นภาพยักษ์แก่ ถือเสียมกำลังเจรจากับภานาสูร (ทศกัณฐ์) ที่แบกนางสีดามาซึ่งแม้จะมีองค์ประกอบภาพไม่เหมือนกับภาพในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ที่เขียนเป็นภาพเทพ (ไม่ใช่ยักษ์) ถือเสียม (จอบ) แต่ก็สามารถเปรียบเทียบเรื่องราวกันได้

ศาสตราวุธ รูปปรากฏจาก อ.ส.ต.๓๔ มีศาสตราวุธ คือ ขวาน ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๘) ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๓ มีศาสตราวุธคือ เสียม ซึ่งก็เทียบได้กับศาสตราวุธที่ปรากฏจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๐) ได้ตามสมควร

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏ อ.ส.ต.๓๔ เป็นภาพเทพ ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับ ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ ส่วนภาพจาก อ.บ.ต.๓ นั้น แม้จะเป็นภาพบุรุษ ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท แต่ก็มีพระพักตร์เป็นยักษ์ อันแตกต่างจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ ที่มีพระพักตร์เป็นเทพ

<u>พระพลเทพ</u>

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๔๕) ให้ชื่อว่า "*พระพลเทพทรงไถ*" ส่วนภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๔) ให้ชื่อว่า "*พระพลเทพ*" , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๘) ให้ชื่อว่า "*พระพลเทพถือไถ*" และตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๔) ให้ชื่อว่า "*พระพลเทย์ไถนา*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย พระพลเทพ จาก อ.ส.ต.๔๕ มีผิวกายสีขาว ซึ่งก็ตรงกับสีผิวกายที่พบจาก อ.บ.ต.๒๓

ท่าทาง ภาพพระพลเทพทั้งจากจิตรกรรม (อ.ส.ต.๔๕ และ อ.บ.ต.๒๓) รวมถึงจากตำราภาพฯ มีลักษณะที่สอดคล้องกัน คือ เขียนเป็นภาพเทพประทับยืน ยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้น โดยมีพระหัตถ์จับคันไถเอาไว้

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธของพระพลเทพคือ "คันไถ" ซึ่งก็มีความสอดคล้องกันอย่างดีระหว่างจิตรกรรมจากบานบัญชร และภาพจากตำราภาพฯ

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏทั้งจากจิตรกรรมที่ศึกษาและภาพจากตำราภาพฯ มีความสอดคล้องกัน คือเขียนเป็นภาพเทพ ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>พระพรหม</u>

พระพรหมเป็นเทพสำคัญที่สุด ๑ ใน ๓ องค์ของศาสนาฮินดู โดยถือกันว่าพระองค์เป็นผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งต่างๆ ต่อมาพระองค์มีบทบาทลดน้อยลงมากในอินเดีย อีกทั้งไม่มีนิกายที่บูชาพระองค์โดยเฉพาะ แต่ในวรรณคดีของไทยเรานั้น ได้มีการให้ความสำคัญต่อพระพรหมเป็นอย่างมาก สำหรับ "พระมหาพรหม"ในคัมภีร์นารายณ์สิบปางนั้น กล่าวว่ามีกำเนิดมาจากพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ขึ้น และนอกจากพระมหาพรหมผู้เป็นองค์เทพสำคัญแล้ว ยังได้พบรูปปรากฏของพระพรหมอื่นๆอีกมากมายหลายองค์ ภาพของพระพรหมที่นำมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์จากอาคารพุทธสถานพบอยู่จำนวนมาก ทั้งในรูปของเทพผู้ทรงฤทธิ์ ตลอดจนรูปปรากฏที่เกี่ยวในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง โดยสามารถจัดแบ่งกลุ่มตามหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในจิตรกรรมชุดที่นำมาศึกษานี้ ที่ใช้กันเป็นสามัญ ได้แก่ "*พระพรหม*" ในลักษณะของเทพผู้ทรงฤทธิ์ ดังที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๑๐) , อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ป.๘ , อ.ส.ต.๗) ซึ่งปรากฏอยู่ในตำราภาพฯด้วย ดังเช่น ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๖) ชื่อ "*พระพรมทรงขุนห่านเปนภาห่ณ*" , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒(หน้า ๗๗) ชื่อ "*พระพรหม*" , ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๑๗) ชื่อ "*พระพรหม*" เป็นต้น

นอกจากนี้ก็ยังมีรูปปรากฏอื่น ๆ ที่มีพระนามขึ้นต้นว่า "พระพรหม" โดยมีคำขยายอื่นต่อท้าย อาทิ พระพรหมธาดา , พระพรหมนารท , พระพรหมสัทธาสิพ , พระพรหมมเหศวร เป็นต้น ดังเช่นที่พบจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑ , อ.ส.ต.๒ , อ.ส.ต.๑๗ , อ.ส.ต.๒๑ , อ.ส.ต.๓๗ , อ.ส.ต.๕๑ , อ.ส.ต.๕๒) เป็นต้น และก็มีพระนามอีก ๑ พระนาม ที่มีคำว่า พรหม ต่อท้ายคือ "ท้าวสหบดีพรหม" ดังที่พบจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๒) ซึ่งก็ได้พบพระนามนี้จากตำราภาพฯเทวรูป หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕) ชื่อว่า "*สหะบดีพรหม*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๘) ชื่อ "*ท้าวสหะบดีพรหม*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๔) ชื่อ "*พระสะหะบดีพรหม*" เป็นต้น

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายโดยปกติของพระพรหมในฐานะเทพผู้ทรงฤทธิ์ที่พบในจิตรกรรม มีผิวกายสีขาว (อ.ร.ต.๑๐ , อ.ส.ป.๘ , อ.ส.ต.๗ , อ.บ.ป.๑๐) ส่วนรูปปรากฏอื่น ๆมีบางครั้งสีที่ต่างกันออกไป เช่น ผิวกายสีเทา (อ.บ.ป.๑๙ , อ.บ.ป.๒๐) ผิวกายสีน้ำตาล (อ.ส.ต.๑ , อ.ส.ต.๒)

ท่าทาง ภาพของพระพรหมในฐานะเทพผู้ทรงฤทธิ์ โดยส่วนใหญ่เป็นภาพประทับนั่งบนหลังพาหนะ (หงส์) นอกจากนี้ก็มีภาพประทับนั่งบนแท่น ส่วนรูปปรากฏอื่น ๆ นั้น เป็นภาพประทับยืน หรือนั่งบนแท่นทั้งสิ้น ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯที่พบว่าอยู่ในลักษณะเช่นเดียวกัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศาสตราวุธและเครื่องประดับ เทพศาสตราวุธโดยปกติของพระพรหมที่พบกันได้แก่ ลูกประคำ , คัมภีร์ , พระเต้าทักษิโณทก , จักร (อ.ส.ต.๗) นอกจากนี้ก็มี ช้อนสรุก , ลูกประคำ , คัมภีร์ , ดอกบัวบาน (อ.บ.ป.๑๐) ส่วนภาพจาก อ.ส.ป.๘ ทรงถือเพียงดอกบัวอย่างเดียว และภาพจากวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๑๐) ทรงถือฉัตร ๕ ชั้นแทน ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างกันมาก และหากนำมาพิจารณาร่วมกับตำราภาพฯ พบว่า ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๑๓) แสดงภาพศาสตราวุธที่ค่อนข้างสมบูรณ์ตามเทพปกรณัมของอินเดียมากที่สุด คือ ทรงถือ ช้อนสรุก , คัมภีร์ , ลูกประคำ และ คณโฑน้ำ (พระเต้าทักษิโณทก) ส่วนตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๗๗) มีศาสตราวุธเพียง ๓ อย่าง (ไม่พบลูกประคำ)

ส่วนเทพศาสตราวุธในรูปปรากฏอื่น ๆ มีสิ่งที่แตกต่างกันออกไปมากเช่น ดอกบัว , ตรีศูล , จักร , สังข์ , คันศรและลูกศร , ค้อน , งาช้าง , คัมภีร์ใบลาน , ช้อนสรุก , สังข์ , ดอกไม้ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีศาสตราวุธบางอย่างที่ค่อนข้างแปลก และปรากฏอยู่ในภาพของพระพรหมสัทธาสิทธิ์ (อ.ส.ต.๕) คือ หนูขาว และแว่นกลม ซึ่งก็ปรากฏในตำราภาพฯเช่นกัน ดังเช่น จากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๖) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๗) เป็นต้น

พาหนะ พาหนะอันเป็นปกติของพระพรหม ได้แก่ "หงส์" ซึ่งได้พบอยู่ในจิตรกรรม ๓ อาคาร อันได้แก่ อุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๑๐) อุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม (อ.ส.ป.๘) อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๑๐) ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ ที่เขียนแสดงถึงพาหนะของพระพรหมว่า ได้แก่ "หงส์" ดังเช่น ตำราภาพฯ หมายเลข๓๓ (หน้า ๑๔๑) , ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๗๔) เป็นต้น

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏของพระพรหมจากจิตรกรรมชุดดังกล่าว มีลักษณะแตกต่างกันหลายรูปแบบ โดยมีจำนวนเศียร , พระกร , พระบาท ต่างกันออกไป ซึ่งสามารถจำแนกเบื้องต้นตามจำนวนของพระกรได้ดังนี้

๑. แบบ ๒ กร พบอยู่ไม่มากนัก เพียง ๒ ภาพ (อ.ร.ต.๑๐ และ อ.บ.ป.๒๐) โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๔ เศียร (พักตร์) ๒ พระบาท ซึ่งรูปปรากฏที่มี ๒ กร นี้ สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๕)

๒. แบบ ๔ กร พบอยู่ไม่มากนัก เป็นรูปปรากฏที่มี ๔ เศียร(พักตร์) ๒ พระบาท เช่น จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๗ , อ.ส.ต.๓๗) อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๑๐) ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๔ , ๗๗) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า๒๐๕)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๓. แบบ ๖ กร พบอยู่เพียง ๑ รูปปรากฏ จากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ป.๘) โดยมี ๔ เศียร (พักตร์) ๒ พระบาท

๔. แบบ ๘ กร พบอยู่มากที่สุด โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๔ พักตร์ ๒ พระบาท (อ.ส.ต.๒๑ , อ.บ.ป.๑๙) ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๔) และ ๔ พักตร์ ๔ พระบาท (อ.ส.ต.๒๒) นอกจากนี้ก็ยังมีบางภาพ (อ.บ.ป.๑๗) ที่มี ๔ พักตร์ แต่มีพระบาทซ้อนกันมากกว่า ๑๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕)

๕. แบบ ๑๔ กร พบอยู่ ๒ รูป (อ.บ.ป.๑๘ , อ.ส.ต.๑๗) โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๔ พักตร์ (เศียร) ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๓)

๖. แบบ ๒๐ กร พบอยู่ ๑ รูป (อ.ส.ต.๒) โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๕ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๗) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๒)

๗. แบบ ๒๔ กร พบอยู่ ๑ รูป (อ.ส.ต.๒) โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๕ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๕)

พระคเณศ

พระคเณศนั้น คัมภีร์ของศาสนาฮินดูส่วนใหญ่ถือกันว่า เป็นโอรสของพระอิศวรกับพระอุมา พระองค์มีลักษณะที่เด่นชัด คือ เป็นเทพที่มีเศียรเป็นช้าง พระองค์ได้รับการเคารพบูชาอย่างกว้างขวาง ในฐานะที่เป็นเทพเจ้าผู้ขจัดอุปสรรคและให้ความสำเร็จแก่ผู้เคารพบูชา สำหรับคัมภีร์นารายณ์สิบปางของไทย มีเรื่องราวของเทพที่มีเศียรเป็นช้างอยู่หลายตอน ภาพของพระคเนศที่นำมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์จากอาคารพุทธสถาน พบอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะใน ๒ อาคารหลัก (อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และ อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส) ซึ่งส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราวจากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง โดยเทพที่มีเศียรเป็นช้างนี้ มีรูปปรากฏแตกต่างกันออกไปมากมาย รวมถึงมีพระนามที่ต่างกันออกไปด้วย ซึ่งสามารถจัดแบ่งกลุ่มออกได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมชุดที่นำมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์นี้ที่ใช้กันเป็นสามัญ ได้แก่ *พระพิฆเนศวร* (อ.ส.ต.๑๔) *พระวิฆมิเนศวร* (อ.ส.ต.๑๙) *พระวิฆเนศวร* (อ.ส.ต.๒๐) *พระมหาวิฆเนก* (อ.ส.ต.๔๓) *พระเทวกรรม* (อ.ส.ต.๔๔) *พระโกญจนาเนศวร* (อ.ส.ต.๑๓) ซึ่งแต่ละพระนามก็มีรูปปรากฏที่ต่างกันออกไป ซึ่งชื่อพระนามต่าง ๆ เหล่านี้ก็ได้ปรากฏในตำราภาพฯด้วย ดังเช่น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ ให้ชื่อรูปปรากฏว่า *พระมหาวิกฆิเนตร์...* (หน้า ๕๐-๕๑) *พระวิกฆิเนตร์* (หน้า ๕๑) *พระวิกฆิเนศวร* (หน้า ๕๒) *พระเทวะกรรม์* (หน้า ๕๓) *พระโกนจะนาเนศวร* (หน้า ๖๔)

ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ ให้ชื่อพระนามว่า *พระมหาวิกฆิเนก* (หน้า ๑๐๐) *พระโกญจนาเนศวร* (หน้า๑๐๑) *พระเทวกรรม์* (หน้า ๑๐๑) *พระมหาวิฆิเนค* (หน้า ๑๐๒) *พระวิกฆิเนศวร* (หน้า ๑๐๓)*พระวิฆิเนศวร* (หน้า ๑๐๔) *พระมหาวิกฆิเนศ* (หน้า ๑๐๕) *พระมหาวิกฆิเนค*(หน้า ๑๐๖)

ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ ให้ชื่อพระนามว่า *พระวิกฆิเนศวร* (หน้า ๑๘๘) *พระมหาวิกฆิเนตร* (หน้า ๑๙๐-๑๙๑) *พระเทวกรรม์* (หน้า ๑๙๑-๑๙๒) *พระโกญจนาเนศวร* (หน้า ๑๙๒)

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายโดยปกติของภาพพระคเณศ ที่พบจากในจิตรกรรมรูปเทพผู้พิทักษ์ ส่วนใหญ่เป็นสีขาว ดังที่พบจากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๓ , อ.ส.ต.๑๔ , อ.ส.ต.๑๙ , อ.ส.ต.๒๐ , อ.ส.ต.๔๓) อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๙ , อ.บ.ต.๑๐)

นอกจากนี้ ยังมีภาพพระคเณศบางภาพที่มีสีผิวกายต่างออกไป เช่น ผิวกายสีน้ำตาล (อ.ส.ต.๒๕ , อ.ส.ต.๒๖) ผิวกายสีเขียว (อ.บ.ต.๗ , อ.บ.ต.๘)

ท่าทาง ท่าทางของกลุ่มพระคเณศที่พบ ส่วนใหญ่เป็นท่าประทับนั่ง / ยืน บนพาหนะหรือแท่น ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพที่พบในตำราภาพฯ อย่างไรก็ตามมีรูปปรากฏบางภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๑๐) ที่มีท่าทางในลักษณะคุกคาม (ปราบอสูร) อันเป็นสิ่งที่ต่างไปจากตำราภาพฯ

ศาสตราวุธและเครื่องประดับ สำหรับเทพศาสตราวุธที่พบเป็นปกติจากรูปปรากฏ ของพระคเณศในจิตรกรรมชุดนี้ ได้แก่ "งาช้าง และเชือกบาศก์" นอกจากนี้ก็ยังได้พบศาสตราวุธอย่างอื่นอีกมากมาย ตัวอย่างเช่น สังข์ , ขอช้าง , ขวาน , ค้อนเหล็ก , แก้วมณี,ตรีศูล , ดอกบัวตูม , คัมภีร์ , ไม้เท้า เป็นต้น ซึ่งก็สอดคล้องกับศาสตราวุธที่พบในตำราภาพฯ

อย่างไรก็ตาม มีสิ่งบางอย่างค่อนข้างแปลกที่พบอยู่ในพระหัตถ์ของพระคเณศด้วย เช่น ช้างพัง-ช้างพลาย (อ.ส.ต.๑๓) เป็นต้น แต่สิ่งเหล่านี้ก็มีความสอดคล้องกับตำราภาพฯ โดยได้พบอยู่ในชื่อรูปปรากฏเดียวกันด้วย ดังเช่นที่พบจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๔) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๑) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๔๒)

พาหนะ พาหนะอันเป็นปกติของพระคเณศ ได้แก่ "หนู" ซึ่งก็ได้พบในจิตรกรรม ภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๒๕) และได้พบอยู่เป็นปกติจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๐-๕๑) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๐ , ๑๐๕) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๔๐)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

นอกจากนี้ยังได้พบว่า ในบางรูปปรากฏพระคเณศ มีพาหนะเป็นเต่าด้วย ดังเช่น ในอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๒๖) และ อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๙) เป็นต้น ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๑) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๖) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๔๐)

พาหนะอีกชนิดหนึ่งที่พบก็คือ ช้าง ๙ เศียร ที่ได้พบว่า พระโกญจนาเนศวรประทับยืนอยู่ด้านบน ดังตัวอย่างจาก ภาพในอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๓) แต่ภาพเทพพาหนะเช่นนี้ไม่พบในตำราภาพฯแต่อย่างใด

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏของพระคเณศจากจิตรกรรมดังกล่าว มีลักษณะที่แตกต่างกันหลายแบบ โดยมีจำนวนเศียร , พระกร ต่างกันออกไป ซึ่งสามารถจำแนกเบื้องต้นตามจำนวนของพระกรได้ดังนี้

๑. แบบ ๒ กร พบอยู่มากที่สุด ทั้ง ๒ อาคารหลักที่ใช้ศึกษา โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท (อ.บ.ต.๗ , อ.บ.ต.๘ , อ.ส.ต.๒๐ , อ.ส.ต.๔๓ , อ.ส.ต.๔๔) ซึ่งภาพลักษณะนี้พบอยู่ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๓ , ๖๔) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๑ , ๑๐๒) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๔๑, ๑๔๒)

๒. แบบ ๔ กร พบอยู่น้อย โดยส่วนใหญ่พบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท (อ.บ.ต.๙ , อ.บ.ต.๑๐ , อ.ส.ต.๒๕ , อ.ส.ต.๒๖) ซึ่งภาพลักษณะนี้พบจาก ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๐ , ๕๑) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๐ , ๑๐๕ , ๑๐๖) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๙๐ , ๑๙๑)

๓. แบบ ๖ กร พบอยู่ ๑ ภาพ จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๓) โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งพบจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๑)

๔. แบบ ๘ กร พบอยู่ ๒ ภาพ จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท (อ.ส.ต.๑๙) ซึ่งพบในตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๘) และรูปปรากฏที่มี ๔ เศียร ๒ พระบาท (อ.ส.ต.๑๔) ซึ่งภาพลักษณะนี้พบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๕๒ , ๖๔) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๘)

<u>พระขันทกุมาร</u>

พระขันทกุมารเป็นโอรสอีกพระองค์หนึ่งของพระอิศวรและพระอุมา พระองค์ได้รับการนับถือว่าเป็นเทพเจ้าแห่งการสงคราม (ตำราบางฉบับว่า พระองค์เป็นเจ้าแห่งวิชาการธนู) สำหรับในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง พบว่ามีการปะปนกันระหว่างพระคเณศ และพระขันทกุมารอยู่บ้าง ภาพของพระขันทกุมารพบอยู่ไม่มากนัก ในอาคารพุทธสถาน ๒ หลัง ที่ใช้ในการศึกษาโดยพบในลักษณะของผู้ทรงฤทธิ์ ซึ่งปรากฏเรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปางด้วย สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑. พระนาม พระนามที่พบบนบานประตูอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ป.๗) ให้ชื่อว่า "*พระขันทกุมาร บุตรพระอิศวร ทรงมยุระพาหะนะ*" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ให้ชื่อว่า "*พระขันทะกุมารทรง...*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๕๒) ให้ชื่อว่า "*พระขันทกุมารทรงมยุรพาหนะ*" ตำราภาพฯ หมายเลข๖๙ (หน้า ๑๗๖) ให้ชื่อว่า "*พระขันทกุมารทรงมยุรพาหะนะ*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๔) ให้ชื่อว่า "*พระขันธกุมารทรงมยุราภาหน์*" และ หน้า ๒๑๖ ให้ชื่อว่า "*พระขันธกุมารทรงมยุรพาหณ*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระขันธกุมารจากจิตรกรรมใน ๒ อาคารหลัก คือ จากอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ป.๗) และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๕ และ อ.บ.ต.๒๕) เขียนสีผิวกายเหมือนกัน คือ สีขาว

ท่าทาง ภาพของพระขันธกุมารที่พบทั้ง ๓ ภาพ เป็นภาพประทับนั่งบนหลังนกยูง ซึ่งก็เป็นท่าทางที่สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ที่พบว่าเป็นภาพการประทับนั่งบนหลังนกยูงเช่นกัน

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธ อันเป็นปกติพื้นฐานของพระขันธกุมาร ได้แก่ "คันศร

และลูกศร (ธนู)" เนื่องจากพระองค์ถือเป็นเทพเจ้าแห่งสงคราม นอกจากนี้บางตำรายังกล่าวว่า พระองค์ทรงเป็นเจ้าแห่งธนูด้วย ซึ่งภาพจาก อ.ส.ป.๗ และ อ.บ.ป.๕ พบว่าพระองค์ทรงถือคันศร และลูกศรไว้ในพระหัตถ์ทั้งสอง ซึ่งเป็นสิ่งที่พบอยู่ในตำราภาพฯทั้งหมด (ยกเว้นตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๖) ที่พระองค์ทรงถือคทายาว)

อย่างไรก็ตาม ภาพพระขันธกุมาร (อ.บ.ป.๒๕) ก็ทรงถือศาสตราวุธที่แตกต่างออกไป เช่น หอก , ดอกไม้ , พัด และอาวุธรูปร่างแปลก ซึ่งไม่พบในตำราภาพฯ

พาหนะ พาหนะอันเป็นปกติของพระขันธกุมาร ได้แก่ "นกยูง" ซึ่งพบในจิตรกรรมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ภาพขันธกุมารทรงนกยูงนั้น พบอยู่ในตำราภาพฯ ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏของพระขันธกุมาร สามารถจำแนกเบื้องต้นออกตามจำนวนพระกร ได้ดังนี้

๑. แบบ ๑๐ กร พบอยู่ ๑ ภาพ จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๕) โดยพบประกอบกับรูปปรากฏที่มี ๘ เศียร ๒ บาท ซึ่งภาพขันธกุมาร ๑๐ กร นี้ ไม่พบจากตำราภาพฯ

๒. แบบ ๑๒ กร พบอยู่ ๒ ภาพ คือจากอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งมี ๘ เศียร ๒ บาท (อ.ส.ป.๗) ที่สอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๕๒) ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๗๖) ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๔) ส่วนอีก ๑ ภาพ คือ จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ต.๒๕) เป็นรูปปรากฏ ๕ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๑๖)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

กลุ่มเทวสตรี

ภาพของเทวสตรีนั้น พบอยู่ค่อนข้างน้อยกว่าภาพเทพบุรุษ และพบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามและ อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส เพียง ๒ อาคารเท่านั้น ภาพของเทวสตรีดังกล่าวพบอยู่ใน ๒ ลักษณะ คือ

๑. ภาพคู่อยู่กับเทพบุรุษผู้ทรงฤทธิ์ ภาพลักษณะเช่นนี้ ได้แก่ ภาพของพระอุมาที่พบอยู่เป็นคู่กับพระอิศวร และภาพของพระลักษมีที่อยู่เป็นคู่กับพระนารายณ์ ภาพเช่นนี้พบอยู่ทั้ง ที่อุโบสถทั้ง ๒ แห่ง

๒. ภาพเดี่ยว เป็นภาพที่ปรากฏเฉพาะเทวสตรีเพียงพระองค์เดียว ภาพเช่นนี้พบอยู่บนบานประตูที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส

ภาพเทวสตรีที่พบจากพุทธสถานสมัยรัตนโกสินทร์ที่นำมาศึกษาครั้งนี้ ได้แก่

<u>พระอุมา</u>

พระอุมาเป็นชายาของพระอิศวร พระองค์มักพบร่วมกับพระสวามีเสมอ ตามคัมภีร์นารายณ์สิบปางกล่าวว่า พระอุมามีกำเนิดมาจากการที่พระอิศวรเอาพระหัตถ์ลูบพระอุระของพระองค์เอง จึงบังเกิดพระอุมาขึ้นมา ส่วนคัมภีร์ของฮินดูกล่าวว่า พระองค์เป็นพระธิดาของพระหิมวัต โดยเป็นพระมารดาของพระคเณศและพระขันทกุมาร นอกจากนี้ยังเป็น "ศักติ" (กำลัง)ของพระอิศวรอีกด้วย

ภาพของพระอุมาที่พบอยู่ในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส สามารถจัดแบ่งกลุ่มออกได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากจิตรกรรมชุดที่นำมาศึกษานี้ มีชื่อที่พบอยู่เป็นสามัญได้แก่ "พระอุมา" ดังเช่นที่พบจาก อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ได้แก่ อ.ส.ป.๕ ,อ.ส.ต. ๔๘ ซึ่งเป็นภาพพระอุมาอยู่คู่กับพระอิศวร และพระนามเช่นนี้ได้พบในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๔) ,ตำราภาพฯหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๔)

อย่างไรก็ตาม ได้พบชื่ออื่นจากตำราภาพฯอยู่ด้วย ดังเช่น *"พระอุมาภัควะดี"* (ตำราภาพฯหมายเลข ๓๓ หน้า ๑๒๔) และ *"พระอุมาภัควดี"* (ตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ หน้า๒๐๒) เป็นต้น แต่ภาพดังกล่าวอยู่ในลักษณะเป็นภาพเดี่ยว

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย โดยปกติแล้ว ผิวกายของพระอุมาที่ปรากฏในจิตรกรรมมักเป็นสีขาว เช่น ในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ป.๕ ,อ.ส.ป.๔๘)หรืออุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๗, อ.บ.ป.๘ ,อ.บ.ต.๑๘) เป็นต้น แต่บางครั้งก็พบว่ามีผิวกายสีคล้ำบ้าง คือ อ.บ.ป.๕ (จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส) ซึ่งพบเพียงภาพเดียว

ท่าทาง ท่าทางที่พบเป็นปกติของพระอุมา คือ ท่าประทับนั่งบนหลังโคนนทิคู่กับพระอิศวร ดังเช่นจาก อ.บ.ป.๕ ,อ.ส.ต. ๔๘ ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพที่พบในตำราภาพฯดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ได้พบภาพการประทับบนหลังจระเข้ คู่กับพระอิศวรดังเช่น อ.ส.ป.๕ และ อ.บ.ต. ๑๘ เป็นต้น ส่วนภาพประทับยืนเพียงพระองค์เดียวก็พบเช่นกัน คือ อ.บ.ป.๘

ศาสตราวุธ ภาพของพระอุมาที่ใช้ในการศึกษา พบว่า พระองค์ทรงถือดอกบัวตูมไว้ในพระหัตถ์ (อ.ส.ป.๕ ,อ.บ.ป.๘) นอกจากนี้ก็ยังมีการถือดอกไม้บาน (อ.บ.ต.๑๘) หรือ การพนมมือโดยมิได้ถือสิ่งใด (อ.ส.ต.๔๘) เป็นต้น ซึ่งการถือดอกบัวตูมนั้น พบอยู่ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๔) ตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๒)

พาหนะ พาหนะที่พระอุมาประทับอยู่ร่วมกับพระอิศวรที่พบอยู่ในจิตรกรรมนั้น ได้แก่ "โคนนทิ" ดังเช่นที่พบใน อ.ส.ต.๔๘ ,อ.บ.ป.๘ ซึ่งมีความสอดคล้องกับตำราภาพฯหมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๔) ,ตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๔๑) ,ตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๘)

นอกจากนี้ ก็ได้พบว่า พระอุมาทรงมีพาหนะอีกชนิดหนึ่งได้แก่ "จระเข้" ดังที่ได้พบภาพพระองค์ประทับยืนคู่กับพระอิศวรบนหลังจระเข้ เช่น ภาพจาก อ.บ.ต.๑๘ ,อ.ส.ป.๕ เป็นต้น ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯหมายเลข ๓๓ (หน้า ๔๒) ,ตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๙๔) นอกจากนี้ ยังได้พบว่า มีภาพกิจกรรมของพระอุมาปราบจระเข้ อยู่ในตำราภาพฯหมายเลข ๓๓ (หน้า ๔๕) ให้ชื่อว่า "*พระอุมาปราบจรเข่*" ซึ่งทำเป็นภาพพระอุมาประทับยืนบนหลังจระเข้อยู่พระองค์เดียว

การจัดแบ่งกลุ่ม รูปปรากฏของพระอุมาจากจิตรกรรมชุดดังกล่าว เขียนเป็นรูปเทวสตรีที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับภาพที่พบในตำราภาพฯ

<u>พระลักษมี</u>

พระลักษมีเป็นชายาของพระนารายณ์ ซึ่งตามคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับโรงพิมพ์หลวง กล่าวว่า พระนารายณ์มีชายา ๒ องค์ คือ พระลักษมี และพระมเหศวรี สำหรับพระลักษมีนั้น คัมภีร์ของศาสนาฮินดู กล่าวว่ามีกำเนิดมาจากการกวนเกษียรสมุทร โดยพระนารายณ์รับไว้เป็นพระชายา และถือเป็นเทพเจ้าแห่งโชคลาภและความอุดมสมบูรณ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพของพระลักษมีที่พบอยู่ในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส สามารถจัดแบ่งกลุ่มออกได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในจิตรกรรมชุดที่นำมาศึกษานี้ ได้แก่ "พระลักษมี" สำหรับภาพจิตรกรรมที่พบเป็นภาพพระลักษมีอยู่คู่กับพระนารายณ์ ดังเช่น ภาพจาก อ.ส.ป.๖ ที่ให้ชื่อว่า "*พระนารายณ์ถือรวงเข้ากับพระลักษมีทรงปลากรายเปนพาหนะไปกระเษียรสมุทร*" อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากเทพศาสตรวุธที่เทพบุรุษทรงถือไว้ อันได้แก่ "ตรีศูล" ตลอดจนเรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปางแล้ว เข้าใจว่าอาจมีความคลาดเคลื่อนอยู่บ้าง (ดูในการวิเคราะห์ภาพ อ.ส.ป.๖ ประกอบ)

นอกจากนี้ ยังได้พบภาพเทวสตรีที่สันนิษฐานว่า เป็น พระลักษมีในลักษณะการประทับยืนเพียงพระองค์เดียว จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๑๑)ซึ่งเทียบได้กับตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๒) ให้ชื่อว่า "*พระลักษมีคือ องค์สีดา*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่พบของพระลักษมี คือ สีขาว ดังที่พบใน อ.ส.ป.๖ ,อ.บ.ป.๑๑, อ.บ.ต.๑๗

ท่าทาง ท่าทางของพระลักษมีที่พบ มีทั้งท่าประทับนั่ง หรือยืน บนหลังปลา(พาหนะ) ดังตัวอย่างจาก อ.ส.ป.๖ ,อ.บ.ต.๑๗ ส่วน ภาพจาก อ.บ.ป.๑๑ เขียนเป็นภาพเทวสตรีประทับยืนพระองค์เดียว

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่ถือในพระหัตถ์ของพระลักษมีได้แก่ "ดอกบัว" ดังเช่นที่พบ จาก อ.บ.ป.๑๑ ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๒) ส่วนในภาพ อ.ส.ป.๖ นั้น พระลักษมีทรงถือรวงข้าว ซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างออกไป

พาหนะ พาหนะของพระลักษมี ในภาพที่พระองค์ทรงประทับคู่กับพระนารายณ์ (อ.ส.ป.๖ , อ.บ.ต.๑๗) พระองค์ทรงมีปลากรายทองเป็นพาหนะ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระลักษมีที่พบ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

<u>พระมเหศวรี</u>

พระมเหศวรี ตามคัมภีร์นารายณ์สิบปางกล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงเป็นชายาอีกองค์หนึ่งของพระนารายณ์ นอกเหนือไปจากพระลักษมี สำหรับภาพที่สันนิษฐานว่า เป็นภาพของ พระมเหศวรีย พบในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส สามารถจัดแบ่งกลุ่มได้ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑. พระนาม ไม่พบพระนามจากจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ที่นำมาใช้ศึกษา แต่อาจเทียบเคียงภาพ (อ.บ.ป.๑๒) ได้กับตำราภาพฯหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๒๕) ให้ชื่อว่า "*พระมเหศวารี*" และตำราภาพฯหมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๒) ให้ชื่อว่า "*พระมเหศวาริย์*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่พบจาก อ.บ.ป.๑๒ มีสีขาว

ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนพระองค์เดียว

ศาสตราวุธ ไม่พบศาสตราวุธที่พระองค์ทรงถือแต่อย่างใด

พาหนะ ไม่พบพาหนะ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระมเหศวรี ที่พบเป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งเปรียบเทียบได้กับตำราภาพฯดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

<u>กลุ่มทิศปาล (เทพผู้รักษาทิศ)</u>

กลุ่มทิศปาล ได้แก่ กลุ่มเทพผู้รักษาทิศ ซึ่งเป็นคติและแนวคิดเก่าแก่ของอินเดีย ที่ได้ส่งผ่านมายังดินแดนแถบเอเซียอาคเนย์ อันรวมถึงประเทศไทยด้วย โดยเชื่อกันว่า ในแต่ละทิศนั้น มีเทพผู้รักษาทิศดูแลและคุ้มครองอยู่ ผู้ต้องการความสำเร็จจึงควรให้ความเคารพบูชาเทพประจำทิศนั้นๆด้วย กลุ่มภาพทิศปาล ที่พบในการศึกษาครั้งนี้ ได้ปรากฏอยู่ในอุโบสถวัดราชนัดดา และวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม มีรายละเอียดของเทพแต่ละองค์ดังนี้

พระอินทร์

ภาพของพระอินทร์ พบอยู่ไม่มากนักในอาคารพุทธสถาน ๒ อาคารที่ใช้ในการศึกษา โดยพบในลักษณะของเทพประจำทิศ สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๕) ว่า "พระอินทร์" อาจเทียบเคียงกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๗) ให้ชื่อว่า"*พระอินทร์ทรงเอราวัณ*"ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๔) ให้ชื่อว่า "*พระอินท์ทรงช้างเอราวัณ*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๕๗) ให้ชื่อว่า "*พระอินท์ธรงช้างเอระวรรณ์ พระหัษซ้ายทรงจัก พระหัษทรงสัง*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่พบในภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๕) และวิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๑) มีสีกายเหมือนกัน คือ สีเขียว

ท่าทาง ภาพเทพผู้พิทักษ์รูปพระอินทร์นี้ เป็นท่าประทับยืนอยู่บนพาหนะ และประทับยืนบนโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่ด้านล่าง ซึ่งมีท่วงท่าที่ต่างไปจากตำราภาพฯ ที่เขียนเป็นภาพพระอินทร์ประทับนั่งบนเศียรช้างเอราวัณ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่พบใน อ.ร.ต.๕ ได้แก่ สังข์ และคันศร ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๑๑ ทรงถือคันศรและลูกศร ส่วนภาพจากตำราภาพฯ ส่วนใหญ่เขียนเป็นภาพพระอินทร์ทรงจักรและสังข์ (หน้า ๑๓๔ , ๑๕๗)

พาหนะ พาหนะของพระอินทร์ที่พบในภาพจิตรกรรม ได้แก่ ช้างเอราวัณ (๓ เศียร หรือ ๓๓ เศียร) อันเป็นพาหนะปกติ ซึ่งก็ได้พบจากตำราภาพฯเช่นเดียวกัน

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระอินทร์ที่พบทั้งหมดเป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ บาท ซึ่งก็เป็นสิ่งที่เหมือนกับภาพที่พบจากตำราภาพฯ

พระเพลิง

ภาพของพระเพลิง (อัคนี) พบอยู่ในพุทธสถานทั้ง ๒ อาคารที่ใช้ในการศึกษา โดยพบในลักษณะของเทพประจำทิศ (ทิศปาล) สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๑) ให้ชื่อว่า "พระเพลิง" ส่วนในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๘) ให้ชื่อว่า "*พระเพีลงทรงขันคาเปนภาห่ณ์*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๕) ให้ชื่อว่า "*พระเพลิงทรงระมาตเพลิง*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๕๙) ให้ชื่อว่า "*พระเพลองทรงระมาตเพลอง*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ภาพพระเพลิงที่พบจากอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๑) และวิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๒) มีผิวกายสีแดงทั้งสองภาพ

ท่าทาง ภาพของพระเพลิงทั้งสองภาพที่พบ เป็นภาพประทับยืนบนพาหนะ หรือบนโขดหินโดยมีพาหนะอยู่ด้านล่าง ซึ่งแตกต่างไปจากภาพตำราภาพฯ ซึ่งเขียนเป็นภาพประทับนั่งบนพาหนะ

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่พบใน อ.ร.ต.๑ ที่พบได้แก่ ตรีศูลด้ามยาว และแว่นส่อง ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๑๒ ได้แก่ คันศรและลูกศร ซึ่งภาพเหล่านี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต่างไปจากตำราภาพฯที่ภาพพระเพลิงทรงถือพระขรรค์ หรือ ตรีศูล และเปลวไฟ

พาหนะ พาหนะของพระเพลิงที่พบในจิตรกรรม ได้แก่ แรด (ขันคา) ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบอยู่ในตำราภาพฯ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระเพลิงที่พบ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯเทวรูป

<u>พระพาย</u>

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพของพระพาย พบอยู่ในพุทธสถานทั้ง ๒ อาคาร ที่ใช้ในการศึกษา โดยพบในลักษณะของเทพประจำทิศ (ทิศปาล) สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒) ให้ชื่อว่า "พระพาย" ส่วนในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๑๒) ให้ชื่อว่า *"พระพายทรงม้าเปนภาห่ณ"* ตำราภาพฯหมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๗) ให้ชื่อว่า *"พระพายทรงม้า"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๑)ให้ชื่อว่า *"พระพายทรงม้า"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ภาพพระพายที่พบจากอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒) และวิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๖ , ๑๗) มีผิวกายสีเทา หรือ สีขาว

ท่าทาง เป็นภาพประทับยืนบนพาหนะ และบางภาพประทับยืนบนโขดหิน โดยมีเทพพาหนะอยู่ด้านล่าง ซึ่งแตกต่างไปจากภาพในตำราภาพฯ ที่เขียนเป็นภาพประทับนั่งบนเทพพาหนะ

ศาสตราวุธ เทพศาสตราวุธที่พบอยู่เป็นปกติ จากภาพ อ.ร.ต.๒ ได้แก่ พระขรรค์ และพัดใบตาล ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๑๖ , ๑๗ พบเพียงพระขรรค์เพียงอย่างเดียว ซึ่งเทพศาสตราวุธทั้งคู่เป็นสิ่งที่พบอยู่ในตำราภาพฯ เช่นกัน

พาหนะ พาหนะอันเป็นปกติของพระพาย ได้แก่ "ม้า" ซึ่งพบอยู่ทั้งใน อ.ร.ต.๒ และ ว.ส.ต.๑๖ , ๑๗ อันรวมไปถึงภาพที่พบในตำราภาพฯ ด้วย

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระพายที่พบ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ

<u>พระพิรุณ</u>

ภาพของพระพิรุณพบอยู่ในพุทธสถานทั้ง ๒ อาคาร ที่ใช้ในการศึกษา โดยพบในลักษณะของเทพประจำทิศ (ทิศปาล) สามารถแบ่งตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๗) ให้ชื่อว่า "*พระพิรุณ*" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๑) ให้ชื่อว่า "*พระพิรุณทรงงูเหลื่อมเปนภาห่ณ่*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓៩) ให้ชื่อว่า "*พระพิรุณทรงม้า*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๖៩ (หน้า ๑๖๓) ให้ชื่อว่า "*พระพิรุณทรงนาค*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระพิรุณที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๗) มีผิวกายสีฟ้า ส่วนในวิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๑๕) มีผิวกายสีน้ำเงิน

ท่าทาง เป็นภาพประทับยืนบนพาหนะ หรือ บนโขดหินที่มีพาหนะอยู่ด้านล่าง ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่พบจาก อ.ร.ต.๒๗ ได้แก่ พระขรรค์ และ พระเต้าทักษิโณทก ส่วน ว.ส.ต.๑๕ ก็ได้แก่ พระขรรค์เพียงสิ่งเดียว ซึ่งสอดคล้องกับศาสตราวุธที่พบในตำราภาพฯ

พาหนะ พาหนะที่พบได้แก่ "นาค" ซึ่งเป็นสิ่งที่พบจากในตำราภาพฯ เช่นกัน

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระพิรุณจากจิตรกรรมที่พบ มีรูปปรากฏ ๒ พระกร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งเปรียบเทียบได้กับตำราภาพฯ ดังที่กล่าวมาแล้ว

<u>พระโสม</u>

ภาพของพระโสมในลักษณะเทพประจำทิศ (ทิศปาล) พบอยู่ในอุโบสถวัดราชนัดดา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ ซึ่งใช้ในการศึกษาครั้งนี้ สามารถแบ่งได้ตามหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ส.ต.๒๕) ให้ชื่อว่า"พระโสม" ส่วน ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๗) ให้ชื่อว่า "*พระโสมทรงอัศฎรเปนภาห่ณ่*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๖) ให้ชื่อว่า "*พระโสมทรงม้า*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๖៩ (หน้า ๑๖๐) ให้ชื่อว่า "*พระโสมทรงม้า*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระโสม ใน อ.ร.ต.๒๕ เป็นสีเหลือง ส่วนที่พบใน ว.ส.ต.๑๖ (หรือ ว.ส.ต.๑๗) มีสีขาว

ท่าทาง ภาพที่พบเป็นรูปปรากฏประทับยืนบนพาหนะ หรือยืนบนโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่เบื้องล่าง แต่ภาพที่พบในตำราภาพฯ เป็นภาพของพระโสม ประทับนั่งบนหลังพาหนะ

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่พบจาก อ.ส.ต.๒๕ ได้แก่ พระขรรค์ และ เชือกบาศก์ ส่วน ว.ส.ต.๑๖ หรือ ว.ส.ต.๑๗ พบเพียงเฉพาะพระขรรค์อย่างเดียว สำหรับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ มีเทพศาสตราวุธ คือ พระขรรค์เช่นกัน ในขณะที่ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ และ ๖๙ พระโสมมีศาสตราวุธเป็นตรีศูล

พาหนะ พาหนะทั้งจากจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ (อ.ร.ต.๒๕ และ ว.ส.ต.๑๖ , ๑๗) และจากตำราภาพฯ เขียนไว้เหมือนกัน ได้แก่ "ม้า"

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระโสมที่พบ เขียนเป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร และ ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับ ตำราภาพฯ

<u>พระยม</u>

ภาพของพระยมในลักษณะของเทพประจำทิศ พบอยู่ใน ๒ พุทธสถานสำคัญ โดยสามารถจัดแบ่งตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๐) ให้ชื่อว่า "พระยม" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๕) ให้ชื่อว่า "*พระยมทรงนกแสก เปนภาห่ณ*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๓๕) ให้ชื่อว่า "*พระยมราช ทรงนกแสรก*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๕๘) ให้ชื่อว่า "*พระยมราช ทรงนกแสรก*"

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่พบทั้งใน อ.ร.ต.๒๐ และ ว.ส.ต.๑๘ ได้แก่สีดำ

ท่าทาง ภาพของพระยมที่พบจากจิตรกรรมเป็นภาพประทับยืนบนเทพพาหนะของพระองค์ หรือประทับยืนบนโขดหินที่มีสัตว์พาหนะอยู่เบื้องล่าง ซึ่งภาพดังกล่าวโดยเฉพาะการประทับยืนบนพาหนะสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ

ศาสตราวุธ ภาพจาก อ.ร.ต.๒๐ มีศาสตราวุธเป็นไม้กระบองยาว (ยมทัณฑ์) ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๑๘ มีศาสตราวุธคือ พระขรรค์ ซึ่งเป็นสิ่งที่พบอยู่ในภาพจากตำราภาพฯ

พาหนะ พาหนะของพระยมที่พบใน อ.ร.ต.๒๐ ได้แก่ ราชสีห์ อันเป็นสิ่งที่ต่างไปจาก ว.ส.ต.๑๘ ซึ่งมีพาหนะ คือ นกฮูก อันเป็นสิ่งที่พบจากภาพในตำราภาพฯ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระยมจากจิตรกรรมที่พบ เป็นรูปปรากฏ ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งเปรียบเทียบได้กับตำราภาพฯ

พระไพศพ

ภาพของพระไพศพที่พบจากจิตรกรรมบนบานหน้าต่าง ที่พบในอาคารพุทธสถานนั้น อยู่ในลักษณะของเทพประจำทิศ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๘) ให้ชื่อว่า *"พระไพศพ"* ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๔) ให้ชื่อว่า *"พระมหาไชไพรสภ ทรงปลากราย เปนภาห่น"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๐) ให้ชื่อว่า *"พระไพศพทรงบุษบกหงษ"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๖๔) ให้ชื่อว่า *"พระไพศพทรงบุศบกหงษ์"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระไพศพ จาก อ.ส.ต.๒๘ เป็นสีเขียว ในขณะที่ ภาพจาก ว.ส.ต.๒๐ มีผิวกายสีขาว

ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนบนหลังปลา หรือประทับยืนบนโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่เบื้องล่าง ในขณะที่ภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๔) เขียนเป็นภาพเทพประทับนั่งบนหลังปลากราย

ศาสตราวุธ ภาพจาก อร.๒๘ พระองค์ทรงถือรวงข้าว และพระขรรค์ไว้ในพระหัตถ์ ซึ่งตรงกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๒๐ พระองค์ทรงมีศาสตราวุธ คือ พระขรรค์ เพียงสิ่งเดียว

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พาหนะ พาหนะที่พบในภาพจิตรกรรมได้แก่ ปลากรายทั้งสองภาพ (อ.ร.ต.๒๘ , ว.ส.ต. ๒๐) ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ แต่มีที่น่าสังเกตคือ ภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๐) และหมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๖๔) พระไพศพมีพาหนะเป็น "หงษ์" ซึ่งเป็นสิ่งที่ต่างไปจากภาพจิตรกรรม

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระไพศพที่พบ เป็นรูปปรากฏ ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบในตำราภาพฯ

เทพพระเคราะห์

เทพพระเคราะห์นั้น เป็นเทพที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางโหราศาสตร์เป็นสำคัญ โดยเป็นการนำเอาดาวพระเคราะห์ที่อยู่ในสุริยจักรวาลมาเป็นเทพแต่ละองค์ เพื่อผู้คนจะได้บูชาสำหรับสันติสุขที่จะบังเกิดขึ้น กลุ่มภาพเทพพระเคราะห์นั้นได้พบอยู่ที่ อุโบสถวัดราชนัดดา และวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งสามารถจัดกลุ่มแยกออกได้ดังนี้

พระอาทิตย์ ภาพพระอาทิตย์ที่พบนั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ โดยพบในอุโบสถวัดราชนัดดา และวิหารวัดสุทัศน์ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๘) ให้ชื่อว่า "พระอาทิตย์" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๕) ให้ชื่อ *"พระอาทิตสีแดง ทรงราชศรีเปนภาหน่"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๒) ให้ชื่อว่า *"พระอาทิตย ทรงราชสีห์ถือธนู"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๖๕) ให้ชื่อว่า *"พระอาทิตยทรงราชสีหถือธนู"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระอาทิตย์จาก อ.ร.ต.๘ มีผิวสีขาว ส่วน ว.ส.ต.๑ มีผิวกายสีแดง

ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนไขว้พระบาทบนโขดหิน ซึ่งมีพาหนะอยู่เบื้องล่าง (อ.ร.ต.๘) ส่วน ว.ส.ต.๑ พระองค์ประทับยืนบนหลังพาหนะ ส่วนภาพพระอาทิตย์จากตำราภาพฯ ทั้งหมดเป็นภาพพระองค์ประทับนั่งบนหลังพาหนะ

ศาสตราวุธ ภาพพระอาทิตย์ จาก อ.ร.ต.๘ พระองค์ทรงถือหอก ในขณะที่ภาพจาก ว.ส.ต.๑ พระองค์ทรงถือ คันศร/ลูกศร (ธนู) ซึ่งสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯที่ทรงถือคันศรและลูกศร เช่นกัน

พาหนะ พาหนะของพระอาทิตย์ที่พบใน อ.ร.ต.๘ และว.ส.ต.๑ คือ ราชสีห์ซึ่งก็สอดคล้อง กับพาหนะของพระอาทิตย์ที่พบในตำราภาพฯเทวรูป

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระอาทิตย์ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบจากตำราภาพฯ

<u>พระจันทร์</u>

ภาพของพระจันทร์ที่พบนั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบอยู่ทั้งในอุโบสถวัดราชนัดดา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๑) ให้ชื่อว่า "พระจันทร์" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๖) ให้ชื่อว่า *"พระจันทร์ศรีขาว ทรงมโนในเปนภาหน่"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๓) ให้ชื่อว่า *"พระจันท์ ทรงม้าถือดาบเขน"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๖๖) ให้ชื่อว่า *"พระจันทร์ ทรงม้าถือดาบเขน"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของภาพพระจันทร์ จาก อ.ร.ต.๒๑ และ ว.ส.ต.๒ มีผิวกายสีขาว ซึ่งอาจเทียบได้จากคำบรรยายภาพของ ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑

ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหิน หรือหลังพาหนะ ในขณะที่ตำราภาพฯ เขียนเป็นภาพเทพประทับนั่งบนหลังพาหนะ

ศาสตราวุธ ภาพจาก อ.ร.ต.๒๑ และ ว.ส.ต.๒ มีความสอดคล้องกับภาพที่ปรากฏในตำราภาพฯ กล่าวคือ มีศาสตราวุธ ได้แก่ พระขรรค์ และโล่

พาหนะ ภาพจาก อ.ร.ต.๒๑ และ ว.ส.ต.๒ มีพาหนะ คือ "ม้า" ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระจันทร์ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

<u>พระอังคาร</u>

ภาพของพระอังคารที่พบนั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบจากอุโบสถวัดราชนัดดาและวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา(อ.ร.ต.๖) ให้ชื่อว่า "พระอังคาร"ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๗) ให้ชื่อว่า "*พระอังคารสีชมภู ทรงกระบือเปนภาห่น่*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๔) ให้ชื่อว่า"*พระอังคาร ทรงมหิงษพาหนะถือดาบ*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๖๗) ให้ชื่อว่า "*พระอังคาร ทรงมะหิงษพาหนะถือดาบด่งง*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระอังคารที่พบใน อ.ร.ต.๖ มีสีขาว ส่วนผิวกายในว.ส.ต.๓ มีสีแดง

ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหิน ที่มีพาหนะอยู่เบื้องล่าง (อ.ร.ต.๖) และประทับยืนบนพาหนะ (ว.ส.ต.๓) ซึ่งต่างไปจากตำราภาพฯ ที่เขียนเป็นภาพเทพประทับนั่งบนพาหนะ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่พบจาก ว.ส.ต.๓ ได้แก่ พระขรรค์ ส่วนที่พบจาก อ.ร.ต.๖ ได้แก่ พระขรรค์ และโล่ ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

พาหนะ ภาพจาก อ.ร.ต.๖ และ ว.ส.ต.๓ มีพาหนะคือ "กระบือ" ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระอังคาร เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

<u>พระพุธ</u>

ภาพของพระพุธที่พบนั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบจากอุโบสถวัดราชนัดดาและวิหารวัดสุทัศน์ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๒) ให้ชื่อว่า "พระพุธ" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๘) ให้ชื่อว่า "*พระพุทศรีเขียว ทรงชางเปนภาห่น่*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๕) ให้ชื่อว่า "*พระพุททรงช้าง ถือดาบ*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๖๘) ให้ชื่อว่า "*พระพุททรงช้างถือดาบ*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่พบใน อ.ส.ต.๒๒ และว.ส.ต.๔ มีสีเขียว ซึ่งสอดคล้องกับคำบรรยายจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑

ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหินด้านล่างมีสัตว์พาหนะ (อ.ร.ต.๒๒) และประทับยืนบนหลังพาหนะ (ว.ส.ต.๔) ส่วนภาพจากตำราภาพฯ เขียนเป็นภาพองค์เทพประทับนั่งบนหลังพาหนะ

ศาสตราวุธ ภาพจาก อ.ร.ต.๒๒ พระพุธทรงถือของ้าว แต่ภาพจาก ว.ส.ต.๔ พระพุธทรงถือพระขรรค์ (ดาบ) ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

พาหนะ พาหนะของพระพุธ ทั้งจาก อ.ร.ต.๒๒ และว.ส.ต.๔ ตลอดจนภาพตำราภาพฯ เขียนเอาไว้ตรงกัน ได้แก่ "ช้าง"

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระพุธ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

<u>พระพฤหัสบดี</u>

ภาพของพระพฤหัสบดีนั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบจากอุโบสถวัดราชนัดดาและวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อ ได้ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๗) ให้ชื่อว่า *"พระพฤหัสบดี"* ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๑๙) ให้ชื่อว่า *"พระประหัดสีเมก ทรงกวางเปนภาหน่"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๖) ให้ชื่อว่า *"พระฤหัศทรงระมั่งถือหอก"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๖๙) ให้ชื่อว่า *"พระประหัศทรงระมงถือหอก"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่พบใน อ.ร.ต.๗ เป็นสีขาว ส่วนที่พบใน ว.ส.ต.๕ เป็นสีฟ้า

ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหินด้านล่างมีสัตว์พาหนะ (อ.ร.ต.๗) และภาพเทพประทับยืนบนพาหนะ (ว.ส.ต.๕) ส่วนภาพจากตำราภาพฯ เป็นเทพประทับนั่งบนหลังพาหนะ

ศาสตราวุธ ภาพจาก อ.ร.ต.๗ ทรงมีศาสตราวุธ คือ พระขรรค์คู่ แต่ภาพจาก ว.ส.ต. ๕ มีศาสตราวุธ คือ หอก ซึ่งเทียบได้ศาสตราวุธที่พบจากตำราภาพฯ

พาหนะ ภาพจาก อ.ร.ต.๗ และว.ส.ต.๕ มีพาหนะที่เหมือนกัน คือ "กวาง" ซึ่งสอดคล้องกับพาหนะของ พระพฤหัสบดี ที่พบในตำราภาพฯ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระพฤหัสบดี เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พบจากตำราภาพฯ

<u>พระศุกร์</u>

ภาพของพระศุกร์นั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบในอุโบสถวัดราชนัดดา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๕) ให้ชื่อว่า "พระศุกร์" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๐) ให้ชื่อว่า *"พระสุกศรีเหลือง ทรงโคเปนภาหน่"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๗) ให้ชื่อว่า *"พระศุกร ทรงโคถือธนู"* ซึ่งก็เป็นชื่อเดียวกับตำราภาพฯ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๗๐)

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระศุกร์ ทั้งจาก อ.ร.ต.๕ และ ว.ส.ต.๖ มีสีตรงกัน คือ สีขาว

ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหิน และเบื้องล่างมีพาหนะอยู่ (อ.ร.ต.๕) และประทับยืนบนพาหนะ (ว.ส.ต.๖) ส่วนภาพจากตำราภาพฯ เขียนเป็นภาพเทพประทับนั่งบนพาหนะ

ศาสตราวุธ ภาพจาก อ.ร.ต.๕ และ ว.ส.ต.๖ มีคันศร-ลูกศรเป็นศาสตราวุธ ซึ่งก็สอดคล้องกันกับตำราภาพฯ

พาหนะ ภาพจาก อ.ร.ต.๕ และ ว.ส.ต.๖ มี "กวาง" เป็นพาหนะ ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระศุกร์ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ

<u>พระเสาร์</u>

ภาพของพระเสาร์นั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์ ซึ่งพบในอุโบสถวัดราชนัดดา และวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๔) ให้ชื่อว่า "พระเสาร์" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๑) ให้ชื่อว่า *"พระเสาสีดำ ทรงพยักฆาเปนภาหน่"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๘) ให้ชื่อว่า *"พระเสารทรงพยักฆพาหนะถือตรี"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๙ (หน้า ๑๗๑) ให้ชื่อว่า *"พระเสารทรงพยักฆพาหะนะ"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระเสาร์ทั้งจาก อ.ร.ต.๒๔ และ ว.ส.ต.๗ มีสีตรงกัน คือ สีดำ

ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหินด้านล่างมีพาหนะ (อ.ร.ต.๒๔) และประทับยืนบนพาหนะ (ว.ส.ต.๗) ซึ่งต่างจากภาพในตำราภาพฯ ที่เขียนเป็นภาพเทพประทับนั่งบนหลังพาหนะ

ศาสตราวุธ ภาพพระเสาร์ จาก อ.ร.ต.๒๔ ทรงถือศาสตราวุธ คือ "ปืน" ซึ่งตรงกับ ภาพจาก ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๑) ส่วนภาพจาก ว.ส.ต.๗ ทรงถือ "ตรีศูล" เป็นศาสตราวุธซึ่งสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๘) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๑)

พาหนะ ภาพจาก อ.ร.ต.๒๔ และ ว.ส.ต.๗ มี "เสือ" เป็นเทพพาหนะ ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระเสาร์ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ

<u>พระราหู</u>

ภาพของพระราหูนั้น จัดเป็นเทวดาพระเคราะห์องค์หนึ่ง ซึ่งพบในอุโบสถวัดราชนัดดาและวิหารวัดสุทัศน์ฯ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๒๓) ให้ชื่อว่า "พระราหู" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๒) ให้ชื่อว่า "*พระราหู ศรีมวงทรงสุบันเปนภาหน่*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๕) ให้ชื่อว่า "*พระราหูทรงยักษถือค้อนเหลก*" ตำราภาพฯ หมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๒) ให้ชื่อว่า "*พระราหูทรงยักษ์ถือค้อนเล็ก*"

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่พบใน อ.ร.ต.๒๓ และ ว.ส.ต.๘ มีสีตรงกัน คือสีน้ำตาล

ท่าทาง เป็นภาพเทพประทับยืนบนโขดหิน โดยเบื้องล่างมีพาหนะอยู่ (อ.ร.ต.๒๓) ละประทับยืนบนพาหนะ (ว.ส.ต.๘) ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑

ศาสตราวุธ ภาพจาก อ.ร.ต.๒๓ และ ว.ส.ต.๘ มี "ค้อนเหล็ก" เป็นศาสตราวุธ ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ

พาหนะ ภาพจาก อ.ร.ต.๒๓ และ ว.ส.ต.๘ มี "ครุฑ" เป็นพาหนะ มีความสอดคล้องกับตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๒) ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๔๕) และหมายเลข ๖๕ (หน้า ๑๗๒) มียักษ์เป็นพาหนะซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระราหู เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งก็สอดคล้องกับตำราภาพฯ

<u>พระเกตุ</u>

ภาพของพระเกตุ พบอยู่ในพุทธสถานทั้ง ๒ อาคารที่ใช้ในการศึกษา โดยพบในลักษณะของเทวดาพระเคราะห์ สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๔) ให้ชื่อว่า "พระเกตุ" ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๑ (หน้า ๒๓) ให้ชื่อว่า "*พระเกสศรีทอง นาคาเปนภาหน่*" ตำราภาพฯ

หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๕๐) ให้ชื่อว่า *"พระเกตุทรงนาคถือพระขรรค์"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๗๓) ให้ชื่อว่า *"พระเกดทรงนาคถือพระขรรค์"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายจาก อ.ร.ต.๔ มีสีขาว ส่วนภาพจากวิหารวัดสุทัศน์ฯ (ว.ส.ต.๕) ที่สันนิษฐานว่าเป็นภาพพระเกตุ มีผิวสีขาว

ท่าทาง เป็นภาพประทับยืนบนพาหนะ หรือบนโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่ด้านล่าง ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ ในชื่อภาพเดียวกัน

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่พบจาก อ.ร.ต.๔ และ ว.ส.ต.๕ ได้แก่ "พระขรรค์" ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

พาหนะ พาหนะของพระเกตุ ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรม (อ.ร.ต.๔) ได้แก่ "พญานาค" อันเป็นสิ่งที่พบในตำราภาพฯ ส่วนพาหนะของ ว.ส.ต.๕ ได้แก่ เทพบุรุษ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระเกตุ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท ซึ่งสอดคล้องกับตำราภาพฯ

<u>พระมฤตยู</u>

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพของพระมฤตยู พบอยู่ในพุทธสถานที่อุโบสถวัดราชนัดดา สามารถจัดกลุ่มตามหัวข้อ ได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๓) ให้ชื่อว่า "พระมฤตยู" ซึ่งภาพของพระมฤตยู ไม่พบจากตำราภาพฯ

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่ปรากฏใน อ.ร.ต.๓ เป็นผิวกายสีเทา

ท่าทาง ภาพที่พบเป็นภาพประทับยืนบนโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่เบื้องล่าง

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่พบในภาพ อ.ร.ต.๓ ได้แก่ คทาเป็นเกลียว (คทา)

พาหนะ พาหนะของพระมฤตยูที่พบ ได้แก่ นกฮูก

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพพระมฤตยูที่พบ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

<u>เทพชั้นรอง (กลุ่มเทวบุตร์)</u>

เทพชั้นรองกลุ่มนี้ ได้แก่ กลุ่มเทวบุตร์ อันถือเป็นเทวดาที่เกี่ยวข้องหรือได้รับเอาไว้ในพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ (บางท่านอาจเรียกว่า เทวดาพุทธ) โดยกลุ่มเทวบุตร์เหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นบริวารของพระอินทร์ ซึ่งเป็นเจ้าแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และเป็นเทวดาที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติอยู่เสมอ เทพชั้นรองเหล่านี้สามารถจัดแบ่งกลุ่มออกได้ ดังนี้

<u>ปัญจสิขร</u>

ภาพของพระปัญจสิขร พบอยู่ในพุทธสถานที่อุโบสถวัดราชนัดดา อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๑๒) ให้ชื่อว่า "ปัญสิขรเทวบุตร" และภาพจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๑๐) ให้ชื่อว่า *"ปัญจศิขรดีดพิณ"* ส่วนตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ให้ชื่อว่า *"ปันจะสิง"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๓๓ (หน้า ๑๐๘) ให้ชื่อว่า *"พระปัญจศิขรดีดพิณ"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๒๐) ให้ชื่อว่า *"พระปัญจะศรีขรดีดพิณ"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของเทพที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๑๒) อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ (อ.ส.ต.๑๐) อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๖) ล้วนมีผิวกายเป็นสีขาว

ท่าทาง ภาพเทพที่ปรากฏจากอุโบสถทั้ง ๓ แห่ง เป็นภาพเทพประทับยืนอยู่บนโขดหิน ในการยืนนั้นมีทั้งยืนตรง (สมภังค์) และยกพระบาทขึ้นข้างหนึ่ง ซึ่งภาพปัญจศิขร ประทับยืน จากตำราภาพฯ ก็ได้พบอยู่ในตำราภาพฯ หมายเลข ๓๒ (หน้า ๖๕) ส่วนตำราภาพฯ ฉบับอื่นเป็นภาพปัญจสิขรประทับนั่งบนโขดหิน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่พบอยู่เป็นปกติ ได้แก่ "พิณ" นอกจากนี้ก็ยังพบศาสตราวุธอื่น เช่น ลูกประคำ และคทา (อ.ส.ต.๑๐) สังข์ และกลองบัณเฑาะว์ (อ.บ.ป.๖) เป็นต้น ซึ่งศาสตราวุธเหล่านี้ก็พบอยู่ในตำราภาพฯ ด้วย

พาหนะ พาหนะพบเพียงภาพเดียว จากอุโบสถวัดราชนัดดา ได้แก่ "ห่าน"

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพพระปัญจศิขรที่พบมี ๒ รูปแบบ(จำแนกตามพระกร) ดังนี้

๑. แบบ ๒ กร พบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท (อ.ร.ต.๑๒)

๒. แบบ ๔ กร พบกับรูปปรากฏที่มี ๑ เศียร ๒ พระบาท(อ.ส.ต.๑๐และ อ.บ.ป. ๖) ซึ่งสอดคล้องกับภาพจากตำราภาพฯ ดังที่กล่าวมาแล้ว

<u>เทวสุตเทวบุตร</u>

ภาพของ "เทวสุตเทวบุตร" พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัดดาเพียงอาคารเดียว สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑.พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๑๑) ให้ชื่อว่า *"เทวสุตเทวบุตร"* ซึ่งภาพเทพผู้พิทักษ์พระองค์นี้ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำมาเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของเทพองค์นี้ จากอุโบสถวัดราชนัดดา มีสีขาว

ท่าทาง ภาพเทพที่พบอยู่ในลักษณะประทับยืนย่อเข่าบนโขดหินโดยมีพาหนะอยู่ด้านล่าง

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธของพระเทวสุตเทวบุตร ได้แก่ "ซอ"

พาหนะ พาหนะของพระเทวสุตเทวบุตร ได้แก่ "ไก่"

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของเทวสุตเทวบุตรที่พบเป็นรูปที่มี ๒ กร๑ เศียร ๒ พระบาท

<u>คนธรรพ์เทวบุตร์</u>

ภาพของคนธรรพ์เทวบุตร์ พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัดดาเพียงอาคารเดียว สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๑๓) ให้ชื่อว่า "*คนธรรพ์เทวบุตร*" ซึ่งภาพเทพผู้พิทักษ์พระองค์นี้ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำมาเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของเทพองค์นี้ จากอุโบสถวัดราชนัดดา มีสีเทา

ท่าทาง ภาพเทพที่พบในภาพ อยู่ในลักษณะประทับนยืน เอียงข้าง ยกพระบาทซ้ายขึ้นเหยียบโขดหิน โดยมีภาพพาหนะอยู่เบื้องล่าง

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธของพระคนธรรพ์เทวบุตร ได้แก่ ดาบสั้น (กระบี่)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พาหนะ พาหนะของคนธรรพ์เทวบุตร ได้แก่ "แพะ"

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของคนธรรพ์เทวบุตรที่พบเป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ บาท

<u>มาตลีเทวบุตร์</u>

ภาพของมาตลีเทวบุตร์ พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัดดาเพียงแห่งเดียว สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา (อ.ร.ต.๑๔)ให้ชื่อว่า "*มาตลีเทวบุตร์*" ซึ่งเทพผู้พิทักษ์พระองค์นี้ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำไปเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของเทพองค์นี้ที่พบจากภาพจิตรกรรม มีผิวกายสีขาว

ท่าทาง ภาพเทพที่พบใน อ.ร.ต.๑๔ อยู่ในลักษณะประทับยืน ยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้นเล็กน้อยเหยียบโขดหิน โดยมีพาหนะอยู่ข้างล่าง

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธของมาตลีเทวบุตร์ ได้แก่ "หอก"

พาหนะ พาหนะของมาตลีเทวบุตร์ ได้แก่ "หมู"

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของมาตลีเทวบุตร์ที่พบเป็นรูปปรากฏมี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

<u>จิตรเสนเทวบุตร์</u>

ภาพของ "จิตรเสนเทวบุตร์" พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัดดาเพียงแห่งเดียว สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา(อ.ร.ต.๑๕)ให้ชื่อว่า"*จิตรเสนเทวบุตร์*" ซึ่งเทพผู้พิทักษ์พระองค์นี้ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำไปเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของเทพองค์นี้ที่พบจากจิตรกรรม มีผิวกายสีขาว

ท่าทาง ภาพเทพที่พบใน อ.ร.ต.๑๕ อยู่ในลักษณะประทับยืน ยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้นเล็กน้อยวางบนโขดหิน

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธของจิตรเสนเทวบุตร์ ได้แก่ "กระบอง"

พาหนะ พาหนะของจิตรเสนเทวบุตร์ ได้แก่ "ลิง"

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของจิตรเสนเทวบุตร์ที่พบเป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ บาท

<u>กามเสฐเทวบุตร์</u>

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพของ "*กามเสฐเทวบุตร์*" พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัดดาเพียงแห่งเดียว สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑.พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา(อ.ร.ต.๑๖)ให้ชื่อว่า "*กามเสฐ์เทวบุตร์*" ซึ่งภาพเทพผู้พิทักษ์องค์นี้ ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำมาเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของเทพองค์นี้ที่พบจากจิตรกรรมที่พระอุโบสถวัดราชนัดดามีผิวกายสีขาว

ท่าทาง ภาพเทพที่พบใน อ.ร.ต.๑๖ อยู่ในลักษณะประทับยืนบนโขดหิน โดยยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้นเล็กน้อย

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธของกามเสฐเทวบุตร์ ได้แก่ กริช และแก้วมณี

พาหนะ พาหนะของกามเสฐเทวบุตร์ ได้แก่ "หนู"

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของกามเสฐเทวบุตร์ ที่พบเป็นรูปปรากฏมี ๒ กร๑ เศียร ๒ บาท

<u>พระวารุณเทพย์</u>

ภาพของ "*พระวารุณเทพย์*" พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัดดา สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบในอุโบสถวัดราชนัดดา(อ.ร.ต.๑๗)ชื่อว่า "*พระวารุณเทพย์*" ซึ่งภาพเทพผู้พิทักษ์องค์นี้ ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำมาเทียบเคียงได้

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของเทพองค์นี้ จากจิตรกรรมที่อุโบสถวัดราชนัดดา มีสีขาว

ท่าทาง ภาพเทพที่พบใน อ.ร.ต.๑๗ อยู่ในลักษณะประทับยืนบนโขดหิน โดยยกพระบาทข้างหนึ่งขึ้น

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธของพระวารุณเทพย์ ได้แก่ "แส้หางนกยูง"

พาหนะ พาหนะของพระวารุณเทพย์ ได้แก่ "กระต่าย"

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระวารุณเทพย์ที่พบเป็นรูปปรากฏ ที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ บาท

พระวรุณเทพย์

ภาพของ "*พระวรุณเทพย์*" พบอยู่เฉพาะที่อุโบสถวัดราชนัดดาราม สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากอุโบสถวัดราชนัดดา(อ.ร.ต.๑๘)ชื่อว่า "*พระวรุณเทพย์*" สำหรับเทพผู้พิทักษ์องค์นี้ ไม่พบในตำราภาพฯ จึงไม่สามารถนำมาเทียบเคียงได้

๒.ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระวรุณเทพย์ที่พบจากอุโบสถวัดราชนัดดา คือ สีเหลือง

ท่าทาง ภาพที่พบเป็นภาพประทับยืนบนโขดหิน โดยยกพระบาทขึ้น ๑ ข้าง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศาสตราวุธ ศาสตราวุธที่ปรากฏ ได้แก่ "แส้หางนกยูง"

พาหนะ พาหนะของพระวรุณเทพย์ ได้แก่ "นกยูง"

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระวรุณเทพย์ เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

เทพอื่นๆ

นอกจาก ภาพเทพผู้ทรงฤทธิ์ ,ทิศปาล ,เทพพระเคราะห์ และเทพชั้นรอง แล้วยังพบรูปอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่เทพ แต่มีฤทธิ์อำนาจดุจดังเทพ ดังนั้นจึงยังไม่สามารถจัดกลุ่มได้อย่างแน่ชัด และบางองค์ก็ยังไม่สามารถค้นหาถึงเรื่องราวของพระองค์ได้ จึงขอจัดไว้ในกลุ่มนี้ด้วย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

พระอุเทนราช

พระอุเทนราช เป็นชื่อของเทพเจ้าทางดนตรีพระองค์หนึ่ง โดยมีประวัติอยู่ในหนังสือคาถาธรรมบท (ดูเรื่องใน อ.บ.ป.๑๓) ภาพของพระองค์พบอยู่ที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๑๓) สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม ไม่พบพระนามของพระองค์จากจิตรกรรมบนแผ่นบานประตู แต่สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพ เทวะปาง เลขที่ ๑๓๗ (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่) ให้ชื่อว่า "*พระอุเทนราช*" และตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๘) ให้ชื่อว่า "*พระอุเทนณุราช*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่พบจากจิตรกรรมบนแผ่นบานประตูอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส มีสีน้ำตาลอ่อน

ท่าทาง มีลักษณะเป็นภาพเทพประทับยืนตรง ยกส้นพระบาทข้างหนึ่งขึ้นเล็กน้อย เทียบเคียงได้กับตำราภาพฯเลขที่ ๑๓๗ และตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๘)

ศาสตราวุธ ทรงถือ เครื่องดนตรี (ประเภทดีด ๓ สาย) ชนิดหนึ่ง

พาหนะ ไม่พบพาหนะแน่ชัด แต่ทางด้านล่างมีรูปของฝูงช้างอยู่

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระอุเทนราช พบเป็นรูปปรากฏ ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

<u>มัทยาวามหาฤาษี</u>

ภาพจิตรกรรมที่สันนิษฐานว่าเป็น พระมัทยาวามหาฤาษีนั้น พบอยู่ในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส ยังไม่สามารถสอบค้นเรื่องราวของพระองค์ได้ สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม ไม่พบพระนามของพระองค์จากภาพจิตรกรรมบนแผ่นบานประตู แต่สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพ (เทวะปาง) เลขที่ ๑๓๗ (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่) ให้ชื่อว่า "*มัทยาวามหาฤาษี*" ส่วนตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๗) เป็นภาพเทพองค์เดียวกัน แต่อยู่ในท่าประทับนั่ง ให้ชื่อว่า "*มัทยาวามหาฤาษรี*"

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายที่พบจากจิตรกรรม (อ.บ.ป.๑๔) มีสีน้ำตาลอ่อน

ท่าทาง มีลักษณะท่าทางเป็นรูปมนุษย์ประทับยืนตรง ยกส้นพระบาทข้างหนึ่งขึ้นเล็กน้อย เทียบเคียงได้กับตำราภาพเลขที่ ๑๓๗ ซึ่งต่างไปจาก ตำราภาพหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๗) ที่เขียนเป็นภาพประทับนั่ง

ศาสตราวุธ ทรงถือเครื่องดนตรี (ประเภทดีด ๓ สาย)ชนิดหนึ่ง

พาหนะ ไม่พบพาหนะแน่ชัด

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระมัทยาวามหาฤาษี เป็นรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ บาท

<u>นารถ</u>

ภาพจิตรกรรมที่สันนิษฐานว่าเป็นภาพของ "*นารถ*" พบอยู่ในอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (อ.บ.ป.๑๕) สำหรับเทพฤาษีนารถนั้น ถือเป็นมหาฤษีตนหนึ่งมีความสามารถทางดนตรีเป็นเลิศ ในการนี้สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม ไม่พบนามจากจิตรกรรมบนแผ่นบานประตู แต่สามารถเทียบเคียงได้กับตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๑๘๓) ให้ชื่อว่า "*นารถ*"

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายตามที่พบจาก อ.บ.ป.๑๕ มีสีขาว

ท่าทาง มีลักษณะเป็นภาพฤษีในอิริยาถยืน ยกมือทั้งสองขึ้น

ศาสตราวุธ พระนารถ ในภาพ อ.บ.ป.๑๕ ทรงถือพัดไว้ในพระหัตถ์ข้างหนึ่ง

พาหนะ ไม่พบพาหนะ

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระนารถ เป็นเทพฤาษีมีรูปปรากฏที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ บาท

<u>พระเทวริงค์</u>

ภาพจิตรกรรมที่สันนิษฐานว่าเป็น ภาพของ *"พระเทวริงค์"* พบอยู่ใน อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส สามารถจัดแบ่งตามหัวข้อได้ดังนี้

๑. พระนาม พระนามที่พบจากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม (อ.ส.ต.๑๘) ให้ชื่อว่า *"พระเทวริงค์ มัดอสูรสัตด้วยบ่วงบาศ"* ซึ่งสามารถนำไปเทียบเคียงเค้าโครงภาพ(แต่มีรายละเอียดต่างกัน) ได้กับตำราภาพฯหมายเลข ๓๒ (หน้า ๘๓) ให้ชื่อว่า *"พระเทวริ่ง มัจอสูรสัตด้วยบวงบาท"* ตำราภาพฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๖) ให้ชื่อว่า *"พระทระริงค์มัดอสุรสัตวบาพด้วยบ่วงเชือกบาช"*

๒. ลักษณะของภาพ

ผิวกาย ผิวกายของพระเทวริงค์ ที่พบจาก อ.ส.ต.๑๘ มีสีน้ำตาล ส่วนผิวกายที่พบจาก อ.บ.ต.๒๔ มีสีขาว

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ท่าทาง ท่าทางของพระเทวริงค์ ที่พบจาก อ.ส.ต.๑๘ เป็นท่าคุกคาม ยกพระบาทขึ้นเล็กน้อย และจับยักษ์ไว้ในพระหัตถ์ทั้งสอง ส่วนภาพจาก อ.บ.ต. ๒๔ เป็นภาพประทับยืนหันข้างโดยมีร่างของมนุษย์อยู่ในพระหัตถ์

ศาสตราวุธ และเครื่องประดับ ไม่พบว่า เทพดังกล่าวมีศาสตราวุธ แต่สิ่งที่พบอยู่เสมอ คือ การถือมนุษย์ /ยักษ์ ไว้ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง สำหรับ อ.ส.ต.๑๘ พระเทวริงค์ เขียนเป็นภาพเทพไม่สวมฉลองพระองค์ ในขณะที่ ภาพจาก อ.บ.ต.๒๔ เขียนเป็นภาพเทพบุรุษสวมเสื้อแขนยาว และนุ่งผ้าทรงตามแบบอย่างของลังกา ซึ่งสามารถเทียบได้กับตำราภาพ ฯ หมายเลข ๗๐ (หน้า ๒๐๖)

พาหนะ ไม่พบพาหนะของเทพองค์นี้ แต่ทางด้านล่างมักทำเป็นรูปบุรุษ ๒ คนอยู่ด้วย

การจัดแบ่งกลุ่ม ภาพของพระเทวริงค์ ที่พบเป็นรูปปรากฏ ที่มี ๒ กร ๑ เศียร ๒ พระบาท

บทที่ ๕
สรุป

ผลการศึกษาจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์ที่อาคารพุทธสถานหลัก ๔ แห่ง อันได้แก่ พระอุโบสถวัดราชนัดดาราม พระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส อันเป็นจิตรกรรมที่เขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ สามารถให้ข้อมูลสรุปถึง ภาพรวมเทพผู้พิทักษ์ในแต่ละอาคารได้ดังนี้

๑. <u>ภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดราชนัดดาราม</u>

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่า ช่างเขียนมีจุดมุ่งหมายเดิมว่าหมายถึงเทพกลุ่มใด แต่จากการพิจารณาโดยใช้องค์ประกอบของภาพ การแต่งกาย ลักษณะหน้าตา และท่าทางขององค์เทพประธาน และบริวาร สันนิษฐานว่า ช่างอาจมีความตั้งใจในการวาดให้เป็นตัวแทนของเทวะ (ฝ่ายธรรมะ) และอสุระ (ฝ่ายอธรรม) ที่เสด็จมาสักการะบูชาพระพุทธองค์ ผู้เป็นประธานแห่งจักรวาล (ที่ได้ถ่ายทอดและจำลองมาเป็นอาคารอุโบสถหลังนี้)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพเทพผู้พิทักษ์ตรงส่วนกลางเป็นภาพเทพพระเคราะห์ทั้งสิบองค์ (รวมพระมฤตยู) โดยมีภาพเทพประจำทิศ และเทพผู้ทรงฤทธิ์อีก ๑๐ องค์ เขียนสกัดที่ส่วนหน้าและหลังเทพพระเคราะห์ไว้ สำหรับด้านท้ายของอุโบสถ เขียนภาพเทพผู้พิทักษ์ประเภท "เทวบุตร" หรือเทพชั้นรอง ที่เป็นผู้คุ้มครองดูแลศาสนาพุทธเอาไว้อีก ๘ องค์

ภาพต่างๆเหล่านี้ คงตั้งใจให้มีความหมายเพื่อเป็น ผู้คุ้ มครอง ป้องกันมิให้ความชั่วร้ายเข้าสู่ภายในอาคารตามคติ "อารักษ์"เดิม และอาจมีความหมายรวมถึง เทพผู้สถิตย์อยู่ในตำแหน่งต่างๆของจักรวาล ซึ่งอาจพิจารณาเพิ่มเติมได้จาก การเขียนภาพวิมาน และกลุ่มดาวฤกษ์ ตลอดจนภาพการเทศนาและการเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ของพระพุทธองค์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการจำลองความหมายคติของภูมิจักรวาล มาเป็นอาคารพุทธสถานแห่งนี้

๒. <u>ภาพเทพผู้พิทักษ์จากวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม</u>

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่า ช่างมีจุดมุ่งหมายเดิม ว่าหมายถึงเทพองค์ใด แต่ก็อาจให้ข้อสันนิษฐานถึงเทพเหล่านี้ได้ว่า เทพที่อยู่ประตูด้านหน้า แสดงภาพในลักษณะของเทพคู่ (คือมีลักษณะและท่าทางคล้ายคลึงกัน แต่มีความแตกต่างกันในส่วนของรายละเอียด เช่น ภาพเทพผิวขาวประทับม้า (ช้าง)สีดำ และภาพเทพผิวดำประทับบนม้า (ช้าง)สีขาว เป็นต้น) อันน่าจะหมายรวมถึง ธรรมชาติของโลก ที่มีสิ่งคู่กัน เช่น ธรรมะกับอธรรม เป็นต้น ซึ่ง

อาจเชื่อมโยงไปถึงคติของเทวะ และอสุระ (ดังเช่น ภาพจากบานประตูวัดราชนัดดาที่ได้กล่าวมาแล้ว) ส่วน ภาพทางประตูด้านหลัง ซึ่งแสดงเป็นภาพเทพที่มีลักษณะเหมือนกัน โดยบานหนึ่งถือแส้หางนกยูง ส่วนอีกบานหนึ่งถือพัดใบลาน และมีบริวารด้านล่าง ถือสิ่งสักการะประเภท พุ่มดอกไม้ - โคมไฟนั้น อาจแสดงถึงการคุ้มครองดูแลรักษาพระพุทธองค์ ตลอดจนการมาเฝ้าสักการะบูชาพระพุทธองค์เนื่องในวาระพิเศษด้วย

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ด้านขวา(ขององค์พระประธาน)เป็นภาพเทพพระเคราะห์ (และเทพที่ยังไม่สามารถกำหนดพระนามได้แน่ชัด) ส่วนหน้าต่างด้านซ้าย เป็นภาพของเทพประจำทิศ และเทพผู้ทรงฤทธิ์รวม ๑๐ องค์

ภาพบนบานประตู/หน้าต่าง ได้ถูกจัดวางไว้อย่างเป็นระเบียบ ซึ่งนอกจากตั้งใจให้มีความหมายถึง “อารักษ์” ผู้รักษาทวารและบัญชรแล้ว ภาพเหล่านี้ น่าจะเป็นการจัดวางตำแหน่งให้กลมกลืนไปกับ การพยายามสร้างให้พระวิหารหลวงแห่งนี้ กลายเป็นศูนย์กลางของจักรวาล คือ เขาพระสุเมรุ (ด้วยการเขียนภาพโลกสัณฐานเอาไว้ตามส่วนต่างๆภายในพระวิหารหลวง) การเขียนภาพเทพเหล่านี้ จึงดูสอดคล้องไปกับพื้นที่ภายในพระวิหาร ซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของเขาพระสุเมรุ ไปตามนัยแห่งการสมมุตินั้นแล้ว

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

๓. <u>ภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม</u>

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตูของอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ทางด้านหน้าเป็นรูปปรากฏอันเป็นกิจกรรมของ พระอิศวรทั้ง ๔ บาน ส่วนทางด้านหลังเป็นรูปปรากฏอันเป็นกิจกรรมคู่ของพระอิศวรและพระอุมา ๑ บาน พระนารายณ์กับพระลักษมี ๑ บาน พระขันทกุมาร และพระพรหมอีกองค์ละ ๑ บาน อย่างไรก็ตามยังไม่สามารถหาความสัมพันธ์ที่ชัดเจนของบานประตูนี้ได้

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่างของอุโบสถวัดสุทัศน์นั้น ส่วนใหญ่ เป็นภาพเทพที่มีเรื่องราวเกี่ยวเนื่องกับคัมภีร์นารายณ์สิบปางเกือบทั้งสิ้น (แต่พบว่าบางรูป ยังไม่สามารถสอบค้นเรื่องราวและที่มาของภาพได้) อย่างไรก็ตาม ยังไม่ทราบถึงระเบียบและความสัมพันธ์ของการวางตำแหน่งภาพเทพองค์ต่างๆ บนบานหน้าต่างนี้ได้ เนื่องจากรูปปรากฏอันเป็นกิจกรรมของเทพองค์ต่างๆ อยู่ในตำแหน่งที่ปะปนกัน

๔. <u>ภาพเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส</u>

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานประตู ภาพบนบานประตูมุขด้านทิศตะวันออก ให้ความสำคัญแก่พระนารายณ์มากเป็นพิเศษ ซึ่งก็สอดคล้องกับภาพเทพบนบานหน้าต่าง ที่พบว่า มุขทางด้านนี้เป็นภาพแสดงกิจกรรมของพระนารายณ์ทั้งสิ้น

บานประตูมุขด้านทิศใต้ ตรงบานประตูคู่กลาง เป็นภาพของพระอิศวรกับพระอุมา บนหลังโคนนทิ และภาพพระพรหมทรงหงส์ อันเป็นเทพสำคัญยิ่งของศาสนาฮินดู ส่วนบานประตูด้านข้างเป็นภาพเทวสตรีที่ยังไม่อาจสรุปได้แน่ชัดว่าเป็นเทพองค์ใด แต่เข้าใจว่าคงเป็นชายาของเทพผู้ทรงฤทธิ์

บานประตูมุขด้านทิศตะวันตก เป็นภาพของกลุ่มเทพชั้นรอง ซึ่งเข้าใจว่า อาจจะเกี่ยวข้องกับการดนตรี โดยอาจมีความสัมพันธ์กับพระพุทธรูปประธานที่มีฉากหลังเป็นดาวดึงส์พิภพ

บานประตูมุขด้านทิศเหนือ ให้ความสำคัญกับพระพรหมค่อนข้างมาก โดยเขียนเป็นภาพพรหม ๔ รูปปรากฏ ส่วนที่เหลือ ๒ บานเป็นรูปเทพบุรุษและเทวสตรีที่ภาพค่อนข้างลบเลือน

ภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่าง ภาพบนบานหน้าต่างทั้งหมด เป็นภาพเทพผู้พิทักษ์ที่ส่วนใหญ่ มีความเกี่ยวเนื่องกับเรื่องราวในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง (แต่ก็มีบางภาพที่ยังไม่สามารถทราบได้ว่า มีที่มาจากวรรณกรรมเรื่องใด) โดยสามารถสรุปถึงภาพเทพผู้พิทักษ์บนบานหน้าต่างอุโบสถแห่งนี้ได้ดังนี้

ภาพบนบานหน้าต่างของมุขด้านตะวันออก เป็นภาพเทพที่แสดงถึงความสำคัญของพระนารายณ์ โดยเขียนเป็นภาพแสดงรูปปรากฏของพระนารายณ์ในอวตารต่างๆ เพื่อช่วยเหลือโลก ภาพเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากเรื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพบนบานหน้าต่างของมุขด้านทิศใต้ เขียนเป็นภาพของพระคเณศใน ๔รูปปรากฏอยู่บนหน้าต่างทั้ง ๔ บาน

ภาพบนบานหน้าต่างมุขด้านทิศตะวันตก ภาพทางด้านนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระอิศวรเป็นพิเศษ โดยส่วนใหญ่เป็นภาพที่สืบเนื่องจากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ซึ่งเน้นถึงกิจกรรมของพระอิศวรที่เป็นผู้ปราบอธรรม และดูแลโลก

ภาพบนบานหน้าต่างมุขด้านเหนือ เขียนเป็นภาพเทพที่เกี่ยวกับพระนารายณ์ ๒ รูปปรากฏ ได้แก่ พระพลเทพ และทุลกีอวตาร ส่วนที่เหลืออีก ๒ บาน เป็นภาพพระขันทกุมารและพระเทวริงค์ (ที่ยังไม่สามารถสอบค้นเรื่องได้)

จิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์พุทธสถาน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ได้นำมาศึกษาครั้งนี้ พบว่ามีความแตกต่างไปจากเทพผู้พิทักษ์ในสมัยก่อนหน้านี้อย่างเห็นได้ชัด โดยแต่เดิมภาพเทพผู้พิทักษ์พุทธสถานในสมัยอยุธยาเท่าที่พบนั้น ส่วนใหญ่เขียนเป็นภาพเทวดายืนแท่นแบบประเพณีที่มีลักษณะคล้ายกัน โดยภาพเหล่านี้ มิได้ให้ความหมายว่าแสดงถึงเทพองค์ใดอย่างแน่ชัด แต่เป็นลักษณะภาพรวมอันหมายถึงเทพผู้คุ้มครอง หรือ “อารักษ์” ประจำพุทธสถานเท่านั้น

ส่วนภาพเทพผู้พิทักษ์พุทธสถานสมัยรัตนโกสินทร์ที่ได้นำมาศึกษาครั้งนี้ พบว่า ได้มีการอัญเชิญเทพต่างๆ มารักษาพระทวารและบัญชรเป็นการเฉพาะองค์ที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละบาน ซึ่งเป็นการเน้นให้เห็นถึงเรื่องราวและความสำคัญของเทพผู้พิทักษ์ให้มีบทบาทมากขึ้นกว่าเดิม สำหรับภาพเทพผู้พิทักษ์ที่ได้อัญเชิญมาเป็นเทพผู้พิทักษ์พุทธสถานเหล่านี้ สามารถจัดประเภทตามผลการศึกษาออกได้ดังนี้

๑. ทิศปาล (เทพผู้รักษาทิศ)

๒. เทพพระเคราะห์

๓. เทพผู้ทรงฤทธิ์ และเทพที่เกี่ยวเนื่องกับคัมภีร์นารายณ์สิบปาง

๔. เทพชั้นรอง (กลุ่มเทวบุตร์)

๕. เทพอื่นๆ

ภาพเทพต่างๆอันมีที่มาจากศาสนาฮินดูเป็นสำคัญนี้ เทพทุกองค์ล้วนอยู่ในฐานะเทพผู้ทรงฤทธิ์ที่มีพลังอำนาจ ทั้งการสร้างสรรค์และการทำลายสิ่งชั่วร้าย จึงมีความเหมาะสมที่อัญเชิญมาเป็นผู้พิทักษ์พุทธสถาน รูปปรากฏเทพเหล่านี้ ได้ถ่ายทอดมาจากเนื้อหาในคัมภีร์ทางโหราศาสตร์ และไสยศาสตร์ โดยเฉพาะคัมภีร์นารายณ์สิบปางของไทย (ที่คงรับเทวปกรณัมเดิมมาจากอินเดีย ครั้งก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และได้นำมาดัดแปลงเนื้อหาบางอย่างตามความนิยมของคนไทยในสมัยนั้นด้วย จึงทำให้มีเนื้อหาบางสิ่งเปลี่ยนไปจากคัมภีร์ของทางอินเดียอยู่บ้าง) โดยช่างเขียนได้ถ่ายทอดออกมาเป็นเทพผู้พิทักษ์ได้อย่างเหมาะสมกับคติของ "อารักษ์"เดิม อันหมายถึงผู้ปกป้องคุ้มครองรักษาศาสนสถาน สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้ง และการผสมผสานกัน ระหว่างพุทธศาสนา และศาสนาฮินดูในสมัยก่อน ได้เป็นอย่างดี เทพผู้พิทักษ์เหล่านี้ เมื่อสังเกตดูจะเห็นได้ว่า ได้เขียนไว้ที่ด้านในของบานประตู/หน้าต่าง ซึ่งนอกจากเป็นผู้ปกป้องไม่ให้สิ่งชั่วร้ายเข้าสู่ภายในตัวอาคารแล้ว ขณะที่ปิดบานประตู/หน้าต่าง ภาพของเทพเหล่านี้ก็ยังเป็นเสมือนผู้บูชาพระพุทธเจ้าอยู่เป็นนิจกาลสมัยด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพของเทพพระเคราะห์และเทพประจำทิศนั้น แม้มิได้มีความสัมพันธ์กับคัมภีร์นารายณ์สิบปางอยู่มากนัก แต่ก็มีความเกี่ยวข้องกันในเรื่องกำเนิดของวิมานองค์เทพอยู่บ้าง[1] การเขียนภาพเทพพระเคราะห์และเทพประจำทิศ (รวมถึงกลุ่มเทวบุตร์ และเหล่าเทวะ-อสุระ) เหล่านี้ น่าจะเป็นการเขียนขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับคติการจำลองภูมิจักรวาลของอาคารแต่ละหลังมากกว่าเพื่อจุดประสงค์อื่น โดยที่อุโบสถวัดราชนัดดา ได้เขียนจิตรกรรมภายในเป็นรูปวิมาน และกลุ่มดาวฤกษ์ที่

---

[1] กำเนิดของวิมานเทพนพเคราะห์ ปรากฏในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ฉบับคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ ว่า พระอิศวรเป็นผู้สร้างวิมานขึ้น ให้เดินเวียนรอบเขาพระสุเมรุ อ้างถึงไว้ใน สมบัติ พลายน้อย ,จันทรคตินิยาย (กรุงเทพ : โรงพิมพ์บริษัทสามัคคีสาร,๒๕๓๗) ,หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

หมายถึงสรวงสวรรค์ อันมีพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรอยู่ ตลอดจนภาพการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าที่ผนังด้านหลัง สิ่งนี้น่าจะหมายถึงการจำลองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์บนยอดเขาพระสุเมรุ ส่วนวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม ก็เขียนจิตรกรรมภายในเป็นเรื่องไตรภูมิโลกสัณฐาน ซึ่งก็น่าจะหมายให้พระวิหารเป็นเสมือนดาวดึงส์พิภพบนยอดเขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางจักรวาลเฉกเช่นเดียวกัน[2] จิตรกรรมทั้งสองแห่งนี้ จึงล้วนสื่อให้เห็นถึงการพยายามจำลองจักรวาลมาสู่อาคารพุทธสถานทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ การเขียนภาพเทพพระเคราะห์ -เทพประจำทิศ และกลุ่มเทวบุตรไว้ในตำแหน่งต่างๆของอาคาร จึงมีความเหมาะสมยิ่ง เนื่องจากเทพเหล่านี้มีที่สถิตย์อยู่ในวิมานที่อยู่บนสรวงสรรค์ (ซึ่งได้จำลองลงมาสู่พื้นโลก ณ ที่นี้) และนอกจากจะเป็นการอัญเชิญให้มาสถิตย์ยังวิมานขององค์เทพแล้ว เทพเหล่านี้ก็ยังทำหน้าที่เป็นผู้ปกปักรักษาและคุ้มครององค์พระพุทธเจ้าผู้เป็นประธานภายในอาคารแห่งนี้ตามคติของอารักษ์ได้อย่างสมบูรณ์อีกด้วย

ภาพเทพเกี่ยวกับคัมภีร์นารายณ์สิบปางนั้น มีหลักฐานทางเอกสารในสมัยอยุธยา คือ "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" กล่าวถึงว่า เคยมีการเขียนเอาไว้ที่บานทวารของพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาทของกรุงศรีอยุธยาด้วย ซึ่งในปัจจุบันพระที่นั่งองค์นี้ได้ชำรุดเสียหายไปแล้ว การเขียนภาพดังกล่าว น่าจะสอดคล้องกับคติเทวราชา ที่พยายามจำลองสรวงสวรรค์ที่มีเหล่าทวยเทพทั้งหลายมาไว้ที่พระที่นั่ง ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อเป็นการสร้างภาพของกษัตริย์ให้เป็นสมมุติเทพ อันเป็นคติที่รับกันสืบต่อมาจากเขมร คติการเขียนภาพเหล่านี้ ยังได้รับการสืบทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยได้พบว่ามีการเขียนภาพจิตรกรรมเทพผู้ทรงฤทธิ์ของศาสนาฮินดู ไว้บนผนังพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ในพระบรมมหาราชวังด้วย ซึ่งก็สอดคล้องกับ การตั้งราชวงศ์จักรี ที่เป็นการยกย่องกษัตริย์ให้เป็นเสมือนสมมุติเทพ หรือเทวราชา ซึ่งเป็นประเพณีที่สืบมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยานั่นเอง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

แม้ว่ามีหลักฐานเกี่ยวกับการเขียนภาพนารายณ์สิบปางในลักษณะของเทพทวารบาล ที่พระที่นั่ง ในเขตพระราชวังมาตั้งแต่สมัยอยุธยาก็ตาม แต่ก็ยังไม่พบหลักฐานว่าได้มีการนำภาพกลุ่มเทพเหล่านี้มาเขียนไว้ในเขตพุทธสถานเลย หลักฐานเท่าที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน พบว่าได้มีการเขียนภาพในลักษณะของภาพเล่าเรื่องของกลุ่มเทพเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ไว้ที่ พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยนำมาใช้แทนภาพทวารบาล "เทวดายืนแท่น" ดังเช่นที่เขียนมาเป็นประเพณีก่อนหน้านี้ ซึ่งการอัญเชิญกลุ่มเทพที่สืบเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปาง มาเป็นผู้พิทักษ์บนบานทวารและบัญชร สันนิษฐานว่าอาจเกิดเนื่องจากได้มีการฟื้นฟูวรรณกรรมต่างๆ

---

[2] เสมอชัย พูลสุวรรณ , "ภูมิจักรวาลของเขตพุทธาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม" <u>เมืองโบราณ</u> ปีที่ ๑๘ , ฉบับที่ ๓-๔ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๓๕) : ๘๖-๑๐๒.

อย่างกว้างขวางในรัชสมัยนี้ ซึ่งในทางงานจิตรกรรมได้สะท้อนออกมาให้เห็นได้จาก การเขียนภาพชาดก และละครต่างๆกว่า ๓๐ เรื่อง ที่ผนังบานแผละ ภายในอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ด้วยเหตุนี้ จึงมีความเป็นไปได้ว่า ภาพเทพเหล่านี้คงได้อิทธิพลมาจาก การฟื้นฟูคัมภีร์นารายณ์สิบปางขึ้นมาในระยะนี้เช่นกัน จากนั้นจึงได้คิดถ่ายทอดแบบเพื่อนำมาเขียนไว้บนบานประตู/หน้าต่าง ที่อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งข้อสันนิษฐานนี้ สอดคล้องกับ ข้อมูลที่ปรากฏ ในสมุดไท เรื่องคัมภีร์นารายณ์สิบปาง เลขที่ ๑๖ ที่เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ซึ่งได้ระบุถึงปีที่สร้างคัมภีร์ไว้ว่าตรงกับ พ.ศ. ๒๓๙๗ อันเป็นรัชสมัย ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว [3] นอกจากนี้ ยังพบอีกว่า ในรัชกาลนี้ เมื่อครั้งบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ก็ได้มีการเขียนภาพนารายณ์อวตาร ๑๐ ปาง ที่บริเวณเฉลียงลด ศาลาทิศรอบหอไตร ด้านทิศตะวันออกด้วย[4] (แต่ปัจจุบันถูกลบทิ้งไปหมดแล้ว) ข้อมูลเหล่านี้จึง น่าจะแสดงให้เห็นถึงความนิยมเกี่ยวกับคัมภีร์นารายณ์สิบปางในระยะนี้ได้เป็นอย่างดี

สำหรับแนวความคิดเกี่ยวกับ การเปลี่ยนแปลงของภาพเทพผู้พิทักษ์จาก "เทวดายืนแท่น" ตามแบบประเพณีเดิม มาเป็นภาพเทพผู้พิทักษ์ที่เกี่ยวเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปางนั้น อาจสืบเนื่องมาจาก ในรัชสมัยนี้ ได้มีการรับอิทธิพลทางด้านความคิด และศิลปกรรมจากภายนอก ที่ต่างไปจากประเพณีไทยเดิม อาทิ จากศิลปะจีน และศิลปะตะวันตก เป็นต้น จึงมีความเป็นไปได้ที่ว่า ช่างฝีมือในยุคนั้น ต้องการที่จะรังสรรค์ภาพในลักษณะอื่นๆขึ้นมา เพื่อประดับอาคารให้งดงาม ดังที่เราได้พบตัวอย่างเช่น การเขียนภาพลายเครื่องตั้งบูชาแบบจีนที่วัดราชโอรส , ภาพงูหลายขนาดที่บานประตูวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ , ภาพเครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่อุโบสถวัดนางนอง เป็นต้น ภาพเหล่านี้ แม้อาจจะแตกต่างไปจากคติอารักษ์เดิมอยู่บ้างก็ตาม แต่ก็ล้วนเป็นการเขียนตกแต่งด้วยความตั้งใจของผู้สร้าง โดยให้มีความมุ่งหมายถึงสิ่งที่เป็นมงคลต่างๆกับพระอาราม นอกจากนี้ก็มีภาพอีกกลุ่มหนึ่งที่แสดงถึงแนวคิดของ "อารักษ์"เดิม อยู่ด้วย เช่น ภาพฝรั่งถือปืน และแขกถือกริชที่วัดสระเกศ หรือภาพเทพอัปสรที่วัด อัปสรสวรรค์ เป็นต้น ภาพเหล่านี้ แม้แตกต่างไปจากภาพของทวารบาลในสมัยก่อนหน้านี้ แต่ก็ยังคงรักษาแนวคิดของผู้ดูแลรักษาอาคารได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงน่าจะเป็นมูลเหตุของ การคิดสร้างภาพเทพเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปางมาเขียนในลักษณะของเทพผู้พิทักษ์ทวารและบัญชรขึ้นมา ซึ่งนอกจากจะเป็นการแสดงถึงตัวละครในวรรณกรรม(นารายณ์สิบปาง) แล้ว ภาพเทพดังกล่าวก็ยังมีความเหมาะสมกับคติของ "อารักษ์" เนื่องจากเทพเหล่านี้ล้วนเป็นเทพผู้ทรงฤทธิ์ และคงเป็นที่รู้จักกันอย่างดีของคนไทยในครั้งนั้นด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

[3] นิยะดา เหล่าสุนทร ,คัมภีร์นารายณ์ ๒๐ ปางกับคนไทย (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง ,๒๕๔๐) , หน้า ๓๕-๓๙.

[4] อ้างถึงใน สงวน รอดบุญ ,พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์ (กรุงเทพ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา ,๒๕๒๖), หน้า ๑๐๐.

การเขียนภาพของเทพผู้พิทักษ์ที่เกี่ยวเนื่องในศาสนาฮินดู (โดยเฉพาะจากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง) ในลักษณะของภาพเล่าเรื่องกิจกรรมสำคัญขององค์เทพ ยังได้พบสืบต่อที่อุโบสถวัดบวรสุทธาวาส อันเป็นวัด ประจำพระราชวังบวรสถานมงคลด้วย สำหรับงานจิตรกรรมภายในอุโบสถนี้คงเขียนขึ้นราวสมัยรัชกาลที่ ๔ หลังจากนั้นก็มิได้พบในพุทธสถานแห่งอื่นอีกเลย

เมื่อพิจารณา ลักษณะทางประติมานวิทยา และรูปแบบศิลปะแล้ว พบว่า การเขียนภาพเทพผู้พิทักษ์ ที่เกี่ยวเนื่องจากคัมภีร์นารายณ์สิบปาง ที่อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม อันเป็นงานฝีมือสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้น แม้ว่าเป็นรูปเทพที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูก็ตาม แต่ช่างไทยก็ได้พยายามถ่ายทอดให้ออกมาเป็นตัวภาพที่มีลักษณะเป็น "เทวดาอย่างไทย" โดยเขียนท่าทาง ลักษณะหน้าตาตลอดจนเครื่องทรงและเครื่องประดับ เลียนแบบภาพเทวดาของไทยที่มีมาก่อนหน้านี้ได้อย่างไม่ขัดตา อย่างไรก็ตาม พบว่ามี อิทธิพลของศิลปะจากภายนอก โดยเฉพาะศิลปะจีนได้พบอย่างมากมาย ทั้ง ในส่วนของฉากหลัง และแท่นที่ประทับของเทพในบางภาพ ตลอดจนพาหนะของเทพบางองค์ นอกจากนี้ก็ได้พบอิทธิพลของศิลปะแบบอินเดียอยู่บ้าง โดยศึกษาได้จากท่าทางการประทับของเทพบางองค์ และศาสตราวุธบางอย่าง สำหรับอิทธิพลของศิลปะทางตะวันตก ก็ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อจิตรกรรมชุดนี้แล้ว ดังเช่น การจัดให้ฉากหลังเป็นแบบทัศนียวิทยา โดยเพิ่มมิติด้านความลึกขึ้นมาเป็นต้น แต่อิทธิพลของศิลปะต่างๆ เหล่านี้ ค่อนข้างมีความกลมกลืน และยังไม่โดดเด่นออกมาชัดเจน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพจิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส ซึ่งเป็นงานฝีมือในรัชกาลต่อมา (รัชกาลที่ ๔) แม้ว่า มีเรื่องราวของภาพมาจากคัมภีร์เดียวกัน แต่ฝีมือช่างก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จิตรกรรมผู้พิทักษ์จากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส มีความใกล้ชิดและสอดคล้องมากกับตำราภาพฯ ที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ เช่นกัน[5] ภาพที่ปรากฏแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ได้รับอิทธิพลจากภายนอกมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอิทธิพลศิลปะของอินเดีย[6] และ ลังกา[7] ดังจะเห็นได้จาก ท่าทางของภาพ ,เครื่องทรงและเครื่องประดับบางอย่าง เป็นต้น ซึ่ง

---

[5] กรมศิลปากร ,กองหอสมุดแห่งชาติ , <u>ตำราภาพเทวรูป และเทวดานพเคราะห์</u> (กรุงเทพ:ไอเดียสแควร์ , ๒๕๓๕), บทนำ หน้า (๕).

[6] ไมเคิล ไรท์ ได้เคยเปรียบเทียบภาพจากตำราภาพฯ บางเล่มไว้ว่า ภาพเหล่านั้นบางภาพคงได้รับอิทธิพลมาจากหนังสือ THE HINDU PANTHEON ของ MOOR E. ซึ่งน่าจะเข้ามาสมัยรัชกาลที่ ๔ หรือก่อนเล็กน้อย ดูใน ไมเคิล ไรท์ "ตำราภาพเทวรูปพราหมณ์ คนวาดรูปในตำรา เคยดูอะไรมา.? " <u>ศิลปวัฒนธรรม</u> ๕ (มีนาคม ๒๕๓๗) : ๖๖-๗๓.

[7] ตัวอย่าง เช่น ภาพพระเทวริงค์ (อบต. ๒๔) ที่ลอกเลียนแบบมาจากภาพของ "กุลกุมาร"ซึ่งเป็นเทพชั้นรององค์หนึ่งของลังกา

อิทธิพลศิลปะเหล่านี้ คงเข้ามาโดยการส่งผ่าน จากการติดต่อระหว่าง ไทยกับประเทศทางตะวันตก โดยเฉพาะ อังกฤษ ซึ่งได้เริ่มมีการศึกษา และสนใจในอารยธรรม และปรัชญา ความเชื่อ ของอินเดีย และ ลังกา ซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษอยู่ในขณะนั้น สำหรับอิทธิพลศิลปะจีนที่เคยได้รับความนิยมก่อนหน้านี้ ได้พบลดน้อยลงไปมาก

ผลของการศึกษาภาพเทพผู้พิทักษ์บนแผ่นบานประตู/หน้าต่างในครั้งนี้ สามารถสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้ในระดับหนึ่ง กล่าวคือ ในช่วงเริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ครั้งรัชกาลที่ ๑ พระองค์ได้โปรดฯให้มีการฟื้นฟูพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้น เมื่อ ปี พ.ศ.๒๓๓๑ แต่ถึงแม้ว่า พระองค์เป็นพุทธมามกะอย่างสมบูรณ์ก็ตาม ก็มิได้ทรงต่อต้านความเชื่อของคนในสังคมเกี่ยวกับไสยศาสตร์แต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จาก ข้อความในพระราชกำหนดที่ทรงประกาศให้ทราบว่า "...บันดามีสารเทพารักษ์ พระภูมิเจ้าที่ พระเสื้อเมืองทรงเมือง ให้บำรุงซ่อมแปลงที่ปรลกหักพังนั้นให้บริบูรณ์ และแต่งเครื่องกระยาบวดผลไม้ถั่วงา เป็นต้น และธูปเทียนของบูชาฟ้อนรำบวงสรวงพะสีกำม ถวายสิ่งอันสมควรแก่เทพารักษ์ แต่อย่านับถือว่ายิ่งกว่าพระไตรสระณาคม..."[๘] ซึ่งความในพระราชกำหนดนี้แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงเข้าพระทัยเกี่ยวกับความเชื่อในบรรดาเทพ และภูติผี อันเป็นความเชื่อพื้นฐานในสังคม ที่เข้ามาผสมกับพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี จึงได้โปรดฯให้บำรุงศาลเทพารักษ์ต่างๆ เหล่านี้ เพื่อให้เป็นขวัญของประชาชน แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงพยายามให้ผู้คนในสังคมเข้าใจในแก่นของพุทธศาสนาด้วย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากในระยะการตั้งกรุงนี้ บ้านเมืองยังไม่ค่อยสงบเรียบร้อย การสร้างพระอารามต่างๆ จึงมีอยู่ไม่มากนัก และงานสถาปัตยกรรม /ศิลปกรรมต่างๆ ส่วนใหญ่ก็ยังคงถ่ายทอดรูปแบบมาจากศิลปะสมัยอยุธยาเกือบทั้งสิ้น ซึ่งในกรณีของเทพผู้พิทักษ์บานทวารและบัญชรในสมัยนี้ ช่างก็ยังคงเขียนเป็น "ภาพเทวดายืนแท่น" ที่สืบมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยานั่นเอง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ในสมัยต่อมา คือ รัชสมัยของรัชกาลที่ ๒ และ ๓ ในระยะนี้ ได้มีการติดต่อกับชนต่างชาติอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะกับชาวจีน และชาติตะวันตก ทำให้อิทธิพลทั้งศิลปะ และแนวความคิดในการสร้างงานของต่างชาติได้แพร่กระจายเข้ามาด้วย ประกอบกับขณะนั้นบ้านเมือง ค่อนข้างมีความสงบเรียบร้อยแล้ว จึงได้มีการสร้างและบูรณะพระอารามกันอย่างมากมาย โดยเฉพาะ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงโปรดฯให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปทรงสถาปัตยกรรมของพระอารามขึ้นส่วนหนึ่ง (อันรวมถึงงานศิลปกรรมตกแต่งต่างๆด้วย) ทำให้เกิดพระอารามที่มีรูปทรงแปลกตาออกไป ดังเช่นที่เรียกกันว่า "แบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จ

---

[๘]มหามกุฏราชวิทยาลัย, พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์ และราชวงศ์จักรี ๒๐๐ ปี (กรุงเทพ : กรุงสยามการพิมพ์ ,๒๕๒๕), หน้า ๖๔-๗๐.

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว" และในรัชกาลนี้ เราได้พบว่า คติของอารักษ์ที่พบกันอยู่ในบริเวณหลังบานประตู/หน้าต่าง ส่วนหนึ่งได้เปลี่ยนแปลงจาก "ภาพเทวดายืนแท่น" ตามแบบอย่างจากสมัยอยุธยา กลายเป็นจิตรกรรมในรูปแบบอื่นๆ โดยมิได้เคร่งครัดตามรูปแบบเดิม ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่า คงเกิดจากการที่ช่างต้องการรังสรรค์งานในรูปแบบใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับกระแสอิทธิพลของต่างชาติ (โดยเฉพาะจีน และตะวันตก)ที่หลั่งไหลเข้ามาอยู่ในขณะนั้น ดังเช่นกรณีการพบภาพเทพผู้พิทักษ์จากวิหาร และอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งนับเป็นรูปแบบใหม่ของผู้พิทักษ์พระอาราม โดยได้นำภาพเทพในศาสนาฮินดู (ที่เกี่ยวเนื่องในคัมภีร์นารายณ์สิบปางที่ได้มีการฟื้นฟูขึ้นใหม่ในรัชสมัยนี้) ตลอดจนภาพเทพพระเคราะห์ และทิศบาล ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเทพที่รู้จักกันอย่างดีของคนชั้นสูง มาเขียนไว้ที่อาคารพุทธสถานทั้งสองแห่ง

ต่อมา สมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งในช่วงนี้อิทธิพลของชาติตะวันตกได้เข้ามาอย่างต่อเนื่อง เราก็ได้พบภาพเทพในศาสนาฮินดูมาใช้เป็นเทพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส แต่มีรูปแบบของภาพที่แตกต่างไปจากที่อุโบสถวัดสุทัศน์ฯ โดยภาพจากอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส แสดงให้เห็นถึงศิลปะอินเดียอย่างเด่นชัด ซึ่งเข้าใจว่า น่าจะเกิดจากการสร้างภาพขึ้นโดยใช้ต้นแบบจากทางอินเดีย (ที่ส่งผ่านมาจากติดต่อกับอังกฤษ) และนำมาประยุกต์ให้เข้ากับเทวนิยายที่เพิ่มเติมในไทย สำหรับภาพผู้พิทักษ์ที่อุโบสถวัดราชนัดดารามซึ่งเข้าใจว่า เป็นงานฝีมือสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น ช่างได้นำเอาภาพเทพพระเคราะห์ ,ทิศบาล และกลุ่มเทวบุตร์ มาเขียนไว้ได้อย่างครบถ้วน แต่ดูเหมือนว่าจะมีฝีมือที่ด้อยกว่าจิตรกรรมจากที่แห่งอื่นๆ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้จะอยู่ในช่วงที่อิทธิพลต่างชาติเข้ามาอย่างเต็มที่แล้วก็ตาม แต่ภาพก็ดูมีลักษณะเป็นภาพแบบไทย ซึ่งก็อาจเป็นผลมาจากการพยายามฟื้นฟูงานช่างไทยให้กลับมาอีกครั้งก็เป็นได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ คติการเขียนภาพเทพผู้พิทักษ์ในลักษณะเช่นนี้ ได้พบเพียงเฉพาะ ๔ อาคารที่นำมาศึกษาเท่านั้น และอาคารเหล่านี้ก็ล้วนเป็น พระอารามหลวง และพระอารามประจำบวรราชวัง ทั้งสิ้น จึงอาจส่อสะท้อนให้เห็นว่า คติดังกล่าวคงเป็นปรากฏการณ์พิเศษ ที่มิได้มีผลต่อประชาชนทั่วไป การที่พบภาพเหล่านี้เฉพาะอาคาร ๔ แห่งดังกล่าว อาจให้ข้อสันนิษฐานได้ว่า ภาพเขียนลักษณะนี้ ได้จำกัดให้เขียนได้เฉพาะพระอารามที่มีความสำคัญเท่านั้น เนื่องจากคติของเทพเนื่องในศาสนาฮินดูเหล่านี้ มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับคติของเทวราชา ที่สถาบันกษัตริย์ของไทยรับมาจากเขมร ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว (ดังเช่น การพบภาพเขียนนารายณ์สิบปางที่พระราชวังของอยุธยา และรัตนโกสินทร์) เมื่อช่างได้นำมาเขียนไว้ในพระอาราม จึงจำกัดเฉพาะเพียงพระอารามสำคัญ ที่กษัตริย์ (หรือบรมวงศานุวงศ์)เป็นผู้ให้การอุปถัมภ์เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ภาพดังกล่าวจึงคงมิได้มีความเกี่ยวข้องกับประชาชนทั่วไปในสังคมแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม คติการเขียนภาพเช่นนี้คงมิได้รับความนิยมมากเท่าใด ทั้งนี้เนื่องจากหลังจากนี้แล้ว การเขียนภาพเทพผู้

พิทักษ์ก็ได้กลับไปเขียนเป็นภาพเทวดายืนแท่นตามแบบอย่างเดิมดังที่เคยเขียนกันมาในสมัยก่อนหน้านี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บรรณานุกรม

<u>ภาษาไทย</u>

กาญจนนาคพันธ์ [นามแฝง] . "อารักษ์." <u>เมืองโบราณ</u> ปีที่ ๕, ฉบับที่ ๔ (เมษายน -พฤษภาคม ๒๕๒๒) : ๑๑.

เกษรา นุชอินทรา . "การศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องตำนานพระพุทธสิหิงค์ ที่วัดบวรสถานสุทธาวาส" . สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร์บัณฑิตของภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ,๒๕๒๕.

เกียรติศักดิ์ ชานนนารท . <u>จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ ๓</u> . ๒๕๒๔,(อัดสำเนา) .

คงเดช ประพัฒน์ทอง . "ทักษิณประวัติจากเอกสารโบราณและศิลปกรรม" <u>โบราณคดีประวัติศาสตร์</u> . กรุงเทพ:รุ่งศิลป์การพิมพ์ , ๒๕๒๙.

————. <u>ไตรภูมิมณฑล</u> . บันทึกข้อความเสนอปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ลงวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๖.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. <u>ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค ๑</u> . พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี , ๒๕๑๐.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย . <u>คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง</u> . กรุงเทพ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว , ๒๕๓๔.

————. <u>ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๗</u> . กรุงเทพ:ศักดิ์โสภาการพิมพ์ , ๒๕๓๕.

จรัส กัมพลาศิริ. "บัญชีรูปพรรณสัณฐานของเทวดา ยักษ์ นาค ครุฑและเครื่องมือฯ" <u>ศิลปากร</u> ปีที่ ๑๐, ฉบับที่ ๕ (มกราคม ๒๕๑๐) : ๔๔-๖๕.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

จิรัสสา คชาชีวะ . พระพิฆเนศวร์ . กรุงเทพ:โรงพิมพ์พิฆเนศ , ๒๕๓๑.

ณัฐภัทร จันทวิช. “อภิไทโภธิบาทว์” สารกรมศิลปากร ปีที่ ๓, ฉบับที่ ๗ (๒๕๓๓) ปกหลัง.

ดำรงราชานุภาพ , สมเด็จกรมพระยา . “ตำนานวังหน้า” ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓ . กรุงเทพ:โรงพิมพ์คุรุสภา , ๒๕๐๗.

ธำรงศักดิ์ อายุวัฒนะ . ราชสกุลจักรีวงศ์ และราชสกุล สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช . กรุงเทพ:สำนักพิมพ์บรรณกิจเทรดดิ้ง , ๒๕๑๕.

น.ณ ปากน้ำ [นามแฝง] . ศิลปในกรุงเทพมหานคร ภาคแรก . กรุงเทพ:สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ , ๒๕๒๑.

นพวัฒน์ สมพื้น. เครื่องศิราภรณ์(ศึกษาเฉพาะกรณีหัวโขน). กรุงเทพ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

นิยะดา เหล่าสุนทร . คัมภีร์นารายณ์ ๒๐ ปางกับคนไทย . กรุงเทพ:สำนักพิมพ์แม่คำผาง ,๒๕๔๐.

นริทรเทวี , กรมหลวง . จดหมายเหตุความทรงจำ . กรุงเทพ:โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว , ๒๕๑๖.

ประจักษ์ ประภาพิทยากร . นารายณ์สิบปาง สี่สำนวน . กรุงเทพ:สำนักพิมพ์ประเสริฐวาทิน , ๒๕๓๒.

ประพันธ์ สุคนชาติ . นารายณ์สิบปางและพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์ . ม.ป.ท. , ๒๕๑๑.

ปัญญา นิตยสุวรรณ . “ครูดนตรีไทย” สาระความรู้ทางวิทยุกระจายเสียง กรมประชาสัมพันธ์ ๒๕๓๒ . กรุงเทพ:โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ , ๒๕๓๒.

พนพิพัฒน์ หอมหวาน . วัดสุทัศนเทพวราราม. กรุงเทพ:โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช , ม.ป.ป.

พลูหลวง [นามแฝง] . ทวาทศเคราะห์ . กรุงเทพ:เกษมบรรณกิจ , ๒๕๑๙.

————.เทวโลก . กรุงเทพ:สำนักพิมพ์เมืองโบราณ , ๒๕๓๐.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก , พระบาทสมเด็จพระ . รามเกียรติ์ เล่ม ๑ . กรุงเทพ:คลังวิทยา , ๒๕๐๖.

พิริยะ ไกรฤกษ์ . ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ . กรุงเทพ:อมรินทร์การพิมพ์ , ๒๕๒๓.

————.“ศิลปโบราณวัตถุพบที่จังหวัดนครสวรรค์ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙” นครสวรรค์:รัฐกึ่งกลาง . กรุงเทพ:อมรินทร์การพิมพ์ , ๒๕๒๘.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว , สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทร มหาวชิราวุธ พระ. นารายณ์สิบปางลิลิต . พระนคร:สำนักพิมพ์คลังวิทยา , ๒๕๐๗.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ . “พระคเณศ-พระขันทกุมาร” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๔, ฉบับที่ ๓ (มกราคม ๒๕๒๖) : ๗๐-๗๕.

มยุรี วีระประเสริฐ . “ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ (ตอนที่ ๑)” โครงการอบรมการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ระดับมัธยมศึกษา ของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร . ๒๕๓๐.(อัดสำเนา).

มหามกุฏราชวิทยาลัย . พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๑ . กรุงเทพ:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย , ๒๕๓๖.

——.พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี๒๐๐ปี.กรุงเทพ : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๓๕.

——.พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . พระนคร:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย , ๒๕๒๑.

ไมเคิล ไรท์ . "จิคัมพรัม สะดือจักรวาล และขั้วหัวใจ ในดินแดนทมิฬ" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๐, ฉบับที่ ๘ (เมษายน ๒๕๓๒) : ๘๔-๙๑.

————. "ตำราภาพเทวรูปพราหมณ์ คนวาดรูปในตำราเคยดูอะไรมา?" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๕, (ฉบับเดือนมีนาคม ๒๕๓๗) : ๖๖-๗๕.

มโน กลีบทอง . "วัฒนธรรมร่วมแบบเขมรในประเทศไทย" พัฒนาการอารยธรรมไทย . กรุงเทพ:บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๖.

วรรณิภา ณ สงขลา . "การบรรยายพิเศษ เรื่อง ลักษณะและการศึกษาภาพจิตรกรรม สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว" การบรรยายเฉลิมพระเกียรติ ๒๐๐ ปี พระราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพ:สหประชาพาณิชย์ , ๒๕๓๐.

————การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม . กรุงเทพ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ , ๒๕๓๑.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

วิจิตรการโกศล , พระครู . ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม . กรุงเทพ:ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๑๖.

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู , องค์การ. พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในประเทศไทย.กรุงเทพ: โรงพิมพ์การศาสนา , ๒๕๒๙.

ศิลปากร , กรม . โครงการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังเร่งด่วน . กรุงเทพ: โรงพิมพ์พิฆเนศ , ๒๕๒๙.

——กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. ประชุมพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพ:บริษัทวิคตอรี่ เพาเวอร์พอยท์ , ๒๕๓๐.

ศิลปากร, กรม.กองหอสมุดแห่งชาติ . ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์ . กรุงเทพ: ไอเดียสแควร์ ,๒๕๓๕.

——. จดหมายเหตุ การอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ . กรุงเทพ:สหประชาพาณิชย์ ,๒๕๒๕.

——. จารึกสมัยสุโขทัย . ม.ป.ท. , ๒๕๓๖.

——. ราชบุรี . กรุงเทพ:อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ , ๒๕๓๔.

——. โบราณคดีสี่ภาค . กรุงเทพ:โรงพิมพ์หัตถศิลป์ , ๒๕๓๑.

——. พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ . กรุงเทพ:ไอเดียสแควร์ , ๒๕๓๕.

——.“พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริทิช มิวเซียม กรุงลอนดอน” ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘๒ . ม.ป.ท. , ๒๕๓๗.

——.“พิธียกช่อฟ้า พระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส” ศิลปากร ปีที่ ๖, ฉบับที่ ๕, (๒๕๐๖):๖៩-๗๗.

——. โลหะปราสาทวัดราชนัดดารามวรวิหาร . กรุงเทพ:อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง , ๒๕๓๘.

——. ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์ . กรุงเทพ:โรงพิมพ์ ยูไนเต็ด โปรดักชั่น , ๒๕๒๕.

สงวน รอดบุญ . พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์ . กรุงเทพ:โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา , ๒๕๒๖.

สมบัติ พลายน้อย . จันทรคตินิยาย . กรุงเทพ:โรงพิมพ์บริษัทสามัคคีสาร , ๒๕๓๘.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สมบัติ พลายน้อย.เทวนิยาย , กรุงเทพ:รวมสาส์น , ๒๕๓๔.

สมภพ ภิรมย์ , นาวาอากาศเอก . พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ . กรุงเทพ:อมรินทร์การพิมพ์ , ๒๕๒๘.

สัจจาภิรมย์ , พระยา . เทวกำเนิด . กรุงเทพ:เสริมวิทย์บรรณาคาร , ๒๕๑๗.

สันติ เล็กสุขุม . จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา . กรุงเทพ:เจริญวิทย์การพิมพ์ , ๒๕๒๔.

————.“จิตรกรรมไทยแบบประเพณี” ศิลปะกับสังคมไทย กรุงเทพ:มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช , ๒๕๓๓.

สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๑ . ลายพระหัตถ์ระหว่างสมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ , กรุงเทพ: โรงพิมพ์คุรุสภา , ๒๕๐๔.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เสมอชัย พูลสุวรรณ . “ภูมิจักรวาลวิทยาของเขตพุทธาวาส วัดสุทัศนเทพวราราม” เมืองโบราณ ปีที่ ๑๘, ฉบับที่ ๓ ,๔ (กรกฎาคม -ธันวาคม ๒๕๓๕) : ๘๖-๑๐๓.

เสฐียรโกเศศ [นามแฝง] . “แม่โพสพ” ศิลปากร ปีที่ ๓, ฉบับที่ ๑ (มิถุนายน ๒๔๙๒):๗๖-๘๔.

เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีบ [นามแฝง] . เมืองสวรรค์ ผีสาง เทวดา . กรุงเทพ:สำนักพิมพ์บรรณาคาร , ๒๕๑๕.

แสงสูรย์ ลดาวัลย์ , หม่อมราชวงศ์ . พระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง . พระนคร:โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์ , ๒๕๑๔.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ , หม่อมราชวงศ์ . ปราสาทเขาพระวิหาร . กรุงเทพ:สำนักพิมพ์เมืองโบราณ , ๒๕๓๖.

————. ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย . กรุงเทพ:สำนักพิมพ์มติชน , ๒๕๓๗.

สุภัทรดิศ ดิศกุล , หม่อมเจ้า . เทวรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัย . พระนคร:ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร , ๒๕๐๙.

————. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐ .กรุงเทพ:บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ , ๒๕๓๕.

————. "ประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศ ซึ่งเพิ่งค้นพบที่ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์" , แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี , ปีที่ ๗, เล่ม ๑ (มกราคม ๒๕๑๖) : ๘๕-๘๔.

————. ศิลปะในประเทศไทย . กรุงเทพ:อมรินทร์การพิมพ์ , ๒๕๒๘

————.ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม , กรุงเทพ: โรงพิมพ์พิฆเนศ , ๒๕๑๖.

อมรา ศรีสุชาติ . ศิลปะถ้ำสมัยประวัติศาสตร์ (ภาคกลาง ภาคใต้) . กรุงเทพ:รุ่งศิลป์การพิมพ์ , ๒๕๓๔.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เอมอร เชาวน์สวน . เทพนพเคราะห์ . สารนิพนธ์ของภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐.

อุดม รุ่งเรืองศรี . เทวดาพุทธ . ๒๕๒๓, (อัดสำเนา) .

เอียน โกลบเวอร์ . "การแลกเปลี่ยนระหว่างอินเดียและไทย ในสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์" ปัจจุบันของโบราณคดีไทย ,แปลโดย พูลสุข เตมิยานนท์ . เอกสารของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.

ภาษาต่างประเทศ

Bowie Theodore , Diskul Subradadis M.C. , Griswold A.B. The Sculture of Thailand . Australia : Norman J Field & Company Pty Lyd , 1976/1977.

Brohies R.L. Discovering Ceylon . Colombo : Lake House Publication , 1982.

Chutiwongs Nandana . "Auspicious Symbols in Dvaravati Culture of Thailand" Ancient Ceylon Vol.6 , 1990.

Dowson John . A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion Geography , History and Literature. New Delhi : Manu Publication , 1978.

Dubreuil G. Jouveau .Iconography of Southern India . India : Bharatiya Publishing House 1978.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

Majupura Trilok Chandra . Erawan Shrine and Bramama Worship in Thailand , Bangkok:Craftman Press , 1993.

Moore Elizabeth , Stott Philip and Sukhasuasti Suriyavuph .Ancient Capitals of Thailand . London:Thames and Hudson , 1996.

Pal Pratapaditya . Ganesh the Benevolent . Bombay: Marg Publications , 1995.

Parker H. . Ancient Ceylon . New Delihi : Asia Educational Services, 1981.

Willams, Sir. Monier Monier.Sanskrit-English Dictionary. Oxford : The Clarendon press,1899

Sastri H. Krishna . South- Indian Images of Gods and Goddesses .New Delihi : Asian Educational Services , 1986.

Sivaramamurti C. South Indian Bronzes. India:Lalit Kala Akademi, 1981.

Stutley Margarey. The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography. London:Routledge Kegan Paul, 1985.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประวัติการศึกษา

ชื่อ : นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี

การศึกษา : พ.ศ.๒๕๒๕ ศิลปศาสตร์บัณฑิต (โบราณคดี) เกียรตินิยมอันดับ ๒ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน : พ.ศ. ๒๕๒๘ นักโบราณคดี ๓ หน่วยศิลปากรที่ ๘ นครศรีธรรมราช

๒๕๓๐ นักโบราณคดี ๔ หน่วยศิลปากรที่ ๘ นครศรีธรรมราช

๒๕๓๔ นักโบราณคดี ๕ ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร

๒๕๓๙ หัวหน้าฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๗ ขอนแก่น

ผลงาน : บทความทางวิชาการในวารสาร/นิตยสารต่าง ๆ

-นิตยสารศิลปากร

-วารสารเมืองโบราณ

-วารสารความรู้คือประทีป

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

-วารสารวิทยาจารย์

-วารสารวัฒนธรรมไทย

-วารสารรูสมิแล ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

-วารสารวิชชา ของสถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช

-วารสารภาษาและวัฒนธรรม ของ มหาวิทยาลัยมหิดล

ฯลฯ